זאב פישר־שיין

בסוד ישרים ועדה

פרקי היסטוריה וזכרונות מן הגדולה בקהלות ישראל בגאליציה

ל ב ו ב

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2019

הוצאת „נ צ ח" בני־ברק

כתובת המחבר:
זאב זוהר [פישר־שיין]
תל־אביב, רח' נחמני 41

כל הזכויות של ספר זה,
כולל גם חלק או קטעים ממנו,
שמורות אך ורק למחבר, ואסור
להשתמש בחומר זה בלי רשותו
©
All rights of this book,
or any part of it,
are reserved to the author

נדפס בארץ־ישראל, תשכ"ט
Printed in Israel, 1969

נסדר בדפוס „חדקל" בע"מ
נדפס בדפוס מ. וא. ערבה
תל־אביב

לזכר נשמות קדושות וטהורות

מהרוגי מלכות שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן
שניספו בשנות השואה ע"י הנאצים ימ"ש

בגיטו לבוב

אחי הקדוש **יוסף** ואשתו **רבקה**
בניהם ובנותיהם

אחי הקדוש **יהושע** ואשתו **מרים**
בנם המצוין הק' **מאיר**
בתם **לאה**, בעלה וילדיהם

אחי הקדוש **משה** ואשתו **רבקה**
וצאצאיהם

דודי ודודותי מצד אבי ומצד אמי, עם משפחותיהם
שנהרגו כולם על קדושת השם

יזכרם אלקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם
וינקום נקמת דם עבדיו השפוך

בתוכן:

עמוד

*** . . . . . ט

מבוא . . . . . יב

מדור א:

קלויזים, שטיבל'ך ו„מנינים"

פרק ראשון: ביהכ"נ הגדול „מחוץ לעיר" . . . . . כא

פרק שני: ביהמ"ד הגדול „מחוץ לעיר" . . . . . כז

פרק שלישי: ביהכ"נ הגדול „בתוך העיר" . . . . . ל

פרק רביעי: ביהמ"ד הגדול „בתוך העיר" . . . . . לג

פרק חמישי: ביהכ"נ „טורי זהב" . . . . . לד

פרק ששי: בתי־כנסיות ב„זנישיענייע" . . . . . מד

ביהכ"נ הגדול * קלויז זנישיענייע * ביהמ"ד הגדול * ביהמ"ד החדש * ביכ"נ מיוחד לבעלי מלאכה

פרק שביעי: ביהכ"נ „קובע עתים לתורה" . . . . . מז

פרק שמיני: בתי־כנסיות שונים בלבוב . . . . . נ

ביהכ"נ „קורטע שוהל" * ביהכ"נ „מושב זקנים" * ביהכ"נ „אקספרס" * ביהכ"נ „עורכי שולחן ומנעימי זמרה" * ביהכ"נ „קצרו לפי חסד" * ביהכ"נ „מלמדים שוהל" * ביהכ"נ „נושאי כתף" * ביהכ"נ „בני לויה" * ביהכ"נ הגדול „סיקסטוסקה" * ביהכ"נ „מפרשי הים" * קלויז „ר' יוסל'ה" * ביהכ"נ „עוסקים במלאכת הקודש" * קלויז „ר' בצלאל מגיד" * קלויז „ר' משולם זוסיא" * ביהכ"נ „שפתי רננות" * ביהכ"נ „שובתי שבת" * ביהכ"נ „שומרי שבת" * ביהכ"נ „מלאכת חנוך" * ביהכ"נ „יגל יעקב ישמח ישראל" * ביהכ"נ „ספודקס" * ביהכ"נ ע"ש „ליקרמן" * ביהכ"נ „פיליפ" * קלויז „ר' אלעזר לוביטשר" * ביהכ"נ „המלצר הישראלי" * ביהכ"נ הישן בבית־העלמין החדש * ביהכ"נ „בית לחם" * ביהכ"נ „ישרי לב" * ביהכ"נ „אגודת ישרים" * ביהכ"נ „ראפפ" * ביהכ"נ „באראך" * ביהכ"נ „מצפים לישועה" * ביהכ"נ „חברה קדישא" * ביהכ"נ „ליקוטי שמות" * ביהכ"נ „חורש עציס" * ביהכ"נ „גלעד" * ביהכ"נ הגדול „צרי גלעד" * „קיליקובער קלויז" * ביהכ"נ „בית היתומים" * ביהכ"נ „אגודת בנימין" * ביהכ"נ „אחיעזר" * ביהכ"נ „חסידים" („חסידים שוהל") * קלויז אלסק.

עמוד

פרק תשיעי: קלויז דחסידי טשורטקוב . . . . . סו
פרק עשירי: קלויז דחסידי הוסיאטין . . . . . עג
פרק אחד־עשר: קלויז דחסידי בויאן . . . . . עח
פרק שנים־עשר: הקלויז ברחוב סיקסטוסקה „ר' וואוטשי'ס קלויז" . . פג
פרק שלושה־עשר: קלויז דחסידי סטרליסק . . . . . פז
פרק ארבעה־עשר: קלויז דחסידי קומרנה . . . . . צא
פרק חמשה־עשר: קלויז דחסידי זידיטשוב . . . . . צד
פרק ששה־עשר: קלויז דחסידי בלז — „חדשים" . . . . . קב
פרק שבעה־עשר: הקלויז של המגיד מסטעפין . . . . . קי
פרק שמונה־עשר: קלויז דחסידי סאסוב־פומורין . . . . . קיד
פרק תשעה־עשר: קלויז לובלין, ועוד [„עשירי"] . . . . . קטז
פרק עשרים: שטיבל'ך ו„מנינים" בלבוב . . . . . קכ

מדור ב: תנועות ציבוריות, ארגונים, מוסדות חינוך וחסד

פרק עשרים־ואחד: חברת „מחזיקי הדת" בגאליציה המזרחית . . . קכה
פרק עשרים־ושנים: „אגודת ישראל" בלבוב . . . . . קסג
פרק עשרים־ושלושה: הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בלבוב . . . קסח
פרק עשרים־וארבעה: „פועלי אגודת ישראל" בלבוב . . . . . קעד
פרק עשרים־וחמשה: הסתדרות „צעירי ישראל" בלבוב . . . . . קפ
פרק עשרים־וששה: מארגוני ומוסדות החרדים בלבוב . . . . . קפב
חברת „תלמוד תורה" * ביה"ס „יסודי התורה" *
חברה קדישא „תומכי אורייתא" * ישיבת „עץ
חיים" * חברת „אנשי מעמד" * חברת
„מחזיקי לימוד".
פרק עשרים־ושבעה: „מחזיקי לומדי תורה" . . . . . קפז
פרק עשרים־ושמונה: מפעל אספקת אוכל כשר לחולים יהודים . . . קצא

מדור ג: אישים, דמויות

פרק עשרים־ותשעה: האדמו"ר רבי משה'ניו פרידמן, מבויאן . . . קצז
פרק שלושים: האדמו"ר רבי יעקב־משה ספרין, מקומרנה . . . . ריג
פרק שלושים־ואחד: רבי ברוך ספרין, האדמו"ר האחרון מקומרנה . . . רכג
פרק שלושים־ושנים: רבי איציקל ז'לקובר . . . . . רל
פרק שלושים־ושלושה: הג"ר אלתר־יחיאל נבנצל . . . . . רלז
פרק שלושים־וארבעה: ר' שמואל־שמלקי רוקח . . . . . רמד
פרק שלושים־וחמשה: הרב ד"ר מאיר הכהן מונק . . . . . רמח
פרק שלושים־וששה: ר' יצחק־יעקב תאומים . . . . . רנב

עמוד

פרק שלושים־ושבעה: ר' מאיר גרשון . . . . . רנח
פרק שלושים־ושמונה: ר' לייבוש וואהל . . . . . רסד
פרק שלושים־ותשעה: ר' בנימין־זאב כהנא . . . . . רסח
פרק ארבעים: ר' יוסף שנבלום . . . . . רעג
פרק ארבעים־ואחד: ר' ישראל־יצחק ברגמן . . . . . רעו
פרק ארבעים־ושנים: הרב ר' יעקב ויטלש . . . . . רפ
פרק ארבעים־ושלושה: הרב ר' ישראל־יוסף לאו . . . . . רפג
פרק ארבעים־וארבעה: הרב ר' משה־חיים לאו . . . . . רצא
פרק ארבעים־וחמשה: ר' מנדל וינשטיין . . . . . רצו
פרק ארבעים־וששה: ר' שלמה ציגלר . . . . . רחצ
פרק ארבעים־ושבעה: ר' חנוך־הענ"ך אשכנזי . . . . . דש
פרק ארבעים־ושמונה: ד"ר בנציון פסלר . . . . . שח
פרק ארבעים־ותשעה: ר' משה הירשפרונג . . . . . שיד
פרק חמשים: הרב ר' שלמה שיקלר . . . . . שיח
פרק חמשים־ואחד: הרב ר' צבי הירשהורן . . . . . שכד
פרק חמשים־ושנים: ר' שמואל־דוב מייזלס . . . . . שלב

* * *

ממראות לבוב היהודית לאחר מבול הדמים . . . . . שלט

רשימת התמונות:

עמוד

1. ביהכ"נ הגדול בלבוב „מחוץ לעיר" . . . . . כג
2. ביהכ"נ „טורי זהב" . . . . . לה
3. ציורי־קיר אמנותיים בביהכ"נ ע"ש הט"ז . . . . . מא
4. הבימה בביהכ"נ הגדול . . . . . מג
5. האדמו"ר רבי ישראל פרידמן מטשורטקוב . . . . . עא
6. האדמו"ר רבי אברהם־יעקב פרידמן מבויאן־לבוב . . . . . עט
7. האדמו"ר רבי יעקב־משה ספרין מקומרנה . . . . . צב
8. ר' פתחיה הירש . . . . . צט
9. האדמו"ר רבי ישעכר־דוב רוקח מבלז ומקורביו . . . . . קג
10. האדמו"ר רבי משה'ניו מבויאן־קראקא . . . . . רג
11. האדמו"ר רי"מ ובנו האדמו"ר ר"ש ספרין מקומרנה,
עם האדמו"ר רי"א ווייס מספינקא ובניו, בלווי מקורביהם . . . ריג
12. האדמו"ר רבי ברוך ספרין מקומרנה . . . . . רכה
13. ר' שמלקי רוקח . . . . . רמה
14. הרב ד"ר מאיר מונק . . . . . רמט
15. ר' יצחק־יעקב תאומים . . . . . רנג
16. ר' מאיר גרשון . . . . . רנט
17. ר' בנימין־זאב כהנא . . . . . רסט
18. ר' ישראל־יצחק ברגמן . . . . . רעז
19. הרב ישראל־יוסף לאו . . . . . רפה
20. הרב משה־חיים לאו . . . . . רצג
21. ר' שלמה ציגלר . . . . . רצט
22. ד"ר בנציון פסלר . . . . . שט
23. הרב שלמה שיקלר . . . . . שיט
24. הרב צבי הירשהורן . . . . . שכז

עמ"י עש"ו.

הספר הנוכחי שאני מגיש לפני קהל הקוראים, מכיל קובץ שלם של סדרת מאמרים שכתבתי לפני למעלה מעשור שנים ורוב־רובם נתפרסם בעתונות החרדית, ביומון „שערים" (ועוד) כמצבת־זכרון לקהלת לבוב המעטירה וקצת מאישיה הבולטים, וכן אישים חשובים ביהדות גאליציה שזכיתי להכיר מקרוב — מצבה שתנציח במדת־מה את זכרם ותספר עליהם לבאים אחריהם, בעיקר לדור העתיד שלנו.

בקובץ זה לא התיימרתי לכתוב את דברי־ימיה המקיפים של לבוב היהודית על מיטב אישיה. אינני היסטוריון מקצועי וגם את תולדות הקהלה כולה לא ידעתי. הגעתי לידי כתיבה זו בשל מקרה מיוחד: כיליד לבוב הוזמנתי להשתתף ב„ספר לבוב" שהוכן ונערך ע"י הוצאת „אנציקלופדיה של גלויות", זו שהו"ל את החלק הראשון של ספר זה לפני למעלה מ־12 שנה; נתבקשתי לכתוב סקירה על „אגודת ישראל" בלבוב והוקצה לי מקום המכיל מספר מסוים של שורות. והנה כאשר הוזמנתי לשיחה עם משתתפי הספר, ראיתי לפני כשלושים איש: רופאים ועורכי־דין, משוררים, סופרים ועתונאים ובתוך כולם היו רק שני יהודים דתיים — ואני אחד מהם — ותוך כדי שיחה וויכוחים ידעתי כבר על אתר מה יהיה אופי הספר ותוכנו, ידעתי כי יסלפו ויעלימו מתוכו לחלוטין את קלסתרה היהודי הטיפוסי של לבוב המסורתית, הממשיכה במורשת סיני, וכי יתארו בו את לבוב רק כעיר ציונית, כעיר פועלית, סוציאליסטית ועוד כל מיני גוונים — זולת הגוון המקורי ביותר שלה, דיוקנו של ישראל סבא. כדבר הזה ראיתי בכל ספרי ה„יזכור" שהופיעו עד היום למאות, גלעד לערים ולעיירות יהודיות בפולין ובשאר ארצות אירופה שחרבו בתקופת השואה הנאצית; בכולם העלימו את האמת, הסתירו את העיקר, התכחשו לקיומם של שלומי־אמוני־ישראל שהיו רוב מניין ובניין של עמנו בגולה. לצערנו הגדול, עדיין מפגרת היהדות החרדית בשטח זה ורק החוגים החילוניים זוכים לביטוי ולתיאור בספרי־זכרון אלה, עד שבעיני הקורא החדש מצטיירת התמונה הזוועתית כאילו היהדות השורשית־מסורתית לא היתה קיימת מעולם.

אי לזאת, גמלה בלבי ההחלטה להעלות בכתב מעט־מזעיר דברים הרשומים בזכרוני על לבוב היהודית, עיר מכורתי. נתתי פומבי לרשימותי תחילה בטסגרת של עתון ועתה הנני מוציאם לאור גם בצורת ספר, לאחר הוספות שונות, כמצבת קודש לק"ק לבוב המעטירה.

כאמור, אינני מרהיב לחשוב את עצמי כראוי לכתיבת חיבור יסודי על תולדות לבוב היהודית, גם לא של זו המסורתית, לכל תקופותיה, שכבותיה וגווניה. אולי יבואו אחרים בעקבותי ויעשו זאת. אני יודע גם שנכתב חומר עשיר למדי על ה„מזרחי" בעירנו ומוסדותיו ע"י מר ש. ז. יעבץ ע"ה, ואשר נמסר לידי העורך של „ספר לבוב" במסגרת ה„אנציקלופדיה של גלויות" — ומי יודע אם חומר חשוב זה לא ירד לטמיון. אני יודע מנסיוני כי יש ידיים מוכיחות לחשש מעציב זה, בראותי את החומר שלי שמסרתי כנ"ל לידי אותו עורך, אחרי שהשקיע בו עריכה „יסודית" ותיקוני־צנזורה משוועים. עורך זה, שהיה היסטוריון מקצועי ו„משכיל" מן הטיפוס הישן, לא היה מסוגל בשום אופן „לעכל" את הדברים שכתבתי ולכן קיצץ בלי רחמים כל דבר טוב ויפה שנזקף לחשבונה של היהדות החרדית בלבוב, ולא נותר לי כי אם להדפיס בספר משלי את הדברים כהווייתם.

בהזדמנות זו עלי להודות לכמה ידידים ומכובדים, שהואילו להעמידני על כמה ידיעות ביאוגרפיות חיוניות שהיו דרושות לי, הלא הם: הרב ר' שלמה שרייבר שליט"א מירושלים, הרב ר' מרדכי פוגלמן שליט"א אב"ד קרית מוצקין, הת' יעקב רייף מחיפה, ד"ר שנבלום מחיפה, ידידי ר' זלמן הוכרמן, ש"ב ר' מרדכי שוויצר, ר' פנחס זונדלביץ, ר"א הלר ור' שמלקי הורוביץ, ובראשם גיסי היקר מו"ר רבי ראובן מרגליות שליט"א, שעבר על התומר בכל פעם והעיר את הערותיו. כן יזכרו לטוב הרה"ח ר' אהרן רבינוביץ ז"ל, מותיקי חסידי בויאן (שהשתמשתי בחומר ביאוגרפי מפרי־עטו, לצורך הפרק על האדמו"ר הק' מבויאן־קראקא, הי"ד) ויבלח"ט הרב קלמן כהנא מקיבוץ „חפץ חיים" (שמסר לי הפרטים הביאוגרפיים על אביו ז"ל) וכן ר' אביש זיס מתל־אביב (שמסר לי הפרטים על ימיו האחרונים של האדמו"ר הק' מקומרנה הי"ד).

תודה מיוחדת יאתה לעורך הספר ברוך־הכשרונות ר' אהרן סורסקי נ"י.

ועל הטוב יזכר ידידי מאז ר' יחזקאל רוטנברג נ"י, מנהל הוצאת „נצח", שבמסגרתה מופיע הספר דנן בהידור ובטוב טעם.

זאב פישר־שיין [זוהר]

תל־אביב, בפרוס שנת תשכ"ט

„היא [לבוב] העיר הגדולה והמפוארה
מלאה חכמים וסופרים ומשנים, שם
היא מקור החכמה, ומעין התבונה".
(לשון רבינו הב"ח
בתשובותיו, סי' ע"ב)

„וזאת היא שיאמרו עליה עיר כללית יופי
משוש כל הארץ, מלאה חכמים וסופרים, גדולים
בתורה ובמעשים טובים, בצדקה ובגמילות
חסדים, והארץ האירה מכבודם".
(לשון הגאון מו"ה פתחיה לידא, ראש
ומנהיג בק"ק לבוב, בהקדמתו לספר
„עיר דוד" שחיבר אביו הגאון מו"ה
דוד לידא, אב"ד דק"ק אמסטרדם)

נ ו ב ו א

אילו זכינו שיהיו עכשיו אתנו בצוותא חדא כל אותם מיליוני אחינו בגולת אירופה, אשר בעוה״ר ניספו ונהרגו ונשרפו והושמדו בידי צורר כל היהודים היטלר ימ״ש, אילו זכינו לכך — כי אז והיינו יכולים להפגיש את בנינו ובנותינו עין־בעין עם ארזי הלבנון, אדירי התורה והחסידות, קברניטי האומה, רבי המוסר וכל שאר קדושי עליון שפיארו את שמי גולת אריאל; היינו מראים להם את זוהר המשפחות הפטריארכליות המעטירות של כל אחד מאתנו; היינו מדגימים בפניהם הדגמה מוחשית את חיי בתי האבות המפוארים, בתי ישראל בכל מקומות פזוריהם, והיו הם רואים בעליל כיצד נרקמים החיים הטהורים־מכל־טוהר בבתי ישראל המעוגנים ומעורים דור אחרי דור בחיי יהדות שורשית ומיוחסת, משפחה משפחה ועתרת־יחוסה.

עכשיו שלא זכינו, מצוה עלינו לספר לדור העתיד שלנו, על גולת־כותרת זו — לא על הגלות המנוולת ש„ישראל החדשה״ (כביכול) מתארת לפני בנינו ובנותינו, אלא על פארה והדרה — על החיים היפים מלאי הוד ותפארת, על הגבורה הרוחנית של אבותינו הקדושים בגלות אירופה, שחייהם היו מלאים תוכן ומכל הוויתם נשבה רוח ישראל סבא, רוחו של נצח ישראל. נספר לבאים אחרינו על חיים של קדושה וכיסופים לא־ל חי, על מלחמה תמידית ועקשנית נגד הטמיעה לכל גווניה, על אהבת ישראל ואהבת התורה, על כיסופים לגאולה ולשיבת ציון אל מלכות שמים שפעפעו בלשד חיותם.

הבה ונטעים לבנינו ולבנותינו קורטוב מחמימות הבית המשפחתי היהודי בגולה, הבה ונספר באוזניהם על היחדות המקורית שהיתה ואיננה יותר, הבה ונתאמץ לקרבם אל חיק משפחתנו, לרתקם בעבותות אהבה אל חוג מוצאם. זוהי חובת־משנה המוטלת עלינו במיוחד על רקע דור עני ואומלל כדורנו,

אשר כך עלתה לו, עד שבגין פריצת כל גדרות הטהרה המשפחתית ומגיפת הטמיעה נאלצים כבר לחשוב על הנהגת ספר־יוחסין למשפחות כשרות בישראל, מאימת מכשלות, שכולנו עלולים להיתקל בהן בדור־מבול זה.

משימה קדושה זו כרוכה בעבודה רבת־היקף, מפרכת לאין שיעור, עבודת־נמלים במשך הרבה שנים ותוך יגיעה בלי גבול. היהדות החרדית חוטאת חטא בל־יכופר בהשתמטותה עד עכשיו מלקבל על עצמה את המשימה הגדולה הזאת, להנציח את ההווי המפואר של היהדות המקורית בעבר, מכל בחינה שהיא. אלה האנשים המושכים־בעט שהטילו על עצמם את משימת ההנצחה של יהדות אירופה, מגמתם שונה בתכלית והם סרו לחלוטין מן הדרך הישרה. כל שאיפתם היא להוכיח ולספר, כיצד נלחמו בנים תועים של עמנו במסורת היהודית וניצחו, כביכול, אם מבחינה פוליטית ומפלגתית ואם מבחינת מה שקרוי בפיהם „קידמה".

כל אחד מאתנו אשר ביכולתו ובכשרונו לתרום משהו לחקר יהדות מפוארת זו ולהנצחת זכרה, מחויב לעשות זאת בהקדם; יעלה נא כל איש את זכרונותיו ממקום־מוצאו — ואולי יבואו ההיסטוריונים באחד הימים לרכז חומר זה בצורה נאותה. על יסוד החומר שיצטבר אפשר יהיה להכין גם ספרי־לימוד של ההיסטוריה הדתית בבתי הספר שלנו. כה יתעצב וישאר יד ושם לזכר היהדות המקורית — זכר לאבא ואמא, לאח ואחות, לסבא וסבתא שזכרם יקר לנו. הלא עוד מעט ולא ישאר בדורנו איש מכל אלה שזכר העבר חי בלבם, היודעים לספר לדור החדש בנאמנות על חיי האבות הקדושים, על הבתים המופלאים בישראל, על דמויות־הוד שמלפני דור, ואשר למגינת הלב נעלמו מאופק החיים היהודיים — הם וכיוצא בהם.

* * *

בחיבורי דנן רצוני לתרום את תרומתי הצנועה להנצחת זכר עיר מולדתי ל ב ו ב, מטרופולין של היהדות בגאליציה המזרחית.

אשתדל לתארה בלי כחל ושרק, לספר על קהלה קדושה זו, על בתי־כנסיות והקלויזים שבה, ועל מתפלליהם, יהודים מלאי פשטות, שכל חייהם הקדושים אמרו הלל ושבח לרבון העולמים ואשר השראת נוכחותם השפיעה גם עלי ועל סביבתי.

קרוב לארבע מאות בתי־כנסיות ובתי־מדרשות היו רשומים בפנקסי קהלת לבוב. בתוכם היו: בתי־כנסת היסטוריים בעלי חשיבות ראשונה במעלה, „מנינים" לרוב שהתארגנו על־ידי כל מיני בעלי־מלאכה, קלויז לכל חבורתא־קדישתא של עדות החסידים לגווניהן וכן „מנינים" פרטיים של צאצאי אדמו"רים שונים ממייסדי תנועת החסידות, שהמשיכו את מסורת השושלתות המפוארות.

דורות שלמים של אצילות ותפארת יהודית נתקפלו בתוך תחומי לבוב המעטירה, עיר ואם בישראל, על מאת אלף תושביה מבני ישראל, רבניה המפורסמים, גאוניה האדירים, אלופיה קציניה ופרנסיה הנודעים לשם, חסידיה המופלגים ו„מתנגדיה" המובהקים — כולם קדושים וטהורים. היתה בתוך האוכלוסיה היהודית שכבה של אינטליגנציה רבת־גוונים, שכבה של בעלי מלאכה ומסחר, יהודים תמימים וישרים שמסרו נפשם על מזבח היהדות והקריבו את חייהם לטובת העם, תורתו וארצו. היו בתוכם יהודים מטופלים במשפחות שעמלו קשה יומם ולילה כדי להחזיק במטה־לחמם, אך עם זאת ראו כחובתם — ומצאו די זמן למטרה זו, ושאבו ממנה סיפוק רב — לעסוק בתורה וביראה, במעשים טובים של צדקה וחסד, בעזרה לזולת, באמצעות ה„חברות" השונות שפעלו לשם המטרות האלו לצידם של בתי הכנסיות המרובים שבכל פינות העיר.

לכל הגזירות והעינויים שניתכו על היהודים במשך תקופת הגלות וביחוד במאות השנים האחרונות, לכל תלאותיהם תחת שלטונות העריצים של רוסיה, פולין ואוסטריה, מצאו היהודים פורקן בבטחונם בה' ובכיסופיהם לגאולת ישראל. גדולי העם ומנהיגיו תרמו תרומת־עידוד כבירה בהשרישם בלבות ההמונים אמונה טהורה ובטחון בה', בהקנותם לכל נפש שוקקה תורה

ודעת ויראת אלקים, חינוך למדות טובות ונטיה טבעית לגמילות־חסד עם הזולת ולעזרה הדדית.

אלה מאות בתי־הכנסיות אשר בלבוב, כמו בשאר תפוצות עמנו, כינסו את פזורי ישראל לשפוך שיחם לפני בוראם והעמיקו בתודעתם את השרשת האמונה בנצחיות ישראל ותורתו. התפלות הרנינו את רוחם, הפיחו בלבם רוח חיים ותקוה, אימצו את עוז־רצונם להמשיך בשרשרת הזהב של העם הנצחי, הממשיך במורשת סיני.

רבה הגדול של לבוב, הגאון הנודע רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל, עודד וטיפל מתוך מסירות אבהית בהקמת הרבה מבתי הכנסת בעירו. היה זה עידן קשה ליהדות גאליציה. המצב הכלכלי בכללו ומשאבי הפרנסה להמוני העם היו בכל רע. הנוער התחיל לנטוש את ספסלי בתי המדרש, בהיותו נאלץ ללמוד אומנות כדי להתפרנס הימנה. רבים מתוכם התערבו בחברה לא־טובה, שהשפיעה בצורה שלילית מאד על השוליות הצעירים האלה. רבה של לבוב דאג למצבם הרוחני של בעלי המלאכה וביחוד לאותם שוליות. הוא אירגן אותם, את בעלי המקצועות השונים — כל מקצוע בנפרד — וטרח להקים להם משכנות־יעקב לתורה ולתפלה, להקנות להם מוסר ויראת אלקים, להרגילם ולחנכם למצוות ולמעשים טובים.

* * *

אוירה של קדושה, של חיים כשרים וצנועים שררו בימים עברו ברחוב היהודי בלבוב. מי מבני הקהלה איננו נזכר באותם ימים מאושרים? מי אינו שומר בלבו, למשל, את הוד שבת־מלכתא בחוצות לבוב? שלמה ומוחלטת היתה מנוחת שבת־קודש בעירנו, אין יוצא ואין בא, אין קונה ואין מוכר, החנויות סגורות על מנעול ובריח, נרות השבת מפזזים וקורצים מכל חלון בית־מגורים, השלוה נינוחה על פני כל, עד שגם אנשי העמל והסוחרים הפזיזים נהפכו לאנשים אחרים, שקטים, חייכנים או בעלי סבר־פנים רציני, כשהם „פוסעים בו פסיעה קטנה". בשבת־קודש

עם שחרית השלך הס ברובע היהודי, אין תנועה ברחובות. רק באיחור־מה היית פוגש את היהודים הנלבבים בלכתם לאיטם, מדושני נחת, עקב בצד אגודל, כשפניהם מועדות אל בתי הכנסת.

ומי מאתנו אינו זוכר את ימי השבתות אחרי הצהרים? מי מסוגל לשכוח את עריבות השירה של מזמורי תהלים בבית הכנסת הגדול, או את הנעימה לפני צאת הכוכבים במוצאי שבת, לעת „רעוא דרעוין", בשעה שבוקע ועולה קולו הנלבב של ר' בריל החזן המתנגן בצלילי־קודש של נעים־זמירות־ישראל, צלילים מלאי כיסופין לא־ל חי: „הבו לה' בני אלים" ו„למנצח בנגינות מזמור שיר", כשהמנגינות חודרות עמוק עמוק בלבב המתקהלים סביבו ועונים אחריו בשבח והודיה: „אלקים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה" [כזכור, נהוג היה בבתי הכנסת של לבוב ומחוצה לה, שהקהל אומר עם דמדומי השבת את המזמור הראשון בעמדו בחוץ ודלתות בית הכנסת נעולות, ועם סיום המזמור „הבו לה' בני אלים" ניגש השמש או החזן אל הדלת הנעולה ודופק 3 דפיקות בידית העגולה שהיתה צמודה לדלת, העשויה נחושת, ורק אז נכנסו אל תוך ההיכל והתחילו באמירת „למנצח בנגינות"].

ואין בתיאור חוויין זה אפילו מעין בבואה קלושה לצורת החיים הטיפוסיים שנרקמו בקרב אחינו בני ישראל בלבוב, שעשו מרבית ימיהם בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות, בקלויזים ובמניני האדמו"רים העטופים הוד וקדושה, אשר אודותם בכוונתנו לייחד את הדיבור בפרקי הספר דנן.

כאמור לעיל, הרי מרבית בתי הכנסת נוסדו ע"י רבינו הגדול הגאון רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל, גאב"ד לבוב. הרבה מהם שכנו בקומות העליונות של בית הכנסת העירוני הגדול ושל בית הכנסת הגדול מחוץ לעיר, וכן בבנינים של בתי־המדרש השונים בעיר ומחוצה לה. יסוד חלוקת המתפללים בצורה זו נעוץ בדברי הגמרא (מסכת סוכה דף נ"א): „מי שלא ראה דיופולסטון של אלכסנדריה של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל וכו' ולא היו יושבין מעורבין אלא זהבין בפני עצמן

וטרסיים בפני עצמן". כך נהגו בעדת ישורון דק"ק לבוב רבניה ופרנסיה הדגולים. כל חטיבת בעלי מלאכה ואומנות מסויימת נתארגנה בנפרד. והקבוצות האלו הקימו לעצמן בתי־כנסיות ובתי־מדרשות: של צורפי זהב וכסף ושל נפחים, של קצבים ושל נגרים, של פחחים, של בנאים וסיידים, של סנדלרים, של חייטים וכיוצא באלו.

היהודים התמימים והישרים האלו, נפשם כלתה לשפוך שיח־תפלתם לפני התיבה ולשמוע בכל ימות השבוע שיעור ב„עין יעקב", פרק ב„משניות", ובלילי־שבתות: פרשה חומש עם רש"י, מתובלת באמרי־שפר ודברי־אגדה משובבי נפש, פיסקא מ„מדרש רבה" וסיפור מן ה„ילקוט", שהיו נבלעים בכל אבריהם כשמן המור. לכל בית־כנסת היתה שבת משלו, שנחשבה כמאורע מרכזי בלוח השנתי שלו, כגון: שבת פרשת „לך־לך" — שבתם של החייטים והסנדלרים, על כי בפרשה זו נזכר הפסוק „מחוט ועד שרוך נעל"; פרשת „משפטים" — שבתה של חברת „ביקור חולים", על שם הפסוק „ורפא ירפא"; פרשת „בשלח" — שבתה של חברת „בני לויה", הגומלים חסד של אמת עם המתים, בהקשר עם הפסוק „ויקח משה את עצמות יוסף עמו", וכן הלאה.

ואף זאת: עד מלחמת־העולם הראשונה הצטיינה לבוב היהודית בתיים מסורתיים ומשורשים עמוקות כמעט בכל חלקי האוכלוסיה, זולת הפלג הבדלני של המתבוללים. בתי־כנסיות שלה שימשו, איפוא, גם כ„חדרים" ותלמודי־תורה לאלפי תינוקות־של־בית־רבן. קול התורה שבקע מפיהם נשמע למרחוק. המעוזים האלו נעשו לכן תריס וחומה בצורה נגד נחשולי ההתבוללות, שהתחילה להתפשט בצעדי־ענק בעיר זו. אותם מאות בתי־כנסת שימשו גם אכסניה ל„מתיבתות", לישיבות גדולות וקטנות, אשר התנהלו בלבוב על־ידי רבניה המפורסמים, מרביצי תורה לעדרים, שהשמיעו כאן את שיעוריהם בפני תלמידים מופלגים.

* * *

אנסה, איפוא, להנציח בפרקים הבאים קצת מהתרשמויותי בימי־נעורים וזכרונותי על מרבית הקלויזים בעיר ועל חלק מבתי הכנסיות הזכורים לי. ישמשו רשימות אלה כמצבת־זכרון זוטא ליהדות השורשית והעסיסית של העיר לבוב המעטירה בטרם־שואה, זכר־עולם לגדוליה ולהמוני העם הישרים והתמימים שמסרו נפשם על קדושת השם.

יזכרם אלקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם, וינקום נקמת דם עבדיו השפוך.

מדור א:

בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, קלויזים, שטיבל'ך ו„מניינים"

פרק ראשון

בית־הכנסת־הגדול „מחוץ לעיר"

אחד מבתי התפילה העתיקים ביותר בלבוב היה „בית־הכנסת־הגדול מחוץ לעיר". ולמה נקרא דוקא: „מחוץ לעיר"? הואיל וה„עיר" היהודית המקורית יסודה בתחומי הגיטו, ברחובות בלעכארסקא, באימוב, סרבסקה וכו'. השמות האלו: „בתוך העיר" ו„מחוץ לעיר" נשארו שמות־נרדפים בפי יהודי לבוב עד הסוף המר והנמהר.

תקופת יסודו

„בית־הכנסת־הגדול" — הן זה ש„בתוך העיר" והן זה ש„מחוץ לעיר" — שניהם היו עתיקים ביותר ומתחילתם הוקמו כמבנים של עץ, אחר־כך עלו באש בשריפות אשר פקדו תכופות את העיר עקב גורמים שונים. לפי גירסאות אחדות היו ידי עכו"ם בדבר. כתוצאה משריפות אלה לא נשאר על תלו אף אחד מבתי־הכנסת הגדולים, שלפי המסורת היו מקדשי־מעט יפים להפליא. במקומם נבנו חדשים, גדולים עוד יותר — במקביל לגידול האוכלוסיה היהודית בלבוב.

בית־הכנסת־הגדול „מחוץ לעיר" הוקם בשנת ה' שצ"ב (1632). היה זה בנין ענקי כחומה בצורה ממש — מפחד הישועיים שהתנפלו מדי פעם על היהודים — שהכיל גוש בנינים מאוחד, ואשר השתרע על פני ארבעה רחובות עם כניסה ראשית מרחוב באז'ניצה. היתה זו תקופה של שגשוג כלכלי בעיר וגידולה, עם הטבת התנאים הכלכליים בפולין בכלל ובלבוב בפרט; תקופה נוחה מאד לגיוס הסכומים הגדולים שנדרשו לבנין בית־כנסת גדול ומפואר כזה. האוטונומיה המלאה והרחבה שהיהודים קיבלו אז, עם כינונו של „ועד ארבע ארצות", סייעה במדה רבה גם להקמת הבנינים של בתי הכנסת, מבחינת הצביון והארכיטקטורה הספיציפית־עצמאית. בתקופה זו התפתחה מאד השפעת הכשרון האדריכלי המשובח על המתכונת ההיצונית והפנימית של בתי־כנסת שונים בכל רחבי גאליציה ופולין.

עיצובו הפנימי

הבנין הענקי הזה הכיל קודם־כל את בית־הכנסת הראשי, הגדול. ארבעת אומנותיו הכבדות של בית־הכנסת שעוביין 1.13 מ׳ כל אחת, היו בנויות אבני־גזית. צלע הריבוע של ההיכל היה כ־20 מטר, גובהו כ־11 מטר. אורך כל הקירות, עד למחצית גובהן, היה מקושט באפריזה של אריקדות מדומות. מוטיבים אלה היו מקובלים מאד בחלק מבתי הכנסת בעלי טיפוס דומה ברחבי פולין.

דבר יחיד במינו היה המבנה הגבוה של היציע, המיועד למקהלת *המשוררים הצעירים, שנסמך לקיר המערבי. סולם בן 15 מדרגות גבוהות* הוביל אל היציע בהמשך אחד סמוך לקיר, מעל לעזרת הכניסה. הגלריות של עזרת־הנשים נבנו לכל רוחבו של הקיר המערבי ולשני צדדיו של האולם.

בכניסה לבנין בית־הכנסת־הגדול — משני עבריו — ירדו לעומק בעשרה מדרגות, בחינת „ממעמקים קראתיך". בפרוזדור הארוך והרחב במקצת הנקרא „פאלוש", ניצבה בקצה אחד ה„קונע" המפורסמת, צינוק שבו הועמדו לקנסות ה„עבריינים" — שהרי מיום שחרב ביהמ״ק בטלו דיני קנסות — שסירבו לציית להקנות־הכמים או פגעו ברבני העיר, או שבית־הדין העירוני הטיל עליהם עונש זה בגלל חטא מסוים. העבריין הועמד ב„קונע" לראוה וכל העובר על פניו נעץ בו מבט זועם ומלא ביטול. ב„פאלוש" עמדו כיורי־נחושת אמנותיים לנטילת ידים. על הקיר במרכז ה„פאלוש" התנוססה באותיות גדולות, מעשי ידי צייר־אמן, ה„תפלה לנכנסין לבית הכנסת", וכן תפלות שונות לשימוש ה„מניגים" שהתפללו מחוץ להיכל בזמן הצורך. בפינה אחת הודבקו על הקיר הודעות שונות מטעם הרבנים, בתי־הדין, הנהלת בית־הכנסת וכדומה.

נברשות־נחושת במספר רב, מעשה פאר, היו תלויות בקימורי ההיכל. מחזורי אורים שעוטרו באורנמנטים מעולם הצומח והחי, וכן תמונות אמנותיות מתאימות, קישטו את הקירות. שפע של מנורות פליז מרובות־קנים, תלויות בשלשלאות של ברזל, היו מחוברות אל התקרה והשתלשלו מעל לראשי המתפללים. שתי בימות ניצבו בחלק הקדמי, לשני הצדדים של מדרגות ארון־הקודש. על האחת, מצד דרום, עמדה מנורת פליז גדולה בעלת שמונה קנים בגובה רב, הרבה יותר מקומת איש, והיו משתמשים בה גם להדלקת נרות חנוכה; על השניה, זו שמצד צפון, היו מעמידים בימי־חג מנורת־כסף אמנותית גדולה. שתי הבימות הורכבו מלבנים מצופי פת. בתוך לוחות הפח היו משוקעים גביעים לרוב, שבהם היו המתפללים תוחבים בערב יום הכפורים נרות גדולים של שעוה וחלב, ואשר היו דולקים כל הלילה והיום ומפיצים סביב אור גדול.

השראה משתוררת

היה זה בית־כנסת עתיק־יומין, אפוף השראת־מסתורין במנהגיו ובנוסחאותיו שנשתמרו במשך דורות רבים כביום היבנותו. המנהגים נשמרו בקפדנות על ידי הגבאים, שומרי משמרת הקודש, בכל התקופות והזמנים.

שבת־קודש ותפלותיה בבית־הכנסת־הגדול — עשו רושם בל יימחה על כל הבאים בשעריו. כיוצא בזה: אמירת התהלים בשבת־קדש אחרי הצהרים. בשעה כזאת היו מתאספים פה יהודים מכל הסביבה, מקרוב

הבנין המפואר של ביהכ"נ הגדול „מחוץ לעיר"

ומרחוק, ור' ברל היקר, ה„חזן שני" — יהודי גפלא וירא־שמים, בר־אבהן ובר־אוריין — עומד לפני התיבה ובקולו הרם והערב אומר הוא את המזמורים בניגון מלבב, פסוק בפסוק, כשכל הקהל בהמוניו עונה אחריו וטעם מיוחד, התעלות קדושה, מפעפע בכל האברים. אחר־כך מכריזים על הפסקה קצרה של עשרה דגעים והקהל עומד ומתפלל תפילת מנחה של שבת: „אברהם יגל, יצחק ירנן, יעקב ובניו ינוחו בו". בהרגשה נעלה כזאת הולך לו כל אחד, מי לביתו ומי לבית־כנסת זוטר, לחבורה או לאיזה אדמו"ר, לקיים מצות „סעודה שלישית" באוירה של רוממות הנפש.

והנה חולפים רגעים של רוממות, ושוב נשמע קולו של ר' ברל החזן, בלווי שמש בית הכנסת. השעה מאוחרת, כוכבים מתחילים לנצנץ ברקיע, קולו של השליח־ציבור גובר ועולה: „למנצח בנגינות מזמור שיר, אלקים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה"; „מזמור לדוד, הבו לה' בני אלים" — שלוש הקשות מהדהדות בגולת הנחושת שעל דלת ההיכל — והקהל נכנס לבית הכנסת, כשבפיו מתנגנים שירי־זמרה של דוד מלך ישראל חי וקיים. תפילת מעריב ההלה...

בשנים האחרונות, עם התמעטות הדורות, דהה במקצת גם זהרו של מקדש־מעט זה וגבאיו לא יכלו להתגבר על המשבר הרוחני שהתעצם בממדים מבהילים ובקצב מהיר. אך למרות השפל הרוחני, לא נשתנה דבר בביהכ"נ הגדול, לא החליפו את מנהגיו ונוסחאותיו ולא שינו מאומה. בין הגבאים האחרונים שלו היו: מר ריכר, וכן ר' משה ליפשיץ, מעסקני אגודת־ישראל בלבוב, ר' משה פולטרק ור' ישראל זיינשטיין [עם ראשוני ביהכ"ס וגבאיו יש להזכיר בין השאר גם את ר' שלמה בובר ור' אברהם־יוסף מדפיס].

מה נורא המקום הזה

בהיכנסך לבית־הכנסת נהה עליך מיד הרגשת חרדה, חרדת־קודש אפפה את כל ישותך — וזו אין לתארה במלים או בכתב. כל מי שביקר אי־פעם בבית־כנסת זה ירגיש זאת מחדש כל אימת שיעלה בזכרונו את *ההיכל הקדוש הזה*, אשר קדושים וטהורים קידשוהו בקדושת־דורות ומאות מגדולי ישראל, אדירי תורה, צדיקים וקדושי עליון, עלו על בימתו להטיף תורת משה ומוסר־ה' לבני העדה. כאן עברו לפני התיבה שלוחי־ציבור יראים ושלמים, שהתפללו בדביקות ובהתרוממות הנפש, בשמרם על המסורת העתיקה — ומהם גדולי החזנים בעולם היהודי, משוררים בעלי מוניטין, שמיזגו בנפשם תורה ויראת־שמים עם חוש מיוחד בנגינה ובתפילתם היו מעוררים בנפש המתפללים רגשות נעלים והרהורי תשובה, *הביאום לידי התעלות נפשית עמוקה*.

בין החזנים האלה, שכותב השורות הכירם מקרוב, היו: ר' זיידל רובנר — מהמצויינים שבדור, תלמיד־חכם ויראַ־שמים גדול, מחסידי מקארוב, שקיפל בנעימותיו את החן והיופי של ניגוני־חסידים עם נוסח של תפילה מסורתית, ואשר כל אימת שהיה משורר [בעזרת מקהלה] בבית־הכנסת־הגדול „מחוץ לעיר" מילאו את ההיכל המוני מעריצים שבאו ליהנות מתפילותיו; ר' ברוך קינסטלר — שהתפלל כבר יותר ב„חזנות" מאשר כ„בעל תפילה" בנוסח של ר' זיידל, אולם מקהלתו המשובחת היתה מפורסמת ביותר; ר' זושא הרר — יהודי מהמוצא החסידי של סדיגורה־טשורטקוב־בויאן, שהיה בעצמו מלחין מצוין והכניס

נימה חדשה בתפילותיו הערבות וביצירות מיוחדות, שהיו מלאות טעם ויופי מוסיקאלי. לפניו שימש כחזן ר' ישראל שור.

למטרת הופעות פומביות, היה מקום מקודש זה שמור אך לגאונים ששימשו בקודש כרבני העיר, לדרשות של „שבת תשובה" ו„שבת הגדול", שבהם הלהיבו את הלבבות וקירבו את ישראל לאביהם שבשמים — או לדרשות של מועמדים־לרבנות מקרב גדולי ישראל, אשר באו הנה לדרוש דרשה־לדוגמא לפני שנתקבלו כאב"ד בלבוב. כן היו עוד כמה יחידי־סגולה, מגדולי הדור, שנתכבדו בכיבוד הרם לשאת מדברותיהם לפני קהל־עדת־ישורון דלבוב מעל בימה חשובה זו. אולם לתעמולות מפלגתיות ולאסיפות סתם לא היה מקום במקדש־מעט זה.

ומי ימנה את גאוני ישראל וקדושיו אשר שימשו בקודש בקהלת לבוב המעטירה, שכל אחד מהם היה בבחינת רבן־של־כל־בני־הגולה, ואשר הורו הוראה לכל בית־ישראל באשר הוא שם — שהורו במקום הזה תורה, דעת ויראת ה' לעם ה'!

הופעת הג"ר מאיר שפירא זצ"ל

עוד ניצבת לפני עיני־רוחי תמונה חד־פעמית מן התקופה האחרונה — הלא זו תמונת דיוקנו של הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל, שכיהן בימים ההם כרב בעיירה הקטנה גליניה, אולם שמו היה כבר הולך לפניו כאחד הגדולים וכ„פה מפיק מרגליות". באותו פרק חיפשה קהלת לבוב אחרי מועמד מתאים לכהונת רב ומגיד־מישרים ב„תוך העיר". קבוצה של בעלי־בתים חשובים שהדבר נודע להם — למרות היותו עדיין בחזקת „סוד" — מזמינים את הרב דגליניה ללבוב והוא מתכבד ב„דרשה" בבית־הכנסת הגדול „מחוץ לעיר". אני הולך ביחד עם הרב מאכסנייתו אל בית־הכנסת, בלווי קהל רב. ביהכ"נ מלא כבר מפה אל פה. בהגיעו אל שער בית הכנסת, נעמד הרב זצ"ל מלא אימה ופחד בפני הבנין הקדוש הזה שמאורי האומה דור אחרי דור הלהיבו בו את לבבות בני־ישראל לאבינו שבשמים. הוא יורד לאט לאט במדרגות הספורות, הסמוכות ממש לפתח הכניסה להיכל — מלבד אלה שבאכטדרה — כשבפיו מתלחשת תפילה חרישית וכולו אומר הרדת קודש.

וכך עולה הוא על מדרגות הבימה של ארון־הקודש, מעוטף בטלית, מסתובב שוב אל הקודש כשבפיו תפילה ארוכה, ורק כשהתפילה מגיעה אל קיצה פונה הרב לעבר הקהל העצום ומתחיל במשאו הגדול והנפלא, אשר הביא את מאזיניו כולם לשיא ההתלהבות [פרשת ביקורו בלבוב בקשר לכהונת הרבנות, ומדוע לא נבחר, מהווה פרשה מענינת כשלעצמה, ולא כאן המקום לפרטה].

„מנינים" ובתי־כנסת קטנים

בכניסות משני הצדדים, מימין ומשמאל, ברדתך מרחוב באז'ניצה דרך המדרגות, תפסו מקום בולט שני בתי־כנסת קטנים — מעין „שטיבל'ך" לפי מהותם, אולם גדולים ורחבים יותר בהיקפם — אשר שימשו כ„מנינים" לחבורות שונות. כן הוליכו מדרגות מתוך ה„פאלוש" אל הקומה השניה, שגם בה התמקמו כמה „מנינים" ובתי־כנסת קטנים לחבורות שונות.

אנסה לציין ולהזכיר כמה מהם, עד כמה שיד זכרוני מגעת. כגון: ביהכ"נ של הקצבים דק"ק לבוב „זובחי צדק" — שמלבד התפילה שערכו להם לחוד, והשיעורים שאמרו לפניהם מגידי־שיעור מן המפורסמים בעיר, במשניות וב„עין־יעקב", בפרשת השבוע ובמדרש וכו' — הצטיינו באי־שעריו במעשי צדקה וחסד ידועים בלבוב; ביהכ"נ „חייטים גדולים" וביהכ"נ „חייטים קטנים" — בנוסח תפילתם המיוחדת להם ובשיעוריהם; ביהכ"נ „מרקיעי פחים" — שמתפלליו היו יהודים פשוטים ותמימים, עמלים להרויח פרנסתם באמונה ועוסקים כל שעה פנויה בתורה והתפילה ובמעשים טובים; ביהכ"נ „מנקרים" — מבתי־התפילה הידועים לתהלה בעיר; ביהכ"נ „צעירים" — ועוד. ועוד.

ברם, בית הכנסת המרכזי ליהודי לבוב היה היכל הקודש הגדול, שנקרא בפי כל: „די פאר־שטאטשע שוהל".

* * *

עם חורבן לבוב על מאות בתי־כנסיותיה זבתי־מדרשותיה, הרסו הנאצים ימ"ש עד היסוד גם את הבנין הענקי הזה, ולא נותר ממנו כל זכר, זולת מגרש רחב־ידים שומם וריקני. זכר היהודים היקרים, שמסרו נפשם עד הרגע האחרון להציל מתוך בית־הכנסת־הגדול את ספרי התורה וכל תשמישי הקדושה שבו — מבלי שנדע עד היום לאן הם נעלמו ביחד עם מציליהם — לא ישכח לנצח.

פרק שני

בית־המדרש־הגדול „מחוץ לעיר"

בית־המדרש־הגדול „מחוץ לעיר", ברחוב באז'ניצה, נבנה במאה ה־י"ח למספרם, בערך באיתו זמן שנבנה בית־המדרש הגדול „בתוך העיר". הבית הכיל שלוש קומות: בקומה א' — בית־המדרש־הגדול, אולם גדול מאד מקומר בקמרונות רבי־היקף־ומשקל, ובעצם היתה זו קומת־קרקע בעומק מסוים, הקירות מכוסים בארונות וכוננויות־ספרים שהכילו ספריה גדולה בכל מקצועות התורה; בקומה ב' — עזרת הנשים, ובקומה השלישית — שני בתי־כנסיות של בעלי מלאכה שונים, אשר את שמותיהם לא אזכור. באחד מהם למד ר' בערצ'י המלמד עם תלמידיו, ילדים בגיל עשר עד שתים־עשרה, אשר עברו אצלו הכשרה עובר לכניסתם לישיבה העירונית, או למלמדים ברמה גבוהה יותר. גם בבית־הכנסת השני למד אחד המלמדים בעיר עם דרדקיו במשך תקופה ממושכת. בקומה זו, וכן בקומה השניה, הוקצו שתי דירות קטנות עבור המשמשים־בקודש.

מעונו של ה„פרי מגדים"

בקומת הקרקע, מול הכניסה אל בית־המדרש־הגדול, נמצא חדר ארוך וצר, שהיה נקרא גם הוא בשם „דירה". כאן התגורר בשעתו הגאון האמיתי רבי יוסף ברבי מאיר תאומים זצ"ל, בעל „פרי מגדים", שמילא את מקום אביו אשר כיהן לפנים כאב"ד ליברטוב ומשם עבר לשמש כ„מגיד מישרים" ומורה־צדק בלבוב. רבי יוסף תאומים, שהיה כבר מפורסם כגדול־הדור בשעה שנתמנה ל„מגיד מישרים" ו„מורה צדק" ב„חוץ לעיר" של לבוב, התגורר למרבית הפליאה במעון צר זה ופרנסתו היתה מצויה לו בדוחק רב. על קיר חדרו היו חרותות המלים: „שויתי ה' לנגדי תמיד". לא כאן המקום למונוגרפיה שלמה על גאון נפלא זה, על יראתו וענוותנותו, אך כדוגמא ליראתו התמימה כדאי לספר כאן עובדה מפורסמת אחת.

ה„פרי מגדים" נתקבל אחרי שבע שנות ישיבה בלבוב כאב"ד ור"מ בפרנקפורט־דאודר, ולכבוד המאורע הזמין לעצמו קפוטה חדשה. מכיון שהיה יושב על התורה ועל העבודה בבית־המדרש עד שעה מאוחרת

בלילה וכל רגע היה בעיניו יקר מפז, השאיר הגאון בידי זוגתו הרבנית סכום כסף לצורך תשלום שכר העבודה לחייט, ברגע שיביא את הבגד מוכן. בבואו הביתה באישון־לילה, והרבנית כבר עלתה על יצועה לישון, הבחין בקפוטה החדשה שהיתה מונחת על השולחן. ה„פרי מגדים" חשש, שמא עדיין לא שילמה לחייט את שכרו ויש בזה משום איסור דאורייתא: „לא תלין פעולת שכיר". וגם איסור לחייט שהכשילו, אך את זוגתו הרבנית לא רצה להעיר משנתה כדי לשאלה, מתוך דרך־ארץ. סגר, איפוא, את הדלת אחריו ויצא בחשכת־ליל לחפש אחרי החייט, שבודאי ער הוא. במצאו את בית החייט, רעד הלה בכל אבריו מרוב התרגשות: וכי מה עושה רבינו בביתי, בשעה כה מאוחרת? הרגיעו הגאון והסביר לו את החשש שכרסם בלבו, ופניו האירו בשמעו מפי החייט כי הרבנית פרעה לו כבר את שכרו משלם...

עשרה בטלנים

„בית־המדרש־הגדול" היה מקום מקודש מדורי־דורות לתורה ולתפילה. הלומדים הגדולים שבעיר מצאו כאן את מקומם האידיאלי. גם בני־תשחורת, עילויים מפורסמים, קבעו פה את שיעוריהם והשתמשו בספריה הגדולה שבמקום. בבית־מדרש זה ישבו ולמדו גם חברי „אנשי מעמד" דק"ק לבוב. היו אלה גדולי תורה מפורסמים, מעין „עשרה בטלנים" בעיר — שהוזכרו בדברי חז"ל — ואשר עוד נייחד את הדיבור אודותם בנפרד.

„בית־המדרש־הגדול" היה שריד מתקופת הנהגת ה„שולחן ערוך" בכל חומרתו, כמנהגי „נוסח אשכנז". בבית זה נאמרו כל הפיוטים שהונהגו בימי הביניים, במנגינה המיוחדת להם — פיוטים מתקופת „רבינו תם" ומזמן מסעי־הצלב. כמו כן ערכו כאן את ה„אשמורת" — מעין „תיקון חצות" — בלילות ב' וה' שבכל שבוע. בראש הגבאים עמד הרבני רם־היחס ר' פנחס קלוגר ע"ה, שראה במינוי שלו תפקיד קדוש ומילא אותו באמונה ובחדוה־דמצוה.

הבאים בשעריו

לעתים נדירות ביותר שימש המקום גם לעריכת כינוסים ואספות פומביות, אולם רק במקרים יוצאים מן הכלל. גבאי „בית־המדרש־הגדול" עמדו בתוקף על כך, שלא להחיר אספות מפלגתיות במקום הקודש. אך בכל זאת התירו את הדבר מפרק לפרק במקרים יוצאים מן הכלל. „צעירי אגודת ישראל" בלבוב השתמשו לא־פעם באולם בית־המדרש לאספות סגורות, שבהן ניסו את כוחם בנאומים. לא אחד ממנהיגי ה„צעירים" —

ביניהם כאלה ששימשו בעתיד כרבנים בקהלות שונות בפולין — למדו את תורת הדרשה והנאום מעל גבי דוכנו של ביהמ"ד הגדול. כמו־כן שימש המקום כאתר מתאים לעריכת אזכרות והספדים לנפטרים חשובים בעיר — רבנים, דיינים וחשובי הפרנסים.

לילות חורף בבית־המדרש, אשר היה מוסק היטב, הצטיינו בגודש של יהודים פשוטים אשר באו ללמוד בתוכו מתוך הרחבה דף גמרא או פרק במשניות וכדומה. כן התכנסו הנה כל „ארחי־פרחי" שבעיר — מהם עניים שבאו להתחמם קמעה, למצוא כאן איזה ספסל צדדי שאפשר להניח עליו את צרור העצמות, לחטוף תנומה קלה...

בשנים האחרונות היה המקום, לצערם של יראי ה', גורם לחילול השם. למקום זה, שבעלי־תריסין ישבו בו ולמדו תורה לשמה, ואשר הגבאים דאגו לממנו כראוי בימות החורף, באו כאמור גם עניים ו„ארחי פרחי" במטרה להתחמם קצת — ואנשי „עולם התחתון" ניצלו את המקום ובבואם להתחמם, כביכול, התחבאו במקום הקודש והביאו אתם גם „סחורות" שהמשטרה חיפשה אחריהן. לא פעם נערכו חיפושים יסודיים בבית ומצאו בו סחורות שאחזקתן אסורה לפי החוק, דבר שגרם לחילול השם ממש.

* * *

גם אפיזודה מצערת זו הפכה מכבר ל„היסטוריה", ביחד עם כל ההווי היהודי בלבוב שנמוג בעשן הכבשנים.

פרק שלישי

בית־הכנסת „בתוך העיר"

גלגוליו של מקדש־מעט

בית־הכנסת העירוני הגדול בלבוב, היה אחד הבנינים העתיקים ביותר של היהודים בפולין. בנין גדול בסגנון עתיק מאד, אשר הוקם לפי המסורה ע"י כת ה„קראים" ששכנו בלבוב. כת זו הלכה והתמעטה, ועל כן היה הדבר טבעי בהחלט שבית־כנסת זה יעבור לידי היהודים שהתיישבו בלבוב בתוך העיר, ב„גיטו". בית־הכנסת שימש כמקום מרכזי לתושבי העיר, כאתר לכינוסים ואספות, נוסף להיותו מקום תפילה מרכזי בנוסח אשכנז, מקום קדוש, אשר יהודי הגימו — ויהודי העיר כולה במאה האחרונה — שפכו בו שיח לפני קונם.

בית־כנסת זה עמד על תילו ברחוב באימוב, בסמטא צרה למדי. בתחילה היתה לבית־הכנסת כניסה ויציאה אחת בלבד. על־פי מקרה מיוחד, כפי שיסופר להלן, פתחו לאחר שנים רבות כניסה נוספת מצד שני הפונה לאחד הרחובות המפוארים בלבוב, מול בית נציבות המדינה [כך נמסר לנו מפי עדים נאמנים, וכה נמסר גם בעתון „מחזיקי הדת" מערב סוכות תרמ"א].

קיסר אוסטריה מבקר בבית־הכנסת

מעשה שהיה כך היה: בחודש תשרי שנת תרמ"א, עמד לבקר בלבוב הקיסר האוסטרי פרנץ יוזף הראשון. ראש המשכילים בעיר, הדירקטור לצארוס, נקט בכל האמצעים והשתדל שהקיסר יבקר רק ב„טמפל" הריפורמי של לבוב ולא ירדה בכלל את בית־הכנסת הישן ש„בתוך העיר" (בית־הכנסת החדש „מחוץ לעיר" עדיין לא נסתיימה בנייתו), וזאת — בכדי לבייש את החרדים ולהשפיל את כבודם. כאשר נודע הדבר לאחד מראשי העדה שכיהן כסגן־נשיא באגודת „מחזיקי הדת" בלבוב, הוא הרב ר' נחום בורשטיין, פנה אל הנשיא הארצי של „מחזיקי הדת", הגאון רבי שמעון סופר אבד"ק קראקא, בבקשה שישתדל כי יכבד הקיסר בביקורו גם את בית־הכנסת־הגדול הישן ש„בתוך העיר". נשיא „מחזיקי הדת" פנה מיד בענין זה אל ראש ממשלת אוסטריה בימים ההם, הרוזן טאפה, והלה

הבטיחו שישגר שליח מיוחד ללבוב ויציע בשמו לפרנץ יוזף שיבקר את בית־הכנסת העתיק של לבוב.

והדבר נעשה. יום אחד לפנות ערב הודיעו באופן פתאומי לרבה של לבוב שהקיסר יבקר למחרת בבוקר בשעה 8 בבית־הכנסת הישן. הרב העביר מיד לגבאים ולראשי החרדים את תוכן ההודעה הזאת והם הודיעו על כך לדירקטור לצארוס, אשר בא מיד בחריאף אל בית־הכנסת וצווח כי הוא מצידו לא יעשה דבר להצלחת הביקור וישלח אחר תחתיו לקבל את פני המלך. ברגע זה נכנס ובא הרבני הגביר ר׳ שמואל שנבלום וכשמעו ממר לצארוס דברים בוטים, השיב ואמר לו: לך לדרכך, אנחנו לבדנו נעשה את כל ההכנות בלילה זה! מר לצארוס עזב מיד את בית־הכנסת בזעף. החרדים אזרו כגבורים חלציהם והזמינו מיד אומנים ובעלי־מלאכה, כל חרש וחושב, וגם נשים צדקניות התקבצו לעטר את בית־הכנסת בכל מיני גוונים של תפארה, וכן סידרו כסא מיוחד ומפואר ביותר למושב המלך.

בבוקר נתקבל הקיסר ליד בית־הכנסת ע״י משלחת מיוחדת מטעם החרדים, בראשות הגאון רבי יצחק אטינגר. בפנים ההיכל קידם את פניו רב העיר, הגאון הנודע רבי צבי אורנשטיין. הקישוטים בבית הכנסת הוטבו מאד בעיני המלך, אשר בהתיישבו על הכסא שהוכן לכבודו, כסא תפארה, אמר: ידענו שזאת היא פרי־עבודה של לילה אחד! הקיסר שהה במקום הקודש כשמונה־עשרה רגעים, ואחר קם וילך לדרכו.

לרגלי ביקור זה נפתחה כניסה חדשה לבית הכנסת. היות והכניסה מרחוב באימוב היתה צרה מאד, ובהיותם סבורים כי אין זה לכבודה של מלכות להיכנס בפתח צר כזה, סידרו הגבאים כניסה מיוחדת מעבר לבנין, שהיה עד כה סגור כחומה, כגבול ה„גיטו״ בעבר — כניסה רחבה ויפה שמוצאה אל אחד הרחובות הנאים ביותר בעיר. אחרי זמן רב הקימה נציבות המדינה בנין גדול ויפה באותו רחוב, מול הכניסה הזאת, שנשארה אחר־כך סגורה בשער ברזל עשוי בטוב־טעם ומחושק בבריחים ובדים מנחושת וברזל, מעשה אמן. נציב המדינה („ואיוואדא״, או „שטאט־האלטער״) הרוזן פוטוצקי עבר פעם ברחוב ברדתו מבית הנציבות, וכראותו מבעד לדלת איך שהיהודים עומדים בפנים עטופי טליתות ועטורים בתפילין — לא מצא הדבר חן בעיניו, שברחוב ראשי מול בית הנציבות התרחש „סצינה״ כזאת! הוא ציוה לממונים העירוניים שיבנו במקום זה חומה גבוהה, אשר תסתיר את הדלת והכניסה. אולם היהודים החרדים התנגדו לביצוע הפקודה, התייצבו בפני בית הממשלה וטענו, כי היות והם סידרו את הכניסה הזאת באופן מיוחד לכבודו של הקיסר פרנץ יוזף, והוא נכנס דרכה, שוב אין להרסה. נציב המדינה נכנע לטענה זו, ושער הכניסה נשאר כמות שהיה.

הוד ותפארת

בשנת תקנ"ז (1797) פירקו את בנינו של „בית הכנסת הגדול" על פי פקודת השלטונות, מפני סכנת מפולת, אך הוא שוחזר והוקם מחדש בשנת תקס"א (1801). הצורה התיצונית והפנימית של בית־כנסת זה היתה כמעט זהה עם מתכונתו של בית־הכנסת הישן „מחוץ לעיר". „בית הכנסת הגדול" שימש את אוכלוסיית העיר יושבי ה„גיטו", בטרם החלו היהודים לנהור אל מחוץ ל„גיטו". הוא הצטיין ביפיו הפנימי ובקישוטיו הנאים, שהושקעו בהם ממיטב הכשרון הארכיטקטי והאמנותי. אוצרות של כלי־כסף וכלי־זהב, תשמישי קדושה, נשתמרו בו. הוד ותפארת של קדושה, השראה עילאית של שכינת א־ל חפפה על המקום שהיה משכן לאביר יעקב ובו שפכו אחינו בני ישראל את לבם לפני אביהם שבשמים בשעת חדוה כבעת צרה. כאן נשתמרו מנהגי ישראל עתיקים ונרקמו חיי מסורה בהנהגת עיני העדה, גדולי ישראל וחכמיו, שהאירו את העולם היהודי כולו. הם הם רבני לבוב המפורסמים, שהאירו בתורתם וביראתם עולם מלא.

בית־הכנסת־הגדול ש„בתוך העיר" והבנינים סביב לו — אשר הכילו את „בית המדרש הגדול" ועוד כמה עשרות בתי־כנסת קטנים שהצטופפו יחדיו בסמטא צרה זו — קיפל בדברי־ימיו מסכת ארוכה ומעניינת מאד בחיי יהודי לבוב והתלבטויותיהם, שאין כאן המקום להאריך בה, אף כי זהו חלק חשוב מתולדות ישראל בגלילות פולין ורייסין.

* * *

מבין הגבאים האחרונים של בית־הכנסת־הגדול ש„בתוך העיר", זכורים לנו שמותיהם של: ר' יהושע אלטר, מר בלוישטיין ור' שמואל קרקס, אשר עשו את מלאכתם מלאכת־שמים באמונה ובלב תמים — וניספו גם הם בעקידה הנוראה של יהדות לבוב.

פרק רביעי

בית־המדרש־הגדול „בתוך העיר"

אחד המכובדים ביותר מבתי הכנסיות „בתוך העיר" היה בלי ספק „בית המדרש הגדול", אשר יסודותיו בקודש. לפנים התפללו בו נכבדי לבוב, גדולי התורה, רבני העיר וגדוליה. מלבד מקום־תפילה, היה זה מקום ריכוז ללומדים ותלמידי־חכמים מופלגים שלמדו כאן את שיעוריהם, וגם קהל של בחורים מבוגרים למד שם יומם ולילה.

בבית המדרש הגדול ש„בתוך העיר" נמצאה אחת הספריות הגדולות של ספרי קודש, אוצר בלום ממש של ספרים יקרי־מציאות, שכדי לעיין *בהם באו הנה מכל רחבי גאליציה ומחוצה לה.*

גדולי הרבנים בלבוב, וכן אורחים חשובים מראשי היהדות החרדית — ולפעמים גם נציגי מפלגות דתיות — נהגו לדרוש ברבים מעל בימת בית־המדרש־הגדול הזה, שנחשב כמקום מרכזי ומכובד עד מאד.

בקומה השניה של בנין בית־המדרש־הגדול התקיימו עוד שני בתי־תפילה, והם: קלויז „לובלין" וקלויז „עשירי", עליהם מדובר להלן (פרק י"ט).

* * *

סמוך לבניני ביהכ"נ וביהמ"ד הגדולים ש„בתוך העיר", ברח' בלעכארסקא, נמצא ביהכ"נ *של ה„שמוקלאדים", שנקרא בפי ההמון* בשם „שנעק שוהל'כל". מקדש־מעט זה נוסד בשעתו על־ידי בעלי־מלאכה שונים כמקום־כינוס לחברתם ובשנים מאוחרות הפך המקום לנחלת בעלי־בתים חשובים וחסידים אשר לא היו שבעי־רצון מסדרי ה„לובלינר קלויז" וממשמעת הברזל ששררה בו ומצאו להם כאן מקום, לאחר שהנהיגו את התפילה בנוסח ספרד. בין ראשי בית הכנסת היו: ר' אלעזר דרימר (נפטר לפני כמה שנים בתל־אביב) וגיסו העסקן האגודאי ר' אביש ראטה.

בשנת תרפ"א, לרגלי פלישת הקומוניסטים לפולין וריכוז האוכלוסיה *בערים הגדולות בגאליציה, שהה* בלבוב *חדשים* אחדים *רבה של* גלינה דאז, הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין זצ"ל. הוא התגורר בסביבת בית־כנסת זה, אצל קרובי משפחה, והשמיע בו יום יום שיעור ברמב"ם הלכות בית־הבחירה לפני כשלושים בחורים מצעירי־אגודת־ישראל בלבוב.

בית־כנסת זה, היה מיוחד במינו. חבורה סגורה במקום לא־גדול, חבורה חסידית מעולה, מורכבת מיהודים בעלי מחשבה ובני־עליה, אשר יצא להם שם בעיר כולה.

פרק חמישי

בית־הכנסת „טורי זהב"

מקדש־מעט עטור אגדות

בית־הכנסת „טורי זהב" בלבוב, ברחוב בלכארסקה, היה אחד המקומות המקודשים ביותר ליהודים. היה זה מקדש־מעט לבובי בה"א הידיעה, אפוף מסתורין ועטור אגדות נפלאות ונסים, בחינת קדשי־קדשים. כל ביקור בבית־כנסת זה, שנקרא על שם הט"ז, היה קשור בחוויה נפשית עצומה והספיג את ריאותיך באוירת־קדומים. היית נושם אז היסטוריה חיה. כל אימת שנכנסת למקום־קדוש זה, נחה עליך השראת־קודש מיוחדת במינה, בחינת „של נעליך". רטט של יראה ומורא־שמים היה חולף בכל אבריך. לכאן באו יחידי סגולה, יראי ה' מפורסמים, להתייחד עם בוראם בכל ה„ימים נוראים" — ובמיוחד בימי ראש־השנה ויום הכפורים — כי אויר פיסגות, אוירה מזוככת וטהורה, היתה נושבת במקום קדוש זה.

במקדש־מעט זה התפלל וישב על מדין הגאון האדיר רבי דוד הלוי סג"ל, בעל ה„טורי זהב" (ט"ז) אשר על שמו נקרא בית הכנסת, היפה להפליא [ואשר היה רשום בספרי האחוזה כרכוש ממשלתי, כבית־נכאות לאמנות של הממשלה]. מכאן יצאו הוראותיו של הפוסק הגדול, קדוש ישראל, לכל תפוצות העם היהודי, כמו מלשכת הגזית בימי־קדם.

בבית־הכנסת „טורי זהב" שמרו בקפדנות יתירה על כל תג וקוץ של יו"ד ממנהגי אשכנז, לפי המסורה ועל פי הוראותיו של הט"ז. במקום זה ישבו בזמנם בתי הדין המפורסמים של לבוב וגדולי הפוסקים, אשר על פיהם ישק כל דבר קטן וגדול בחיי עם ישראל. פה תיקנו תקנות והעמידו תלמידים הרבה לתורה ולתעודה.

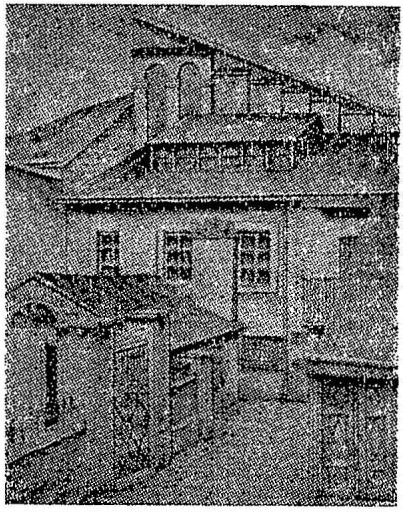
לכהן במקום קדוש זה כשליח־ציבור, העובר לפני התיבה, נחשב בלבוב כמדרגה מיוחדת — ולא כל אחד זכה לכך. גם במשרה של „שמש" בבית־הכנסת „טורי־זהב" היה משום כבוד גדול. ה„שמש" דהתם הצטיין תמיד במדות תרומיות מיוחדות, גדול היה בתורה וביראה — כמי שראוי לאיצטלה זו, להיות שומר על הפקדון הקדוש שהופקד בידיו.

כי גאון וקדוש ישראל, בעל ה„טורי זהב", הדגים בחייו הקדושים והצנועים את המופת החי לא רק בתורה ויראה, אלא גם במדות ובאהבת־ישראל גדולה לאין שיעור. ואכן, למדו ממנו בני קהילתו הקדושה גם פרק במדות טובות ונעלות.

הגאון בעל הט"ז

כדוגמא לזוך־נפשו של בעל הט"ז, יש בנותן־ענין להזכיר כמה ,ופיזודות מקורות חייו, השופכות על אישיותו אור־יקרות.

מסופר עליו, שאחרי נשואיו ידע מחסור ולא מצא כדי מחייתו, עד שיצא מקראקא עיר מגוריו לתור אחרי מקום פרנסה. הוא הגיע לעיירה קטנה בשם פוטיליצ'ה, בסמוך לעיר הגאליציאית ראוע־רוסקא, שם מצא משרה פנויה של „שמש" בביהכ"נ, ומבלי שיגלה מי הוא, עמד וקיבל את

ביהכ"נ „טורי זהב"

המשרה וכתב לזוגתו שיכולה היא לבוא אליו, לפוטיליצ'ה, כי השם יתברך הזמין לו כאן פרנסה בכבוד. הרבנית רבקה, בתו של הגאון רבי יואל סירקיש בעל „בית חדש" (ב"ח), סברה לתומה כי בודאי נתמנה בעלה לרב בעיירה. אולם בבואה לפוטיליצ'ה, נדהמה להיווכח מה עלובה הדירה שהקצו להם, קיטון צר סמוך לבית־הכנסת. היא החרישה בלבה ולא אמרה דבר. כאשר הגיע יום השבת נכנסה להתפלל בעזרת־נשים, סברה כי הנשים הגבירות יכבדוה ויושיבוה בראש, וכי זוטרתא: הרבנית!... אך אף אשה לא שמה לב לאורחת. כיון שהגיעה עת קריאת־התורה, שמעה את קול בעלה רבי דוד שהוא מכריז על מכירת ה„מצוות" וה„עליות", כהן לוי וישראל, כדרך שמכריזין השמשים בבתי־הכנסת... חשכו עיניה ותספוק בשתי כפות־ידיה, עד שקרסה תחתיה מתעלפת. כיון שהשיבו את רוחה, באנחה ואמרה: אבוי לי, בתו של הב"ח תיעשה שמשית! לשמע דבריה

קמה המולה בקהל והדברים הגיעו לאזני רב הקהילה הקטנה, שהבין מיד כי ה„שמש" החדש אינו אלא רבי דוד סג"ל, העילוי, חתנו של הב"ח, האוהב שלא לזהות את עצמו. מיד ירד הרב מכסאו ובפנותו אל בני קהילתו הכריז: כסא־רבנות זה, יפה שישב עליו ויעטרהו הגאון שלפנינו, ראוי הוא לאותה איצטלה יותר ממני!...

וכה הוכתר רבי דוד בפעם הראשונה בחייו כרב בישראל, רבה של פוטיליצ'ה. יהודי המקום העריצו אותו במדה מופלגת, עמדו חיש־מהר על מדת גדולתו בתורה ורחשו לו אהבה ויקר, אך בהיותם עניים לא יכלו לפרנסו כדי סיפוקו וחיי־דחקות עלו בגורלו גם הלאה. כאשר חותנו הב"ח הוכתר כרבה של קראקא, בשנת שע"ט, נסע לשם מעירו בריסק ועבר דרך פוטיליצ'ה, שם ראה למגינת־לבו את גודל עניים של בתו וחתנו החביב. הבת, רבקה, סיפרה לו מה עלובה היא המשכורת שבעלה, רבי דוד מקבל מן הקהילה, שאין בה כדי לחם צר ומים לחץ. התפלא, לפיכך, הב"ח, כאשר מצא באקראי מטבע של זהב מונח תחת ספר על השולחן, תמה: מהיכן לחתני מטבע זהב אם משכורתו דלה כל־כך, שמא שוחד קיבל ממישהו? ביקש לעזוב מיד את הבית ולא לסעוד אצלם, עד שהבחינה בתו בכך וסיפרה לו את האמת, שמטבע זו הופקדה אצל הרב בהשלשה על־ידי שני צדדים בדין־תורה, אך מכיון שאין לו ארנקים ומגירות בחר להניחו מתחת לספר... לשמע דבריה נרגע הב"ח ופייסם על שחשד ברבי דוד חנם. אחר שם פעמיו לקראקא, ומשם כתב אל חתנו: „ראיתי את עניך ומאד צר לי כי לא תוכל לשבת על התורה במנוחה"...

המאבק שהתחולל על רקע ביהכ"נ בין היהודים לישועים

מסביב לבנין בית־הכנסת „טורי זהב" נרקמה היסטוריה שלמה ורבת־גוונים, הקשורה במאבק היהודים על זכויותיהם בלבוב. בית־הכנסת נבנה בשנת ש"נ בערך, בתוך תחומי ה„גיטו", על־ידי פרנס הקהילה הנודע לתהלה ר' יצחק נחמנ'ס (נחמנוביץ) תוך מסירות־נפש — מכיון שזכויות היהודים בפולין השתנו מפעם לפעם והיו תלויות בחסדי המלכים והרשויות שהתחלפו מפרק לפרק, כי לא ניתנו להם רשיונות וזכויות־אזרח כשם שניתנו לשאר חלקי האוכלוסין.

אמנם בשנת שמ"ח (1588) הודיע המלך זיגמונד מקראקא על תקנות נוחות שהתקין ליהודים, שבהן הושוו זכויות היהודים בכל שטחי המדינה לזכויותיהם של הסוחרים הנוצרים, ביחס להשלומי המכס — אולם בימיו של אותו מלך עצמו התרחש מאורע מדכא מאד בחיי היהודים בקהילת לבוב, מאורע שהיה קשור בהפקעת בית־הכנסת ההיסטורי שע"ש הט"ז מידיהם בצורה מבישה ביותר.

ומעשה שהיה כך היה: באחד מימי חודש ספטמבר 1591 הביא הארכי־הגמון סוליקובסקי — נגד רצונה של הכמורה — את הישועים הראשונים בתהלוכה חגיגית ללבוב, העמיד לרשותם כנסיה קטנה ואכסן אותם בבית פרטי. הם התחילו לחפש בתוך העיר מקום למנזרם וכנסייתם — ולשוא. הארכי־הגמון פנה גם לעיריה ולכמורה, אך בגלל הריב ומסיבות של „מדיניות פנימית" לא קיבלו את העזרה. היזואיטים לא אמרו נואש והתחילו לחפש לעצמם מקום ברובע היהודי, עד שלפתע קמו והצהירו כי בית־הכנסת שבנה ר' יצחק נחמנוביץ הוקם בלי רשיון המלך — למרות שכל טענותיהם היה בשקר יסודן.

בניית בתי־כנסת בפולין בימי הפיאסטים היתה בלתי מוגבלת, אבל היה אסור שבנין בית־הכנסת יהיה מפואר בחיצוניותו ושונה בגדלו מיתר הבתים. הכנסיה והסינודים עשו את הכל כדי להגביל את חופש הבניה. למעשה קבע המלך ולאדיסלב, שהיהודים לא יעיזו להקים בתי־כנסת חדשים. לאמיתו של דבר אסרו גם את תיקונם ושיפוצם של בתי־הכנסת העתיקים.

בשנת של"א התחוללה שריפה גדולה ברובע היהודים בלבוב. גם בית־הכנסת המרכזי נאכל בלהבות עם שריפת הרובע כולו. יהודי לבוב הועמדו אז בפני קשיים עצומים ביחס להקמתו מחדש. ר' יצחק בן־נחמן, הפרנס המהולל, החליט לרכוש מגרש מיוחד לצורך בנין בית־הכנסת, אשר ייחשב כרכושו הפרטי. במרצו הכביר התחיל ר' יצחק לעסוק בענין זה וניהל משא־ומתן על קניית המגרש שהיה קרוי בפי ההמון בשם „ככר אולסקו", עליו עמדו חורבות של „טחנת הסוס", וכן את המגרש הריק שבשכנותו. אך חלפו שנים מספר עד שהשיג הפרנס את הרשיון הנדרש לעיסקא זו מאת מועצת העיר, הכמורה והמלך.

ב־24 לספטמבר 1580 החליטה מועצת העיר למכור לפרנס היהודי העשיר את המגרש המבוקש ותוך יומיים הושלמה הרכישה ע"י ר' יצחק, אשר שילם עבורו סך 1500 זהובים. במרס 1581 נתקבל גם הרשיון מן המלך. באותה תקופה בנו הפריצים והעשירים „וילות" ובנינים מפוארים בסגנון ה„רינסנס", אשר ברובם נבנו ע"י הבנאים והאדריכלים האיטלקיים המפורסמים: די ברבונה, איטלוס ופאילוס. האדריכל פאילוס הוזמן ע"י ר' יצחק נחמנוביץ לבנות את בית־הכנסת על המגרש שעליו ניצבה פעם „טחנת הסוס". פאילוס הקים את הבית בסגנון גוטי ובשנת 1582 נסתיימה מלאכת הבניה.

תוך כדי הקמת הבית השתדל ר' יצחק הפרנס להשיג את רשיונו של הארכי־הגמון לפתיחת בית־הכנסת, אך למרות כל ההשתדלויות לא השיג את הסכמתו. למרות סירובו השלים ר' יצחק את הבנין. בחזית הככר

הקים פאילוס בשבילו בית־מגורים, שפנה אל רחוב בלעצארסקא 27, והכניסה אל תוך בית־הכנסת היתה רק דרך ביתו הפרטי. ר' יצחק התיר כמובן לכל מתפללי בית־הכנסת להיכנס לתוכו בשעות התפילה דרך מעבר ביתו, אך כלפי חוץ נחשב בית־הכנסת כבית תפילה פרטי...

על בית־כנסת זה נפל מבט־עינם של היזואיטים, אשר חמדו אותו לעצמם. היה זה בשנת 1600. מחוגי האופוזיציה העירונית נודע להם כי העיריה מכרה ליהודים מגרשים שלא היו שייכים לה — וכאן מצאו הישועים הזדמנות נוחה להשיג את מטרתם: מגרש לבניית כנסיה עבורם. הם פתחו בעריכת חקירות על הבסיס החוקי שלפיו רכשו היהודים את מגרש ביהכ"נ, וכן דרשו בירורים לפי איזה רשיון בנו אותו. קשריהם בחצר המלכות — עם מטיף החצר והכמרים — השפיעו על המלך לשלוח ועדת־חקירה מיוחדת ללבוב, בצירוף פקודה מיוחדת מאת המלך אל המושל המחוזי („סטארוסטה" בלע"ז) בלבוב, שיעמוד לימין הועדה והישועים בכל פעולותיהם. עד מהרה הגישו הישועים את תלונתם בפני המלך, על כי המכירה ליהודים מטעם העיריה היתה בלתי חוקית.

כמובן, שהיהודים מצידם אף הם לא טמנו את ידם בצלחת, כי אם הפריכו את טענות הישועים. שני הצדדים עמדו בתוקף על דעתם. היהודים, ובראשם ר' יצחק נחמנוביץ ומשפחתו, השקיעו ראשם ורובם בענין זה ועמדו על משמר זכויותיהם, כשהם מוכיחים בראיות ברורות שפעלו אך לפי החוק וממילא תוקפה של העיסקא שריר וקיים. ואמנם, הועדה מטעם המלך לא הצליחה בפעולתה, אך נעשו מאמצים חדשים מצד הישועים, בתבעם שהמלך ימנה ועדה חדשה...

בשנת 1603 הועיד המלך ועדה חדשה, שעליה הוטל לבדוק שוב את ענין המגרשים, בצירוף המלצה שהעיריה תמסור לישועים כל מגרש שייבחר ע"י הועדה. היהודים נקראו להופיע בפני הועדה והוזהרו מראש שלא יעיזו להפריע! היה ברור מלכתחילה שכוונת הועדה היא זדונית, למסור את מגרש בית־הכנסת לישועים.

בינתיים מת פטרון הישועים בלבוב, הארכי־הגמון סוליקובסקי. כיורשו נתמנה יאן ז'אמויסקי, שהיה ממתנגדי הישועים. סמוך לאותו פרק פרצה מחלוקת בין הגויים בתוך העיריה. בלבוב התאסף אז ה„סיימק" (בית הנבחרים הגלילי) של רייסין ובין חבריו הרבה ממתנגדי השלטון והמלך. במליאת ה„סיימק" התווכחו הרבה על המצב הכלכלי הגרוע ששרר במדינה ועל השכר הירוד שמשלמים לחיילים, ובתוך כך הזכירו גם את הסכומים הגדולים שנתרמו על־ידי הסוחרים, שעליהם נמנו כמובן גם היהודים. מאוחר יותר, כאשר עלתה על הפרק שאלת המגרשים שנמכרו ליהודים, השמיעו 18 נואמים את דעתם לטובת היהודים, זולת שני נואמים שדיברו

שלא לטובתם. באי־כח הקהילה היהודית ובראשם הפרנס ר׳ יצחק נחמנוביץ הופיעו בפני המליאה והביעו את התנגדותם לדיון ב„סיימק״ על נושא זה בכללו, הואיל ואינם מכירים בסמכות הקומיסארים. היהודים הסתמכו על כל מיני טענות וסעיפי־חוק שיש בהם כדי להכשיל את הדיון והביאו את כל הצדדים במבוכה. גם בחוץ, מסביב לבנין, התקהל והפגין המון מוסת ע״י הכמורה נגד הישועים — ומהישיבה הפרלמנטרית הזאת לא יצא דבר.

ברם, הישועים לא נחו ולא שקטו. הם עברו מחדש את כל הליכי המוסדות המשפטיים והממשלתיים, עד שהגיעו בערעורם שוב לפני המלך. הקומיסארים החליטו לטובתם. היהודים מצידם שלחו ערעור בפני המלך והופיעו בפני בית־הדין עם כל המסמכים המאשרים את זכויותיהם החוקיות לפי החוק המגדבורגי, שהם כפופים לו והוא המחייב בעניני נכסי דלא־ניידי. הם כפופים ל„ויאבודה״ — טענו נציגי היהודים לזכות שולחיהם — נושאים בחלקם בכל נטל העיר ורשאים להיות גם בעלי זכויות. זכות הבעלות שייכת רק לעיריה ולכן יכולים הם לנהל משא־ומתן רק אתה. גם בפני בית־הדין המלכותי הופיעו היהודים, לאחר שהכינו מתוך ארכיוני הממשלה את כל התעודות, אותם הצליחו להשיג במאמץ יוצא מן הכלל.

ב־15 לינואר 1604 התקיים מושב בית־הדין בראשותו של המלך. היהודים הוכיחו את צדקת טענתם, כי רכשו את המגרשים, ודרשו תמורת פינוי השטח מקומות מגורים חדשים ופיצויים בסך מאה אלף מארק. מעמדם של נציגי העיר היה קשה. הם טענו כי לצרכי העיר — הבטחון והביצורים — נדרש הון רב שלא היה ברשותם ולכן נאלצו למכור את המגרשים, שעמדו עזובים זמן רב, למרות שבאותה תקופה לא נמצאו להם קונים. מכאן המכירה הכשרה ליהודים שנעשתה מאונס. לבסוף הצביעו בפני המלך על הפריבילגיה של קאזימירז׳ הגדול, שהעניק לכל תושבי העיר את הזכויות שמקנה החוק המגדבורגי, וכן הראו לו את חוזי המכירה ואת הדו״ח על הכספים שקיבלו מאת היהודים. בראות המלך את כל זאת, הכיר מיד שנעשה עוול ליהודים וביטל על אתר את פסק דינה של הועדה. לשם סידור הענין מינה ועדה נוספת, ששמעה מחדש את טענות שני הצדדים. ההיאבקות היתה קשה ולבסוף הגישה הועדה למלך הצעה שלא נראתה לו. הענין הובא לבסוף עד ל„טריבונאל״ בקראקא, שהוציא פסק־דין כי על העיריה לקנות בחזרה את המגרשים מידי היהודים ולפצותם על ההשקעות שהם השקיעו בעבר במקום זה. בנוגע לבית־הכנסת, קבע פסק־הדין כי הבעלות עליו תישאר אמנם בידי היהודים, אולם את הבנין עצמו יש להרוס או למסרו לרשות המלך...

ושוב הגישו ראשי העיריה עם היהודים ערעור בפני המלך עצמו. הצדדים אזרו את שארית כוחם. הישועים אספו עדויות כי בית־הכנסת

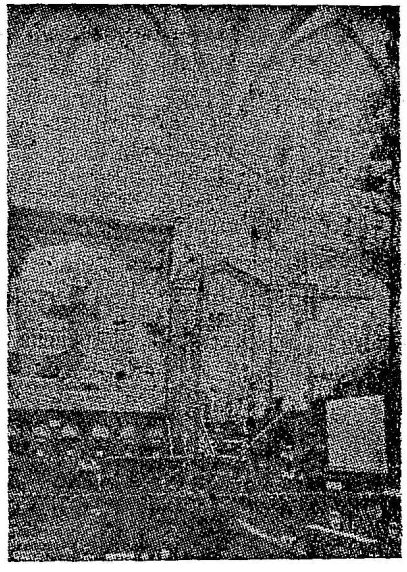
מהווה נכס ציבורי ולא פרטי, כשהם מנסים בכל הדרכים להשפיע על המלך לטובתם. הערעור התקיים בקראקא. לפי פסק הדין שהוציא ה„טריבונאל", יש אמנם להחרים את בית־הכנסת ולמסרו לישועים, ובנוגע למגרשים ולבתים יש לפצות את בעליהם ולהחזיר להם את סכום הקניות וההשקעות, אך פסק הדין לא קיבל כל תוקף מעשי בטרם נתקבל אישורו של המלך על כך. היהודים אחזו איפוא בצעדים נמרצים ביותר כדי לדחותו. הישועים מאידך, עשו הכל כדי להחישו וגם הצליחו, עד שב־8 לינואר 1606 השיגו הוראה ובה המליץ המלך לפני מועצת העיר לגשת בלי דיחוי לרכישתם החוזרת של המגרשים והבתים. לא הועילו כל מאמצי היהודים לעצור בעד הגזירה. העיריה מסרה לישועים את „תעודת הנתינה", והיהודים הוכרחו למסור את מפתחות בית־הכנסת לישועים.

חילול הקודש

יום לפני מסירת בית־הכנסת, ציוה ר' מרדכי בן ר' יצחק נחמנוביץ להוציא את כל אשר בו. למחרת באה הועדה עם הישועים אל רחוב היהודים. התקהל המון גדול. ציבור היהודים אמרו נואש. כל הגיטו היהודי התעטף באבל. הנשים מרטו שערותיהן. רק ר' מרדכי נחמנוביץ לבדו עמד שקט, שלוה נפשית היתה נסוכה על פניו. בלויית זקני הקהילה, שמש ביהכ"נ ושני עדים, הוליך את הועדה עם בני פמלייתה דרך מסדרון ביתו אל החצר. שם פתח את דלתות בית־הכנסת והכניס אותם פנימה.

אחרי שגרשם בפרוטוקול הרשמי שהוא מסר להם את הכל כיאות, חסם ר' מרדכי בפניהם את הדרך והצהיר כי רק בו תלוי הדבר להרשות לכמרים ולמתפללים להיכנס אל הכנסיה החדשה, מכיון שאין מעבר אחר רק דרך מסדרון הבית הפרטי שלו, ולכן מציע הוא שהישועים ימכרו לו את הבנין ויבנו את כנסייתם במקום אחר. כאשר הישועים דחו את הצעתו, הודיע להם ר' מרדכי ברורות, כי רק בפעם הזאת הרשה להם את המעבר, בעוד שבעתיד לא יתן לשום אדם לעבור דרך המסדרון שבמעונו, היות ואין פרט זה כלול בהוראת המלך. הישועים מחו כנגדו במרצות. ר' מרדכי נתן להם לצאת ומיד סגר את השער אחריהם, ואת המפתח הטמין בכיס מכנסיו. ההמון שהיה בשעת מעשה הדליק לפני כן גרות של שעוה, נכנס פנימה בתהלוכה ורבים עלו אל המקום שעמד עליו ארון הקודש, כשהם אומרים ל„קדש" את המקום בשירי כנסיה ומריעים לכבוד נצחונם על היהודים. בקרב היהודים שררה אוירה של תשעה־באב, של חורבן המקדש. הכאב, הבכי והחרדה הלכו והתגברו בראותם את הצלב בראש הבית.

למחרת באו הישועים וביקשו להיכנס, אך מצאו את השער סגור. הם הגישו מיד ערעור למועצת העיר. ר' מרדכי נחמנוביץ שלח סניגור אשר הצהיר בפני העיריה, כי אין הדבר בסמכותה וכי הישועים דורשים דבר לא־להם. למועצה לא נותרה ברירה אחרת, מאשר להכיר בנכונות טענתו.

ציורי־קיר אמנותיים בביהכ"נ ע"ש הט"ז

חזרה עטרה ליושנה

בינתיים התחוללו בפולין שינויים פוליטיים וידי הישועים היו על התחתונה. הם נאלצו להסכים, אחרי התלבטויות רבות, לפשרה. היהודים קיבלו בחזרה את המגרשים ואת הבתים — ובתוכם: בית־הכנסת החדש והישן, ובית־המרחץ — ושילמו במיטב כספם סכום עצום לצורך רכישת מגרשים אחרים עבור הישועים.

היה זה נצחון גדול ליהודים, אשר טיהרו את מקום קדשם, ויבואו לבית הכנסת בקול רינה וישועה, ויודו לא־ל עליון, וירצו את אבניו בהודות והלל לשמו הגדול שעשה להם נס ופלא. לזכר הנס הגדול הזה חיבר מו"ה ר' יצחק הלוי סג"ל (מורו ואחיו הגדול של בעל „טורי זהב")

פיוט מיוחד הנקרא שיר „גאולה" ומהר"מ מלובלין ובעל הסמ"ע תיקנו בלבוב לומר פזמון זה מדי שנה בשנה, בשבת שלאחר פורים, בתפילת שחרית. נוסח השיר הזה, מעוטר בפירוש מאת המחבר וכתוב על קלף באותיות אשוריות, היה קבוע בבית־הכנסת על גבי טבלא מיוחדת.

שושנת הזהב

בניו של ר' יצחק נחמנוביץ, ר' מרדכי ור' נחמן, אשר נמנו עם פרנסי הקהילה החשובים ביותר, קנו מאוחר יותר בכספם מגרש סמוך והגדילו את שטח בית הכנסת והרחבה שלפניו, וקראוהו על שם הגאון בעל „טורי זהב", אשר התפלל בו. הם גם יסדו בלבוב ישיבות גדולות, מינו עליהם ראשי־מתיבתא דגולים ושילמו מכיסם הפרטי את משכורתם בכבוד גדול. כן נדבו בית גדול למטרת בית־חולים, הקימו בתי אכסניא לאורחים ועסקו במצוות ובמעשים טובים במדה מופלגת, שהיתה למופת. צאצאיהם שהלכו בדרכם זכו גם להתעטר כ„נשיאי ארץ־ישראל" בקופת רבי מאיר בעל־הנס, והיו מעבירים סכומים גדולים לטובת עניי ארץ־ישראל.

תפקיד מיוחד במינו בכל מהלך המשא־ומתן והפעולה הגדולה והמאומצת לשמירת ביהכ"נ ברשות היהודים, הגשימה האשה אמיצת הלב מרת רויזה, אשתו של ר' נחמן בר' יצחק נחמנוביץ, שהיתה אישיות דגולה ונערצת, ואשר נתפרסמה בעולם היהודי בכינוי ההיסטורי שלה: „די גילדענע רויזע". אגדות נעלות של קידוש השם קשורות בשמה המהולל — וזהו מחקר היסטורי רב־ענין בפני עצמו.

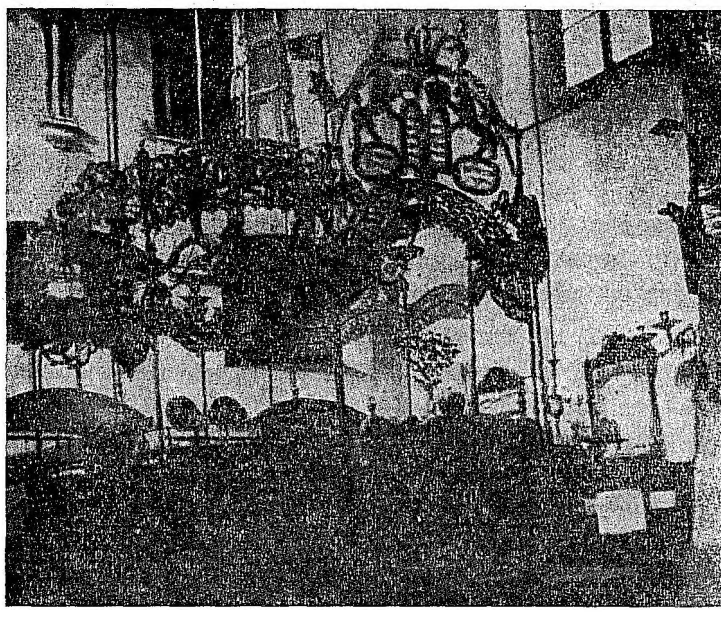
ההפאורה הפנימית של ביהכ"נ

כאמור לעיל, שכן בית־הכנסת לפני הקמת הבנין החדש בבנין עתיק. רק אחרי השריפה הגדולה בשנת של"א (1571) כאשר נעשה צר מהכיל את המתפללים של העדה הגדולה, שהתרחבה והלכה, הקים ר' יצחק נחמנוביץ ע"י האדריכל פאילוס רומנו את בית־הכנסת החדש שנקרא על שם הט"ז.

היה זה אולם חד סטרי וכמעט רבוע, גדלו: 11×9 מטר. בתוספת פרוזדור מצד מערב, ושני חדרים לצידו. אח"כ הורחב הבנין ע"י בנו של ר' יצחק, בהנחיית אותו אדריכל. המחיצות שבין הפרוזדור ושני החדרים הוסרו והחדרים עצמם נספחו לאולם ביהכ"נ ע"י שלושה פתחים נרחבים שנקדעו בכותל המערבי. בצד דרום נוסף עוד פרוזדור לאולם, במקום הכניסה שבוטלה. חלק מהפרוזדור הוקצב ל„קונע" — תא אסירים — בו נכלאו עבריינים ע"פ פסק־דינם של הרבנים חברי בית־הדין, שישיבותיו התקיימו באולם בית־הכנסת. ביציע על גבי הפרוזדור נבנתה „עזרת הנשים". לפני בית־הכנסת השתרעה חצר מרווחת, אשר שימשה כמעבר מן הרחוב.

דרך ביתם של משפחת נחמנוביץ. הכניסה מן החצר היתה דרך הפרוזדור הדרומי שהוביל אל האגף הנמוך של האולם. האולם עצמו היה מקורה במערכת קמרונות גוטיים. בצירי הסימטריה של כל ארבעת הכתלים, במחציתם העליונה, נקרעו החלונות — שנים־שנים מכל צד — שהפיצו אור חזק אל חלל פנים ההיכל. גם החלונות הגבוהים שהסתיימו בקשתות מחודדות נבנו בסגנון גוטי.

לפי הוראות משפחת נחמנוביץ, נעשו כל העבודות האמנותיות כעין העתק מבית־הכנסת הישן שנשרף. הבימה הרחבה שעמדה במרכז ביהכ"נ היתה לשם ולתפארת, מעשה חושב. מעקות הבימה והמבנה העליון נעשו

הבימה בביהכ"נ „טורי זהב" (גלופת מוסד הרב קוק)

משכבות ברזל רקוע. העיטורים היו דמויי אריות, אורנמנטים צמחיים והנדסיים. גם המעקה של המדרגות במעלה לארון הקודש היה מלאכת־מחשבת, מעוטר בפיתוחים נאים להפליא, מאין כמותם.

* * *

כל זה היה ואיננו עוד. ביהכ"נ המפואר שעל־שם הט"ז נחרב ביחד עם כל בתי־הכנסת של לבוב, אשר נהרסו והוכחדו עד לאחד בימי השואה הנאצית.

פרק ששי

בתי כנסיות ב„זנישיעניע"

זנישיעניע, פרבר לבוב — או כפי שכינו אותו: „אונטער די שראנק'ן" — היתה מין קהילה בפני עצמה — עם שוחט, דיין וחזן מיוחדים, וכן בית קברות. ישוב יהודי זה בקצה העיר התרחב והתפתח עם ראשית מלחמת־העולם הראשונה, כאשר באו פליטים וחיפשו דיור זול ומקום־פרנסה. זנישיעניע שימשה אפשרות רצינית לשתי אלה. תושביה היהודים הצטיינו בהכנסת אורחים ועזרו לפליטים המסכנים להתיישב במקום.

ביהכ"נ הגדול

בית־הכנסת הגדול שבפרבר זה, נחשב אצל התושבים המקומיים כמקדש־מעט מרכזי לתפילה. ניהלו אותו כגבאים נכבדים: ר' אלעזר רוטר, מר טרגשר, ר' שלום־וולף פוגל, ר' ישראל סובל ור' ברל לעוו. כחזן בביהכ"נ שימש ר' ירחמיאל שכטר.

הקלויז החסידי

סמוך לבית־הכנסת־הגדול התקיים קלויז חסידי, למאות יהודים, שהתפללו ולמדו בו יומם ולילה. הקלויז שימש אכסניה גם למסיבות חסידיות, לתפילות וזמירות והלל לה'. הקלויז לא השתייך לחסידים של אדמו"ר אחד. היה זה אתר „בינלאומי" לכל סוגי החסידים: בלז, הוסיאטין, טשורטקוב, צנז וכו', כך שמתפללי הקלויז סימלו את אחדות ישראל. היו ביניהם יחסי אהבה אחוה ורעות, ואף פעם לא פרץ ריב ביניהם. אמנם היו ויכוחים סוערים לפעמים, אבל אלה היו ויכוחים והתנצחויות בשטח רוחני טהור — התפלפלו בסברא ובסוגיות הש"ס, התנגחו בהלכה...

עוד לפני עלות השחר, בכל ימות השנה — גם בקיץ וגם בחורף — אפשר היה למצוא שם יהודים בעלי־עסקים שלומדים בשעה מוקדמת את שיעוריהם, מי בגמרא ומי במשנה ובמדרש.

כן ישבו בקלויז עשרות בחורים ולמדו שיעוריהם יומם ולילה בקביעות. מהם יצאו מופלגי־תורה, בתוכם הרב משה כ"ץ ז"ל, שכיהן אח"כ כדיין

בלבוב. גם בין בעלי־הבתים היו למדנים מופלגים. מתוכם יש לציין במיוחד את: ר' פישל לויאר, ר' שמואל לנדוי והרב ר' צבי רוזנפלד, ששימש כדומ"ץ בזנישיעניע.

גבאי הקלויז הצטיינו בעבודתם הקדושה. הבולטים שבהם היו: ר' מיכל לב, בעל בית־חרושת למי דבש („מעד"), ר' נטע־יונה תאומים, ובראשם ר' זאב־וולף נייבויאר [ישיש זה עלה ברבות ימיו ארצה והשתקע בבני־ברק]. עסקנים אלה מסרו את נפשם להרחיב ולפתח את החיים הרוחניים של המקום. הם הקימו מקוה טהרה לדוגמא, בנו תלמוד־תורה מפואר וכדומה. כן ניהלו מסיבות־חסידים בכל שבת וחג, וכן בכל „הילולא" של האדמו"רים מבלז או מסדיגורא, מטשורטקוב ומצנז. היו אלה יהודים יקרים, חסידים באמת, אשר „ביטול היש" של כל אחד מהם מצא את תיקונו באהבת ישראל אמיתית ובתמימות ללא גבול.

כדי להדגים את תמימותם, ברצוני לספר כאן אפיזודה אופיינית אחת: בקלויז התפלל חסיד אחד, תלמיד־חכם וירא־שמים גדול ובעל מדות להפליא, שמילא תפקידו כשמש וכן כ„בעל קורא" בקלויז. שמו היה: ר' מתתיהו היה דואג תמיד לכל סעודה ומסיבה חסידית. פעם התכנסו החסידים כל יהודי בסבר פנים יפות, היה קיצוני ביחסו כלפי נשים ולא נתן לאשה לעבור את מפתן בית־הכנסת בשום אופן ולא הביט אף פעם אליהן. ר' מתתיהו היה דואג תמיד לכל סעודה ומסיבה חסידית. פעם התכנסו החסידים אצל אחד מנכבדי המקום למסיבת פורים, ובשעה שכולם היו מסובים ליד השולחנות הערוכים מכל טוב — סעודת פורים כהלכתה — ומשמחים את לבם בבשר ודגים וכל מטעמים, וגם הכוס מצוי לכבוד פורים, והשירה מהדהדת למרחקים, הופיע פתאום אורח לבוש בגדי חג בנוסח חסידי מובהק, ר' מתתיהו, אשר אהבת ישראל היתה טבועה בדמו, קם לקראת האורח והושיט לו את ידו בהרחבה לברכו ב„שלום עליכם", הזמינו אל השולחן, כיבדו בכוס יין מלא ויחד עם כל הקהל שמחו על מפלת המן ימ"ש.

אחרי שהטיבו את לבם בכוס יין ומתוך שירה וזמרה, התחילו כרגיל בריקוד ספונטני והאורח היה מעונין לרקוד עם שכנו ר' מתתיהו, ששילב אתו יד־ביד מתוך חמימות ואהבת־אחים. למחרת היום נודע כי אורח בלתי־ידוע זה היתה אשתו של האופה המקומי, הנקרא „שלמה דער בעקער", והיא אשר לקחה עליה את המשימה „לנקום" נקמת הגבירות המודרניות — באשר החסידים האלה, ובמיוחד אותו שמש ובעל־תפילה ר' מתתיהו, לא נתנו להן לדרוך על מפתן הקלויז כדי שיוכלו לראות בשעה שהחסידים רוקדים ושמחים בהזדמנויות שונות, ובעיקר בשמחת־תורה. ר' מתתיהו

היה עצוב מאד אחרי מקרה זה וראה בו עונש מן השמים, וקיבל עליו סיגופים שונים, ומאז היה זהיר מאד כאשר באו הנשים לחזות בהופעות שונות של החסידים בקלויז.

בית המדרש הגדול

בזנישיעניע התקיים גם בית־מדרש מפואר, המיועד לתורה ולתפילה. התפללו בו בעלי־בתים מקומיים. הגבאי של בית־המדרש היה מר מיכל שטייגר.

בית־המדרש החדש

ביהמ״ד נפרד לתורה ולתפילה, לסוג מיוחד של בעלי־בתים בזנישיעניע, נבנה בשנת תרע״ג ע״י הנדיב מר אולריך.

בית־כנסת מיוחד לבעלי מלאכה

היתה בזנישיעניע גם חבורה כזאת, שהתרכזו בבית־כנסת משלהם, ואשר מחוץ לתפילה ולשיעורים שימש גם כמקום חברתי שלהם לפעולות סוציאליות וכדומה.

פרק שביעי

בית־הכנסת „קובע עתים לתורה"

ביזמתו ובעידודו של הגאון רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל, רבה של קהלת לבוב, התארגנה קבוצת בעלי־בתים חשובים לרכישת מגרש במרכז העיר, ברחוב שפיטלנה פינת קז'מירז'בסקה, לשם הקמת בית־כנסת שנקרא בשם „קובע עתים לתורה". במקום זה, השוכן בלב העיר, לא היה לפני כן בית מקדש־מעט לתורה ולהפילה, שחסרונו הורגש מאד.

בעמל רב

רבות עמלו העסקנים המסורים בהקמת בנין בית־הכנסת היפה וההדור, שבנייתו בימים ההם עלתה סכום כספי עצום. באין להם האפשרות לגייס מתרומות את כל הסכום הדרוש להקמת הבנין, נאלצו הגבאים להעמיד למכירה 2 חנויות שהותקנו במיוחד למטרה זו בירכתי הבית ופתחיהן פנו לצד הרחוב. אחת מהן נרכשה על־ידי ר' אהרן לוטוואק, אביו של דיין העיר הג"ר מוטיע לוטוואק, אשר ניהל כאן בית־מסחר לתבואות. החנות השניה נמכרה למר פלר, יהודי יראי־שמים ובר־אוריין, שפתח במקום חנות לממכר תוצרת חלב כשרה למהדרין.

הבנין המפואר הכיל 2 קומות. בקומה א' — בית־כנסת גדול ונאה, כשלצדיו בחצר מבני־ספח של השרותים הנחוצים; בקומה ב' — בית־מדרש מרווח, סוכה מהודרת ובנויה בסגנון נאה, וכן דירה לשמש בית־הכנסת.

פרט מיוחד וספיציפי ציין את בית־הכנסת „קובע עתים לתורה", שלא היה בשום בית־כנסת אחר בלבוב: ארון הקודש לא ניצב בצד מזרח אלא ברוח דרומית־מזרחית, שכן האדריכל שבנה את בית־הכנסת חקר ומצא במדידותיו שכאילו ארץ־ישראל שרויה בכיוון דרומי־מזרחי ללבוב. הדבר היה, כאמור, בימי הגאון ר' יוסף־שאול נתנזון. הפולמוס שהתעורר מסביב לשאלת מקומו של ארון־הקודש היה גדול, עד שכבר רצו להרוס את הבנין ולהכניס בו שינויים, אולם משום־מה נשאר הכל כמתכונת בנייתו.

הבית שהתנוסס לתפארה בטבורה של העיר, שימש גם לאספות פומביות ולכל כינוס שהיה קשור בדבר־מצוה, לדרשנים, למגידים ולחזנים

בהופעותיהם. גם רבני העיר, המפורסמים בגאונותם, דרשו לפרקים ברבים מעל־גבי בימה זו, זולת הופעתם הפומבית ב„שבת הגדול" וב„שבת שובה" בבית הכנסת העירוני הגדול. גם הגאון רבי אהרן לוין הי"ד, רבה של סמבור־ריישא וציר ה„סיים", נשא את דרשתו הראשונה בגיל י"ט שנה (בחג הפסח תרנ"ט) בבית הכנסת „קובע עתים לתורה", בנוכחות סבו הגדול הגאון רבי יצחק שמלקיס זצ"ל, רבה של לבוב ומחבר שו"ת „בית יצחק" [הדרשה נדפסה בספר מיוחד, תחת השם „דבר בעתו"].

לתורה ולתפילה

התפילה בבית־הכנסת „קובע עתים לתורה" היתה לפי נוסח אשכנז. המקום היה מיועד כבית־תפילה עבור המוני העם ובעלי מקצועות חפשיים, ותמיד היה מלא מתפללים מפה־אל־פה. בכל יום ויום היו מתפללים בו כמה וכמה „מניינים", למן עלות־השחר ועד לשעה 10. ואותם יהודים נלבבים שבאו הנה כדי להתפלל, מינו לעצמם גם „מגידי שיעור" מיוחדים אשר למדו עמהם במקהלות כל בוקר וערב פרק ב„משניות", או פיסקא ב„עין־יעקב" וכמה סעיפים בשולחן־ערוך „אורח חיים", וכן שיעור בגפ"ת (ג'מרא, פ'רש"י, ת'וספות). לעתים תכופות היו אותם מגידי־שיעור משמיעים לפניהם גם דברי אגדה ומוסר, שלקחו את לבם שבי וקירבום לאביהם שבשמים.

למעלה, בבית־המדרש שבקומה השניה, היתה התפילה קבועה לפי נוסח ספרד. כאן היית פוגש בחסידים ואנשי־מעשה הנוסעים לאדמו"רים, יהודים מלאי תמימות כנה ואדוקים באמונת־חכמים צרופה, נוסח גאליציה.

מבין מגידי־השיעורים בביהכ"נ „קובע עתים לתורה" זכורים לי: הרב ר' מנדיל בובר, הרב ר' הירש האמר, וכן ר' נתנאל'י ליכטר — יהודי יקר ביקרים, תלמיד־חכם מובהק ובעל מדות תרומיות, אשר מילא את תפקיד ה„שמש" והצטיין גם כבעל־קורא מובהק. ר' נתנאל'י נעשה אחר־כך אחד המוהלים המפורסמים בלבוב. סגנו ב„שמשות" ביהכ"נ היה גיסו ר' יעקב.

מתפללי בית־הכנסת, יהודים עממים ויקרים עד מאד, עשו את כל המאמצים לבוא איש איש אל שיעורו הקבוע והיו מכבדים במדה מופלגת את מרביצי התורה. לאחר סיום השיעור בבית־המדרש היו חולקים כבוד לרבם ומזמינים אותו מפעם לפעם אל „מרתף היין" הסמוך של הרבני ר' מנדיל וינשטיין [ראה אודותיו להלן, פרק מ"ה] — להתענג על לגימת מי־דבש („מעד") ולבלות יחדיו בשיחה נעימה.

כגבאים בביהכ"נ „קובע עתים לתורה" שימשו בשנים האחרונות שקדמו למלחמת־העולם השניה: ר' שמלקי ברך, ר' ישעיהו וירקליך, ר' חיים פרלמוטר (בעל בית חרושת מפורסם לצבעי כביסה: „שני מפתחות") ועוד.

בשנים האחרונות שימש בית־הכנסת מקום כינוס לחסידי קומרנה. ראשי המתפללים, כמו: מר שארף, שהיה חרשתן ידוע, וכן רופא השיניים ר' דוד קורן — שניהם חסידי קומרנה נלהבים — ריכזו שמה את אנשי־שלומם ועשו נפשות לחסידות קומרנה, עד שהמקום לבש פנים חדשות והתחיל לשגשג בצביון חסידי נוסח גאליציה.

ביהכ"נ „אהבת שלום"

במרחק של כמה מאות מטרים מבית הכנסת „קובע עתים לתורה", ברחוב שפיטלנה, התקיים בית־כנסת נוסף בשם „אהבת שלום". רחוב זה, הגדול במימדיו, היה דחוס באוכלוסיה יהודית צפופה, שנזקקה כמובן מאליו לבתי־תפילה רבים.

בית־כנסת זה נוסד בשנת תרע"ג בערך והורחב בימי מלחמת־העולם הראשונה, עם הגירת יהודי גאליציה ובריחתם מהעיירות הקטנות ללבוב, מפני אימת חיילי הצבא הרוסי והקוזאקים. המקום היה צר מהכיל את כל הקהל הקדוש שגר באותה סביבה ועד מהרה נוסדו בסמוך עוד „מנינים" ובתי־כנסת זעירים עבור תושבי האיזור.

* * *

כל אלה חרבו וחלפו מן העולם בימי השואה הנאצית האיומה, ביחד עם רבבות היהודים, הי"ד!

פרק שמיני

בתי כנסיות שונים בלבוב

ביהכ"נ „קורטע שוהל"

בלבוב התנוסס לתפארה בית־כנסת גדול ומהודר שנקרא בשם „קורטע שוהל" ומשכנו בקצה העיר, באיזור הנקרא „זולקובר שראנק'ן". היסטוריה מעניינת קשורה בבית־כנסת זה. אחד מיהודי העיר, שהיה חשוך בנים, תרם לפני מותו מגרש מיוחד להקמת בית־כנסת על שמו לזכר־עולם, בתנאי שהמתפללים יאמרו אחריו „קדיש", ישמרו על ה„יארצייט" שלו וילמדו פרק משניות לעילוי נשמתו.

היה זה בתקופת הישועים, אשר לטשו עיניהם לעבר מגרש זה ועל־כן העלילו על תושבי הפרבר היהודיים כל מיני עלילות, היצירו והתנכלו לאוכלוסייתם המועטת אותה עת — בכל הדרכים. בין שאר העלילות באו בתואנה, כי היהודי הנדיב תרם כאילו את המגרש גם לבית־כנסת וגם — להבדיל באלף הבדלות — לבית־יראה שלהם... הואיל ובידי היהודים לא היתה כל הוכחה משפטית, מסמך כלשהו או צוואה כתובה שיש בהן כדי להפריך את טענתם — הגיע הסכסוך לבית־המשפט שהוציא פסק־דין, כי יש לחלק את המגרש בשביל שני הצדדים, אך בהיות שאין זה רצוי וגם לא אפשרי — לבנות גם בית־כנסת וגם כנסיה על מגרש זה — יש למכרו במכירה פומבית ולהלק את הכספים בין שני הצדדים... ואת יום המכירה הפומבית קבעו ל...יום כפור, בידעם ברורות כי היהודים לא יופיעו למכירה פומבית ביום הקדוש הזה.

המקרה המעציב גרם כמובן לסערת רוחות והתמרמרות רבה בקרב היהודים תושבי לבוב, אולם בימי שלטון הישועים הם היו חסרי־יכולת לשנות את פני הדברים. לא הועילו גם הפניות והשתדלנות של המתבוללים היהודים, אשר גם להם חרה הדבר עד מאד — למרות שהיו בין התורמים הגדולים לכל מיני מוסדות לא־יהודיים והיו להם מהלכים בין האוכלוסיה הפולנית בלבוב.

ביום המכירה הפומבית, בעצם יום הכפורים, שכר לו יהודי מתבולל וחפשי־בדעות בשם לבקוביץ — ממשפחת התורמים הידועים של בית הספר הפולני־יהודי לבקוביץ („ריעאו־שולה", פל. גולוכובסקי) — עגלה יפה רתומה לסוסים („פיאקער") עם סיגריה עבה בפיו, כדי שלא יכירו בו

שהוא יהודי, והשתתף במכירה הפומבית. הוא זכה במכרז וקיבל לרשותו את המגרש באורח חוקי מוחלט. לפנות ערב, בשעת תפילת „נעילה", בא היהודי הקונה אל בית־הכנסת העירוני, ניגש אל המרא־דאתרא דאז [הגאון בעל „ישועות יעקב" זצ"ל] וסיפר לו על מעשהו. מיד לחץ הרב את ידו בהתרגשות ואמר כי מובטח לו שיזכה לחלק בעולם־הבא!

על מגרש זה בנו אחר־כך את בית־הכנסת המפואר „קורטע שוהל", אשר שימש כל שנות קיומו כמקום־תפילה לדיירי הסביבה, שנתרבו והלכו במספר די גדול. הקהילה הקטנה יחסית, התפתחה בחמשים השנים האחרונות ונעשתה איזור מפותח ומקור־של־פרנסה בהרחבה לאוכלוסיה היהודית שהתגוררה במקום.

השם „קורטע שוהל" נקרא על־שם הנהר „דעלטעוו" שאפיקיו זרמו בסביבה הזאת, ואשר היה קרוי בשפה הפולנית: "KORYTO".

בימי החורבן הגדול של לבוב היהודית, עם השתלטות הנאצים ימ"ש, נחרב גם פרבר יהודי זה עם בית הכנסת על מתפלליו.

בית הכנסת „מושב זקנים"

משכן ביהכ"נ של המוסד „מושב זקנים" נמצא ליד בית־העלמין העתיק בלבוב, ברחוב רפפורטה. מתפללי בית־כנסת זה היו קודם־כל זקני המוסד „מושב זקנים" עצמו, וכן התפללו בו מבקריו המרובים של בית־הקברות, שבאו להשתטח על קברי צדיקים, הגאונים והקדושים שנחו במקום קדוש זה. כיוצא באלו באו הנה להתפלל חולי בתי־החולים שבסביבה, אשר הצטיינה מאז כמקום הריכוז של מפעלי צדקה וחסד לבובים, כגון: בית החולים היהודי הגדול ע"ש לזרוס, ועוד. מלבד החולים עצמם, נראו בין המתפללים גם בני משפחותיהם, מהעיירות הקטנות שבסביבה, אשר באו לבקר את יקיריהם והמקום הזה שימש להם גם למטרת נופש, ולפעמים — אם קיבלו רשות — אפילו כמקום לינה. מקום־קדוש זה היה הומה תמיד מרוב מתפללים ומבקרים. הזקנים למדו בו שיעורים כסדרן, וקול התורה לא פסק ממנו.

ביהכ"נ „אקספרס"

בית הכנסת „אקספרס" נמצא בבית יפה ורחב־מדות, שעמד ברחוב זרודלנה, ואשר נבנה ע"י ראשי הסבלים בלבוב שנמנו כחברים מכובדים בחברת הסבלים הרשמית „אקספרס", ובעיקר ביזמת מנהיגם מרדכי ווייזר — אחד ה„אקספרס'ניקים" המפורסמים בעיר, שהתעשר והקים עבור הסבלים בית־כנסת זה לתפארה. גם הוא כחבריו, היה אחד הסבלים

של חברת „אקספרס" עם רשיון ומספר רשום מהעיריה, שמקום ריכוזם ע"י ה„דעפאזיטען באנק".

בבית־כנסת זה התפללו גם בעלי־בתים חשובים, מן הדיירים בקירבת מקום. המתפללים כולם הצטיינו במעשיהם הטובים ובצדקתם הגדולה. בין השאר בנו ליד בית־הכנסת אולם גדול לסידור חופות וחתונות לכלות עניות ויתומות, אשר אין ידן משגת לשלם עבור אולם מושכר, ועם זאת דאגו גם שהחתונה תיערך בכבוד. כן יסדו קופת „הכנסת כלה" בסכומים די גדולים ועזרו ביד רחבה גם ליתומים.

בעשרת השנים האחרונות שקדמו לשואה, איכסנו הסבלים באולם זה גם את ישיבת „מחזיקי לומדי תורה", עליה מסופר להלן (פרק כ"ז).

ביהכ"נ „עורכי שולחן ומנעימי זמרה"

מעונו של בית־כנסת בשם זה נמצא ברחוב „פלאץ תיאודורה" 1, והתפללו בו חבורה של מלצרים — „סאר־וועי־ס" — ובעלי כלי־זמר אשר פרנסתם על שירותים בחתונות ובשמחות־של־מצוה שונות, הנערכות מדי פעם בעיר. הם יסדו בית־כנסת לעצמם, התפללו בו יחדיו ולמדו בצוותא שיעורים שונים. כן קיימו פעולות של עזרה הדדית. בראש ביכ"נ זה עמד המלצר המכובד והנודע, בר אורין ובר אבהן, איש חמודות, ר' יואל וויטץ.

ביהכ"נ „קצרו לפי חסד"

גם בית־כנסת זה מקומו היה ב„פלאץ תיאודורה". היה זה מקום־תפילה של עמלים, סוחרים זעירים, בעלי קיוסקים ודוכנים של מנופקטורה ומוצרי טקסטיל שונים, רובם ממגרש הדוכנים העירוני המיוחד לכך והדומים להם. הם התאחדו כדי להתפלל בצוותא וללמוד שיעורים, וכן לעזור איש לרעהו, לרכוש מדות טובות ובעיקר לשמור על מדת צדק לקונה: „הין צדק ואיפת צדק יהיה לך" „לא תעשו עול במשפט, במדה במשקל ובמשורה". „קצרו לפי חסד" (הושע ו') — כך ציוה עליהם המרא־דאתרא, הגאון רבי יוסף־שאול נתנזון, שארגן את כל בעלי המלאכה בעיר ויסד למענם חבורות חבורות להורה, לתפילה ולדרך־ארץ.

ביהכ"נ „מלמדים שוהל"

ברחוב בוז'ניצה עמד על תלו בנין בית־הכנסת של מלמדי דרדקים דק"ק לבוב, אשר בתחילתו היה מקום מיועד לכל מלמדי תשב"ר בעיר ואח"כ התפללו בו סתם יהודים שהצטיינו ביראתם ושכרו לעצמם מגידי שיעור ו„מגיד מישרים" ועסקו יחדיו בתורה, בתפילה ובמעשים טובים.

ביהכ"נ „נושאי כתף"

לסבלים נחותי־דרגא בלבוב היה בית־כנסת משלהם. אלה היו יהודים פשוטים ותמימים, שהתפרנסו מיגיע־כפיהם ואחרי יום עבודה קשה היו באים בשעות הערב ללמוד פרק משניות ופרשה חומש עם רש"י, בעזרת „רבי" מיוחד. אחר־כך היו מוזגים לעצמם כוס תה ומקשיבים בדריכות רבה לשיחת רבם בדברי אגדה ערבים, עד לשעה מאוחרת.

ביהכ"נ „בני לויה"

מתפללי בית־הכנסת שנקרא בשם זה, מלבד שעסקו בתורה ובתפילה באגודה אחת, קבעו לעצמם מצוה מיוחדת אשר בה החזיקו בכל כוחם והיא: הלויית המתים בעיר. ברבות הימים התפתחה חברה זו לכמה ענפים בפעולותיה החשובות בשטחי הדאגה לכבוד הנפטרים, כגון במבצעיה המיוחדים למניעת ניתוחי מתים — אשר היתה קשורה במסירות־נפש בפועל — והוצאת הנפטרים מבתי־החולים באמצעי מחתרת מובהקים (ראה להלן, פרק כ"ח).

ביהכ"נ הגדול „סיקסטוסקה"

בית־הכנסת־הגדול ברחוב שיינאכה, פנת סיקסטוסקה, שנקרא בפי ההמון „סיקסטוסקה שוהל", שכן בבנין עתיק־יומין וצורת בניה עתיקה לו — מעין חומה בצורה. הבית נוסד ע"י יהודי עשיר ונדבן ידוע בשם ר' שלמה פלאטץ, בשנת ת"ר בערך, באותו זמן שבנו את ה„טמפל" של ה„נאורים" בלבוב. מטרת בנייתו של בית־כנסת גדול זה: ליצור מרכז בעל משקל נגדי עבור בעלי־בתים „אשכנזים" בתוך העיר — אשר חיפשו לעצמם מקום תפילה מודרני כביכול — ולעצור בעד הדור הצעיר שלא יעבור ל„טמפל".

היתה זו סביבה מפוארת, בה התגוררו עשירי העיר ואנשי אינטליגנציה מכל הגוונים, לרבות אלה שתורה וגדולה התאחדו על שולחנם — ואשר הקימו לעצמם בחצר אותו בית את ה„קלויז של ר' וואוטשי" ואת בית־המדרש־הקטן, כמתואר להלן (בפרק י"ב). בבית־הכנסת־הגדול התפללו ראשי העיר ועשיריה, כמו ראש־הקהל ר' שמלקי פון הורוביץ וכדומה. הגבאי הראשי בבית־כנסת זה היה מר מונד, אחד מבעלי הפירמה הנודעת „האחים מונד" שברחוב סיקסטוסקה. עד ימי מלחמת־העולם־הראשונה עוד התפללו כאן יוצאי חלציו של המייסד ר' שלמה פלאטץ. במשך זמן ידוע נמנה בין מתפלליו הקבועים הרב דמתא, הגאון ר' אריה ברוידא,

אבד"ק לבוב, וכן התפלל בו ראש־בית־דין דלבוב הגאון הנודע ר' משולם סאלאט זצ"ל.

בבית־כנסת זה למדו הרבה ממתפלליו שיעורים קבועים שנאמרו על ידי מגידי־שיעור מיוחדים, תלמידי־חכמים ויראים מפורסמים, שנשכרו למטרה זו ע"י הקהל, ואשר לימדו את העם דבר יום ביומו. בלילי שבתות החורף, ובימי קיץ — בשבת אחרי הצהרים, נהרו הנה מתפללי הסביבה וגם מרחוק באו רבים לשמוע את שיעור בפרשת השבוע ובמדרש מפיו של מגיד־השיעור האחרון, הרב ר' יאנקל'י גריל, שהיה מחונן בכשרון הסברה נפלא וכח דיבורו משכנע, ואשר קירב את הלבבות לא־ל הטוב והרחום שבשמים, בדברים ערבים ופניני אגדה מושכי־לב.

כן שימשו בבית הכנסת „סיקסטוסקה" חזנים מפורסמים. במשך תקופה קצרה עבר כאן לפני התיבה כשליח־ציבור החזן הנודע מר הירשמן — עובר להגירתו לארצות־הברית.

בתקופה האחרונה חלה ירידה ברמה הרוחנית של גבאי ומתפללי בית־הכנסת. ניכר פער עצום, בהשוואה לרמה המקובלת משנים קדמוניות. הם ההחילו להנהיג ריפורמות, שכרו לעצמם „מטיף" במקום מגיד־שיעור — ורבים־רבים ראו בכך משום סטיה מוחלטת מן הדרך המסורתית, שלמענה הוקם בת־כנסת זה.

ביהכ"נ „מפרשי הים"

ברחוב ליוויא התקיים בית־כנסת מיוחד ע"ש בעלי „מפרשי הים", הגאונים רבי יוסף־שאול נתנזון וגיסו רבי מרדכי־זאב איטינגא זצ"ל, שחיברו יחד את הספר „מפרשי הים" על ים התלמוד. נוסד ע"י תלמידי הגאונים האלו ומעריציהם, לזכרון תמיד, והתפללו בו יהודים לומדים ובעלי־בתים מהסביבה.

קלויז „ר' יוסל'ה"

באותו רחוב ליוויא נמצא גם הקלויז ע"ש הצדיק „ר' יוסל'ה", שהיה מתלמידי הרה"ק ה„חוזה" מלובלין זצ"ל — מקום־תפילה לחסידים ואנשי מעשה. שימש גם כמקום לימוד לילדים רכים מפי מלמד־דרדקים מומחה ממדרגה ראשונה, אצלו למדו צאצאיהם המסולאים של בעלי־בתים חשובים מחוגי החסידים.

ביהכ"נ „עוסקים במלאכת הקודש"

ברחוב בוז'ניצה 12 היה בית־כנסת שנקרא בשם זה, מיוחד לחבורת של יהודים פועלי־דפוס, סדרים וכורכי ספרים — שבימים ההם היתה

זו באמת „מלאכת הקודש". לצד עיסוקיהם בהדפסת וכריכת ספרי קודש מתוך גישה של דחילו־ורחימו, עסקו יחדיו בכל שעה פנויה בתורה, בתפילה ובמעשים טובים. הם מינו להם כראש וראשון — מעין „רבי" — את ר' יוסל'ה שובל ז"ל, יהודי בעל מדרגה ותלמיד־חכם מובהק, חסיד ועניו במלוא מובן המלה, מחבר ספר תורני חשוב וגדול בשם „יד יוסף". הוא היה אחיו של הגאון והצדיק ר' איציק'ל זלקובר ז"ל (ראה אודותיו להלן, פרק ל"ב). ר' יוסל'ה זה הדריך את עדתו במקל־נועם והספיג בנפשם תורה ומצוות ואהבת ישראל. הוא נפטר בדמי ימיו והמשיך אחריו שמש בית הכנסת הנ"ל, ר' איצל'ה, גם הוא תלמיד־חכם גדול וירא־שמים נפלא, אשר הדריכם עד סוף ימיו — שנים מעטות לפני פרוץ השואה. גם הוא, בנועם הליכותיו ובשיעוריו המעניינים, משך אליו את היהודים הפשוטים והתמימים, סוחרים זעירים, שבאו להאזין לשיעוריו ולשיחותיו בדברי אגדה וקבעו כאן את מקום תפילתם. הוא עידן את האנשים ונישאם למדרגה רוחנית חשובה, האציל מרוחו על הציבור וכל אחד ואחד היה מקושר אליו בחיבה ובאהבה רבה.

קלויז „ר' בצלאל מגיד"

„קלויז ר' בצלאל מגיד" נמצא ברחוב אביזדובה. ר' בצלאל מגיד היה נכדו של הגאון הנודע ר' נפתלי כ"ץ מפוזנא, בעל „סמיכת חכמים" (פפד"מ, תרס"ד—ס"ו). שנת היווסדו של הקלויז לא ידועה לנו. התפללו בו חסידים מכל הגוונים והחצרות החסידיים שגרו בסביבת הרחובות: זמרסטינובסקה־זולקיעבסקה. בשנים האחרונות התפללו בקלויז *הרבה מחסידי הוסיאטין*. הקלויז *נעשה* גם מקום־תורה לפרחי ההסידים של לבוב והיה ידוע במסיבות ה„קידושא־רבא" המרוממות שנערכו בו בשבת־קודש ובשאר מסיבות חסידיות בכל יומא־דפגרא, מתוך דברי־תורה וסיפורי הסידים, שירה וזמרה וריקודים במשך שעות. מבין הגבאים זכורים לי: ר' אהרן לוטוואק, אביו של הדיין הלבובי ר' מרדכי־זאב לוטוואק, וכן ר' משה סימון. בעשרת השנים האחרונות שלפני השואה היה הקלויז כולו בידי חסידי הוסיאטין.

קלויז „ר' משולם־זוסיא"

ברחוב טקאצקה נמצא הקלויז של הצדיק רבי משולם־זוסיא, מגיד־מישרים דק"ק לבוב, שנפטר בשנת תרט"ו. היו לו למגיד־מישרים זה מעריצים רבים. בבית־מדרשו התפלל יהודי חשוך־בנים. הלה נטפל לר' משולם־זוסיא, שהיה ידוע כצדיק גדול וקדוש־עליון, שיברכהו בזרע־

של־קיימא. נענה לו הצדיק וברכו, והיהודי אמנם נפקד בבן־זכר. בהתבגר הבן, בנה לאות תודה בית־כנסת נוסף בלבוב על־שם רבי משולם־זוסיא, הוא בית־הכנסת „מגיד מישרים", אשר משכנו היה ברחוב שטשילצקה.

ביהכ"נ „שפתי רננות"

בית הכנסת „שפתי רננות" השתייך ל„חברת תהלים", אשר בתוככי העיר. מתפללי בית־כנסת זה עסקו במדה מרובה באמירת תהלים מדי יום ביומו, מלבד התפילות הרגילות ושיעורי תורה שהתקיימו כאן תמידין כסדרן.

ביהכ"נ „שובתי שבת"

ברחוב בוז'ניצה, מול ביהכ"נ הגדול, שכן בית־כנסת זה שהצטיין במיוחד בהכנסת אורחים. בכל שבת נהרו אליו אורחים עניים שבאו מחוץ לעיר, כדי להסב כאן לסעודות שבת־קודש. מתפללי בית־הכנסת עברו בחצרות התושבים היהודים בעיר והכריזו: „גוט שבת, יידן!" ומיד נפתחו החלונות ומכל עבר הושיטו להם מצרכי מזון לסעודת שבת־קודש, שהועברו מיד אל בית־הכנסת כדי לערוך בהם סעודות לעניים. היה זה מחזה מרהיב־עין, שחזר ונשנה מדי שבת בשבתו. ילדי ישראל למדו מהם את מעשה הצדקה ושימשו כשליחים מבתי הוריהם אל החצר, ומן החצר עזרו להעביר את המאכלים אל בית הכנסת. כך למדו ילדי ישראל מדות ומעשים טובים מהוריהם ומגבאי צדקה, בצורה מיוחדת במינה, שחרתה בנפשם רושם לדורות.

כך חיו ופעלו „יהודים מכל השנה" בימים ההם, בעיר המעטירה לבוב.

ביהכ"נ „שומרי שבת"

בית הכנסת של הגלבים אשר ברחוב ברקא־יוסולוביצ'ה, נוסד במיוחד עבור יהודים בעלי מספרות, שהתאגדו במטרה משותפת שלא יבואו לידי חילול שבת ח"ו ונתמכו בכמה ובכמה ענינים מטעם עסקני שמירת שבת בעיר.

ביהכ"נ „מלאכת חנוך"

לסנדלרים של לבוב היה בית־כנסת מיוחד, שנקרא בשם „מלאכת חנוך", לפי דברי המדרש: „חנוך — תופר מנעלים היה". בית כנסת זה התקיים בבנין ביהכ"נ הגדול ש„בתוך העיר".

הם קיימו לעצמם בכל יום שיעורי־תורה במשנה ובאגדה, בפרשת השבוע או בעין־יעקב. היה להם רבי מיוחד, שלמד עמהם את השיעורים ושימש כמנהיגם הרוחני.

גם קופת גמילות־חסד היתה להם, שנודעה לתהלה בעיר כולה. באמצעותה עזרו לבני־מקצועם להסתדר ולהתפרנס בכבוד, וזאת — גם לנצרכים שלא השתייכו דוקא לבית־הכנסת שלהם. הסנדלרים גם היטיבו ברצונם הטוב לנצרכים שונים על־ידי „מתן בסתר" בכבוד גדול.

ביהכ"נ „יגל יעקב ישמח ישראל"

בין בתי־הכנסיות בלבוב התבלט במרכזו של רחוב ז'ולקיבסקה בית תפילה רב ממדים, שעל־פי־רוב היה מיועד לעוברים ושבים, וכן לחלק מן האוכלוסיה שהתגוררו בסביבתו. שם בית־הכנסת הזה היה: „יגל יעקב ישמח ישראל".

ביהכ"נ „ספודקס"

בבית החונה של ר' משה רייס ומנדבתו ב„פלאץ גולוכובסקי" 11—12 (ע"י הקלויז דזידיטשוב) התקיים — מאז המחצית הראשונה למאה ה־י"ט למספרם — בית תפילה ומקום מיפגש של אגודת בעלי מלאכה למצנפות „ספודקס" ו„שטריימל'אך". היה אמנם לבית־כנסת זה גם שם עברי של חברתם, אולם השם הזה פרח מזכרוני.

הנדבן, ר' משה רייס, היה סוחר עשיר וניהל באותו בנין בית־מסחר־לכובעים גדול. כאן התפללו גם תושבי הסביבה הנקראת „די ברייטע־גאס" ובתוכם ר' ישעיה־בצלאל מנקיס, שייצג במשך כמה שנים את הפלג החרדי — כביכול — באגודת „שומר ישראל" (ראה להלן, פרק כ"א), אביו של ד"ר ברטולד מרווין, ממנהיגי המתבוללים בלבוב ומעורכי השבועון „יעדנושיץ" (שהתנצר רח"ל ברבות הימים) וסבו של המלומד הנודע פרופ' מאיר באלבאן.

באותה חצר של ר' משה רייס נמצא עוד בית־כנסת, שחוג מיוחד של מתפללים בעלי מקצוע משותף פקדו את שעריו — והיה זה דוקא מקדש־מעט גדול עם המוני מתפללים — אולם השם והפרטים אינם זכורים לי.

בית־כנסת ע"ש „ליקרמן"

ברחוב ליטשקובסקי אשר בקצה העיר, בסביבה רחוקה מהמרכז העירוני ועוד יותר מסביבה יהודית, הורגש המחסור במקדש־מעט ליהודים המעטים דיירי הסביבה. מר ליקרמן, יהודי עשיר ובעל חוות, בנה

לצרכיהם על חשבונו הפרטי בית־כנסת יפה מאד, בשנים: תר"ע—תרע"א. בהנחת אבן הפנה השתתפו בין השאר: רבה של לבוב בימים ההם הג"ר אריה־לייב ברוידא, והראב"ד הג"ר משולם סאלאט. הנחת אבן הפינה התקיימה ביום 18 לאוגוסט, שחל בו יום ההולדת ה־80 של הקיסר פרנץ יוזף, ו„מברק־חג" נשלח ממעמד החגיגה אל הקיסר.

בית־כנסת זה שימש כמקום־תפילה כמעט לכל יהודי הסביבה מכל חוג שהוא, לשיעורים ולאספות־עם.

ביהכ"נ „פיליפ"

ברחוב יאקובא־הרמאנה עמד בית־כנסת גדול ויפה, שהוקם מתרומת הגביר הנדבן ר' יוסף פיליפ — יהודי תלמיד־חכם נכבד ועשיר, חבר מועצת הקהילה העברית בלבוב. בית־הכנסת שנקרא על שמו, נבנה בשטח בניני טחנת־הקמח שלו, אחד המפעלים הכלכליים הגדולים בלבוב, שהשתרע על פני שטח נרחב.

בבית־כנסת זה התפללו בנוסח ספרד. המתפללים, רובם ככולם היו מחוגי החסידים ונכבדי העיר שגרו בסביבה הקרובה. מלבד התפילות התקיימו גם שיעורים בכל מקצועות התורה לפשוטי־עם ושיעורים בעיון ללמדנים. ליד בית־הכנסת היתה ספריה גדולה ועשירה בספרים יקרי־מציאות, אשר שימשה לא רק לצרכי המתפללים אלא גם למעוניינים מן החוץ. הספריה הזאת היתה ידועה בעיר היטב. כנשיא ביהכ"נ שימש ר' יוסף פיליפ, וכסגנו — הרב ר' מנחם־מנדל האגר, שהיה בשנים האחרונות תושב ארצנו הקדושה ונתמנה לנשיא ה„מזרחי" הארצי, וכן שימש כמנהל ה„חברא קדישא" בתל־אביב עד סוף ימיו (נפטר בשנת תשי"ד בת"א).

קלויז „ר' אלעזר לוביטשר"

הקלויז בשם זה התקיים בלבוב עד שנת תרע"ה, ברחוב רז'זניצקה 14. הרבי ר' אלעזר מלוביטש, שנקרא הקלויז על שמו, היה מנכדי האדמו"ר הזקן מבלז וניהל עדת חסידים ברוב פאר. אחד האדמו"רים המפורסמים בעיר. הקלויז שלו מנה כ־150 מתפללים, ורובם באו גם ל„שולחנות" ולמסיבות. עם פטירתו של רבי אלעזר מלוביטש, הכתירו החסידים את חתנו הרב ר' מנחם־מנדל האגר (הנזכר לעיל) כאדמו"ר והוא שניהל את העדה הזאת עד שנת תרע"ה.

ביהכ"נ „המלצר הישראלי"

בית־הכנסת „המלצר הישראלי" אשר ברחוב פורמינסקה, היה מקום־תפילה גדול ומרווח עבור מלצרים, שנוסד במיוחד בעת שנוסדו כל בתי־הכנסיות הקטנים בעיר — לכל סוגי בעלי־מלאכה ומקצועות — ע"י הגאון רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל. בזמנו התפללו שם מלצרים ממש, עוזרים בבתי־משקאות („שנקר'ס") ובתי קפה, שהיו יהודים כשרים לכל דבר, ואשר באו להתפלל כל יום ביקר וערב וסידרו לעצמם שיעורים כתיקונם. במרוצת השנים נעלמו כמעט כל המלצרים מן האופק ורק חלק מבעלי בתי הקפה והמרזחים נשארו כאן להתפלל. בתקופה מאוחרת עוד יותר התפללו במקום זה יהודים לרוב מכל הסוגים. מקדש־מעט זה היה מקושט במנורות־פליז יפות ואמנותיות, מנורות נחושת וכן מנורה גדולה בת שבעה קנים לאורך שני מטר, אשר הוצבה ליד התיבה מצד ימין והיתה יפה להפליא.

ביהכ"נ הישן בבית־העלמין החדש

היה זה בנין גדול ונאה מכל הבחינות, אחד מבתי־הכנסת הגדולים בעיר, אשר שימש כמקום־תפילה לדיירי הסביבה הגדולה שברחוב יאנובסקה וכל עשרות הסימטאות מסביב לבית־העלמין, בהן גרו מאות משפחות יהודיות.

הראש וראשון בביהכ"נ בבית־העלמין היה ר' שלמה הקברן, הידוע בעיר בכינויו: „דער הויכער שלמה" — יהודי נכבד ומענין, הקובע ברכה לעצמו. ר' שלמה התגורר בבנין בית־הכנסת והוא היה ה„שליט" בתחומיו. סדרי ביהכ"נ היו אמנם מצויינים ומפורסמים בעיר. לפעמים השתמשו בבית־הכנסת גם להספדים שנאמרו על גדולים וטובים שנפטרו בלבוב המעטירה, ואשר ראשי העדה העדיפו שלא להכניסם לאולם „צדוק הדין" שע"י בית־העלמין, בגלל אופיו המודרני. כן השתמשו לעתות־צרה בביהכ"נ לתפילות מיוחדות. ר' שלמה השתמש לא־פעם בחדרים הצדדיים של ביהכ"נ כדי לעשות חסד לנפטרים גדולי תורה וירא־ה, לסדר מה שיש לסדר באין־רואים, להטתיר כאן דפנות מארונות המתים כדי לקברם על־פי הדין — ובזה פשוט מסר את נפשו, בידעו כי הוא פועל נגד חוקי המדינה שאסרו זאת בכל חומר הדין.

ביהכ"נ „בית לחם"

בית הכנסת „בית לחם" היה מקום תפילתם של האופים, ברחוב סטארה־זאקונה. בתקופה הראשונה ליסודו התפללו בבית־כנסת זה רוב האופים היהודיים בעיר, שהתרכזו כמעט כולם בסביבה הקרובה. אחר־כך התפללו בו עוד הרבה נכבדים ותלמידי־חכמים שונים, שהשפיעו מרוחם על חברי ביהכ"נ וניהלו שיעורים בגפ"ת, במשנה, עין־יעקב, פרשת השבוע, ובלילי־שבתות למדו מדרש ודברי אגדה בפני קהל רב.

היה זה בית גדול ויפה, בן שלוש קומות. בקומה ראשונה — אולם ביהכ"נ; בקומה שניה — עזרת־נשים, וכן דירת משמשי הבית. בקומה השלישית — אוכסנו כמה מלמדי־דרדקים שלמדו כאן עם תשב"ר וקול התורה שבקע מפיות ילדי ישראל הדהד מביהכ"נ למרחוק.

ביהכ"נ „ישרי לב"

ברחוב רז'זניצקה היה מיועד בית־כנסת בשם זה לדיירי הסביבה ולעוברים־ושבים ברחוב ההומה, שהיה איזור מטחרי מובהק. ואגב: כאלה היו עוד כמה וכמה בתי־כנסיות בעיר.

ביהכ"נ „אגודת ישרים"

ברחוב סטאניסלבה, נמצא בית־כנסת „אגודת ישרים", בסביבה מסחרית. גם אנשי ה„בורסה" הלבובית המפורסמת השתמשו בו „לחטוף" עם דמדומי חמה תפלת מנחה ומעריב, וכן שיחה קצרה.

ביהכ"נ „ראפפ"

ברחוב ברקה־יוסולוביצ'ה 11, יסד יהודי נדבן בשם ר' אברהם ראפפ בית־כנסת משלו בבנין יפה ומהודר, צייד אותו בסידורים נאים — וכל זה הקים בכספו הפרטי. הבית נקרא על שמו כל הימים.

ביהכ"נ „בראדי"

ברחוב פאנינסקה, בבנין גדול ומפואר, נמצא בית־כנסת מהודר שמשפחת בראדי הקימה עבור דיירי הסביבה, המאוכלסת ביהודים רבים, מרביתם אנשי־עמל וסוחרים זעירים שקיימו לנפשם תפילה בציבור ושיעורי תורה.

ביהכ"נ „מצפים לישועה"

ברחוב סלונצ'נה עמד בית־כנסת בשם זה המיועד לקצבים דרי הסביבה, מתפלליו — יהודים פשוטים, הלומדים גם פרק במשניות ועין־יעקב. מלבד התפילות והשיעורים, התאכסנה בבית־הכנסת כתה של ישיבת „עץ חיים" העירונית, בה לימד את תלמידיו ר' פיניא'לי שווארץ, מטובי ראשי הישיבה.

ביהכ"נ „חברה קדישא"

בית־הכנסת „חברה קדישא", ברחוב שיניובסקה, היה משכנו בבית החסיד והגביר ר' שמואל קאליש, אשר נדב את ביתו הגדול לטובת הישיבה „עץ חיים". בית־הכנסת נוסד בבית זה ע"י ראשי ה„חברה־קדישא", שניהלו כאן גם את פעולותיהם המשרדיות. במשך הזמן עברה ה„חברה" למשרד מיוחד ובית־הכנסת שימש כמקדש־מעט לדיירי הסביבה המאוכלסת אך ורק יהודים. גם כאן אוכסנה כתה אחת מהישיבה „עץ חיים", בה לימד את תלמידיו הר"מ ר' ישראל ציפר, אחד המסורים ביותר לישיבה זו.

ביהכ"נ „ליקוטי שמות"

בית־הכנסת „ליקוטי שמות" התקיים ברחוב פורמינסקא 5, בבית החומה של ר' לייזר גוטבירטה ובשכנות ל„סטעפינר קלויז". מלבד תפילותיהם ושיעורי תורה ועזרה הדדית לקהלם, עסקו היהודים הנלבבים באי הבית גם במצוה מיוחדת: ליקוט ואיסוף „שמות" (דפים וקרעים של ספרי קודש, סידורים וחומשים), שהובאו הנה מכל חלקי העיר. המתפללים העמידו בהרבה בתי־כנסיות ארגזים מיוחדים לאיסוף „שמות", ואח"כ העבירום לבית־הכנסת שלהם. פעמיים בשנה ערכו טקס מיוחד לקבורת ה„שמות" בבית־העלמין הלבובי הישן.

בית־כנסת זה התאכסן — לפני שנקבע פה — ברחוב קאזמירז'ובסקה, בהורבה ישנה שנהרסה (ובמקומה נבנה אח"כ הבנין הגדול של „פולטראק").

ביהכ"נ „חורש עצים"

ברחוב זרודלאנה 35 נתארגן בית־כנסת מיוחד לנגרים פשוטים, שהתפללו ולמדו שם שיעורים כסדרן עם „רבי" משלהם. יהודים אלה הצטיינו לא־פעם בפעולות הירואיות להצלת נפשות מישראל, והיו נודעים בעיר בפעולתם הנמרצה לצרכי ציבור מיוחדים.

ביהכ"נ „גלעד"

בית־הכנסת „גלעד" אשר ברחוב קרולובה־ידביגה, ליד רחוב גרודצקה, היה מקום־תפילה גדול ונהדר. מתפלליו היו אנשים אמידים, נגידי ושועי העיר, שהתגוררו בסביבה. הם החזיקו בכספם חזן שליח־ציבור מיוחד ושיוו לבית־הכנסת אופי של מקום־תפילה מרכזי לכל האיזור.

הבית נבנה בשנת תרס"ה ע"י התעשיין ובעל־האחוזות הגדולות מר גאל מטרנופול, שהיה גם ציר בפרלמנט האוסטרי בשנים 1907—1918 — והוא הקים לעצמו בית־כנסת זה כקנינו הפרטי. מר גאל זה התנצר לאחר זמן, ועמד גם למכור את בית־הכנסת לנוצרים, למטרת בית־חרושת. מתפללי ביהכ"נ ובראשם: מר ויטלין, מר מרק פיירשטיין, מר קוולר ומר נתן ויינריב, שהיה נשיא ביהכ"נ (כיום בתל־אביב) רכשו אז את בית־הכנסת מידי גאל המשומד בכסף מלא, בשנת תרע"ט, ומאז הם שימשו בהנהלת בית־הכנסת עד הסוף.

רב האיזור, הדיין רבי משה ארנפרייז ז"ל, כיהן גם כרבו של בית־כנסת זה, שהתפללו בו כארבע מאות יהודים.

בין הגבאים היו: מר אברהם הירשפלד, מר חיים לוקר, והנזכרים לעיל. כחזנים שימשו בו: פטרונגטש, לייבוש שור, קרושבסקי, ריכטר, יעקב קוסוביצקי ואידלזון. המנצח על מקהלת המשוררים היה יצחק הילמן, וכרב־מטיף שימש ד"ר זאב וואשיץ.

ביהכ"נ הגדול „צרי־גלעד"

בית־הכנסת־הגדול „צרי־גלעד", אשר ברחוב קרולה־לשצינסקיגה, שכן בבנין חדיש ומפואר שנבנה בשנת תרפ"ב. התפללו בו מאות יהודים. בית־כנסת זה נשא אופי מסורתי יותר מאשר בית־הכנסת „גלעד" ולא היה בו מקום ל„מטיף" ולשאר הסידורים המיוחדים של ה„מתקדמים" כביכול. הבנין היה גדול ביותר ושימש מקום תפילה לאוכלוסיה היהודית, שהתגוררה באיזור זה בפיזור רב. אולם מאוחר יותר, כדי למשוך מתפללים גם לבית־כנסת זה, נתמנה גם כאן מטיף מסורתי בדמותו של ד"ר וייזר.

„קיליקובער קלויז"

ה„קיליקובער קלויז" עמד ברחוב סטארה־טנדטנה, במעלה הגבעה, בבית־חומה גדול שאחד מצדדיו פנה לרחוב זיולוקיבסקה 29, אשר בו התגורר וניהל את בית־מדרשו האדמו"ר ר' ברל'ה סטרטינר זצ"ל. היה זה קלויז קטן, התפללו בו יהודים צנועים ובלתי מוכרים בעיר, אלא שהקלויז נתפרסם בעיקר על־שם המלמד שקבע בו שיעורים עם

תלמידים — בני 12—13 — ואשר הצטיינו בידיעה רחבה בגפ"ת. בין התלמידים הזכורים לי מתקופה אחת, נמנה גם המשורר אורי־צבי גרינברג, אשר כבר אז בצעירותו רשם חרוזים ושירים על מרבית ה„גמרות" שהיו בקלויז... לא ידוע לי מי היו האנשים מייסדי הקלויז ומה שם קראו לו. נראה שאחד האדמו"רים שהתגורר בעיירה קיליקוב, ליד לבוב, היו לו חסידים בלבוב והם שיסדוהו.

ביהכ"נ „בית היתומים"

בית־הכנסת של „בית היתומים", ברחוב ינובסקה, התפללו בו מלבד יתומי המוסד גם יהודים שונים מדיירי הסביבה. הבנין היה עירוני, רכושה של ה„קולטוס־גמיינדה" בלבוב. יסודו וניהולו של בית היתומים בתקופות קודמות היה ברוח ההתבוללות של מנהיגי הקהילה, שרובם היו מתבוללים. עם התמורות שחלו אחרי מלחמת־העולם הראשונה, לרגלי כניסתם של חוגים נוספים לקהילה — כציונים ועוד — ובעיקר יהודים דתיים מה„מזרחי" ומ„אגודת ישראל", התחולל שינוי גדול בכמה ממוסדות הקהילה ובתוכם בית־היתומים, אשר הפיקוח עליו מטעם הקהילה נמסר להרב ר' ראובן מרגליות, חבר ההנהלה, והוא שהכניס שינויים רבים בכיוונו הרוחני ובחינוך הילדים ומינה בראשו כמחנך מיוחד את מר אשר ווייזר (כיום מורה לתנ"ך בארצנו ומחבר פירוש מיוחד לנ"ך).

ביהכ"נ „אגודת בנימין"

בית־הכנסת „אגודת בנימין", אשר ברחוב ליצ'קובסקי, בגבולות העיר, נוסד בשנת תרס"ד ע"י ר' בנימין ויניץ ורעייתו בריינדל. ר' בנימין זה היה סובן ממלכתי („קייזערליכער ליפעראנט") למכירת חצץ ואבנים לסלילת כבישים, ופרנסתו מצויה לו בריוח ובכבוד. יהודי אמיד וחסיד זידיטשובי מובהק. באחד הימים הוא בנה לו בית בגבול העיר, ובהצרו הקים בית־כנסת שהתפללו בו כעשרה מניינים, למדו שיעורי תורה בצוותא ועסקו בגמילות־חסדים. התפילה נערכה כאן בנוסח ספרד של החסידים. כן היו עורכים בצוותא מסיבות חסידיות בכל יומא דפגרא, ב„יארצייט" של צדיקים, בסעודות מלוה־מלכא וכו'.

מבית־הכנסת הסתעפו לצדדיו שני חדרים גדולים, אחד לגברים ואחד לנשים, ששימשו כמעון הכנסת־אורחים עבור העניים שבאו לבקר קרובים חולים ששכבו בבית החולים הממשלתי, הנמצא באותו רחוב ליצ'קובסקי. גב' בריינדל ויניץ טיפלה באורחים אלה במסירות רבה והגישה לפניהם ארוחה חמה, כשם שסיפקה אוכל כשר לחולים יהודים שאושפזו כאן, לשם שמים. על גג בית הכנסת־אורחים זה הקימו סוכה גדולה, אשר שימשה

גם כ„עזרת נשים" לבית־הכנסת. כחזן באותו בית־כנסת שימש ר' בריל סופר.

בשנת תרע"ד, בתחילת מלחמת־העולם הראשונה, עם כניסת הרוסים ועריכת הפוגרום הראשון בלבוב, נכנסו הפורעים לחצרו של ר' בנימין ויניץ והרגו בו 11 יהודים פליטים מויניק הסמוכה, הרסו ושרפו את בית־הכנסת והמעון להכנסת אורחים. ר' בנימין ויניץ הצליח להציל את משפחתו וברח העירה אל בנו ר' מאיר ויניץ־כרמי (כעת בת"א). ר' מאיר כרמי, החסיד הזידיטשובי, שינה את שמו עוד בלבוב ועלה עם כל משפחתו לארץ־ישראל. בניו התערו כאן היטב, אמנם לא כחסידי זידיטשוב, אלא כעסקנים מובהקים של „הסתדרות העובדים הכללית".

ביהכ"נ „אחיעזר"

בית־הכנסת „אחיעזר" אשר לאנשי פרוסקורוב, בפאסג' הויזמן, נוסד בשנים: תר"פ/תרפ"א, עם ביאת 300 משפחות הפליטים מפרוסקורוב ללבוב. אחרי פטירת רבם הרב ר' ישראל סנדרוב, תמכו אנשי ביהכ"נ במשפחתו ומינו כרב ומטיף את בנו הצעיר, הרב סנהדראי (מנהל „עזרת תורה" בתל־אביב, שנפטר בשנת תשכ"ח). הרב סנהדראי היה משמיע לפניהם הרצאות, שיעורים תורניים ושאר לימודי היהדות. במיוחד טיפלו אנשי בית הכנסת — ובראשם הגבאים: ליסובודר, גרינשטיין וביטלין — בשיקומם ובסידורם של משפחות המהגרים האלה ועמלו לעזור להן בעלייתן לארץ־ישראל או לארה"ב.

בית־הכנסת „חסידים" („חסידים שוהל")

היה זה בתקופה שהחסידים התבססו בעיר לבוב, אחרי שה„מתנגדים" לחמו נגדם בחירוף נפש. כל כיבוש נחשב כהישג רוחני רב בעיני קהל החסידים. אותם חסידים אשר קנאו בשעתו את קנאת מנהגי אשכנז החמורים שהונהגו בבית־המדרש־הגדול — הם שהקימו מולו ממש, באותו רחוב באז'ניצה, בית־כנסת חדש לפי מנהגי החסידים וקראו לו: „חסידים שוהל". בעמל רב, באין להם את הכספים הדרושים למטרה זו, בנו החסידים את בית־תפילתם במסירות־נפש ושקעו בחובות לאין שיעור. אך בסופו של דבר הוקם בנין נהדר ויפה להפליא. מזמן לזמן הביאו לשם „בעלי תפילה" ידועים ומפורסמים, כדי למשוך את לב הקהל ובמטרה לאסוף תרומות ע"י ה„גדרים" לשם כיסוי החובות. בתקופה האחרונה, לפני כ־45 שנה, נהירנא כיצד תרם להם הופעות הבעל־תפילה החסידי המפורסם ר' אהרן ברינר, שהתפלל כרגיל בבית הכנסת „חדשים", ואשר הנעים

בתפילותיו הערבות ב„חסידים שוהל" כמה פעמים בשנה — ובעיקר ב„ימים הנוראים" — וכל זאת עשה כדי לחזק את מעמדו של בית־כנסת „חסידים שוהל" ולשמור על ה„חזקה" שלו.

ר' אהרן זה היה יהודי יקר, מחסידי בובוב הנודעים, מנגן בחסד עליון ובעל קול טנור עצום, שמשך בנעימותיו קהל רב. בערוב ימיו עלה לארץ־ישראל והשתקע בצפת עיר הקודש, שם נפטר לפני כ־20 שנה.

במשך שנים רבות התפללו ב„חסידים שוהל" על פי נוסח ספרד ונהגו בכל מנהגי החסידים. אולם בית הכנסת לא היה נצמד לשום דינסטיה שהיא ולאף אדמו"ר מגדולי החסידות. לפיכך לא החזיק מעמד. במשך השנים „התקררו" שני הצדדים וה„חסידים שוהל" הפך מקום כינוס ליהודים פשוטים של „כל ימות השנה", אשר שינו כמובן את נוסח התפילה והנהיגו כאן שוב את נוסח אשכנז. גם הם לקחו להם מגיד שיעור, יהודי חסיד וירא־שמים אמיתי, אשר השמיע לפניהם יום־יום את שיעוריו במשנה, בעין־יעקב. בש"ק למדו מדרש ודברי־אגדה, וכן הנהיגו לערוך „סעודה שלישית" בפומבי, בה דרש לפני הנאספים אותו מגיד־שיעור, שהיה גם דרשן מופלג וידוע לתהילה. קהל גדול היה נוהר בשבת־קודש לפנות ערב אל מסיבת „סעודה שלישית" זו ושואב הימנה הנאה וקורת־רוח מרובה.

קלויז אלסק

נוסד בשנת תרע"ה, ברחוב ז'ניצקה, באותו בית שהתגורר בו לפנים הרה"ג רבי אריה־לייב ברוידא, אבד"ק לבוב. קלויז זה לא הצטיין בשום גוון מיוחד, מכיוון שגם חסידי אלסק לא הרבו לבקר בקלויז זה, הואיל והאדמו"ר מאלסק ר' מנחם־מנדל זצ"ל התגורר כל השנים — למן פרוץ מלחמת־העולם הראשונה — בלבוב ובית־מדרשו נמצא בביתו ברחוב לגיאנוב וכל חסידיו ומעריציו באו מדי שבת בשבתו אל בית מדרשו, בעוד שבימות החול התפלל רבי מנדלי בשעה די מאוחרת, ב„סטעפינר קלויז" ברחוב פרמינסקה.

כאמור, לא היה רישומו של הקלויז דאלסק ניכר בכלל בלבוב. התפללו בו אנשי הסביבה וכן אורחי מלון ומסעדת ר' שאול גרינברג המפורסם, שנמצא בבית השני וחצר פתוח ומשותף היה לשני הבתים. כן התפלל יום־יום בקלויז המרא־דאתרא רבי אריה־לייב ברוידא, שהתגורר אף הוא באותו בית.

* * *

גם מקדש־מעט זה היה למאכולת־אש ביחד עם שאר בתי־כנסיות ובתי־מדרשות של לבוב המעטירה, על רבבות מתפלליהם הקדושים.

פרק תשיעי

קלויז דחסידי טשורטקוב

קודש־קדשים

לחסידות טשורטקוב נתייחד מעמד בפני עצמו בממלכת בית רוז׳ין. לטשורטקוב בימי חפארתה נסעו גדולי האדמו״רים מפולין וגאליציה, כדי ללמוד דרך בעבודת ה׳ מתוך קדושה וטהרה, כדרך שבזמנו כיתתו רגליהם גדולי הצדיקים שבדור בהליכתם לסדיגורה כדי להכיר את קדוש־ישראל מרוז׳ין ולהתבונן בדרכיו, בתוכם: ה„חידושי הרי״ם״ מגור, עמיתו רבי יצחק מווארקי, רבי יחיאל מאלקסנדר ועוד. בטשורטקוב מלך מרן רבי דוד־משה, אשר אביו הצדיק הרוז׳ינאי אמר עליו בשעה שדיבר אודות בניו הקדושים: „ששת בני המה כנגד שיתא סדרי משנה, ובני ר׳ דוד־משה הוא החמישי, סדר „קדשים״, וסיים: „און טאקי קדשי־קדשים!״

לטשורטקוב היו באים, כאמור, מנהיגי־עדות וממשיכי־שושלות, אשר אלפים היו לאור תורתם. ביניהם בלטו במיוחד אדירי החסידות, כמו: האדמו״ר הגדול רבי שמואל מסלונים, האדמו״ר רבי יעקב־דוד מאמשינוב, הרבי ר׳ חיים־מאיר־יחיאל ממוגלניצה וכיוצא בהם. בין המסתופפים בצל האדמו״ר היית מוצא את גדולי הרבנים במדינה, גאונים מפורסמים, אישים בעלי־מוחין ובעלי־מדרגה. לטשורטקוב באו לחזות מראות־קודש, מדרגות ותהלוכות, התבטלות לאין־שיעור, דרך בתפילה ועבודה־שבלב, וכן אימת־קודש, בבחינת יראה עילאה.

חסידי טשורטקוב — גם הם ייחדו לעצמם דרך משלהם, בשינוי מסוים מדרכם של שאר חסידי בית רוז׳ין. בטשורטקוב הושם דגש על העירנות, ההתלהבות, במדה יתירה מזו של שאר חצרות רוז׳ין. במיוחד התחזק השינוי הזה בימי מרן רבי ישראל, הגאון בנגלה ובנסתר, בעל המוח הכביר, הוגה דעות ופילוסוף אלקי, אשר אביו הגדול הכתירו לפני פטירתו והסמיך אותו לשבת על כסאו.

בפרוס מלחמת־העולם

אלפי חסידים, מבחירי העם, נהרו לטשורטקוב, כדי להחיות את נפשם וללמוד שם דעת ויראת ה׳. גם בבתיהם היו נוהגים בדיבוק־חברים אמיתי עד כלות הנפש, בחבורות ובקלויזים שהתקיימו בכל מקומות פזוריהם, ובכלל זה: בקלויז הטשורטקובי אשר בלבוב.

אמנם, עד סמוך למלחמת־העולם הראשונה הם לא היו ציבור גדול בעיר, אך עם פרוץ המלחמה נהרו רבים מהם מכל ערי גאליציה לעבר לבוב הבירה. עננים שחורים העיבו את שמי גאליציה המזרחית בימים ההם, בפרוס מלחמת־העולם, בשלהי שנת תרע״ד. החלה בריחה ספונטאניה מכל עיר ועיירה לוינה, לפראג, לאיזורים הפנימיים של מדינת אוסטריה ולעבר גרמניה. הרכבות היו מלאות אדם עד כדי סכנת־נפשות. כל מי שלא הספיק לברוח הלאה נשאר בלבוב הבירה — וכה התחיל חורבנה של גאליציה.

בתחנת הרכבת בטשורטקוב, בשעה האחרונה ממש, הצטופפו המונים לקבל ברכת־פרידה מרבם האהוב והנערץ, ציס״ע, אדמו״ר רבי ישראל, העוזב גם הוא את עירו, ביחד עם בני משפחתו הכבודה, על־מנת להימלט לוינה. ליד האשנב של קרון הרכבת קיבל הרבי מטשורטקוב את ה„פתקאות״ של המוני חסידיו הזורמים מכל עבר — בבכיות עצומות ובשברון־לב. מרביתם בורחים למרחקים. חלק גדול מהם נוהר ללבוב הבירה, שם הם מייסדים ביחד עם הציבור המקומי של חסידי טשורטקוב את הקלויז הטשורטקובי הגדול, ברחוב רפפורטה, מול בית החולים היהודי, בדירה מרווחת בת ארבעה חדרים גדולים, שגדלם כמעט כאולמות.

עד מהרה תפסו מאות חסידי טשורטקוב את מקומם הניכר בעיר זהגיעו למעמד בולט מאד בתור חטיבה מלוכדת של חסידים תלמידי־חכמים, אנשי־מעשה מכובדים, עסקנים מובהקים ומנוסים. בחוש הציבורי המיוחד לחסידי טשורטקוב הם השכילו להתקין בעיר תקנות חשובות ועשו הרבה דברים מועילים בשטח הסוציאלי, הדתי ובמיוחד בשדה החינוך. הקלויז נעשה לנקודת־משיכה בשביל הנוער החרדי. התקיימו בו שיעורי־תורה קבועים לבחורי־חמד יומם ולילה. אנשי האינטליגנציה החסידית שהתרכזה בקלויז הצטיינו בנימוסיהם ובהליכותיהם.

לאור תורת טשורטקוב

הקלויז שימש גם כבית־היוצר של עסקנים חרדים, ובמיוחד של „אגודת ישראל״. נקודה זו שיסודה בתורת טשורטקוב: האחריות הקולקטיבית לכלל ישראל והדאגה לציבור, להרבות אהבת תורה ואהבת ישראל — היה רישומה ניכר בכל מקום שחסידי טשורטקוב שרויים בו. ממיטב הנוער של הקלויז הטשורטקובי שימשו אחר־כך מנהיגים לצא״י בגאליציה ובפולין, כגון: רבי צבי הירשהורן הי״ד, שעמד בראש צא״י בגאליציה ואח״כ נתמנה לכהונת הנשיא של תנועת צא״י בפולין כולה; הרב שלמה שיקלר הי״ד (אב״ד גוליגורי וקאליש) אשר במשך

תקופה מסויימת ישב בלבוב ולמד בקלויז; הרב ראובן וינקלר הי"ד מפשמישל, אשר גם הוא בילה תקופה ממושכת בלבוב, ועוד. כן היו מהם בודדים שנעשו מנהיגים בצעירי „מזרחי". בדרך כלל היו ראשי הקלויז הטשורטקובי גם ראשי „אגודת־ישראל" בגאליציה, כמו: ר' משה הירשפרונג (ראה אודותיו להלן, פרק מ"ט); ר' ברצ'י הורן, אחד החסידים המכובדים ביותר, מראשוני החסידים וה„שגריר הדיפלומטי" של „מלכות טשורטקוב" בלבוב; ר' אלטר ליפא, ר' שמואל ניסנבוים ועוד שורה שלמה של אנשי מעשה.

החינוך הזה שקיבלו חסידי טשורטקוב אצל רבם הנערץ, האדמו"ר ר' ישראל — חינוך להרגשת אחריות קולקטיבית לציבור ולכלל ישראל — העמידה את חסידי טשורטקוב בלבוב במצב של מאבק תמידי (אם אפשר להתבטא כך) עם חסידי בלז. למרות שכל החסידים משני המחנות עמדו כחומה בצורה להגנת היהדות החרדית וביצורה בעיר — הרי השוני הבולט בין שניהם היה רב. התנהלה כעין מלחמה חרישית בין שיטת בלז לבין זו של טשורטקוב. אם לחמה בלז בקולי־קולות וב„חרמות" נגד כל דבר „חדש שאסור מן התורה", או כפי שהיתה ידועה סיסמת הבלזאים: „שמד'ן זאלסט דו זיך אן קיין ציוני'סט זאלסט דו נישט זיין", הרי שיטת טשורטקוב דגלה בקירוב הלבבות, במאמצים לקרב רחוקים ולהשפיע עליהם בכל הדרכים שישובו לאביהם שבשמים. בלז היתה רחוקה מפעולה לבנין הארץ, בעוד שטשורטקוב פעלה למען ישוב אר"י ובנינה. חסידי טשורטקוב השתדלו למנוע חילול השם גם בין אחב"י. כל מעשיהם נעשו בידיעת רבם האדמו"ר, אתו התייעצו בכל דבר אם ע"י קשר מכתבים ואם באמצעות שליחים מיוחדים שנסעו לווינה. שיטה זו הקשתה מאד על חסידי בלז. הם לא יכלו לעכל אותה, האנשים לא הורגלו ל„מלחמה" מעין זו, שהיתה מנוגדת בתכלית הניגוד לשיטת בלז.

יש בנותן־ענין לצטט כאן את מכתב בניו הקדושים של האדמו"ר רבי ישראל זצ"ל אל מרכז אגו"י בלבוב, אחרי הסתלקות אביהם הקדוש, כדי ללמוד ממנו על השקפת טשורטקוב וגישתה המיוחדת במישור החיים הציבוריים של יראי ה' וחושבי שמו.

„בעזהי"ת ג' ויקרא התרצ"ד לפ"ק פה וינה.
לכבוד מרכז „אגודת ישראל" בלבוב הי"ו,

בביקורנו הפעם בגאליציה לאחר האסון הנורא אשר קרנו (בפטירת אביהם האדמו"ר זצ"ל), הי' לנוחם ולמשיבת נפשנו לחזית את התגשמות הרעיון של אדמו"ר זצ"ל אשר אמצעו היחיד להגדיל צעירים באמנים

שיהיו מסורים לתורה ולעבודה להגן על קניניו המסורים של היהדות החרדית, מה שהיתה משאת נפשו של אאדמו"ר זצ"ל מעולם, הוא התרכזות תחת דגל „אגודת ישראל", ובכן אנו פונים ביחוד אל אנ"ש שיחיו — דעו אשר אאדמו"ר זצ"ל העמיד את העבודה הציבורית על עיקר אחד, לשים עין על הדור הצעיר, למשכם לתורה ולהמסורה, ועל כן מלאו איפוא משאת נפשו זצ"ל, ולכו בדרך אשר התוה לכם רבכם הגדול והקדוש זצ"ל.

התרכזו תחת דגל „אגודת ישראל" ועבדו להגשמת מטרותיה ברצינות ובמרץ למען השיב בנים לגבולם.

וגזכה לראות במהרה בנחמת ציון וירושלים.

נחום מרדכי במוהר"ר **ישראל** זצלל"ה הכ"מ

דוב בער במוהר"ר **ישראל** זצלל"ה הכ"מ

עבודת הקודש

המסיבות החסידיות בקלויז הטשורטקובי בלבוב הצטיינו בשמחה פנימית, בחינת „עבדו את ה' בשמחה" במלוא מובן המלה, בכיסופים לאין־סוף ובהתלהבות נפשית מרוממת. ה„שיחות", ה„תורות" שנאמרו בטשורטקוב בכל הזדמנות, בשבתות בחגים וביומא דפגרא, נשנו ונלמדו במסיבות אינטימיות על כוסית „לחיים" וסעודה חסידית צנועה, או בסעודה שלישית של שבת־קודש. חבורות חבורות של תלמידי־חכמים ובעלי־בתים יראים ושלמים, חסידים בעלי מדרגה, היו יושבים כאחד ולומדים את תורת רבם הנערץ: „כי האדם עץ השדה" — „מכל דבר יש לו לאדם ללמוד איזו הדרכה. יהודי אם לוקח איזה פרי לידו, יש לו להתבונן איך יתהווה הפרי; נוטעין גרעין באדמה, והגרעין ירקב בארץ, וכשהוא כאין רק אז ימשיך אליו כח הצומח ויתחיל לחנוט ויעשה אילן ומוציא פירות. כן הוא גם האדם. האדם אף שהוא מסובל במדות טובות ועוסק בתורה ובמצוות, כל זמן שהוא מחשיב עצמו ליש, איננו אדם השלם. רק אם מחזיק עצמו לאין אז יתעלה לאדם המעלה ויובל להמשיך אליו הניצוצות הקדושות וייעשה לאילן רברבא".

חסידי טשורטקוב עמלו הרבה על ביטול היש וטוהר המדות. הם שאבו הוכן מוסרי מכל דיבור של הרבי. כל סיפור שימש מקור לא־אכזב למוסר־השכל. בהתעלות נפשית ותוך דביקות עצומה היתה חבורה זו מתוועדת יחדיו, כאיש אחד, בכל הזדמנות שהיא. והיו מספרים איש לרעהו סיפורי צדיקים מקדושי עליון, החל מהבעש"ט וההחבריא קדישא שלו ועד לצדיקי דורם.

הנה יושב לו ר' הרצל'ה הורביץ ומספר על הימים הראשונים לעליית מרן רבי ישראל על כסא דוד אביו ועל הברכה האחרונה לפני פטירתו שהאציל הרבי הזקן רבי דוד־משה על ראש בנו, ביום הושענא רבה, שנת תרס"ד: „שיזכה לעלות עם כל ישראל לארץ־ישראל". אחר־כך היו קולחים מפיו סיפורים מאלפים על אבות השושלת: רבי אברהם המלאך, רבי שלום מפרוהוביש, על רבי ישראל מרוז'ין, על הרבי הזקן מטשורטקוב, עד שמגיעים להנהגותיו הקדושות וסיפורי־חייו המופלאים של האדמו"ר רבי ישראל מימי שבתו בטשורטקוב ובגולת וינה.

ביקורו של האדמו"ר רבי ישראל זצ"ל

מרן האדמו"ר ר' ישראל הצטיין כהכם הרזים, כבעל מוח חריף וגאון גדול בתורה ויראה. גישתו לקהל חסידיו, ובכלל למי שפנה אליו, היתה דוגמא למופת מהרבה בחינות. טשורטקוב הצטיינה מאד באהבת ישראל בוערת, בחיבה מופלגת אל הנוער, במיוחד אל בני־תורה ויראי־שמים. מדה זו הנחיל הרבי להמוני חסידיו, שבתוכם היו רבנים גדולי הדור, עסקנים ופרנסי־ציבור. פעילותו כקברניט רב־השפעה ב„אגודת ישראל", כחבר הנשיאות של „מועצת גדולי התורה" העולמית — התוותה ציוני־דרך לחסידיו, שיהיו פעילים בכל שטחי החיים הציבוריים ויקדישו מאונם לטובת כלל ישראל.

בשנת תרפ"ג בא האדמו"ר מטשורטקוב בפעם הראשונה אחרי מלחמת־העולם־א' לגאליציה, בדרכו לטשורטקוב. תחנתו הראשונה היתה לבוב. אלפים רבים מחסידיו וממעריציו באו מכל קצוי פולין וגאליציה כדי לקבל את פני רבם הגדול. היתה זאת הפגנת־כבוד אדירה לגדול הדור ונודעה לה השפעה עצומה בעיר ובמדינה. האדמו"ר הישיש עשה על כל ריאיו רושם בל־ימחה *בהופעתו הפאטריארכלית* ובקלסתר־פניו המעודן והנאצל. עיניו העמוקות והחודרות הביעו פקחות וחכמה רבה. ראו אצלו בחוש מוחין־דגדלות.

הרבי ישב באולם הגדול של בית־חרושת לזכוכית השייך לאחד מחסידיו, ר' משה גריפל, ברחוב ליגיאנוב. האולם צר מהכיל את מאות החסידים העומדים בתור בתרדת־קודש, בידיהם ה„פתקאות" („קויטלאך") והם ניגשים אחד אחד לפני הרבי, לשפוך לפניו את שיח־לבם, לספר באזנו על שמחתם וצרתם — והוא מקבל אותם באהבה ובחדוה שאין לתארה, קורא תוך שימת־לב ב„קויטל" ומעיין בכל פרט, שואל ומשיב, מברך את כל אחד בלב שופע הום, באהבה ורוך אבהי. לידו עומדים

מקורביו: ר' הירש־אלעזר זייף, ה„בעל מוסף" של הקלויז הלבובי, ה"ה מובהק וחסיד בעל מדרגה; ר' הרצל'ה הורביץ התמים למעלות, ועוד. הם האוספים את ה„פדיונות" של החסידים (הרבי לא קיבל לידיו „פדיונות" מימיו). חולשה יתירה הקפה לפתע את הרבי הישיש. מקורביו מתחננים בפני הקהל העצום שיפנו דרך עבור הרבי, בדי שיכנס לחדר מיוחד. להינפש מעט. אולם ההצטופפות גוברת רוקא עתה. הרבי מקבל משלחות

האדמו"ר הק' רבי ישראל זצ"ל מטשורטקוב

מכל ההסתדרויות בעיר, הבאים לקבל את פניו ולברכו לכבוד הופעתו שוב בגאליציה, בתוכם: ב"כ „אגודת ישראל" וצא"י, ההסתדרות הציונית, ה„מזרחי", הנהלת הקהלה וכו'. בצאתם הם שרויים כולם תחת הרושם העמוק של הראיון, פיהם מלא הערצה לאישיות הדגולה הזאת ופניהם מפיקים שביעת־רצון מיוחדת ממהלך השיחות שניהלו עם הרבי, על ענינים העומדים ברומו של עולם.

וחסידי טשורטקוב בלבוב מלאים גיל, אין קץ לשמחתם ולאושרם. לוגמים יי"ש בצוותא ובשמחה רבה מאחלים איש לרעהו בעליצות חגיגית: „לחיים, לחיים!" גם חסידי שאר חצרות בית רוז'ין באו לשמחה זו ומלווים בהמוניהם את הרבי, המסיים חיש־מהר את ביקורו וממשיך את דרכו לטשורטקוב, במסע מפואר ורב־רושם. בכל התחנות שהרכבת נעצרת בהן מתאספים מאות ואלפים חסידים, אדירי־תורה לצד פשוטי־עם, השמחה גדולה וההתלהבות מגיעה לשיאה. והנך רואה במו עיניך יהודים נלבבים שכל ישותם אומרת התבטלות מוחשית, ביטול היש, שמחה פנימית, אהבה גדולה ועמוקה — איך הם מכתירים לגינוני מלכות טשורטקוב.

אשרי עין דאתה זאת!

* * *

ווי ווי לכתר מלכות טשורטקוב אשר נגוז, ווי לנו שאותו דור־חסידים מופלא נאכל בלהבות השואה ואיננו עוד.

פרק עשירי

קלויז דחסידי הוסיאטין

געגועי חסידים

חבורת חסידים דבקים ברבם הנאדר־בקודש, האדמו״ר רבי ישראל במו״ה רבי מרדכי־פייבוש פרידמן, היושב בעיירה הוסיאטין — נתארגנו בשנת תרע״א לייסד לעצמם בלבוב, ברחוב פלטבנה 11, פינת־יקרת לתורה, לתפילה ולהתוועדויות־חסידים. המייסדים: זקני ופרחי החסידים, מהם יחידי־סגולה הדרים זה עידן ועידנים בעיר הזאת, ומהם תושבים חדשים שמקרוב עברו הנה מן העיירות הסמוכות, אברכים שבאו זה לא מכבר בקשרי־חיתון עם תושבי הבירה הגאליציאית.

בכל שעות היום היתה יושבת בקלויז קבוצה קטנה של בחורים, העוסקים בתורה לשמה. לעת ערב, אחרי תפילת מעריב, היו מתאספים כאן זקני החסידים והאברכים, „בעלי בתים״ מחוגי הסוחרים, חסידים ואנשי מעשה, והיו יושבים בצוותא, מספרים נפלאות על בית רוז׳ין ואורגים בחרדת־קודש מסכת של געגועים אל רבם הנערץ, היושב בהוסיאטין וממשיך את המורשת הרוז׳ינאית.

מתוך דומיה עילאה הקשיבו כל הנוכחים לדברי המספרים, עשו אזנם כאפרקסת והתאמצו שלא לאבד מלה מכל מה שנמסר כאן על כל תג מדברי קדשו של הרבי ועל כל רז של התנהגותו, על קלסתר פניו המאירים, הוד שבמלכות. על כל רמיזא ותנועה בזה ה„שולחן״ אשר לפני ה׳ ועל הניגונים של כל „יומא דפגרא״ — והכל על כוס י״ש: „לחיים! שנזכה להסתופף בקרוב בצל רבינו הקדוש, וליהנות מזיו קדשו, ולהתברך מברכותיו״.

מסכת הוסיאטין

סגנון מיוחד היה לחסידות הוסיאטין, הילוך סמוי מן העין וטמון בתוך־תוכיות. בהוסיאטין לא אמרו „תורה״ ולא עברו לפני התיבה, הכל היה בבחינת „הצנע לכת עם ה׳ אלוקיך״. כל הגה שיצא מפי האדמו״ר, כל גיע וניד־עפעף, אמרו משהו. כל שיחה, כל מלה היתה שקולה ומדודה, מדוייקת ומבוררת. גינוני־מלכות משל בית רוז׳ין היו נסוכים פה על כל צעד ושעל. הדר מיוחד במינו התבטא בכל ההופעות. ה„חצר״ בהוסיאטין היתה מטופחת

על רקע עושר עצום, כטירה של רוזנים. הכל אומר הדר וגדולה, בחינת הוד שבתפארת. אולם כל כוחותיו הנפשיים של האדמו"ר מהוסיאטין היו מכונסים ומרוכזים בתוך־תוכו. הלב בוער בהסתר גמור, אש יוקדת בפנימיותו ואצילות שפוכה על חיצוניותו, המבטאת את הכיסופים והגעגועים למלכות שמים. קלסתר־פניו של הרבי הביע התעמקות בלתי־שכיחה, הסתכלות חודרת ברזי הבריאה ודברים סתומים שהם כבשונו של עולם.

להוסיאטין נסעו רבנים מפורסמים, גדולי תורה מובהקים, חסידים בעלי מדרגה ונקיי־דעת, אשר מדת הערצתם את הרבי מהוסיאטין ודביקותם בו לא ידעה גבול. אותם אישים נעלים התעמקו בכל תנועה שלו, בכל הגה שיצא מפיו הקדוש. עומדים היו בפניו מתוך רתת־דקדושה וביראת הכבוד, כל ישותם אמרה או הכנעה מלאה והתבטלות ללא שיור.

בימי עברה ומצוקה

והנה הגיעו ימים קשים. פרצה מלחמת־העולם הראשונה. בריחת היהודים מערי גאליציה, מאימת הקוזאקים הרוסיים, גדלה מיום ליום. עריה הקטנות של גאליציה חרבו. המוני הפליטים פלשו לעיר הבירה לבוב והתמקמו בתוכה דרך ארעי. רוב־רובם של האדמו"רים לבית רוז'ין, ובתוכם גם האדמו"ר מהוסיאטין, עוד הספיקו להגיע עד עיר הבירה האוסטרית וינה ותקעו בה יתד. בלבוב נתרבו החסידים לכל גווניהם ובתוכם נמצא גם מספר חשוב וניכר של חסידי הוסיאטין. הקלויז ברחוב פלטבנה 11 נעשה צר מהכיל את כולם. גם מעונות המגורים בעיר גדולה זו היו מרוהקים זה מזה, ומסיבות אלה קמו חסידי הוסיאטין ויסדו קלויז חדש ברחוב קוטלרסקה 3.

ושוב היה הולך וגרקם אותו חוט נעלה ומרומם, אשר הרוח ההוסיאטינית הנאצלה הפעימה אותו. אין עדיין אפשרות לנסוע אל הרבי הקדוש לימי חג ומועד או לסהם יומא־דפגרא, כמו לשאר כל מיני הזדמנויות, בשעת שמחה או ח"ו לעת צרה. המלחמה עוד נמשכת במלוא עוזה. צרות רודפות צרות, יום יום ותלאותיו, אין עצה ואין תושיה. במסירות־נפש ממש התארגנו חבורות החסידים של הקלויז דהוסיאטין בלבוב לפעולות עזרה הדדית, לתשובה לתפילה ולצדקה. בכח השמחה החסידית היו מתגברים על רגעי הדכאון ואיש אל רעהו יאמר חזק. הגעגועים גוברים, ואת מקומה של ההתחממות לאישו של הצדיק מקרוב ממלאות באין־ברירה מסיבות הידידים, ידיעות וסיפורים, שמועות ובשורות שהגיעו איכשהו מוינה. במשך תקופת המלחמה עברו אלפי יהודים חרדים מערי השדה לגור בלבוב. בתוכם גם חסידי הוסיאטין מכובדים. מהם היו

כאלה ששכרו להם מעון מרוחק מה„קלויז" והתרכזו בבתי תפילה אחרים — כמו בקלויז של ר' בצלאל מגיד, ועוד — ורק ביומא־דפגרא היו נאספים כאחד בקלויז ההוסיאטיני.

לאחר שהרוסים עזבו את גאליציה, נתחדש שוב הקשר עם וינה. שליחים יחידים שמצבם הכלכלי הרשה להם נסעו „נסיעה מיוחדת" לוינה, אל הרבי. בשובם הביאו אתם ידיעות מפורטות וכן „מטבע" מאת האדמו"ר לאנשי שלומו. מסיבה מיוחדת היתה נערכת עם חזרת השליחים ועל כוס „משקה" היו יושבים ומזכירים סיפורי צדיקים, כשלבסוף מוסרים ה„חוזרים" את דבריו השקולים והמדודים של הרבי. אחר־כך פתחו כל המסובים בניגון חסידי שהושר מתוך דביקות רבה, ההתחזקו במצבם הירוד ומתוך בטחון בברכתו של ציס"ע הגיעו להתלהבות ולדיבוק חברים אמיתי. ה„מטבע" היתה נמכרת במכירה פומבית בין החסידים. בעלי האמצעים שילמו עבורה במיטב כספם ובלב תמים. וכסף המכירה שימש, כמובן, להחזקת כושלים ונזקקים מבין החסידים.

מדמויות החסידים

מבין מייסדי הקלויזים וראשיהם יזכרו לטוב: הרב מלאפטין ר' מנדל לשצובר, ר' משה לשצובר ור' אלעזר לשצובר, וכן ר' פייבל פולטראק — החסיד השנון, שהיה פעיל מאד במעשה צדקה וחסד. מן הראוי להזכיר במיוחד את שמם של הרה"ג ר' דוד פרנקל, הרב מהוסיאטין — סמל העדינות והאצילות, בעל שאר־רוח ומפורסם במדותיו ובהליכותיו־בקודש, ידוע ברבים על־שם בית־מסחר־ספרים הגדול „שוואגער את פרנקל"; ואתו החסידים המפורסמים ר' אברהם זמורה, ר' נחום פרייז, ר' שמואל ליבלינג, ר' לוי פיק ועוד.

מקום בפני עצמו תפסה אישיותו של החסיד המפורסם ר' ישראל־נתן בריקנשטיין, ת"ח גדול, אשר כיהן כשו"ב בעיירה קטנה סמוך לטשורטקוב ובא בפרוץ המלחמה ללבוב, בעירם ובחוסר כל. ר' ישראל־נתן קבל משרה של משמש־בקודש בבית הכנסת „אקספרס", התאושש לאט־לאט ממצבו, עד שפתח בעזרת בניו בית חרושת למרגרינה והצליח. ר' ישראל־נתן הצטיין בסגולות נדירות, אם כחסיד מובהק יחריף, ואם במעשי צדקה וחסד שלו, בעזרה לזולת. אמן גדול היה ר' ישראל־נתן בסיפורי מעשיות מהבעש"ט ותלמידיו. במסיבות חסידיות, בסעודות „מלוה מלכה" ובכל סעודת־מצוה היה ר' ישראל־נתן עומד על רגליו, מהסה את הנאספים ומספר סיפורי־צדיקים בחן מיוחד, כשכל הנאספים מאזינים לדבריו בנשימה עצורה. כעבור שנים מספר עלה ר' ישראל־נתן בריקנשטיין לארץ־ישראל ונמנה עם מייסדי ביה"ר למרגרינה „מטע". שמחה גדולה שמח כאשר רבו האדמו"ר

מהוסיאטין עלה לארץ הקודש וזכה להיות במחיצתו כמעט יום יום. גם בארץ־ישראל ובמיוחד בעיר מושבו (תל־אביב) הצטיין במעשה צדקה וחסד כמו בעסקנות ציבורית מקומית. היה ממניחי היסוד של המקוה ובית הכנסת „יבנה", ומראשי מתפלליו. בהיותו שליח־צבור נהג לפרקים לעבור לפני התיבה והיה מתפלל במתיקות רבה, בחן ובטעם.

כן הצטיין בשאר מעשים טובים, ודאג להקמת שיכון למיעוטי־יכולת; בה בשעה שאחרים לא חשבו על בניה כזו — הקים ר' ישראל־נתן שני בתים משותפים בתל־אביב על חשבונו — ולא לשם רווחים ח"ו, כי למעשה עוד הפסיד בבניה זו סכום גדול מאד.

ר' ישראל־נתן היה חותר מרום היחס, נצר למשפחה מפוארת, דור ששי להג"ר יצחק חיות אב"ד דק"ק פראג, מגזע רש"י זצ"ל — משפחה שהעמידה דור של רבנים וגדולי תורה בגאליציה, בוהמיה, רוסיה והונגריה. שנים אחדות לפני מותו הוציא ר' ישראל־נתן לאור את פירושו הגדול של הרד"ק על תהלים, כדי לזכות את הרבים, לאחר שעיטר מהדורה זו ב„מראה מקומות" מדוייק. לפני פטירתו הוציא לאור גם את ספר התהלים עם פירושו של ר' יצחק חיות, על פי פרד"ס, שהיה ספון עד אז בכתב־יד.

מאמצים עצומים השקיע ר' ישראל־נתן בריקנשטיין בכדי להשיג „סרטיפיקטים" עבור האדמו"ר מהוסיאטין ובני משפחתו בשנות שלטון המנדט. הוא טיפל בזה בעקשנות עילאית, כיאות לחסיד — והצליח.

החבריא הצעירה בקלויז

מקום בולט בחיי היהדות בלבוב תפסו בחורי „קלויז הוסיאטין" ובראשם ר' מוניע פולטראק, *הלמדן החריף והשנון, פיקח וממולח — טיפוס חסידי מקורי ובלתי־מצוי.* ר' מוניע, התעלה במדריגות החסידות ובירא‍תו הטהורה, והוא שניהל את החבריא בקלויז. בחורי הקלויז דהוסיאטין הצטיינו בלימוד התורה ובחסידות. ביניהם יזכר לטוב גם שמו של העילוי, ר' זלמן אמרנט. כן היו ידועים — כמו כל פרחי חסידי הוסיאטין בגאליציה — כאגודאים נלהבים ועמדו בראש סניפי „צעירי אגודת ישראל" בעריה השונות של גאליציה.

אמנם האדמו"ר מהוסיאטין עצמו לא נמנה במשך תקופת המלחמה העולמית ולאחריה עם תומכיה בפומבי של „אגודת ישראל" ולא התערב בכלל בעניני המפלגות — מטעמים שהיו כמוסים אתו — אך ראשי חסידיו, וכן הנוער החסידי של הוסיאטין, פעלו רבות למען אגו"י ועמדו תמיד בתוך־תוכה של קלחת הפעילות האגודאית, והיו כח עולה וניכר בתוך שורות אגו"י וצא"י בגאליציה.

צדיק בא לעיר

בשנים האחרונות, כאשר גאליציה נמצאה תחת שלטונות פולין, היה האדמו"ר מהוסיאטין בא מוינה בכל שנה ושנת לאנ"ש בגאליציה ויושב כמה שבועות בעיירה סקאלאט וכן שבועיים בלבוב. כל ביקור כזה שימש חג גדול לחסידי הוסיאטין בלבוב ובכל הסביבה. מאות ואלפים היו נוהרים אז ללבוב להסתופף בציל של האדמו"ר. השמחה והתרוממות הרוח היו לאין־שיעור. לבוב הבירה, המתקדמת, הרגישה כי צדיק וחכם בא לעיר. החסידים, ובמיוחד פרחי החסידים בלבוב והסביבה, היו מסתובבים ברוב עליצות וחדוה במרכז העיר ולפעמים היו פורצים בשירה ובריקודים בחוצות־קריה ולשמחתם לא היה גבול.

בשנת תרצ"ג השתקע בלבוב חתנו של האדמו"ר מהוסיאטין, הקדוש רבי נחום־מוניע הי"ד — אדם גדול, בעל שאר־רוח, ענוותן וצנוע להפליא. מני אז התרכזו סביב לאישיותו כל חסידי הוסיאטין אשר בגאליציה.

* * *

עם חורבן יהדות אירופה, בימי מלחמת־העולם השניה, הגיע הקץ גם לעולם נפלא זה. בימי הכיבוש הרוסי בלבוב, וכן אחר־כך עם כניסת הרוצחים הנאצים ימ"ש, עלו על המוקד קדושי לבוב לרבבותיהם ובתוכם החבורה הקדושה של חסידי הוסיאטין.

ה' ינקום דמם.

פרק אחד־עשר

קלויז דחסידי בויאן

סממני רוז'ין

היה זה בשנת תרע"ז, בסוף מלחמת־העולם הראשונה. אחרי פטירת האדמו"ר רבי יצחק זצ"ל מבויאן בעיר וינה, מקום בו התגוררו כל אדמו"רי בית רוז'ין בברחם מחצרותיהם בראשית המלחמה עם כל המוני הפליטים, נתפזרו בניו הקדושים לכמה ארצות. בנו הצעיר, האדמו"ר רבי אברהם־יעקב פרידמן הי"ד — הגיע ללבוב והתיישב בה.

בסמוך למעונו, שבמצא ברחוב קארל־לודוויג 29 (שם הרחוב הוחלף עם כניסתם של חילות פולין ללבוב ל„לעגיאנוב"), יסדו חסידי בויאן — ובראשם: ר' איצ'ה מאיר, ר' שלום וואלאך ור' אברהם־יוסף מינצר — את קלויז בויאן, אשר עם מתפלליו ומבקריו נמנו מלבד חסידי בויאן גם שאר החסידים לחצרות בית רוז'ין, כמו: טשורטקוב, הוסיאטין, סדיגורה, ויז'ניץ, קוסוב וכיו"ב.

חמימות מיוחדת במינה, טוב לב, חן וחסד, שפעו מבית זה שקיפל בתוכו את אהבת ישראל ואהבת התורה. כל אחד מבאי הקלויז הבויאני הצטיין באהבת הזולת ובגמילות־חסדים. היה זה קלויז חסידי אמיתי בנוסח רוז'ין, אשר סממניו: גינוני מלכות, אצילות וחן־תפארת.

אנשי מופת

בין ראשי הקלויז היו אנשי־מופת של יהודי לבוב, ובתוכם: ר' מאיר גרשון — אישיות ידועה בעיר, יהודי דבוק בכל נימי נשמתו בתורה ובמצוות ובמעשים טובים, ויראי־שמים מרבים. הוא היה אחד מסוחרי הממתקים הגדולים ביותר בעיר. מסחריו הכניסו לו רווחים גדולים, אך ביתו התנהל בצנע והיה רחוק מלוקסוס, אם כי היה מרווח למדי בשביל הכנסת אורחים. בכלל פיזר את כל הונו לצדקה. בתפילתו היה ר' מאיר־גרשון שופך את נפשו לפני קונו בניגון מיוחד, שופע מתיקות ומלא התלהבות פנימית, שהיה מעורר את הלבבות. דלתות ביתו היו פתוחים לרווחה בפני כל מר נפש ובכל עת. על יד שולחנו היו מסובים בכל סעודה כעשרים איש, אורחים רעבים, שהיה מאכילם ומשקם בידו הטובה ודואג לכל אחד מהם.

האדמו"ר רבי אברהם־יעקב פרידמן הי"ד, מבויאן־לבוב

כאשר ר' מאיר גרשון היה נוסע פעם אחת בשנה את נסיעתו המסורתית לסדיגורה, אל רבו הקדוש, היו מתאספים שמה הרבה נצרכים ומרי־נפש מכל הסביבה, בידעם כי ר' מאיר גרשון בא! ואמנם הוא פיזר הון תועפות ליהודים אלה. היה נדמה אז, כאילו כל החסידים הדלפונים האלה לא באו אל הרבי, אלא לר' מאיר... חסידים אחרים שבאו אל ה„חצר", בראותם את הסכומים הענקיים שפיזר ר' מאיר, נכנסו אל האדמו"ר מסדיגורה ותינו בפניו את דאגתם, שמא ר' מאיר יצא מדעתו ח"ו... ואמנם הזמין האדמו"ר אליו את ר' מאיר ושאל אותו, האם לא עבר את הגבול המקסימלי לכל הדעות, וכיצד הוא מפזר סכומי כסף אגדתיים בצורה כזאת שעלולה להזיק למסחרו? על כך השיב ר' מאיר: ראשית — הכסף שלי הוא ואינני חייב אותו לאיש; ושנית — הכספים הללו אינם נחוצים לי עכשיו כלל, מונחים הם אצלי כפקדון בעלמא מרבונו־של־עולם, וליהודים הללו נחוצים הכספים מאד מאד לצורך ענינים דחופים, וכיצד אשאירם אצלי סתם־כך...

ר' מאיר גרשון, ההתגלמות החיה של משנת־חכמים „הוי רץ למצוה", לחוט היה תמיד אחרי מצות ביקור־חולים. באמצעות מקורביו הגיעו אליו ידיעות חיוניות על זהותם של חולים עניים הזקוקים לישע — ובמיוחד אנשים מכובדים שירדו מפרנסתם — והיה הולך לבקרם, כשהוא מתענין בכל פרט מן המתרחש בביתם. כאשר יצא מהבית היו המסכנים מוצאים על השולחן מעטפה שהכילה סכום כספי הגון לפי הצורך, מבלי שמאן־דהוא ירגיש בכך — מתן בסתר מתוך טוב לב.

את האפיזודה הבאה סיפר לי יהודי ממכרי, אשר התגורר בעיירה קטנה בגאליציה המזרחית, בה התמקם קסרקטין־אימונים צבאי וממנו התפרנסה כל העיירה. יהודי זה, שסחר בממתקים, היה בא כל חודש ללבוב אל בית־מסחרו של ר' מאיר גרשון, אצלו היה קונה משלוח גדול של מצרכי־מתיקה ומשלם תמורתם קצת במזומנים והשאר על שטרות — כדרך התגרנים בימים ההם. יום אחד התחוללו שינויים במערך הצבאי וקסרקטין־האימונים הועבר למשך מחצית השנה אל עיר אחרת. כמובן שיהודי זה, כשאר היהודים בעיירתו, פרנסתו נתקפחה. הוא נשאר תקוע בחובותיו באין יכולת לפרוע את השטרות. ר' מאיר לא נקט נגדו שום צעדים משפטיים. אולם אחרי חדשים מספר, כאשר אזל המלאי מחנותו והשטרות טרם שולמו, העיק הדבר מאד על לבו של יהודי זה. הוא חיפש עצה כיצד להגיע לבובה, שם יתייצב בפני ר' מאיר וישפוך לפניו מר־נפשו ויבקש את סליחתו על שלא שילם את השטרות, וכן יבקש ממנו ארכה נוספת. הוא לא העיז לחשוב, חלילה, על מתן אשראי חדש. והנה בא ללבוב ונכנס אל בית מסחרו של ר' מאיר ברוח נכאה ובראש מושפל,

מדוכדך כל־כולו וכמעט שלא היה יכול לפצות פיו. אך כאשר ראה אותו ר' מאיר עומד מרחוק, ניגש אליו בפנים שוחקות וב„שלום עליכם" רווי חום נפשי ושאל אותו: למה פניך רעים כל־כך, ולעצבות מה זו עושה? שפך היהודי בפניו את שיחו, אך עוד בטרם כילה לדבר קרא ר' מאיר את אחד מבניו וציוה לתת לו ליהודי זה סחורה בכל כמות שדרושה לו ומבלי שישלם אף פרוטה אחת במזומן, הכל באשראי, ובפנותו אליו אמר: אל תדאג, אי"ה כאשר ירחיב לך תשלם לי את הכל...

[ראה עוד אודותיו להלן פרק ל"ז].

מן הטיפוסים המופלאים

בקלויז בויאן התרכזו כאמור חסידים בעלי מדרגה, אנשי מעשה, מהם יש להזכיר עוד את ר' יצחק מאיר — חסיד בעל מחשבה ועמקן, מקרואי העדה, שמעטים כמותו. הוא היה בעל השכלה גבוהה, מחונן בלב רגיש ופזרן מופלא לצדקה. מתפרנס היה בכבוד כמנהל ראשי בפירמה גדולה של תעשית אלומיניום, אך כל אימת שקיבל את משכורתו, הרי בלכתו ממשרדי הפירמה ועד בואו הביתה כמעט ולא נשאר לו מאומה מכל הסכום — והכל בצורה של מתן־בסתר... לא פעם הצטערו בני ביתו בשל כך וידעו סבל ומחסור, כי לא ידע גבול בטובו. עיקר נתינתו היתה לאלה שירדו ר"ל מנכסיהם וממעמדם, אנשים השובים ומכובדים, אשר נהפכו לדלים ואביונים, אך פניהם מתכרכמות משהם נזקקים למתנת בשר־ודם. כדי לעזור ליהודים כאלו עשה ר' יצחק פעולות גאוניות ממש, כשהוא מצרף לו עוד שותפים לדבר מצוה. גם בנו של ר' יצחק מאיר, האברך ר' משה, הצטיין בקלויז הבויאני כאחד מפרחי תלמידי־חכמים והיה אהוד על הבריות.

והנה ר' הענין אשכנזי — תלמיד־חכם מובהק ורם־יחש, נגיד בעמיו ואחד מחשובי עסקניה של אגו"י בלבוב [עוד נרחיב את הדיבור אודותיו להלן, בפרק מ"ז]. הנה ר' משה צוויק — אציל הנפש, המלא דביקות חסידית על כל גדלות לבו, בעל־קורא בקלויז בנוסח החיננוי של בויאן, שהצטיין בדייקנותו ובהדגשת ה„מלעיל" וה„מלרע" והנעת ה„בע" והנחת ה„נח" על כל פרטי־פרטיהם. כיוצא בהם: ר' שמשון לויפר — עסקן מכובד במינו ומסור לכל צרכי ציבור; ר' שלום ואלאך — יהודי חביב, מראשי המנדבים לכל דבר שבקדושה, אחד העסקנים הרציניים ביותר במחנה ה„אגודה" בלבוב; ר' יוסל"ה אייבשיץ — אברך חסידי מופלא, אשר בהיותו נכד (מצד אמו) של ר' יודל קמינר, מגדולי חסידי גור, שהה כמה שנים בפולין וספג לתוכו את ההתלהבות החסידית הפולנית, אף שנשאר דבוק

גם הלאה בחסידות בויאן, בעל מוח חריף ושנון, מהעסקנים המסורים לכל פעולות אגו"י בשדה החינוך, אברך־משי לכל דבר (במשך שנים רבות הייתי פעיל יד־ביד אתו ב„צעירי אגודת ישראל"); ר' שמואל־צבי וייס — מראשי ה„מזרחי" בלבוב, בר־אוריין וגואם בחסד, איש חסיד ועניו, בקי גדול בספרי החקירה והפילוסופיה הדתית; ר' שמשון זידר — כותב ה„פתקאות" אצל האדמו"ר, ובנו של ראש הישיבה בלבוב, מצוין בכל הליכותיו; ר' מרדכי ליסקובטר — ה„גבאי" של הרבי, תלמיד־חכם וחסיד בעל מדרגה, שהצטיין בהרבצת תורה ויראה כל ימיו. מחהום הנשיה צפות ועולות דמויותיהם הנלבבות של עוד כמה אברכים יקרים, מלאים מצוות כרימון ונכונים להקרבה עצמית בשביל צרכי הציבור, כר' הרש'ל אלסטר, ר' בנימין שרייבר, ר' יהודה־הירש ויטמן, ועוד, ועוד — מי יוכל לזכור ולמנות את כולם.

בצל האדמו"ר

קלויז בויאן היה בית ועד לחסידים. ל„שולחנות" של האדמו"ר היו באים המונים, כל אשר נפשו שוקקה לשמוע את תורותיו, לעקוב אחרי תנועותיו האצילות ולהאזין לזמרת המנגנים והמשוררים לפניו, שהיו מנעימים בניגוני בויאן המסורתיים — ובראשם יודעי־נגן בני משפחת החסיד המפורסם ר' גור־אריה אורנשטיין, וכן מנגנים חסידיים אחרים.

התנהגותו של האדמ"ור מבויאן היתה לציון־דרך והוראה לחסידיו. הוא הצטיין בצניעות רבה, קיבל את כל אחד ואחד בסבר פנים יפות והתעניין מתוך השתתפות נפשית בגורל כל איש שפנה אליו. על מקורביו ציוה להקדיש מכוחם וזמנם לצרכי ציבור כלליים ועירוניים, והם אמנם עשו כדבריו. ביחוד הפעיל אותם לצרכי צדקה, כשהוא נותן להם דוגמא בצדקת פזרונו. הרבי מבויאן היה הובב ארץ־ישראל במלוא מובן המלה, וגם את חסידיו הדריך בכיוון זה. שמחה גדולה היה שמח בכל אחד מבין החסידים שעלה ארצה, בתוכם: ר' שמואל־צבי וייס הנ"ל, וכן הנגיד ר' אברהם־יוסף מינצר — ממקורבי בית האדמו"ר — אשר אחרי ביקורו הראשון בארץ החליט להתיישב בה ועלה אח"כ עם כל משפחתו, כשהוא מקים את ביתו בתל־אביב.

מאוחר יותר הזמין ר' אברהם־יוסף מינצר את האדמו"ר מבויאן לבוא ארצה — על חשבונו — לחנוכת ביתו בתל־אביב (שדרות רוטשילד 18). האדמו"ר נעתר לבקשתו ובא בשנת תרצ"ב לבקר בארץ. החזן העולמי המפורסם ר' יוסל'ה רוזנבלט קידם את פניו בבואו, בשירה מיוחדת שהנעים לכבודו. נסיעתו של האדמו"ר למירון כדי להשתתף ב„הדלקה" על ציון

התנא רשב"י ביום ל"ג בעומר — שלפי המסורת שמורה היא כ„חזקה" לאדמו"רי בית בויאן — עשתה בזמנה רושם רב על המוני החסידים בארץ־ישראל.

האצילות בהתגלמותה

כל המדות הטובות שמנו חכמים נתגלמו באצילי־רוח ועדיני־נפש אלה, חסידי בויאן בלבוב, ובראשם: החסיד הישיש ר' ברוך (חותר מגזע בית רוז'ין), דמות־פלאים של עובד ה' הלוהט כל עתותיו בדביקות מיוחדת במינה, דביקות שכולה אומרת כיסופין וצמאון־נפש לא־ל חי, שהיה „יושב" בקלויז הבויאני במשך שנים רבות.

* * *

כל שכבת־בחירים זו, על תלמידי־חכמיה ועסקניה הציבוריים המסורים, מרביצי תורה ואוהבי ישראל תמימים, התקבצה בימי הזעם של השואה הנאצית האיומה בבית רבם האדמו"ר הקדוש והתלכדה סביבו, עד שהצוררים הטמאים הגיעו גם לבית מקודש זה וטרפו טרפם, הי"ד.

פרק שנים־עשר

הקלויז ברחוב סיקסטוסקה

(„ר' וואווטש'יס קלויז")

בחצר בית־כנסת מפואר

אחד מבתי־הכנסיות המפוארים בלבוב, שמשכנו בפינת הרחובות סיקסטוסקה־שיינוכא, באחד הבנינים העתיקים ביותר בעיר, שימש כבית תפילה לחוגי האריסטוקרטיה הלבובית, המתגוררים בסביבה אליגנטית ומתקדמת זו — אחרי ביטול ה„גיטו" — ובתוכם עשירי העיר, אלופיה, פרנסיה, בקיצור: „פני הקהל" הדתיים, וכן הלמדנים שגמנו על השכבה הזאת. אין לנו ידיעות ברורות על שנת יסוד בית הכנסת, אך לפי השערה מהימנה הוקם בשנים: תקצ"ה—ת"ר.

בהיכל בית־הכנסת עצמו התפללו בני המשפחות המיוחסות והעשירות, כגון: משפחת לנדא, זוסמן וכיוצא באלו. בחצר הבית התנוסס לתפארה בית־המדרש, שהיו מתפללים ולומדים בו הלומדים וה„פני", אישים מסוגם של ר' שמלקי רוקח או ה' שמלקי פון־הורוביץ, נשיא קהלת לבוב בתקופה מסויימת; ר' לייבוש וואהל, מראשי הקהלה, ואחיו ר' איסר־וואהל; העסקן ונשוא הפנים ר' וואווטשי כהנא, חתנו של רבי יצחק־אייזיק פופירש מברוד; הרב יעקב ויטלס, נשיא ה„מזרחי" ואח"כ נשיא „אגודת ישראל" בגאליציה המזרחית, ועוד אישים רמי־מעלה.

בשנת תר"ג בערך הוקם [בעזרתו של הנדבן ר' אלכסנדר־זושא ספוי] בחצר בית־כנסת זה שברחוב „סיקסטוסקה" קלויז מיוחד לכבודו של הצדיק רבי בנימין־זאב („ר' וואווטשי") שנבלום, תלמידו המובהק של השרף הקדוש רבי אורי מסטרליסק.

אכסניה לבעלי מוחין

ר' וואווטשי שנבלום היה איש־צורה מסוים בלבוב, מיחידי הסגולה בדורו. גם הוא התגורר בסביבה הזאת ובהיותו עתיר נכסין נדב גם הוא סכום כסף גדול לבנין הקלויז, נוסף לנדבת העשיר הנזכר, ועל שמו היה הקלויז קרוי בפי כל בשם: „ר' וואווטשי'ס קלויז" והתפרסם בעיר

ובסביבתה במקום ריכוזם של „לומדים" גדולים ובעלי מדרגה. כן קנו שביתה במקום כמה בעלי־מוחין מחסידי סטרליסק, טשורטקוב וזידיטשוב שגרו בסמוך, אברכי־משי שתורתם אומנותם או שהיו מעוטרים ביחוסם הרם וכיו"ב. הרבה בחורים מתמידים, למדנים צעירים, היו כל ימות השבוע מבאי הקלויז. הם באו כדי להתבשם מריח תורתם ויראתם של ראשי הקלויז, והיה הדבר נחשב להם לכבוד גדול.

בין ראשי ומייסדי הקלויז ומתפלליו נמנה, מלבד רבי וואווטשי שנבלום עצמו, גם בנו המצוין רבי שמואל, חכם וסופר, מחבר ספרים רבי ענין וחשיבות, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנו.

מכח העושר

רבי וואווטשי היה, כאמור, תלמידו המובהק של השרף רבי אורי מסטרליסק ומהיחידים שרשמו את תורת רבו. באישיותו קיפל רבי וואווטשי הרבה מהנהגותיו ותכונותיו של רבו השרף. אך למרות שמרבית חסידי סטרליסק היו ידועים ומפורסמים כעניים מרודים, חרג רבי וואווטשי מביניהם, כיוצא־מן־הכלל. צדיק נשגב זה היה בן עשירים. עשירותו באה לו בירושה. ה„שרף" שחיבב מאד את תלמידו המובהק, אמר פעם לרבי וואווטשי כהאי לישנא: „וואווטשי! ביזט זייער גוט, נור וואלסט מיר בעסער געפאלען וועז זאלסט זיין אַ אַרימאן"... (וואווטשי! הנך טוב מאד, אך אלמלי היית לעני ונשאת חן בעיני הרבה יותר...) לשמע הדברים התחלחל רבי וואווטשי מאד וראשו נעשה עליו סחרחר. הוא התחנן בפני רבו הקדוש: „רבי! דערטשעפעט נישט, אז ס'וועט מיר פעהלען די שפראנצקי פון די שיך, וועל איך שוין נישט וויסען וואס איך דאווען" (רבי אל יפגע בי, שרוך המנעל כי יחסר לי שוב לא אדע בתפילה מה שאני אומר...)

מלבד רבי וואווטשי ובנו התפללו בקלויז אישים דגולים וידועי־שם, כמו: הג"ר איצ'ה איטינגר, מגדולי היחס, גאון מופלג ועשיר גדול, שנתמנה ברבות הימים לרבה של לבוב; הגאון רבי מרדכי ברז"פ; משפחת ווקסלר הידועה, ממחותני משפחת שנבלום; רבי נח ורבי שאול פאפירנה; הגאון רבי נחום בורשטין, מי שכיהן מאוחר יותר כאב"ד בחודורוב — ועוד רבנים ותלמידי־חכמים, הסידים ואנשי מעשה.

למרות שהמקום בקלויז היה קטן בכמותו, הנה לעומת זאת עשיר היה באיכותו: מתפלליו, חסידיו ולומדיו. בצדק היה ה„קלויז של ר' וואווטשי"

גאוותה ותפארתה של לבוב התורנית, מעוז לתנועת החסידים על כל שכבותיה. לדעתם של ראשי הקלויז ולעצתם הקשיבו פרנסי העיר בכל עת מתוך תשומת־לב מיוחדת, והיו מתחשבים בהם במדה מופלגת.

הזוהר שהועם

קמעה קמעה דהתה תפארתו של „ר' וואוטש'יס קלויז". הדורות נתמעטו. הסביבה האינטליגנטית וה„מתקדמת" התרחקה בצעדי ענק מדרכי החסידות ומן ההווי הטיפוסי של הקלויז, עד לבלי הכר. במשך עשרים השנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם־ב' כמעט ולא היה ניכר בכלל רישומו של ה„קלויז" בחיי היהדות הדתית. בבנין בית הכנסת סיקסטוסקה־שיינוכא החלו מנשבות רוחות ליברליות מדי ורצון נפסד להידמות במקצת ל„טמפל". מתפלליו הזמינו מטיף מיוחד כמו ב„טמפל" ותוכן ה„פרעדיג" ברוב הפעמים היה מתאים יותר ל„טמפל" מאשר לבית־כנסת בנוסח הדור הישן. הילת־הזוהר שעיטרה מלפנים מקדש־מעט זה, עברה מעתה לבתי־כנסיות אחרים בעיר, שהיו רבי תפארת והדר, עד אשר בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב.

פרק שלושה־עשר

קלויז דחסידי סטרליסק

השראת השכינה

בשנת תקפ"ה/פ"ו בערך יסדו חסידי סטרליסק בלבוב את הקלויז שלהם, ברחוב סטארה־זאקונה, בבית רעוע וקטן, כמעט בנוסח של „פשיסחא" אשר בפולין: קלויז פרימיטיבי, מוזנח במדה משוועת, העניות מבצבצת בו מכל פינה, אולם בבית הזה שררה אהבת רעים אמיתית. כאן פיכו בעזו מבועי שמחה פנימית ראויה לשמה, חדוות חיים עילאית, בחינת „שכינה שרויה ביניהם".

מרבם הגדול והקדוש, השרף רבי אורי זצ"ל, למדו חסידי סטרליסק את האהבה הגדולה והבוערת לכל איש מישראל, את השמחה הפנימית שבלב, את הדביקות העילאית ברבון־העולמים ואת מדת ההסתפקות־במועט עד כדי עניות ואביונות, פשוטם כמשמעם. הדאגה לצרכי הגוף הגשמיים לא תפסה בחייהם שום מקום. במקומה באה הדאגה ליראת־שמים, לקדושה וטהרה, הנכונות למסירות־נפש בעד התורה והחסידות, בשביל כל איש יהודי הנזקק להתקרבות.

הם היו מהחסידים הראשונים בלבוב המעטירה, שהצטיינו בדרכי עבודת ה' של החסידות ושיטתה — מתוך חריפות והתלהבות לאין־שיעור. בעלי־מוחין חריפים ושנונים, נראים כבעלי מדרגה מדורות קדומים, גדולים בתורה ועמלים רבות להתעלות בהנהגה יום־יומית ולהתקשט — כלפי פנים — במדות טובות, כי תורת רבם הגדול האירה להם דרך אשר ילכו בה. במיוחד הצטיינו חסידי סטרליסק במדת הזהירות, בדיבור ובמחשבה. עם כל חריפותם ושנינותם נזהרו מלדבר גם על אלה מאחינו בני ישראל התועים בלבוב ה„מתקדמת", המודרנית, ובמקום לדבר בהם סרה חיפשו דרכים איך לקרבם לאבינו שבשמים.

אחדות והרמוניה שררה בקרב חבורת־חסידים זו בצורה נפלאה, המעוררת פליאה והשתוממות. לא כל אחד היה מסוגל להיכנס לחבורתא קדישתא הדין, לא נתקבל לתוכם איש מבלי שיכניס את צווארו בעול כל החומרות המיוחדות ויסתגל לחיי עדה מיוחדת־במינה זו, להתבטל

בביטול היש ממש כפי שהם קיימו וקיבלו עליהם. להיות חסיד סטרליסק — היתה זו מדרגה עילאה, אשר לאו כל אחד זוכה לכך.

תפילתם הבקיעה עולמות, בחינת „שיח שרפי קודש", בדביקות ובהתלהבות עד כליון נפש. נוסח סטרליסק־סטרטין היה באש־להבה, חסידים התרוממו מעלה כלפידי אש. כאשר שמעת מפי חסידי סטרליסק־סטרטין את תפלת „נשמת כל חי", נסחפת מיד עם הזרם בבחינת „כל עצמותי תאמרנה", התלהבת כמותם ושכחת מכל הוויות העולם־הזה. אוירה של קדושה אפפה אז את כולם, אוירה מעולם של אצילות.

עוני וסבל

חסידי סטרליסק רובם־ככולם עניים מרודים. יחידים מבין חסידי ה„שרף" היו נגידים, והדבר מפורסם, שרבם הגדול לא חפץ באלה אלא ביהודים פשוטים אשר המדת הממון מהם והלאה. למרות עניים ומרודם הצטיינו החסידים תמיד ברוב שמחה וחדוות חיים, פניהם היו שותקות תמיד. יראתם המהולה בעלצון־חיים, בחינת „וגילו ברעדה", היתה למופת.

בימים הראשונים להשתקעותם בלבוב סבלו חסידי סטרליסק סבל רב מרדיפות המתנגדים. באותה תקופה היתה עדיין המחלוקת בין החסידים והמתנגדים גדולה למדי והדברים הגיעו עד כדי מלשינות בספירות הממשלה. חסידי סטרליסק קיבלו את הכל באהבה וידעו סבל רב, אך בפקודת רבם הגדול לא הגיבו על כל ההתנפלויות בחומר וברוח, או על המלשינות. במקרה אחד ידוע שה„שרף" בכבודו ובעצמו נקרא אישית אל חוקר המדינה, לאחר „מסירה" זדונית, והצדיק הקדוש ישב והסתודד עם חוקר המדינה במשך שעות ארוכות, כשהם מסוגרים בחדר מיוחד, מבלי שאף בן־אדם ידע פרטים על תוכן שיחתם הממושכת. אחרי פגישה זו נהפך החוקר הממשלתי לאוהד גדול של הרבי מסטרליסק.

מראשי הקלויז

בראש הקלויז הסטרליסקי בלבוב עמדו חסידים מובהקים משרידי תלמידיו של ה„שרף" ושל ממלא־מקומו האדמו"ר ר' יהודה־צבי מסטרטין. הארי שבחבורה היה כמובן תלמידו המפורסם של ה„שרף", ר' וואווטשי שנבלום (ראה אדותיו לעיל, פרק י"ב) אשר עד להקמת בית מדרשו המיוחד — בפינת הרחובות שיינוכא־סיקסטוסקה — עמד כאן בראש החסידים. עם פטירתו של האדמו"ר ר' יהודה־צבי מסטרטין ירד־פלאים קרנה של עדת חסידי סטרליסק. היותיקים שבהם הלכו לחפש לעצמם רבי חדש, חיפושים שלא נשאו פרי רב.

בין ראשי הקלויז דסטרליסק בתקופה האחרונה היו: ר׳ שמואל ריז, ר׳ מיכל קיטובר ור׳ יעקב־משולם ניק. כל אחד מהם היווה עולם בפני עצמו, כולם תלמידי־חכמים וגדולים בתורה, משרידי הדורות הקודמים, שהליכותיהם בקודש השפיעו על כל אלה שהתלכדו מסביבם. את ר׳ יעקב־משולם ניק זוכר אני היטב מימי נעורי. הוא ניהל חנות־ספרים וגם הוציא ספרי רומ״ל על חשבונו. לא־פעם נכנסתי אליו כדי לרכוש סיפורי מעשיות של צדיקים וסתם ספרים. היה זה יהודי רם־מעלה, פיקח עצום ומלא חכמת־חיים. תמיד היה שרוי בשמחה וחוש ההומור שלו היה מהמפורסמות, עד שאמרותיו השנונות נפוצו בכל העיר. כל פגישה עם ר׳ יעקב־משולם היתה לכן מענינת מאד. לבושו היה מלבוש חסידי מובהק כמנהג הדורות הקדומים. את הצוארון של כתונתו לא היה רוכס בכפתור כי אם בשני חוטים עבים, כמו עניבה, וזאת: כדי לא להכשל ב״חוקות הגוי״. אכן, עם היותו תמיד שופע חיים ומרץ תוסס וכל מיני מילין־דבדיחותא שגורים בפיו, הרי יראתו היתה קודמת לחכמתו, יראה למופת.

ר׳ יעקב־משולם זכה לשיבה טובה. כשהגיע זמן פטירתו, והוא הרגיש בכך, קרא לבני משפחתו ולחבורת החסידים מהקלויז, ביקש להביא לו לבנים חדשים ומיד לבשם, חבש את השטריימל לראשו וציוה להביא בקבוק יי״ש, שתה „לחיים״ עם כל החבריא ונפרד מכל אחד מהם. אחר שר אתם יחד ניגון חסידי מתוך דביקות רבה, התלהב בשירות ותשבחות לא־ל חי, סיבב את פניו אל הקיר ומיד הוציא נשמתו בקדושה ובטהרה, בקריאת „שמע ישראל״. כאלה היו חסידי סטרליסק מן הדור הישן, חסידים הראשונים. בנו עלה לארץ ישראל בראשית „העליה הרביעית״, התיישב בחדרה ונפטר בערב יום הכפורים לפני שנים מספר.

האדמו״ר מסטרטין

עם בואו של הרבי ר׳ ברל׳ה סטרטינר — השריד האחרון של ותיקי חסידי סטרליסק, חתנו של האדמו״ר ר׳ יהודה־צבי מסטרטין — ללבוב, ליכד הוא בביתו ובבית־מדרשו שיסד את השרידים האחרונים של חסידי סטרליסק־סטרטין. הקלויז הסטרליסקי הקודם הפך לבית־תפילה בשביל דיירי הסביבה ולכל עובר־אורח, עד שבשנים האחרונות נהרס הבית מרוב ישן.

האדמו״ר ר׳ ברל׳ה הצטיין בחכמה ובפקחות רבה, וכן ביראת־שמים יתירה ובזהירות להפליא. כאמור התלכדו סביב לאישיותו השרידים האחרונים של חסידי סטרליסק־סטרטין, כמו: ר׳ שאול גרינברג —

בעל המסעדה הכשרה המפורסמת בלבוב; ר' שמואל בירנפלד, ר' שמואל קרויס, ר' משה פודר, ר' קלמן ארנפרייז (שנסע מאוחר יותר ל„חצר" בקומרנה), ר' יהודה פרנס ועוד.

יזכרו לטוב בניו של האדמו"ר ר' ברל"ה. בנו הגדול — הגאון ר' יעקב־יצחק שפירא, אב"ד דק"ק בירץ, בעל מח חריף ותלמידו המובהק של הגאון ר' יצחק שמלקיס גאב"ד לבוב, אשר הפליג מאד בשבחו ומזכירו כמה פעמים בספרו „בית יצחק"; בנו השני — הרב ר' יהודה־הירש, חסיד בעל מדרגה ות"ח מובהק, שהרבה מתכונות סטרליסק היו ניכרות בו. וכאן מקום להעלות גם את זכר בנו של ר' יהודה־הירש, הוא חברי היקר האברך המושלם ר' שמואל־זנוויל שפירא, בעל מדות תרומיות, חסיד ועניו, שהיה מעורב בין הבריות ומעורה בחיים הצבוריים, עסקן אגודאי מובהק וסופר בעל כשרון. במשך כמה שנים הוציא לאור את הירחון העברי החרדי בלבוב „יבנה". הוא ניספה בלבוב יחד עם רבבות אחיו בידי הנאצים הארורים ימ"ש.

עוד כמה אדמו"רים חוטרי גזעו של רבי אורי מסטרליסק, ה„שרף", באו ללבוב והשתקעו בה. בתוכם: הרבי ר' ליבוש סטרליסקר־אפרתי, שיסד לו בעירנו „מנין" משלו, ואשר היה פיקח עצום, בעל לב טוב, ממולח ומפורסם באמרות חריפות ושנונות, וריכז סביבו קהל יראים וחסידים מעתדן.

* * *

ועל כל אלה עלה הכורת, עם חורבן יהדות אירופה כולה, בימי השואה האיומה.

קלויז דחסידי קומרנה

האדמו"ר רבי יעקב־משה זצ"ל

בפרק שלושים (להלן, עמ' רי"ג) נתייחד הדיבור על הה"ק רבי יעקב־משה ספרין זצ"ל, האדמו"ר מקומרנה, שבימיו התפשטה והתרחבה חסידות קומרנה ביותר, הודות לאישיותו הגדולה, מדותיו התרומיות והצלחתו בכל אשר יפנה. כשלשלת היוחסין מדורי דורות, בעל הדרת־פנים נפלאה, מקובל גדול ומפורסם ובעל־תפילה בחסד עליון, ניהל רבי יעקב־משה את נשיאותו ברמה ויצא לו שם ותהלה, כבעל־מופת וכבעל רוח־הקודש. בימיו נתרבו חסידי קומרנה בכל אתר.

גם בלבוב ובסביבתה גרו מאות מחסידי קומרנה, אשר היו מתפללים בבתי־חסידים („שטיבלך") שונים, עד שיסדו לעצמם בשנת תרע"ג את ה„קלויז דחסידי קומרנה" בלבוב, ברחוב אלמבקוב.

מייסדים

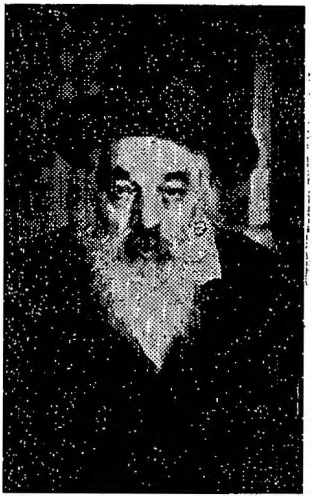
בין מייסדי קלויז זה וראשיו יש להזכיר את: ר' ישראל לבין (פרנקפורטר) — ממקורבי הרבי מקומרנה, חסיד נלהב ובעל מרץ שהצטיין במדות תרומיות ובשמחה פנימית, וכן התבלט כעסקן צבורי רב־פעלים. הוא היה בנו של החסיד המופלג ר' ישראל, מתלמידי הה"ק ר' אייזיק'ל מקומרנה, שהיה במיטב ימיו סוחר עשיר וירד מנכסיו לפתע, ובסוף שנותיו של הרבי מקומרנה עבר לפאריס וניהל שם עדה בבית הכנסת „תפילת ישראל", והיה תומך בכל המהגרים שעברו דרך עיר הבירה הצרפתית.

עם מייסדי הקלויז נמנו בין השאר: ר' מרדכי דייטשר — חסיד קומרנאי נלהב ודבוק ברבו לאין שיעור, תלמיד־חכם מיודעי ח"ן ושוקד הרבה על ספר הזוהר; הרבני החסיד ר' קלמן ארנפרייז — למדן ונשוא־פנים; החסיד המפורסם ר' יונה לב; החסיד אמ"ו ר' מאיר יחיאל שיין; הנגיד ר' לייזר גוטבירטה; ר' דוד קורן, ר' אהרן־משה קאוע ועוד.

הרבי בלבוב

כל אימת שהרבי מקומרנה היה בא ללבוב לשהות בקרב הסידיו כמה ימים ונשאר לשבות בה שבת אחת, היה זה מאורע חשוב בעיר. מאות נהרו לשמוע את תפילותיו ולהיות נוכחים ב„שולחנות" שניהל בקלויז „חדשים", ומאוחר יותר בקלויז של חסידי סטעפין, עד לכינון הקלויז החדש והעצמאי של חסידי קומרנה. בשנת תרע"ד בא האדמו"ר רבי יעקב־משה ללבוב, כדי להשתתף בחנוכת הבית של הקלויז, ולכבודו החלו בכתיבת ספר־תורה חדש. לבוב החסידית קיבלה את פניו בכבוד גדול. המונים נהרו אז להתברך מברכותיו, מאות אנשים ונשים צבאו על פתחו כדי לבקש מפיו ישועות ונחמות.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, היגר האדמו"ר רבי יעקב־משה ובני משפחתו לדברצין, הונגריה, ומשם חזר ללבוב, לאחר שביתו

האדמו"ר רבי יעקב־משה זצ"ל, מקומרנה

ובית־מדרשו בקומרנה נחרבו ונשרפו בידי הפולשים הרוסיים. ה„קלויז" של חסידיו בלבוב עבר בינתיים לרחוב סלונצ'נה 28, בסביבה שהתגורר בה ריכוז גדול יותר של חסידי קומרנה, אולם מרבית החסידים היו מפוזרים ברחבי העיר והתפללו במקומות שונים. עם ביאת הרבי ללבוב, היה בתחילה מתגורר באורח עראי במלון „אלסטר" שברחוב פורמינסקה.

במעון זה התפלל עם חסידיו וכאן גם ניהל „שולחנות". אחר־כך עבר לדירה פרטית שנשכרה עבורו ברחוב קאזמירז'ובסקה 37, בה גר במשך כמה שנים עד שבנו מחדש את ביתו ובית־מדרשו בקומרנה. בימי מגוריו של האדמו"ר בלבוב, התרכזו כל חסידי קומרנה שבעיר בבית־מדרש הסמוך לדירתו, בעוד שה„קלויז" שלהם שימש כבית־תפילה ליהודים חסידים מתושבי הסביבה.

ביתו של האדמו"ר מקומרנה בלבוב היה בית פתוח לרווחה, בית־עשירים ממש. יהודי פולין החלו לבוא אליו לבובה בהמוניהם, כי שמו יצא לתהלה בכל רחבי המדינה. רבי יעקב־משה עצמו ביקר פעמים מספר בערי פולין הגדולות, וורשה, לודז', לובלין וכדומה, ובכל פעם צבאו אלפים על פתחו ולרוב היה צורך בעזרת המשטרה כדי להשתלט על ההמונים ולשמור על הסדר. עם שובו לקומרנה נתחדש הזרם החסידי הזה ביתר־שאת. המונים באו יום יום לחצרו, כדי להיפקד ולהיוושע.

ואילו הקלויז דחסידי קומרנה בלבוב, נשאר במקומו עד לפרוץ השואה ונחרב בשת תש"א, עם שואת יהודי לבוב הקדושים.

קלויז קומרנה — ב'

בשנת תרצ"ה/צ"ו בערך, יסדה קבוצת חסידי קומרנה שגרו בסביבת רחוב גרודצקי קלויז חדש לאנשי שלומם, ואשר שוכן באותו רחוב גרודצקי מס' 19 או 21. היה זה בית־מדרש גדול ויפה, שהכיל כמה חדרים רחבי־ידים. בין המייסדים: מר קלבינר, בעל בית־חרושת לצרכי חשמל, ומר אברהם ראט, יהודי תלמיד־חכם וסוחר, מחסידיו הנלהבים של האדמו"ר ר' שלום מקומרנה זצ"ל. בבית־מדרש זה התפללו ב„מניינים" החסידים וכן סתם יהודים מתושבי הסביבה, וכן השמיע בפניהם שיעורים הרב ר' צבי האמר.

בביהמ"ד זה למדו גם כעשרים צעירים — מעין „ישיבה" ממש — בראשותו וניהולו של תלמיד־חכם גדול בשם ר' דוד קאולר. ר' דוד היה מקודם מראשי ישיבת בלז („מהזיקי לומדי תורה") וממופלגי האברכים של חסידות בלז. מסיבות שונות — שאינן ידועות לי — התחיל לנסוע לקומרנה והיה ממקורבי הרבי מקומרנה ואח"כ יסד את הישיבה בקלויז גרודצקי.

הקלויז, וגם הישיבה, התרחבו קמעה קמעה, עד שבאו ימי השואה והמיטו חורבן גם על מקום יפה וקדוש זה.

פרק חמשה־עשר

קלויז דחסידי זידיטשוב

דינסטיה עטופה רזים

„זידיטשוב" — בעולם החסידות הגאליציאית, היו מזכירים שמותיהם של אבות שושלת זו באימה ובחרדת־קודש. קדושי ארץ אלה: הגה"ק רבי צבי, אהיו ממלא־מקומו רבי ישעשכר־בעריש ואחריו הרבי ר' יצחק־אייזיק'ל מזידיטשוב — זכר צדיקים לברכה — כל אחד מהם היה מרא דרזין, כולם שרי תורה, צדיקים וקדושים, ענקי־רוח מופלאים שכמעט ואין דומה להם, עטופי סוד ואגדות־רזים.

גם תלמידי וחסידי זידיטשוב היו מיחידי־סגולה שבדור. לא כל אחד זכה לכך, להימנות על חבריא־קדישא זו, עם כל הדרגה העילאית שלה. חסידות זידיטשוב לא הצטיינה בקולי־קולות כי אם בחום פנימי, בנעימה קדושה, באימה ביראה ברתת ובזיע. החסידים היו מספרים, שכל מעמד תפילות צדיקי זידיטשוב אשר יצאו מפיהם בקדושה ובטהרה בפחד ובמורא, היה בבחינת: „ויחרד כל העם אשר בבית המדרש". נתבטלו החושים, הקול קול חוצב להבות אש, „נפשם יצאה בדברו" — עד כדי ביטול מן המציאות ממש.

כזאת היתה זידיטשוב לפנים.

הדורות נתמעטו, אולם עדיין נותרה ירושה גדולה מחסידות זו לדורות הבאים. חסידים ואנשי־מעשה, בעלי מדרגה ובעלי השגות נעלות, התחממו לאור גדול זה בקרב חסידי זידיטשוב אשר בגאליציה עד לחורבנה.

מראשוני הקלויזים

הקלויז הזידיטשובי היה מראשוני הקלויזים שנוסדו בלבוב הבירה. משכנו נבנה מתרומת הנגיד ר' משה רייס, בבית־חומה גדול שלו, אשר ב„ככר גולוכובסקי". ביתו הגדול של ר' משה רייס היה מעין פסאג' של ימינו ובו התקיימו שלושה בתי כנסיות. אחד מהם נבנה כאמור על־ידו במיוחד עבור חסידי זידיטשוב ונקרא בשם „זכרון יצחק", על שם האדמו"ר ר' יצחק־אייזיק מזידיטשוב זצ"ל (בהשתדלות שאר־בשרו ר' זישא

שטאנד). אין לנו ידיעות מדויקות על תאריך היווסדו של הקלויז, אולם קרוב לודאי שזה היה בשנים: תר"מ—תר"ן.

בקלויז הזידיטשובי התכנסה השכבה העידית של לבוב החסידית. חטיבה קדושה של חסידים דבי־עילאה, תלמידי־חכמים מובהקים, מקובלים, יראי־שמים מופלגים, בעלי מוחות חריפים, אצילי־רוח ועדיני־נפש. מקום־קדוש זה הצטיין בתור־היכר אופייני מיוחד: בלימוד תורה ובהרבצת תורה ויראת־שמים, בעיון מחשבתי־יסודי בתורת היהדות. יומם ולילה לא פסק קול התורה מבין כתליו.

מצוייני הבחורים ממשפחות החסידים בעיר למדו בקלויז הזידיטשובי, מי ביחידות ומי בחבורה. שיעורים מיוחדים התקיימו שם למצטיינים בלבד, שיעורים לבחורים מבוגרים שלמדו מפי החסיד והתלמיד־חכם המובהק ר' דוד קיליקובר, שיעורי־לילה למתמידים וכיו"ב, שיעורים לבעלי־מלאכה, שיעורים בגמרא, ב„עין־יעקב", במדרש וגם ב„עקידת יצחק" ובשאר ספרי־מחקר. השיעורים נאמרו בפני קהל החסידים והמתפללים על־ידי מגידי־שיעור מצויינים: יהודים שעמלו כל היום בפרך כדי להשיג פרנסתם, ולפנות ערב או בשבתות התמסרו להשמיע שיעורים בפני קהל מאזינים די מגוון. מתוכם מרחפת לנגד עיני דמותו של הישיש החביב ר' שמואל „קיכל־יוד", שהיה אציל־נפש ובעל התרגשות באחד, ואשר הסתובב כל היום ברחובות העיר ועמל למכור את העוגות והכעכים בפרוטות, ולפנות ערב הגיד את שיעוריו בקלויז מתוך להט דברותיו והסבריו. והנה ר' אברהם ליינוואנד, המצטיין בנועם דיבורו ובפרשנות האופיינית לו, המלאה חן וטעם יהודי טיפוסי מן הדור הישן. גם הגאון החריף הנודע ר' אורי־וואלף סאלאט זצ"ל, ראש־בית־דין דק"ק לבוב, היה מן ה„עשרה ראשונים" בקלויז הזידיטשובי.

עבודה שבלב נוסח זידיטשוב

התפילה בנוסח זידיטשוב הצטיינה בטעם מיוחד. בעלי התפילה שבקלויז, ובהם: ר' זישא שטאנד — מייסד הקלויז ובעל־מוסף שלו; ר' מיכאל פרמינגר — שכולו אומר עדינות ורוך, כולו שופע קדושה עילאית; ר' שמאי הלפרן — קדוש וטהור, בעל לב יהודי חם, אחד מן הלמ"ד־וא"ו, צורף זהב וכסף, החי מיגיע־כפו ומוכן בכל רגע למסירות־נפש בפועל — כל אלה הפיחו רוח חיים והתלהבות־דקדושה בכל באי הקלויז, על־ידי תפילותיהם הערבות כשליחי־ציבור, בנוסח זידיטשובי מקורי.

לפני עיני־רוחי חולפת גלריה שלימה של דור פטריארכלי, יראים ושלמים מהדור הישן. כל אחד מהם כשלעצמו מהווה עולם מלא. הנה

עומד ר' ליפא־מאנלי קונסט, מהחסידים הראשונים, יהודי בעל מדרגות, אציל ובעל מדות תרומיות, תלמיד־חכם וירא־שמים גדול, שפל־ברך מאין כמותו — כשהוא מתפלל. כל העומדים סביבו מתרגשים מהתלהבותו הפנימית. ר' ליפא איננו מרים קולו יתר על המידה, אך הכל רואים בחוש שכולו אש להבה. בחינת „כל עצמותי תאמרנה". עוד אזכור היום איך שר' ליפא היה אומר „נשמת כל חי תברך את שמך ה' אלוקינו". רטט בלתי־שכיח עבר בכל עצמותי, כאשר עמדתי אי־פעם לידו וראיתי ושמעתי מפיו את תפילתו זו.

וכמה מן ההשפעה־דקדושה השפיעה אישיות כזאת על כל בני הנעורים שבאו להתפלל בקלויז. ר' ליפא־מאנלי היה בא בכל ראש־חודש לקלויז כשהוא מעוטף בלבוש („קאפאטע") מיוחד: ראש־חודש היום! וכל ישותו אמרה התחדשות. בעל בעמיו היה האיש, מבורך במשפחה מיוחסת ומסועפת. תתניו המובחרים היו בני משפחת קארל הידועה, יהודים אצילים, סוחרי טקסטיל מפורסמים, יראים־ושלמים. ואם להאריך בתיאור על כל אחד מהם, הרי לא נספיק אף בכמה כרכים להאר כל טיפוס וטיפוס בפני עצמו.

הגישה בדחילו, ההכנות והכוונות של תפילת חסידי זידיטשוב, היתה פולחת לבבות. היו אלה יהודים בעלי מדרגה. הנה, למשל: ר' משה היבל — הירא ושלם; ר' פייבל רוזנר — הבעל־קורא שדקדק בכל חג ותג וייחד יהודים בכוונותיו, אחרי שטבל במקוה טהרה לפני קריאת התורה; ר' משה סוקולובר — שכולו אומר שמחה, בחינת „עבדו את ה' בשמחה", מצוין ביראה; ר' אהרן־משה קאוע — הפיקח והממולח, אשר בכיותיו בתפילה לפני אדון־כל זעזעו לבטח את כל העולמות; ר' אבשלום — החסיד הצנוע, העומד לו כל הימים מן הצד, ליד התנור, כשהוא עובד את בוראו במסירות־נפש; ר' יעקלי גולדברג — צדיק נפלא בכל מעשיו; הקדוש ר' טבל'ע ליוואנד — שכל חייו היו שרשרת רצופה של קדושה וטהרה, ואשר ביום מן הימים חיסל בפתאומיות את כל עסקיו ונסע לצדיקי הדור בהתחננו לפניהם שיורוהו דרך בעבודת ה', האוסף בכל עת קהל חסידים ויחד אתם פורץ בשיר ובריקוד ומפלס דרך לעבודת הבורא, לאהבת ישראל ולגמילות חסדים.

טיפוסים מופלאים

והנה יהודים חביבים כר' יודל'ה קימל, ר' חיים־לייב פאפס, ר' משה וואלף — הצנוע והרודף צדקה וחסד; כר' יוסל'ה קורץ — המלא התלהבות דקדושה מזן אל זן, הרי דמויות כר' הירש פיליפ — תלמיד־חכם גדול, מחבר שני ספרים על התורה, אשר תורה וגדולה התאחדו על

שולחנו; כר' שלום הלפרן — הגוץ והעדין, בעל ה„צילינדר" היחיד בקלויז, אשר נדבת־לבו ויראתו היו למופת; כר' פנחס לעוער — חסיד בלזאי שנקלע לקלויז של זידיטשוב והתבלט בחריפותו — יחד עם חבריו מחסידי בלז ר' יצחק ברנדלר ור' אידל'ה אטלס שהיו ה„קנאים" שבקלויז למחות על כל תג וקוץ של יו"ד שנראה להם כאילו סטו בו מהדרך החסידית.

ומי אינו זוכר את החסידים החביבים: ר' פתחיה הירש, ר' שמואל־לייב לנדוי ובנו הלמדן המובהק ר' נחמן, שהיו מדקדקים בביתם על חוט השערה, וכן בנו ר' יענקל'ה וחתנו היקר ר' יוסף מורגנשטרן. כמותם כן ר' שלמה אייבשיץ — איש יקר, אציל וצנוע, מגדולי היחס. זכה ר' שלמה זה והאדמו"ר ראי"מ מגור זצ"ל בעברו דרך לבוב זיכה אותו בביקור אישי במעונו, כאחד מקרובי משפחתו מצד זוגתו. היה ר' שלמה עומד ובוכה מרוב התרגשות, מתחנן בפני הרבי מגור, כי אחרי שכבר זכה בזכיה גדולה כזו יאציל עליו גם מברכותיו, והאדמו"ר הגדול בפקחותו ובענוותנותו כי רבה השיב שהוא מאחל לו זכיות גדולות יותר...

והנה קבוצת ה„מתקדמים" בקלויז, יהודים נלבבים שמרשים לעצמם לפעמים לשוחח שיחת־רעים בקלויז ואינם מופיעים להתוועדות בחבורה, כגון: ר' מנדל שווארצוולד, ר' יוסף קלארברג, ר' חיים־משה שרייבר ועוד — אשר גם הם הצטיינו כולם ביראה ובמדות תרומיות.

וכך עוברת לפנינו בסך גלריה שלמה של טיפוסי־פלא, ממשיכי יהדות דבוקה ומושרשת באמונה זכה, בהתלהבות וקדושת החיים, בכיסופי גאולה ובחדוות חיים רוחניים, ששירת חייהם נפסקה בפתאומיות ובאכזריות נוראה.

אישיות בולטת

אותו ר' פתחיה הירש שהזכרנו, היה ממעצבי האוירה בקלויז הזידיטשובי וממפלסי נתיבותיו. נצר למשפחות מיוחסות בישראל. מצאצאי הגאון בעל הט"ז ומיוצאי־חלציה של משפחת רוזאניס המיוחסת, משבטי ספרד, שראשה הוא הגאון המפורסם רבי יהודה רוזאניס זצ"ל בעל „משנה למלך" על הרמב"ם. ר' פתחיה, תלמיד־חכם גדול ומובהק, נמנה עם תלמידיו ובאי־ביתו הצעירים ביותר של הג"ר יצחק שמלקיס זצ"ל, כשהוא מופיע תמיד בצוותא עם ידידו וחברו ר' שמואל־לייב לנדוי — הנזכר לעיל — שנפשו דבקה בנפשו ואשר גם לאחר שהתבגרו היו מתגוררים בבית משותף דירה אחת ליד רעותה.

איש צנוע ובעל זכרון נפלא היה ר' פתחיה. למרות עיסוקיו המסועפים בשדה המסחר, הצטיין כמחנך נפלא והדריך את צעירי הקלויז

בדרכי נועם לתורה למצוות ולמעשים טובים. פיקח עצום, בעל מדות תרומיות ומפזר לצדקה למעלה מכוחותיו, עד שלעתים לא הותיר לעצמו אפילו מעות קטנות, במדה וראה שיש צורך לסייע ולסעוד את הזולת. תמיד ידע בחכמתו כי רבה לעזור לכושלים אם בכוחות עצמו ואם בעזרתם של עמיתיו בקלויז הזידיטשובי, להשכיל אל דל, לתמוך ביהודי אשר מטה ידו ונתמוטטה פרנסתו. באותו קלויז התפללו כאמור גם כמה מחסידי בלז ה„חריפים" ולפעמים היו פורצים ויכוחים לוהטים בשל קיצוניותם — ובדו־קרב מילולי זה ידע ר' פתחיה להשיב מלחמה השערה על־פי דרכו המיוחדת, האופיינית לו, מבלי לפגוע באף אחד מבחינה אישית.

עם פרוץ מלחמת העולם ה־ז נאלץ ר' פתחיה, למרות גילו הבלתי־נמוך, לשרת בצבא האוסטרי. כאשר גדלו בניו יצאו לוינה ולפרשבורג (ברטיסלבה) והשתלמו בלימודים, על־פי הסכמתו, לאחר שלמדו תורה ויראה כדי מדתם בלבוב אצל מורים נבחרים. בנו האחד: הרב ד"ר משה הירש־רוזאניס, ביקר בין השאר בסמינר לרבנים של „גידמן־שוורץ" ומורהו העיקרי היה פרופ' אופטוביצר. כן קיבל תעודת הצטיינות מפרופ' הרב חיות מוינה, הוסמך כדוקטור מומחה לשפות שמיות — אך לא אבה להשתמש בכתר הרבנות. בנו השני, ד"ר אברהם־דוב הירש, למד את תורת הרפואה במכללות שבאיטליה ובפרשבורג. והנה, למרות היעדרם מבית ההורים החם, השופע אוירה של אהבת תורה ויראת שמים, למרות עקירתם לאוירה זרה נשארו הבנים נאמנים לתורה ולתעודה, עד שכל המשפחה הזאת היתה למופת בישראל, בית נאמן לה' ולתורתו. גם בשובם לבית ההורים בלבוב, אם באמצע תקופת ההכשרה ואם בתום לימודיהם, המשיכו הבנים הדוקטורים לחיות ברוח התורה והמסורת. ביום שבת־קודש, למשל, לא בא לידם שום עתון או ספר של חולין, אלא היו הוגים בהתמדה נפלאה בספרי התלמוד והמפרשים, במדרש ובשאר ספרי־דרוש, מתפלפלים עם אביהם ונוהגים בו מדת דרך־ארץ בלי גבול. אכן, גם ממדותיו התרומיות, כמו פעולותיו לצדקה ולחסד, מתן בסתר וכיו"ב, הוריש ר' פתחיה הנערץ לבניו, לבתו היחידה ולממשיכיו.

כאשר הוכרז בשנת תרע"ז על „הצהרת בלפור" ורבבות יהודים קראו עצרה בלבוב לשמוח על המאורע, התהלך ר' פתחיה במצב־רוח בלתי מרומם ביותר — אף כי היה מעודו חובב־ציון נלהב. ונימוקו אתו: „את מדינת היהודים לא יגישו לנו על טס של זהב... עוד נכונו לנו הרבה צרות... הייתי חייל ואני יודע היטב מהו כח השפעתו ומוראו של קנה הרובה... עדיין לא הגיעה העת לשמוח..."

ר' פתחיה היה איש מורם־מעם, מנשואי־פנים בעדה הנבחרת של החסידים בקלויז הזידיטשובי. שמחת החיים היתה מפעפעת בכל אבריו.

ר' פתחיה הכהן הירש, הי"ד

עם זאת הצטיין בשיטתו ההגיונית, הפילוסופית, המיוחדת במינה. הוא עם כל בני משפחתו ניספו ב„ליקבידציה" האחרונה של יהודי הגיטו בלבוב בשנת תש"ג. הי"ד.

מכל משפחתו הענפה של ר' פתחיה ז"ל שרד בחיים בנו ד"ר אברהם־דוב הירש, אוד מוצל מאש, אשר גורש לרוסיה בתחילת השואה ואח"כ חזר ללבוב ומשם עלה לארץ־ישראל. הוא מכהן כיום בתפקיד מנהל בית־החולים „הדסה" (ברח' בלפור) בתל־אביב וכסגן־מנהל של כל בתי־החולים העירוניים (אישפוז) בת"א־יפו.

לילות „משמר"

בקלויז הזידיטשובי היה מקום לא רק למתפללים קבועים, כי גם ללומדים שקבעו בו מקום לשקוד על תורתם. ביניהם בלטה אישיות חסידית מופלגת כר' מרדכי ליסקיואטר, תלמיד־חכם גדול, ממקורבי האדמו"ר מבויאן, אשר למד בקלויז הזידיטשובי שיעור בעיון עם מיטב הבחורים ובתוכם: העלם הצעיר והלמדן הנפלא, חריף ובקי בכל מכמני תורה, ר' גרשון הייזלבעק הי"ד, וכן חברי המופלא והמופלג ר' ליפא גרשון, חוקר ופילוסוף וירא־שמים גדול, שהצטיין באהבת־ישראל עזה. בשיעור זה השתתפו כמה ממצויניי הבחורים של „צעירי אגודת ישראל", כולם אהובים כולם ברורים, הי"ד. עם לומדי השיעור נמנה גם הרב מרדכי בוימל — כיום רב באחד הקהילות המפורסמות בניו־יורק ואישיות בולטת ביהדות החרדית בארה"ב — וכן ידידי הסופר וההיסטוריון ד"ר הלל זיידמן, ועוד.

הקלויז הזידיטשובי ריכז בתוכו את מיטב האינטליגנציה החסידית בלבוב. הרבה לומדי תורה ומוקיריה, למדנים גדולים, רבנים, עסקנים ומשפיעים צמחו וגדלו מבין כתליו. המסיבות החסידיות בקלויז היו מלאות תוכן ויצאו להן מוניטין בעיר. ר' נתנאל'י השמש, ששירת בנאמנות את כל אחד ואחד מבאי הקלויז והיה כשלעצמו טיפוס מענין ונדיר בתכונותיו המיוחדות, דאג לכל דבר גדול וקטן. ארונות מלאים וגדושים ספרים לרוב, בכל מקצועות התורה, עמדו לרשות הלומדים יומם ולילה.

ערבי ליל־חמישי בשבוע, כאשר בחורי הקלויז היו מתאספים ללמוד תורה ב„משמר" ובצוותא כל הלילה, זכורים בודאי לכל אלה שהשתתפו בהם עד עולם. ר' נתנאל'י השמש היה דואג במיוחד לבחורי־חמד אלה, ובלילות החורף ביותר — להסיק את התנור המפיץ־חום כהוגן, להגיש להם כוס תה ללגימה, וכן לארגן לפעמים מסיבה חסידית על כוס י"ש. במסיבות כאלו היו משתתפים גם זקני החסידים וסיפורי חסידים אלה בעמדם בבית ה' בלילות היו מחיי נפשות.

במשך חצי יובל שנים — עד עלותו ארצה — השפיע, הדריך ולימד את שיעוריו המעניינים בקלויז הזידיטשובי, גיסי הגאון החכם רבי ראובן מרגליות (החי אתנו כיום בארץ־ישראל לאוי"ט) — מחניכי הקלויז דזידיטשוב, שהתבלט מכח גדלותו כאישיות מרכזית בחבורה זו.

* * *

מבוע מפכה תורה וגדולה, חסידות וקבלה, חקירה ומדע, התלהבות וחום נפשי בלי גבול, מעשי חסד וצדקה, חינוך פרחי חסידים לתורה ולדרך־ארץ מתוך הבנה לנפשם ובמסירות בלתי־שכיחה — כזה היה הקלויז של חסידי זידיטשוב בלבוב.

פרק ששה־עשר

קלויז דחסידי בלז

בנתיבות בלז

חסידות בלז, אשר מרכזה הראשי היה בגאליציה, יצאו לה מוניטין בעולם היהודי. יסודותיה בהררי קודש, החל ממיסדה הה"ק רב שר שלום רוקח, מגדולי תלמידיו של החוזה מלובלין, ואחריו בנו הרה"ק רבי יהושע, נכדו הרה"ק רבי יששכר־בר ועד לנינו האדמו"ר רבי אהרן רוקח, שנפטר בשלהי שנת תשי"ז בירושלים, עיר הקודש והמקדש. אין בכוונתי — ולא זו המסגרת המתאימה — למסור הערכה על קדושי־עליון אלה. כל מי שהכיר מקרוב חסידות זו על שיטתה המקורית, כל מי שידע את מדת הדביקות ומסירות־הנפש של חסידי בלז לרבותיהם — הלה יודע להעריך כיאות את כוחה האדיר ואת גודל השפעתה בתוככי היהדות החרדית בגאליציה ובהונגריה. לשושלת בלז היו חסידים לרבבות, חיילים ממושמעים ומוכנים להקריב את עצמם על קוצו של יו"ד ועל כל רמז שיצא מחצר האדמו"ר, ללחום בהירוף־נפש על כל תג ומנהג חסידי — ומכל־שכן על כל דין ומנהג ישראל, שבא להם במסורת אבות.

בבלז נתקפלו כל ההידורים והחומרות שעל פי מנהגי החסידות, בלבוש, בהתנהגות, ובמיוחד בשיטת החיים העקבית, ללא שמץ של גמישות. הסטיה הקלה ממנהג כלשהו היתה בבחינת „חדש אסור מן התורה".

בלז ידעה גם לכבוש את כיבושיה בסערה, בכל הדרכים שהיו רק אפשריות. בימי האדמו"ר רבי יהושע'לי התבססה חסידות בלז גם מבחינה ארגונית. הוא זצ"ל היה בין ראשי מייסדיו של הארגון החרדי הראשון „מחזיקי הדת", (ראה להלן, פרק כ"א) במטרה להתגונן וללחום נגד המתבוללים והציונים. כל בית־מדרש וקלויז בלזאי בערי גאליציה היווה חומה בצורה. גלים גלים התחילו חסידי בלז לבוא ולהתיישב גם בעיר הבירה לבוב, עד שהיו בה לגורם חשוב. היו אלה חסידים לאו דוקא עשירים, אך בעלי רצון כביר להקים בבירת גאליציה מבצר לחסידות בלז — וההזדמנות לכך ניתנה להם חיש מהר.

ביהכ"נ „חדשים"

בלבוב התנוסס בית־כנסת מפואר, הידוע בשם „חדשים", ואשר הוקם בשנת תרט"ז מתרומתו של הנגיד והחסיד ר' יעקב גלנצר, ממקורביו של האדמו"ר רבי יצחק־אייזיק ספרין מזידיטשוב. עשיר מופלג זה היה חשוך־בנים. הקב"ה מצא ממנו פרי־בטן. והנה כאשר הפציר פעם ברבו הקדוש שיברכהו בפקודת זרע־של־קיימא, השיב לו האדמו"ר כהאי לישנא: „על הפסוק ,אלה תולדות נח' מפרש רש"י הקדוש בשם חז"ל ,תולדותיהם של צדיקים מצוות ומעשים טובים' — בנה, איפוא, מקדש־מעט לרבים ויהיו אלה תולדותיך". שמע ר' יעקב גלנצר את דברי רבו וציית לו. הוא רכש למטרה זו מגרש רחב־ידיים והקים עליו את בית הכנסת המפורסם „חדשים", שנקרא כך — בעצת האדמו"ר מזידיטשוב — על שם הפסוק „חדשים לבקרים רבה אמונתך".

מתפלליו הראשונים של בית־כנסת זה היו לא רק מבין החסידים, אלא גם מקרב חשובי הבעלי־בתים בעיר שהתפללו בנוסח „אשכנז" ועברו הנה מבתי־כנסיות אחרים בשל סיבה פשוטה: ה„השכלה" וה„משכילים" פשו אז כנגע בהרבה מקומות תפילה בלבוב, וכל מי שרצה לשמור על ילדיו מהשפעה מזיקה ולחנכם ברוח ישראל סבא התרחק מסביבתם ובא להתפלל בבית־הכנסת „חדשים" (נימוק זה השמיע האלוף הרבני ר' אלטר רייף, מיקירי העדה, שלדבריו הציל בדרך זו את ילדיו — ואמנם בנו ר' נח רייף כשגדל נמנה עם העומדים בראש ה„חדשים").

ה„כיבוש" הבלזאי

בית הכנסת „חדשים" היה מן הגדולים ביותר בלבוב, ובנספח אליו הקים ר' יעקב גלנצר קלויז מיוחד עבור חסידי זידיטשוב. אך לא עבר זמן רב, עד שבאו חסידי בלז ו„פלשו" אל המקום מתוך רצון להיאחז ב„חדשים"... היה זה בשנים תר"ל/ל"ה. חסידי בלז התחילו לבוא הנה להתפלל בהמוניהם והסתערו על המקום בעזות־דקדושה, בכח ממש הפכו את בית הכנסת „חדשים" למבצר־עוז של חסידי בלז. מבית־חומה זה ניהלו את המדיניות והמאבקים הציבוריים של שיטת בלז, ובו הקימו את המטה הכללי של הארגון „מחזיקי הדת". כאשר התרבו חסידי בלז בלבוב והיו רוב־מנין־ובנין של המתפללים ב„חדשים", והיה חפצם גם ללמוד במקום התפילה — ובביהכ"נ אסור היה ללמוד, משום קדושת ביהכ"נ — בנו לידו קלויז חדש ומרווח שנתחנך ע"י הרה"ק האדמו"ר רבי יהושע מבלז ונקרא בפי כל: „חדשים קלויז", או „בעלזער קלויז". הקלויז החדש היה הומה תמיד מרוב מתפללים ולומדים, בחורים ואברכים, חסידים

וסתם בעלי־בתים. למדו בו כל היום, והמתמידים — גם בלילה. קול התורה בקע מתוכו תמיד, בלי הרף.

ההסתערות האמורה על הקלויז התחילה במחלוקת גדולה על רקע נוסח אמירת ה„פיוטים". בתחילה הנהיגו בקלויז לומר פיוטים לפי נוסח זידיטשוב, אבל חסידי בלז לא רצו בכך והנהיגו נוסח משלהם, ובהיותם הרוב המכריע בקהל המתפללים גברו על חסידי זידיטשוב ודעתם קבעה כאן לתמיד.

האדמו"ר רבי יששכר־דוב זצ"ל מבלז, בלווי מקורביו

אגב: כל בתי־הכנסת הגדולים בלבוב היו רשומים ב„טאבו" כרכוש (או כנתון לאפוטרופסות) של הקהילה היהודית הכללית, זולת בית הכנסת „חדשים", שעבורו שילם הנדיב המייסד ר' יעקב גלנצר סכום גדול לקופת הקהילה בכדי שזו תשחרר את בית הכנסת „חדשים" מכל השפעה חיצונית. הזואיל וראשי הקהילה בימים ההם היו נאורים, ליברליים וריפורמיים, רחוקים מחיי דת וקל־וחומר ממנהגי חסידים, ביקש לכן ר' יעקב גלנצר לסכל מראש כל השפעה וזילונית על בית־הכנסת „חדשים". גם ה„חדשים קלויז" היה רשום על שם 3 אפוטרופסים ממונים, ובכל מקרה שאחד מהם נפטר היו השניים הנותרים בוחרים באפוטרופוס שלישי — וכל זאת כדי למנוע גישה אי התערבות בעניני הקלויז מצד איזו חברה או מוסד חילוני כלשהו.

אנשי צורה

בראש הקלויז הבלזאי עמדו אישים שיצאו להם מוניטין בעולם החסידות בלבוב, ביניהם: ר' הירש בראזר (צוזן) — כולו שלהבת, אחת הדמויות המעניינות ביותר בין הסידי בלז, פיקח עצום וחריף־מוחין, שמעולם לא ויתר אפילו על פירור ממנהגי בלז והיה מדובריה הראשיים של חסידות זו; ר' משה־וולויל"ה מזוזה — תלמיד־חכם גדול, איש צורה ובעל שאר־רוח, איש קדוש וטהור יכל פעלו בתמימות ובכוונה טהורה, ואשר גם כאשר נסתמאו עיניו בשנותיו האחרונות לא פסק פומיה מגירסא; ר' נפתלי הירץ רפפורט — אישיות רמת־מעלה בעולם החסידי והתורני של לבוב, חותר מרום היחס; ר' מרדכי פעלץ — חסיד בעל מדריגה וממקורביו ואנשי סודו של האדמו"ר מבלז, ניהל והנהיג במשך שנים את החבריא הבלזאית בלבוב והסביבה; ר' פייבוש עבנר — מראשי החסידים החריפים ומעסקניו המובהקים של ארגון „מחזיקי הדת" (ובנו ר' יושע עבנר, אחד מן האברכים שעסקו בהוצאת העתון החרדי „מחזיקי הדת" ונמנה מאוחר יותר בין עסקני אגו"י בלבוב); ר' יהושע הלר — אברך צעיר מפרחי החסידים, אחד מאלה שהשפיעו הרבה לטובה על הדור הצעיר; ר' משה לוסטיג — עסקן ותיק לעניני חינוך, ועוד.

מתסיסי החיים הציבוריים

במשך הרבה שנים הדריך ה„בעלזער קלויז" את מנוחתן של כמה עדות חסידים אשר השתייכו ל„חצרות" אדמו"רים אחרים, ואת מנוחת פטרוני הקהילה הלבובית — בסערה ובלהב. השפעת הבלזאים היתה רבה. בעברך ברחוב היית מכיר מיד את הטיפוס של חסיד בלזאי בלבושו, בהתנהגותו ובדיבורו. הקלויז הבלזאי הגדול, בהיותו במדה רבה „ירושת זידיטשוב", איכסן לפעמים אדמו"רים שונים מגזע זה או אחר, לעת ביקורם בלבוב, שהיו מתפללים ועורכים את ה„שולחנות" בקלויז. בדרך כלל היה גם כל „חכם שבא לעיר" נושא מדברותיו לפני הקהל ב„חדשים", שנחשב כמרכז רוחני רב־השפעה בעיר ומחוצה לה. בהזדמנויות כאלו היו פרחי חסידי בלז מפגינים לפעמים „חריפות" מופרזת מדי בקנאותם לכבודה של חסידות בלז, בהפרעות שונות וכיוצא באלו — וכל זה נעשה בתמימות רבה, במטרה להוכיח מה רב הוא חילם של חסידי בלז בעיר...

כשהנהלת הקהילה הכתירה לרב ואב"ד את הג"ר לייבל"ה ברוידא, התנגדו לו חסידי בלז בכל תוקף, מטעם שבניו אינם הולכים בדרך הישרה, וביחוד בגלל בנו ד"ר מרדכי ברוידא המשמש „ראבינר" בטמפל.

אחרי ישיבת הנהלת הקהילה, בה נתקבלה החלטה בדבר מינוי הרב ברוידא כרב העיר, התקיימה ביום השבת אסיפה סוערת על נושא זה ותהום כל העיר. ישר מבית הכנסת צעדה תהלוכת הפגנה מורכבת ממאות יהודים חבושי שטריימל'ך, עוטים לגופם בגדי משי, פוזמקאות לבנות לרגליהם וחצאי־מנעל — כמנהג חסידי בלז — ובראשם משלחת של חשובי הקהל, אל ביתו של נשיא הקהילה ד"ר אמיל ביק. הם מחו בפניו נמרצות נגד בחירת הרב ברוידא כרב העיר.

אחרי שבועות של ריב ומלחמה ללא־הואיל, לא קיבלו עליהם החסידים את מרותו ומינו לעצמם כרב את הרה"ג ר' משה ברז"פ־רפפורט מליזנסק, אחד מזקני הרבנים בגאליציה. המחלוקת הראשונה בין שני הרבנים הללו פרצה על רקע התקנת העירובין בעיר; בעוד שהרב ברוידא פסק שמותר לטלטל בשבת בכל איזורי העיר, פסל הרב ברז"פ את העירוב ופסק לאסור את הטלטול בלבוב בכלל.

חסידי הקלויז הבלזאי אסרו מלחמה על כל דבר חדש. סיסמתם היתה: „חדש אסור מן התורה". היה זה זרם חסידי קנאי וקיצוני ללא גבול. הם ניהלו מאבקים נגד כל ארגון חדש ובמיוחד נגד כל ארגון ציוני. בהתאם לתפיסתם זו עמדו כל השנים — למרות הפרדוכס שבדבר — לימין המתבוללים וניהלו תמיד מדיניות פרו־ממשלתית מובהקת אשר שימשה דוגמא ומופת לכל יהודי גאליציה הנמנים על מחנה בלז. לדעתם הועילה שיטה זו להחזיק בכל עריה העניות של גאליציה את ה„חדרים" ותלמודי התורה שנמצאו במבנים רעועים, ואשר שאלת ה„צוואנגס־שולע" הורחקה מהם הודות לעמדה פוליטית זו וכל גזירות המלכות בטלו כמו מאליהן...

כדרך שתלבושתם היתה קיצונית בכל חומר הדין, כך גם התנהגותם בדרך כלל. יהודי שנכנס לקלויז עם צוארון לבן ומגוהץ, מיד הרחיקוהו מן הקלויז ומחברתם. כל תלבושת מודרנית, אפילו רק במקצת, היתה אסורה בהחלט. עניבה היתה בבחינת בל יראה ובל ימצא. אסור היה להשתמש בקלויז ובבית־הכנסת בתאורת חשמל או גאז, והנימוק: מפני שאותה אינסטלציה חשמלית או צינורות הגאז עוברים גם, להבדיל, בכנסיות של נוצרים. כל המרבה להחמיר הרי זה משובח! ופרחי החסידים לא הסתפקו במה שתיקנו הזקנים. כאשר התקינו בקלויז מעל לארון הקודש כרובים מעשי ידי אמן, קינאו אלה בתמימותם „קנאת ה'" ושברו את הכרובים באמצע הלילה. תקיפותם בכל שטחי החיים היהודיים, בקנאם קנאת ה' ובלחמם בלבוב המודרנית, לא ידעה גבול.

האדמו"ר הגדול רבי יששכר־בר מבלז, הגאון הגדול בתורה ויראה, שהיה גם בעל הופעה מרשימה והדרת־פניו להפליא, ניהל את נשיאותו

ברמה ובתקיפות. תקיף היה במעשה ובמחשבה. הוא הרחיב את תחומי השפעתה של חסידות בלז, שהקיפה בימיו מעריצים לאלפים ולרבבות, הורה לחסידיו את דרכ־ה' לא רק בחסידות, אלא התווה בפניהם גם קו פוליטי בחיים הציבוריים.

חסידי בלז בלבוב עמדו בראש כל הפעולות הציבוריות והפוליטיות. בבחירות לפרלמנט האוסטרי תרמו החסידים האלו תרומה חשובה לנצחון מפלגת הממשלה והכשילו את הרשימה הציונית. למען שיטה זו של בלז — שיטת „עשה הכל ובלבד שלא תהיה ציוני" — לחמו כאריות כל הימים. המוני חסידים היו נאמנים לשיטה זו וקיימוה בשלימות, ראו בה מלחמת מצוה.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, התחולל שינוי רוחני כביר בחיי היהודים בגאליציה — ובתוכם גם חסידי בלז. יציאתו של האדמו"ר רבי יששכר־בר בימי המלחמה להונגריה השפיעה אף היא. אחרי המלחמה נתפרסמה „הצהרת בלפור" הידועה, החלה תנועת העליה לא"י — וכל אלה השפיעו במדה בלתי מבוטלת גם בחוג גדול זה, שמסגרתו נתכווצה מאד בימים של אנדרלמוסיה. עם זאת המשיכו רבים מחסידי בלז בלבוב להילחם כל השנים ותוך תקופה מסויימת התחזקו והתאוששו, הוסיפו ונלחמו על השלטת שיטתם בחיי הכלל, עד לפרוץ השואה. כמובן יש בוותן־ענין לציין פה, כי בבחירות ל„סיים" הפולני התפלגה החבורה וחלק גדול מהם עברו ובחרו ב„אגודת ישראל".

מעוז של ארגון „מחזיקי הדת"

כאמור היווה הקלויז דחסידי בלז „חדשים" מבצר־עוז לחסידות הבלזאית ומקום כינוס להרבה מפעולותיה. כבר בשנים הראשונות להקמת הקלויז התקיימה ב„חדשים" אספת הרבנים והאדמורי"ם גדולי הדור, שבה הוחלט לייסד את החברה „מחזיקי הדת" וכן התחילו להוציא לאור שבועון עברי בשם „מחזיקי הדת" ו„קול מחזיקי הדת", בעריכתו של ר' מנדל מארגוש'ס, מראשי החסידים (אביו של ה' מארגוש'ס, עורך ה„טאגבלאט" בניו־יורק). לפי החוק האוסטרי ששרר בימים ההם, אסור היה להוציא לאור עתון עברי יותר מפעמיים בחודש, ומסיבה זו הופיע העתון תחת שני שמות.

היה זה בימים שהגישו הצירים היהודים בפרלמנט האוסטרי — שנבחרו בגאליציה — הצעת חוק לניהול החיים בקרב יהודי גאליציה, שהכילה בין היתר סעיפים על הכללת לימודי חול, במסגרת חינוך־חובה, ריפורמה מלאה בצורת הניהול של בתי הספר היהודיים ועוד

מספר „תיקונים" מכריעים. בהצעת־חוק זו ראו היהודים החרדים בגאליציה משום מזימה של האכפת כפירה ומינות, משום הרס חיי הדת היהודיים, בקיצור: „ריפורם" מושלם, כדוגמת הריפורמה של יהודי גרמניה. היתה זו הסתערותה של תנועת ה„השכלה" וה„משכילים" על החיים היהודים המושרשים במסורת־אבות. כמובן מאליו הכריזה היהדות המקורית מלחמה ב„השכלה" עד חרמה — ובראש מלחמה זו עמדו חסידי בלז בלבוב. אספה גדולה דחופה נקראה ללבוב בקלויז „חדשים", בהשתתפות אדירי התורה והחסידות שבדור, ובראשם: האדמו"ר רבי יהושע מבלז, הגאון והצדיק רבי שמעון סופר מקראקא, בנו של ה„חתם סופר" מפרסבורג (וציר לפרלמנט האוסטרי), הגאון רבי צבי־הירש אורנשטיין מלבוב, הגאון ר' יצחק שמלקיס אב"ד פשמישל (אח"כ אב"ד בלבוב), הגאון ר' איצ'ה איטינגר מלבוב, הגאון ר' יוסף באב"ד מטרנופול, הגאון ר' אורי־וואלף סאלאט (ראב"ד בלבוב) ועוד. מלבד הרבנים השתתפו בכנס גם עסקנים ואנשי מעשה, גבירים ואלופים מראשי העדה בלבוב ושאר ערי גאליציה.

האספה היתה סוערת ביותר. כל הנואמים במליאתה התריעו על סכנת כליה הצפויה ח"ו ליהדות המקורית, במדה והצעת־החוק עם התיקונים בדת שהעלו צירי הפרלמנט „מזרע ישראל המומרים והכופרים בעיקר" תאושר על ידי הממשלה. בחרמות ובלהבות־אש לחמו במעמד זה נציגיה הלגיטימיים של היהדות נגד איגוד „שומר ישראל" [בשם זה כינו צירי הפרלמנט המתבוללים את הארגון החדש שהציעו כגוף מקביל לה„קולטוס געמיינדע" (ועד הקהילה)] שבלבוב, אשר בראשו עמדו — מלבד ציר הפרלמנט נוימן שנבחר בעיר ברוד — גם ד"ר אמיל ביק, ה' שמלקי פון־הורביץ, ד"ר שאף, מר שטראוס ואחרים. גם ה„קול קורא" לאחינו בני ישראל בגאליציה שנתפרסם מטעם אספה זו הצטיין בחריפותו ובביטוייו הנוקבים. כל שלומי אמוני ישראל נקראו ללחום בחירוף נפש נגד הפורצים ולחזק את חומות היהדות בגאליציה באמצעות הארגון „מחזיקי הדת" שנוסד על אתר, ואשר בראשו עמדו האדמו"ר רבי יהושע מבלז, הגר"ש סופר מקראקא ושאר הרבנים החשובים בגאליציה [על קורותיו של „מחזיקי הדת", ארגונה הראשון של היהדות החרדית בכללה, ראה להלן, פרק כ"א]. כמקום הפעולה הראשי של הארגון נבחר, כמובן מאליו, הקלויז „חדשים" אשר בלבוב.

חסידי בלז השתמשו אז בכל הדרכים במלחמתם להעביר את רוע הגזירה, ואתם נרתמו למערכה רוב בתי החסידים שהתקיימו אותו פרק בלבוב. שמלקי פון־הורוביץ, נשיא הקהילה הלבובית בימים ההם, ניסה כעבור זמן קצר לארגן בעיר את „בית המדרש לרבנים" („ראבינער

סעמינאר") ודיבר על לב העסקנים הדתיים לשכנעם בדבר הצורך החיוני שיש במוסד כזה — אולם חסידי בלז בלבוב התקוממו נגדו ופתחו מיד במלחמה עזה להפר את מזימתו. האדמו"ר מבלז פרסם קול־קורא מיוחד בסגנון חריף ביותר והכריז חרם על „בית מדרש לרבנים" כזה אם יקום, עד שהורוביץ נאלץ לוותר על תכניתו.

טהורי לב

מאידך גיסא, הצטיינו חסידי בלז מקלויז „חדשים" בלב יהודי חם, בהתמסרות לתורה לעבודה ולגמילות־חסדים. למרות שהיו ברובם עניים, הרי הצטיינו בעזרתם לזולת, בהכנסת אורחים וכדומה, במדה בלתי־שכיחה. מסכת קנאות זו של חסידי בלז בלבוב, אף שלא ידעה גבול, נבעה מתוך טוהר־לב של היהודים הללו, התמימים והמאמינים בשיא של להט, מתוך שיטה עקבית גלויה. אין די מלים כדי לתאר את מסירות־נפשם על מזבח התורה והיהדות [ועוד נייחד את הדבור בפרק מיוחד על ישיבת בחורי בלז „מחזיקי לומדי תורה" בלבוב, ראה להלן: פרק כ"ז].

יהדות לוחמת ותוססת זו איננה עוד. הי"ד.

* * *

בשולי הפרק מן הראוי לציין, כי בעוד שכל בתי־הכנסת בלבוב נחרבו ונשרפו בימי השואה הנאצית, הרי בית־הכנסת והקלויז „חדשים" הם היחידים שנשארו עומדים על תלם עד עצם היום הזה.

הקלויז של הנוגיד נוסטעפין

בימי עברה ומצוקה

„קלויז סטעפין" היה אחד מבתי החסידים הותיקים ביותר בלבוב הבירה. לפי המסורת נוסד הקלויז ע"י המגיד הקדוש רבי דוד מסטעפין, תלמידו של רבינו הבעש"ט וחתנו של הה"ק רבי יחיאל־מיכל מזלוטשוב, בעברו מברוד ללבוב להינפש אחרי רדיפות שסבל מן המתנגדים — אך אין בידינו ידיעות מדוייקות על ימי הקלויז הראשונים.

אנו, השרידים, עודנו זוכרים את הבנית הקלויז אשר משכנו נמצא בחצר הגדולה והארוכה ברחוב פורמינסקה 5. בחצר זו ניצב בית־חומה גדול, אשר נרכש בזמנו ע"י הנגיד והחסיד ר' לייזר גוטבירטה. הלה הוסיף על בנינו, הגדילו, הרחיבו ושיפרו, אך השאיר גם את מבנה הקלויז הישן כמתכונתו ונעשו בו תיקונים חשובים. הקלויז הסטעפיני בימינו הכיל אולם גדול ורחב־מדות, שקירותיו מלאים ארונות גדושי ספרים עד לתקרה, והיה הומה מתפללים — למן אור הבוקר ועד לשעת־צהרים מאוחרת — שהתפללו ב„מניינים" מיוחדים לפי זרמיהם. כאן נתכנסו ובאו להתפלל חסידים מכל הגוונים והשכבות: חסידי צנז, סטרליסק, בלז, קומרנה וכו', עד שלאחרונה ריכז בתוכו כמתפללים קבועים רק את חסידי קומרנה.

במקום קדוש זה התפללו בקביעות אישים ידועים מנכבדי לבוב, ובראשם: הקדוש רבי הרצל"ה רפפורט, חבר בית־דין־צדק דק"ק לבוב, המפורסם בצדקתו וביראתו. מקום תפילתו היה ליד ה„עמוד", כראש וראשון לעדה. תמיד עמד על רגליו בזמן תפילתו, מלא מורא ופחד, כורע מלוא גופו ושקוע בשפיכת צקון לחשו לפני אביו שבשמים. רבי הרצל"ה התפלל בקול דממה דקה, אך הדיו נשמעו ועשו רושם על כל האנשים שעמדו בקרבת־מקום. במשך קרוב ל־17 שנה התפלל בקלויז יום־יום בקביעות — מחוץ לשבתות וימים־טובים — הצדיק המפורסם ר' מנדלי מאלסק, אשר האציל מהוד קדושתו ופרישותו על כל סביביו.

עם עסקני הקלויז וגבאיו יש למנות את ר' ישראל ליברמן, הנגיד ר' לייזר גוטבירטה, אבי מורי ר' מאיר־יחיאל שיין, ר' ישראל־יודל המוהל, ר' משה אלסטר ועוד. בקלויז התרכזו חבורות חבורות של יהודים תמימים

ונלבבים, אשר הקריבו את כל חייהם למען המשך שלשלת־הזהב של היהדות הצרופה, מתוך קדושה וטהרה. רובם ככולם עמלו קשות במשך כל שעות היום להרויח מטה־לחמם אם כסוהרים ואם כחנוונים, אך את זמנם הפנוי בשעות הערב הקדישו כליל לתורה ולתעודה. היו ביניהם גם הסידים מפורסמים, אנשי השם, שניהלו בתים ומשפחות בישראל לתפארת והקימו דורות־ישרים, כשכל מגמתם לחנך את בניהם לתלמידי־חכמים גדולי תורה ויראה, אהובים למקום ולבריות.

שבת ב„קלויז סטעפין"

השבתות ב„קלויז סטעפין" הצטיינו באוירה מלאה תוכן וסדר־יום גדוש ועמוס בשיעורי־תורה־ויראה. הקלויז שימש כאכסניה טבעית לכל אדמו"די גאליציה וכל אימת שבא מי מהם ללבוב היה מתפלל בקלויז ועורך כאן את ה„שולחנות". „שולחנות" האדמו"רים בלילות שבת הצטיינו בחרדת־קודש ששררה על פני כל הנוכחים. ה„תורות", הזמירות וכל שאר מנהגי החסידות עשו רושם רב אפילו על סקרנים בלתי־קרואים והיו נושא לשיחת־הערצה בעיר כולה.

בשחרית של שבת נהגו נגידי הקלויז לבוא בשעה מוקדמת וללמוד שיעורים עם צאצאיהם הרכים, או בחבורה. אבי מורי ר' מאיר־יחיאל שיין זכרונו לברכה, מראשי העדה ונכבדי הקלויז, היה בא בכל שבת השכם בבוקר עם בניו אל הקלויז, כדי ללמוד אתם את שיעור השבת המסורתי בגפ"ת, עד שהגיע זמן תפילת־שחרית. בה בשעה היו מתקבצים בדירת הורי עשרות יהודים לומדי־תורה וסתם עניים, ואמי עליה השלום היתה מגישה לפניהם ביד ברוכה ספלי קפה חם, כוס תה וחלב, והיו ביניהם גם אנשים הלשים שטעמו מיני מזונות לסעוד את לבם ואח"כ היו באים אל הקלויז ופותחים בהכנות לתפילה, מי ע"י אמירת תהילים ומי בלימוד דף גמרא, בהעברה על הסדרה „שניים מקרא ואחד תרגום" וכדומה.

בית אבא

בכלל היה ביתו של אבי מורי פתוח לרווחה, בית שתורה וגדולה התאחדו בו, כיאות ליהודי בר־אוריין ובר אבהן שפרנסתו מצויה בריוח. תמיד היתה דירתנו מלאה אורחים ובני משפחה עניים, שאבי ז"ל תמך בהם ביד נדיבה. במיוחד הצטיינה אמא, מרת לאה ע"ה, במדות טובות ובפזרנותה לצדקה. היה לה לב חם ורגיש לכל מר נפש, לב ער לצרכי הזולת, תמיד היתה מוכנה לתת את כל אשר לה לישע נדכאים. מלבד זאת היתה קשורה בחסידות קומרנה, גם בגלל קשרי משפחה.

שבת־קודש בביתנו — היתה חוויה מיוחדת במינה. לשולחן השבת, המשופע במיטב המעדנים וערוך בטוב־טעם, היו תמיד מסובים מלבד המשפחה הענפה — בחינת „בניך כשתילי זיתים" — גם מספר אורחים, מהם עניים קרובי המשפחה וסתם אורחים שאבא ז"ל הביא אתו מן הקלויז, וביניהם גם כאלו שהיו אורחים תמידיים כמעט. עוד היום חיה לנגד עיני דמות אחד מהם, עני בן־טובים, יראי־שמים גדול, שמוצאו היה מעיר לנצ'וט. היו קוראים לו: „דער לנצ'וטער". כל ישותו אמרה רגש, מחונן בכשרון נגינה מופלא, וכל ניגון היוצא מפיו נסוך עליו חן מיוחד, וכאשר שר את הפזמון „צור משלו אכלנו" ואנו הילדים שרים אתו יחדיו והוא מנצח עלינו בקולו הערב — לא היה קץ לשמחתנו. הרגשת הקדושה מילאה אז את כל חלל חדר־האוכל הגדול שבמעוננו, שבת־קודש אפפה באותם רגעים את כל ישותנו.

אבא ז"ל, כדרכם של היראים־ושלמים, היפש עבור בתו היחידה חתן מופלג בתורה, ואכן עלה בידו לבחור ולארס לה את העילוי שבקרב צעירי העיר, ה"ה גיסי הרה"ג ר' ראובן מרגליות, עד שלא אחד מנכבדי הקלויז קינא בו. הוא הבטיח לעילוי „מזונות" על שולחנו כמנהג הנגידים בימים ההם, למען יוכל להתמסר לתורה ועבודה באין מפריע, מלבד שהעמיד לרשותו דירה מרווחת ואוצר־ספרים גדול. כאשר אחרי שנה הגיש לו חתנו העילוי את ביכורי יצירתו התורנית, את ספרו הראשון: „תולדות המהרש"א" — לא היה גבול וקץ לשמחתו. אבא השתעשע אז בו מתוך שמחת־אמת והתבטא שהוא מאושר על שהכניס לביתו „ספר תורה חי" והשמחה במעוננו גדלה לאין שיעור.

טיפוסים חביבים

הגבאי הראשון בקלויז דסטעפין, ר' ישראל ליברמן החביב, היה נוהג ב„ממלכתו" ביד רמה. הוא היה יהודי חביב ונשוא פנים, תלמיד־חכם מופלג. בכל מסיבה, ובמיוחד ב„סעודה השלישית", היה יושב בראש המסובים ואומר בפניהם את ה„אתקינו סעודתא" ושאר המזמורים, משמיע דברי־תורה מושכים את הלב — ובעצם נוכחותו היה יוצר השראה נעימה.

טיפוס בפני עצמו היה בעל הבנין ר' לייזר הכהן גוטבירטה — יהודי בר אוריין ועתיר נכסים, חוטר משלשלת היוחסין. הוא ניהל בית־מסחר גדול לטקסטיל, שנמצא באותו בית. ר' לייזר בעצמו לא נמנה עם המתפללים הקבועים בקלויז, אלא היה מראשי הקלויז הבלזאי „חדשים". כן שימש בכהונת גזבר חברת „מחזיקי הדת" (ראה להלן, פרק כ"א) ונמנה על עסקניה המובהקים. ר' לייזר גוטבירטה נחשב אמנם

להסיד של האדמו"ר מקומרנה, אולם עסקנותו ב„מחזיקי הדת" הביאה אותו במגע גם עם חסידות בלז. אף הוא טרח והשתדל כל ימיו להקים בית של „תורה וגדולה" בישראל, ואמנם זכה לכך ובנו ר' אליהו היה למדן וירא־שמים גדול והוכתר כרב בעיירה אחת בגאליציה. ועד סוף ימיו השתעשע ר' לייזר גוטבירטה בבנו המהולל.

בדרך כלל הצטיינו כל אנשי הקלויז דסטעפין במעשי צדקה וחסד. במיוחד פעלו רבות בשנות מלחמת־העולם הראשונה למען פליטי גאליציה ורוסיה ועזרו להם כמיטב יכולתם, להחיותם ולפרנסם. האדם שהצטיין ביותר בפעולה זו ועמד בראשה הוא החסיד המפורסם ר' משולם אלטשטטר הי"ד. בבית הסמוך ל„קלויז" ניהל ר' משולם בית־מסחר סיטוני לצרכי מכולת ועם כל טרדותיו בהיותו עסוק במסחרו תמיד, היה מוכן ומזומן לדבר מצוה בכל עת, לכל קריאה לעזרה היה נענה ועוזב את כל עסקיו, יוצא לפעולה. תורם היה לצדקה הרבה יותר ממדת יכולתו, וכן התרים גם אחרים ביום ובלילה. בסכומים שאסף יצר מקורות מחיה ופרנסה וקיים בצורה זו משפחות רבות. ר' משולם, שהיה נמנה על חסידי קומרנה, נסע גם ל„גוטע אידען" אחרים ולמד ממדותיהם, והיה מפורסם בקפידתו על שמירת כל תג ותג ממנהגי החסידים. תמיד היה לובש קפוטה ארוכה וחוגר אבנט על מתניו ביום ובלילה, כותנתו רכוסה בחוט מיוחד, ללא כפתורים בצוואר (כדי שלא להיכשל ח"ו ב„חוקות הגויים"). הוא ניחן במזג טוב עד להפליא. עם כל זאת ניהל מלחמה נגד כל דבר „חדש", נגד כל זרם חדש — לרבות „אגודת ישראל" — ועשה זאת בתום־לב, בצוותא חדא עם חבר מרעיו מן הקלויז. דוקא אצלו אירעה הטרגדיה, שבנו נכשל, סטה מן הדרך ונכנס כחבר לאגודה ציונית. ר' משולם בכה תמרורים על בנו שסרח ולא אבה יותר לשמוע ממנו.

* * *

לבסוף: הקלויז של המגיד הקדוש מסטעפין היה הומה אנשים בכל עת, לאו דוקא בשעות של תפילה. בכל שעה שהיא, היית מוצא בו לומדים וסתם־יהודים שבאו להתחמם על יד התנור המוסק בחורף, כשר' בנציון השמש עומד ליד האלמימר שלו ומוכר למי מהם כוסית יי"ש עם „עוגת בצלים" לקינוח.... מחיה נפשות... היה זה בית מלא תורה ויראה בכל הזמנים ובכל הנסיבות, בית מועד לכל האדמו"רים והרבנים הבאים ללבוב, אשר עשאוהו נקודת־מוקד־ומשיכה למאות ואלפי יהודים, שזרמו הנה כדי להאזין לנועם תפילותיהם ולחזות בעריכת ה„שולחנות" אשר לפני ה' — וכאן ספגו לתוכם חסידות, תורה דעת ויראת ה'.

הקלויז דחסידי סאסוב־פוטורין

האדמו״ר רבי שלמה מסאסוב

בראשית ימי מלחמת־העולם הראשונה, כאשר המוני פליטים ברחו מעיירותיה הקטנות של גאליציה לערים הגדולות וכל מי שלא הספיק (או שנבצר ממנו בגלל מצוקתו הכספית) לברוח לוינה, לפראג או לגרמניה, בא ללבוב — נראה בתוך הבאים (באמצע חודש אלול תרע״ד) האדמו״ר רבי שלמה זצ״ל מסאסוב, אחד מצדיקי הדור הנודעים והמפורסמים ביותר, בעל־מופת ופועל ישועות. האדמו״ר מסאסוב בא ללבוב עם משפחה גדולה, בנים ובנות, חתנים, נכדים ונינים. זקן מופלג היה הרבי בבואו ללבוב והמשפחה המסביבה אותו לבדה היוותה עיירה שלמה בזעיר־אנפין. הם קבעו את מגוריהם בבית אחד מחסידיו, ר׳ יהושע לנדא, אשר פינה כמעט בית־מדות שלם משכניו, הוא הבית ברחוב קוטלארסקי מס׳ 1. באותו בית נפתח הקלויז דסאסוב והתפללו בו, מלבד בני המשפחה, גם קצת מחסידי סאסוב שנמצאו בלבוב.

ממלאי מקומו

אחרי שנים מעטות נפטר הרבי הישיש מסאסוב, זקן ושבע ימים. השושלת התפצלה עתה לכמה „חצרות״ של בניו וחתניו, בלבוב וברחבי גאליציה. כמה מהם נסעו לארצות־הברית, לאנגליה ולמקומות אחרים.

אחד מחתניו, הרבי ר׳ שלום טויב זצ״ל, אבד״ק פומורין הסמוכה לסאסוב, שגם הוא שהה יחד עם כל בית סאסוב בלבוב, התחיל לנהוג באדמו״רות בדירתו אשר ברחוב לגיאנוב. ליד דירתו נפתח קלויז, שהפך מיד לבית־ועד של חסידים והיה תמיד מלא מתפללים. במיוחד בימי שבת ומועד היה המקום הומה מאות מתפללים, עד אפס מקום.

המנצח בנגינות

האדמו״ר רבי שלום טויב הצטיין בסגולות נדירות. היה תלמיד־חכם מובהק, פיקח נפלא, בעל צורה יפה, זריז ואמיץ. בנן של קדושים וטהורים, מצאצאי הצדיקים מרוזלי ומזידיטשוב, מקומרנה ועוד. היה

מחונן בקול ערב, טנור לירי נעים ומצלצל. קומפוזיטור נפלא. המונים באו להאזין לתפילותיו הערבות, סינטיזה מיוחדת של נוסח רוזלי־זידיטשוב־סאסוב בתוספת נופך משלו, מלא חן. ניגוניו שחיבר היו מלאים יופי וטעם, עד שהביאו לידי דביקות עילאית ולהשתפכות הנפש. הוא שר אותם בלווי חתנו המצוין ר' יעקל'ה, בנו של הרב מקומרנה — גם הוא מנגן ובעל־תפילה בחסד — ובנו ר' יודל טויב, שמילא אח"כ את מקומו כרב בפומורין.

הרבי ר' שלום ניהל „שולחנות" בכל עת מצוא, בנוכחות קהל מכל שכבות החסידים בלבוב, ובמיוחד בני־תשחורת ובחורים חסידיים שקירבם מאד, ואשר באו לשמוע תורותיו ונגינותיו. להאזין לניגוניו היה באמת תענוג רוחני יוצא מן הכלל. הרבה חזנים ואמנים יהודיים באו לשמוע את ניגוניו והתפעלו מקולו החזק והיפה.

גם ביתו הפרטי של האדמו"ר היה בית ועד לחכמים ולתלמידי־חכמים, שבאו אליו להשתעשע בדברי־תורה והלכה. גם בשטח זה הצטיין האדמו"ר ר' שלום. היה מעורב בין הבריות והתעניין בצרכי העיר המרובים, אולם היה מרוחק מכל פוליטיקה מפלגתית וכיתתית.

הקלויז שלו הצטיין, כאמור, בנגינה ובשיר. לתקופת „ימים נוראים" עבר הקלויז לאולם מסחרי גדול בחצר אותו בית, שהושכר במיוחד לחודש זה ואשר לתוכו התכנסו מאות חסידים שרצו ליהנות מתפילות ר"ה ויום־הקדוש, בהם התעלה ר' שלום זצ"ל למדרגה גבוהה ביותר והשפיע על מעריציו ומתפלליו מלוא חפנים. בשנים האחרונות שלפני השואה עבר הרבי ר' שלום לעיירה סאסוב, שם מילא את מקום חותנו הה"ק רבי שלמה זצ"ל כאב"ד וכאדמו"ר מסאסוב.

פרק תשעה־עשר

קלויז לובלין

חסידי ה„חוזה"

בבנין בית־המדרש הגדול ש„בתוך העיר" (הגיטו היהודי הלבובי לשעבר) אשר ברחוב באימוב, בקומה השניה, נמצא אחד מותיקי הקלויזים בלבוב, אשר נוסד עוד בימי החוזה מלובלין, מרן רבי יעקב־יצחק הורביץ זצ"ל. היה זה בשנת תקע"ב בערך, בתקופת הממלכה הפולנית, אשר גם העיר לובלין נכללה בתחומי ריבונותה, היא תקופת פריחתה ושגשוגה של החסידות בפולין וגאליציה.

ה„לובלינער קלויז" נוסד על ידי חסידי לובלין שהסתופפו בצלו של ה„חוזה" הקדוש. היתה זו חבריא נבחרת של תלמידי־חכמים ויראי ה' מופלגים, ובראשם הגביר והחסיד ר' אריה־לייב מימלס, אישיות מוכרת בעיר, שהיה למדן גדול ופזרן לצדקה. ר' לייב זה, גיסו של ה„חוזה", היה כפוף למרותו ומציית לכל הגה ופקודה של גיסו הקדוש, הנערץ בכל קצוי פולין וגאליציה. כן היה — לפי המסורה — במייסדים של הקלויז, בנו של ה„חוזה" הה"ק רבי צבי, שהתגורר אז בלבוב.

על גבי מצבתו של ר' לייב מימלס היו חרותות המלים הבאות: „כתר שם טוב ר' לייב מימעליש ד' סיון שנת שמע קול יהודה לפ"ק, עדה המצבה הזאת כי פ"נ הרבני המופלג צדיק תמים המנהיג המפורסם שמעו הולך בכל העולם, נודע בשערים אשר בזבז כל ממונו לצדקה וגמ"ח, עשה אוצר למעלה כקש"ת מו"ה ארי' יהודה לייב במ' יוסף ז"ל, תנצב"ה וצדקתו עומדת לעד".

הקלויז הלובליני היה בשנים כתיקונן המקום המיוחס ביותר בעיר, בו התפללה שכבת־עידית של ראשי לבוב היהודית, חכמיה וסופריה, חסידים ואנשי מעשה, גבירים פזרנים לצדקה ועושי חסד. מאוחר יותר, עם ביתורה של מלכות פולין וסיפוח העיר לובלין לטריטוריה רוסית, ובמיוחד בעקבות פטירת ה„חוזה", נתמעטו חסידי לובלין — אולם הקלויז שלהם נשאר המקום המכובד בעיר. בין ראשי מתפלליו בשנים הבאות אנו מוצאים אישים רמי־מעלה, כמו: הגאון ר' איצ'ה איטינגר — מי שכיהן ברבות הימים כרבה של לבוב; ר' הרצל'ה רפפורט ובנו ר'

משה רפפורט — תלמידי־חכמים ידועים בעיר; ר' יעקב באב"ד — בנו של הרב מקאליש; כל חברי בית־הדין ש„בתוך העיר" ובראשם הגאון ר' אלכסנדר הלפרין, הגביר הנודע והפזרן ר' משה־שמואל קפלר, ר' אברהם אנשיל ראב"ד טומשוב (תלמיד הגאון רבי יוסף־שאול נתנזון רבה של לבוב), הרב ר' בריש מודלינגר, הרב ר' הירש רוקח, הבעל־צדקה המפורסם ר' אלטר חסיד, ר' שמחה רפפורט, ר' שמעון קלוגר ור' משה פיפס, גבאי הקלויז במשך כ־40 שנה. בתקופה מסויימת התפלל כאן גם ה' שמלקי פון־הורוביץ הידוע, ראש קהילת לבוב.

בית ועד לחכמים ולצדיקים

היה זה מקום קדוש לתורה ולתפילה, לחכמה ולתבונה. מקום כינוס לצדיקים ולפעולות חשובות למען כלל ישראל. במקום קדוש זה התכנסו לא אחת גדולי הדור וקיבלו החלטות גורליות לאומה הדוויה. המקום הזה הצטיין בפזרנות לצדקה ולמעשים טובים. מכאן יצאו ממונים מיוחדים בשליחות ראשי הקלויז, כדי „לבלוש" אצל גדולי תורה ויראה שבעיר, להכיר את מצבם החומרי ולהמציא להם בסתר — במדת הצורך — עזרה בכבוד הראוי. בראש ה„בלשים" הללו עמד בשעתו גם ר' לייב מימלס עצמו, שמלבד צדקת פזורנו הטיל גם על כל אחד מעמיתיו להמציא בשמו סכום קצוב על־פי כתובת מסויימת שנתן בידם. עבודה רבה השקיע ר' לייב בשידול השרף רבי אורי מסטרליסק, שיסכים לקבל ממנו בסתר הקצבה כלשהי, אחרי שנודע לו מה גדולה העניות השוררת בביתו, אך מחשבתו זו לא עלתה בידו — והיה ר' לייב מצטער בשל כך צער רב...

סניף לחסידי בלז

אחרי מלחמת־העולם הראשונה הפך הקלויז הלובליני לסניף של חסידי בלז „בתוך העיר". כראש וראשון לבאי הקלויז בתקופה האחרונה נחשב ר' אברהם־יהודה אלטר, עסקן חרדי חשוב, מצאצאי בעל הט"ז. הוא בעצמו אחז אמנם בהרבה ממנהגי אשכנז ונמנה עם המניחים תפילין בחולו־של־מועד וכיו"ב, אולם בניו מצאו כבר את דרכם לחסידות בלז ובעיקר בנו הרב ר' משה־אלחנן אלטר הי"ד, אשר כיהן כחבר בית"צ דק"ק לבוב והיה גדול בתורה וביראה, עד שנחשב בצדק כפארם של חסידי בלז. הוא ועמיתו הדיין ר' אנשיל שרייבר, שהיה גם כן למדן גדול ומופלא ביראתו, בלטו בתוך הקהל כמשפיעים רוחניים ונחשבו

כמקורבים ביותר לאדמו"ר מבלז. נוסף לר' משה־אלחנן הנ"ל היו לר' אברהם־יהודה אלטר עוד ארבעה בנים שבעודם צעירים עזרו על־ידו בניהול ה„ממלכה" בקלויז. אחד מהם הוא הרב ר' שמואל אלטר, רב בביהכ"נ בברוקלין ומחבר הספר „ליקוטי בתר ליקוטי".

עם ראשי הקלויז בתקופה האחרונה יש להזכיר גם את ר' פנחס קלוגר — יהודי מיוחס ובעל צורה, שהיה גם גבאי דביהמ"ד הגדול ב„חוץ לעיר"; את ר' אהרן פיש — למדן מפואר, מיקירי קרתא; את הנדבן המפורסם ר' אברהם פנצר ועוד.

יחוסו של הקלויז הלובליני היה גם בזה, שהגאון האדיר רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל, רב העיר, התפלל בו לעתים קרובות. כן התפללו בקלויז חבורה שלמה של חסידי שינובה, רופשיץ וסטרטין. יש לציין, שהקלויז דלובלין היה בית התפילה היחיד ב„תוך העיר" שהתפללו בו בנוסח ספרד. בכל ליל שמיני־עצרת היו גבאי בתי־כנסיות מ„חוץ לעיר" באים להשתתף ב„הקפות" של החסידים, כשהם חובשים לראשם צילינדרים מבהיקים... גם הרב הלבובי הג"ר אריה־לייב ברוידא, חתנו של הג"ר צבי אורנשטיין רבה הקודם של העיר, אף שבתור „ליטאי" התפלל כמנהג אשכנז וקבע את מקומו בבית־הכנסת של הס"ז, מכל־מקום היה מכבד גם את ה„לובלינער קלויז" בהופעותיו ובכל ליל יום־כפור היה בא הנה לתפילת „כל נדרי".

כאמור שימש לאחרונה הקלויז הלובליני כמעוז של חסידי בלז. ר' אברהם־יודל הנהיג כאן משמעת־ברזל בתקיפות רבה והכל התנהל במתכונת הבלתי־פשרנית נוסח בלז.

היו אלה יהודים בעלי עמדה עקבית קיצונית, שלא זזו ממנה בשום מחיר שבעולם, יהודים תמימים ושלמים בתורתם וביראתם. היו ואינם עוד. רובם עלה בגורלם להיות הקרבנות הראשונים בימי השואה, ה' ינקום דמם!

קלויז „עשירי"

סמוך לקלויז הלובליני, באותו בית ובאותה קומה — דלת ליד דלת — בקומה השניה של בנין ביהמ"ד הגדול „מחוץ לעיר" ברחוב באימוב, התקיים „קלויז עשירי" — ספק קלויז ספק בית־כנסת סתם, וגם הוא מן הותיקים בעיר. לא הגיעו לידינו ידיעות ברורות על מייסדו או שנת היוסדו.

מגמת הקלויז: מניין מיוחד של עשרה יהודים, רובם ככולם גדולי תורה ויראים מופלגים, שהנהיגו לעצמם צום בכל יום עשירי, אמרו

סליחות ופיוטים מיוחדים, הדליקו נרות של שעוה ועסקו בסיגופים. יראתם היה לפלא. את הכל עשו בצנעה, ועבודת קודש זו במיוחד עשו ללא שמץ של פרסומת, כמובן מאליו.

מנהגם זה נשמר גם בשנים האחרונות ע"י יהודים פשוטים, בלי שמות מצלצלים, כביכול. לצערנו לא עלתה בידנו לקבל שמות ראשי המקום הזה ומקור המנהגים הללו. נראה כי כל זה היה מיוסד על הפסוק: „העשירי יהיה קודש".

בשנים האחרונות התפללו שמה יהודים זקנים מקוצצי־זקן, חבורת משכילים שלמדו במיוחד נ"ך עם פירושו של אבן־עזרא, דקדוק וה„ביאור" — מעין „התחרות" מגוחכת — כדי להכעיס את החסידים שבשכנותם, ולא פעם הגיעו לידי תגרות רציניות על רקע זה.

בין מתפללי קלויז זה וראשיו מלפני עשרות שנים, נמנה אחד הנכבדים ומגדולי העשירים בעיר, ר' יוסף שטאנד, אביו של אדולף שטאנד, מראשי התנועה הציונית בגאליציה וציר לפרלמנט האוסטרי.

* * *

הבית נהרב בימי השואה, ביחד עם כל בתי־הכנסיות שבעיר.

שטיבל'ך ו„בונינים" בלבוב

מלבד בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, התקיימו בלבוב הרבה „מנינים" ובתי תפילה של האדמו"רים, נכדי צדיקים שונים, אשר קבעו את מושבם בעיר וכל אחד מהם יסד לעצמו „מנין" משלו, בית־מדרש שנקבע בביתו הפרטי. המתפללים היו מאוהדי וחסידי השושלת של האדמו"ר ה„נכד", וכן סתם יהודים שגרו בשכנותו. הללו דאגו, כמובן, גם לפרנסת הרבי בכבוד.

בין הראשונים לשורה שלמה של אדמו"רים אלה אשר התיישבו בלבוב, היה: הרבי ר' ברל'ה סטרטינר. בית־מדרשו נמצא ברחוב זולקיבסקה 29. רבי ברל'ה היה חתנו של הה"ק רבי יהודה־צבי מסטרטין, התבלט בנעוריו כחסיד חריף ושנון, פיקח עצום, תלמיד־חכם וירא־שמים גדול. אחרי שהשתקע בלבוב התחיל לנהל עדה כאדמו"ר לחסידים. אמרותיו השנונות, וכן מעשיות יפות, התהלכו בשמו בעיר ויצאו להן מוניטין. זקני חסידי סטרטין בעברם דרך לבוב היו, כמובן, מבאי־ביתו וכבר הזכרנו לעיל (בפרק י"ג) שמותיהם של כמה מיהודי לבוב הנכבדים, משמנה ומסולתה, אשר נמנו עם מתפללי בית־מדרשו בשנים הראשונות להתיישבותו בלבוב.

מתוך האדמו"רים־הנכדים שבאו להתגורר בלבוב זכורים לי בין השאר: הרבי ר' זונדל נייהויז מסמבור, שקבע את מעונו ברחוב סלונצ'נה 4. הוא היה מצאצאי הב"ח בן אחרי בן וגם שם משפחתו נקרא כך: בית חדש („נייהויז"). גם הוא קיים בביתו בית־מדרש משלו ומנין קבוע בשבתות ובמועדים. בנו הוא ר' פנחס זונדלביץ נ"י (כיום בתל־אביב), בר־אוריין ומפיץ תורה ברבים, עסקן חרוץ ובעל גמ"ח.

רבי מיכל רובין, האדמו"ר מסאסוב, התגורר ב„פלאץ קרקובסקי" ויצא לו שם של בעל־מופת ופועל ישועות. בנו רבי דוד, נמצא כיום בברוקלין, ניו־יורק, וידוע כאדמו"ר מסאסוב.

הרבי ר' חנוך טייטלבוים, גם הוא מגזע סאסוב, התגורר ברחוב קאזמירז'ובסקה. שני בנים היו לו, שניהם מפעילי „צעירי־

אגודת־ישראל". אחד מהם, רבי חנניה־יום־טוב־ליפא טייטלבוים, היה אח"כ לחתנו של האדמו"ר רבי יואל מסאטמר ובשנים האחרונות נתפרסם כאדמו"ר מסאסוב והקים את קרית „ישמח משה" בארץ־ישראל (נפטר בשנת תשב"ו ונקבר בטבריה).

רבי לייבוש ברודער, האדמו"ר מברוד, היה חותר מגזע בלז, מעונו ובית־מדרשו נמצאו ברחוב קוטלארסקה 31.

האדמו"ר רבי פנחס רוקח אב"ד נאוריא, אף הוא נכד לגזע בלז, התנהג בגינוני אדמו"רות והיה לו בית־מדרש משלו, ברחוב ברקה 29.

האדמו"ר ר' לייבוש סטרליסקר, נכדו של השרף מסטרליסק, היה פיקח עצום ושנון, בעל מדות נעלות ובעל לב טוב. הוא התמחה גם כבקי בכל מיני רפואות. בין באי־ביתו היו גם אנשי „עולם התחתון", אשר אדמו"ר זה היה מסור להם ורצה להחזירם למוטב. בין אלה היה אחד המפורסמים — „אנשיל גנב" — ולא־פעם קרה שבהשפעת רבי לייבוש סטרליסקר הוחזרו גניבות שונות ליהודים עניים. אכן, רבים רבים השיב מעון והחזירם למוטב.

הרבי ר' שלום לאס מזבארז', נכד לכמה צדיקים מפורסמים, התגורר ברחוב וואגובה 1, בסביבתו חי המון פשוט, אשר נמשך אליו ואל בית־מדרשו שנמצא בקומת הקרקע של דירתו.

רבי ישראל נייהויז, האדמו"ר מבובריקא, קיים „מנין" משלו ברחוב ברקה 2. הוא היה אחיו של רבי זונדל מסמבור וב"ח של רבי אורי מסמבור זצ"ל.

הרבי מליזנסק התגורר ברחוב גאזובה (את שמו איני זוכר כיום); הרבי מגלינא שמעונו היה ב„פלאץ תיאודורה" — (אביו של המשורר אורי־צבי גרינברג) מצאצאי הרבי ר' מאיר'ל מפרימישלאן, האדמו"ר מבילקומין וכן התייחס להמגיד הקדוש ר' מיכל מזלוטשוב זצ"ל; האדמו"ר מקרטשין, אשר קבע את מושבו בסביבת בית־הכנסת „חדשים" — כמדומני נמצאים שנים מבניו כיום בארה"ב ומכהנים כאדמו"רים ורבנים. אחרי פטירתו של הרבי מקרטשין ניהלה גם זוגתו „הרבנית" את הבית ואת ה„מנין". סיפורים מעניינים התהלכו בעיר עליה ועל התנהגותה, כגון: שהיא קוראת גם „פתקאות" ופועלת ישועות...

רבי דוד רוקח, היה נכד לאדמו"רי בלז, ודירתו ברחוב קלפרוב; אדמו"ר נוסף בשם רבי דוד רוקח, גם הוא נכד בלזאי, גר בפרבר זגישיעניע; ה„מנין" של ה„קמינקר רבי" נמצא ברחוב זולקיבסקה.

הרבי ר׳ הירשל מפומורין — מרחוב בלכארסקה — ובית מדרשו, נחרתו בזכרוני באופן מיוחד. היה זה יהודי נלבב ביותר, נכד לשושלת בלז, עני מדוכא, שהצטיין במנהגיו השונים, ושלא התיר להתפלל מנחה בערב שבת עד שאחרון החנונים ברחוב זה — המיושב ברובו יהודים רחוקים ממצוות — סגר את חנותו ורק אז התפלל מנחה בחפזון רב, נוסח בלז. אחרי פטירתו מילא את מקומו בנו רבי משה, שהיה מפורסם כת״ח גדול, ונשים צדקניות עזרו לפרנסת הבית.

אזכור עוד את האדמו״ר רבי אורי מסטרליסק ובית־מדרשו, ע״י רחוב קושצילנה; את הרבי מרחוב שינובסקה, אשר את שמו אינני זוכר בדיוק; את הרבי ר׳ יקותיאל אפרתי, אחיו של רבי לייבוש סטרליסקר, שהתגורר ברחוב זמרסטינובסקה וקבע בו את בית־מדרשו; את הרבי ר׳ שמואל הלוי מודלינגר מרחוב בוזניצה, שכיהן גם כדיין ומו״צ בעיר; את הרב מוילקוטש ובנו הידוע ר׳ מתתיהו עם בית־מדרשו אשר ברחוב סרבסקה; את הרבנית מנאברייא, המפורסמת בהנהגותיה, שהחזיקה בית־מדרש בדירתה, ברחוב שפיטלנה 11; את בנה רבי אהרן — ואתם עוד עשרות אדמו״רים צאצאי וממשיכי שושלתות מפורסמות, אשר את שמותיהם לא אזכור עוד. כולם ריכזו סביבם יהודים עמלים, פשוטי עם, שהתחממו לאורם והסתפגו בלחלוחית של „יידישקייט״.

מקום מכובד תפסו בעיר האדמו״רים הנודעים שהיגרו ללבוב בימי מלחמת־העולם הראשונה ונשארו לגור בה, בתוכם: האדמו״ר מבויאן — שעל הקלויז שלו סיפרנו לעיל (בפרק י״א); האדמו״ר רבי מנדלי מאלסק — איש קדוש וטהור, איש מופת; האדמו״ר רבי לייבוש הלפרין מברז׳אן, וכן האדמו״ר ממגריב, גיסו של האדמו״ר מבויאן — אדם גדול בתורה וביראה. כל אחד מהם היה בודאי ראוי שנייחד עליו את הדיבור בנפרד, ועוד חזון למועד.

מדור ב:

תנועות ציבוריות, ארגונים מוסדות חינוך וחסד

פרק עשרים־ואחד

חברת „מחזיקי הדת" בגאליציה המזרחית

א

הרקע ליסוד הארגון החרדי הראשון

חברת „מחזיקי הדת" היתה נסיון־בראשית של היהדות החרדית בכללה להתלכד כארגון עצמאי בלתי־תלוי ולעסוק בפעולה חברתית־מודרנית — ארגונה הראשון של יהדות גאליציה ובוקובינה, אשר מושבו המרכזי היה בעיר לבוב.

בעקבות האמנסיפציה

היה זה בשנת תקל"ב (1772), כאשר חלו שינויים מדיניים כבירים בפולין ובחלק מחבל רייסין, שנתנו אותותיהם בחיי היהודים בפולין. הטריטוריה הפולנית נבתרה ומדינת גאליציה עברה כולה לרשות הקיסרות אוסטריה־הונגריה. הפלוגות הראשונות של הצבא האוסטרי לא נתקלו בשום התנגדות עם פלישתן לתחומי גאליציה־ולודמיריה. נציבים מטעם השלטון הכובש נתמנו בכל איזור ואיזור. האוכלוסיה נקראה להצהיר שבועת־אימונים לקיסרות האוסטרית.

בראש הממלכה הזאת עמדו המלכה מריה־טרזיה ובנה יוסף השני. הקיסר יוסף, איש משכיל וליברלי, חפץ היה לזכות את אזרחיו החדשים מכל העמים והשכבות בתיקונים שונים, אך לא כולם גילו נכונות לקבלם — מה גם היהודים, אשר אורח־חיים מקורי להם. רוב־רובה של האוכלוסיה היהודית בגאליציה התקומם נגד התיקונים, שהיו מכוונים לעקור את מסורת חייהם שנתקדשה במשך דורות.

עם העברת השלטון לידי מלכות אוסטריה, שוחררו היהודים מגזירות רבות — עינויים רוחניים וגשמיים כאחד — והתחילו לנשום לרווחה, אך עם זאת גם לנשוף ברוח האמנסיפציה הכללית. השפיעו עליהם לרעה: הקירבה למדינת אשכנז, נימוסי עיר הבירה המלכותית, וינה, וכן פעילותם של יועצי הממלכה — יהודים מתבוללים ומשומדים למחצה — אשר יצאו בפקודת

השלטונות להשליט סדר בכל קהלות ישראל בגאליציה ולהתקין תקנות, לשם „פרודוקטיביזציה" של האוכלוסיה היהודית ו„השכלתה". מרבית יהודי גאליציה ראו בתופעה זו משום הרס וחורבן ליהדות. למעשה הוחרפה הבעיה היהודית בכללה, למן היום הראשון לכינון הממלכה החדשה ואילך. מבול של צווים וחוקים ירד על ראש אחינו בני ישראל. נישלו אותם במדה מסויימת מחלק ניכר של עמדות־מפתח כלכליות בארץ, במיוחד מענף ההחכרה של אחוזות ומשרפות־יי"ש, בתי מרזח ועמילות מכס. מלבד זאת הוצאו נגדם הוראות שלטוניות בתחומי החיים המשפחתיים, לדוגמא: איסור עריכת טקס נשואין ללא רישוי מיוחד מטעם ה„גוברנאטור", ועוד.

למרות שהשלטון המרכזי התכוון לסדר מסוים („יודענ־ארדנונג") בהנהיגו תקנון מיוחד ו„יודענ־דירעקציאן" (מנהלה יהודית) שהשתתפו בה 6 וקני המחוז ו־6 זקני המדינה, וכן רב המדינה דאז הג"ר אריה־לייב ברנשטיין מברוד וסגנו הג"ר מרדכי־זאב אורנשטיין מלבוב — מכל־מקום התייחסו היהודים בזהירות ובחשדנות כלפי השלטון. השפיע בכיוון זה גם עומס המסים החדשים שהוטלו עליהם, לצורך מימון הפעולות החדשות, שמטרתן היתה להעלות — כביכול — את רמת החיים של היהודים, לסדר עבורם בתי־חינוך ותרבות מיוחדים ולהכשירם בתור אזרחים טובים ונאמנים ל...מלכות בית הבסבורג.

פקידי השלטון המרכזי לא הבינו לרוחם של יהודי גאליציה, אשר חיו רגילים למשטר הפולני ולא הסתגלו בנקל למבנגנון הממשלתי החדש. היהודים הדתיים חשו במיוחד את השינוי הכביר ואת ההתערבות בחייהם הפנימיים. אם בחיים הכלכליים היתה כמעט כל האוכלוסיה היהודית מאוחדת וכולם ביחד לחמו נגד כל ההגבלות שהוטלו עליהם, הרי בשאלות רוחניות פרצו ביגם לבין עצמם ריב ומחלוקת פנימית — בשיא החריפות.

הנציבות הממשלתית התחילה לפעול בשטח החינוך והתרבות. ביזמתה נפתחו בלבוב ובעוד ערים בתי"ס מודרניים ליהודים ולשם כך הביאו מומחים מאוסטריה ומבוהמיה, אשר חיברו תקנון חינוכי מיוחד, שאחד מעיקריו היה להגשים „את השכלת האומה היהודית, חינוך הנוער ושינוי אופיים המוסרי" ע"י חינוך מתוקן שיבוצע בבתי־ספר סדירים. יש להפסיק את „פיטום הנוער היהודי בהזיות תלמודיות" („תלמודיסטישע טרוימעריין") נאמר בתקנות הללו. המטרה היתה ברורה: סלילת דרך להתבוללות — ולמעלה מזה — ולבער עם זאת כל השפעה פולנית, שהיתה נטועה בחיי המיעוט היהודי במשך הרבה שנים, להביא אותו לידי מצבם הרוחני של מתבוללי בוהמיה ואוסטריה.

עקב חילופי משטר

ההתרוצצות המדינית השפיעה גם היא במדה רבה על תהליכי ההתפתחות של היהודים בגאליציה. לדוגמא: כיבוש העיר קראקא ע"י אוסטריה בשנת 1796 עד שנת 1815; ולאחר מכן — קיומה של ריפובליקה עצמאית עד 1846; הכיבוש הזמני של הרוסים, בני־בריתו דאז של נפוליאון, וכדומה. רוסיה ובני־בריתה ובעיקר המשטר הנפוליאוני, הבטיחו בימים ההם שאם היהודים יסייעו על־ידם — יקימו להם מחדש מדינה יהודית בא"י... ויהודי לבוב וגאליציה הסתודדו כבר בינם לבין עצמם על נסיעתם הקרובה לעיר הקודש ירושלים...

גם המאורעות הפוליטיים שהתרחשו מאוחר יותר גרמו לתסיסה רבה בקרב יהודי לבוב וגאליציה. בשנת 1809 נכנס ללבוב הצבא הפולני — בפיקודו של הנסיך יוזף פוניטובסקי — במסע נצחון, אחרי כיבוש זאמושץ. היהודים קבלוהו בהתלהבות מתוך התמרמרות על הדיכוי שסבלו בעבר מידי השלטונות האוסטריים. קהילת לבוב שלחה מזון ויי"ש למחנה הפולני ואספה כספים למען הצבא.

חילופי השלטונות בתקופה זו לא ארכה זמן רב. בסוף שנת 1809 חזרו שלטונות אוסטריה ללבוב ולגאליציה כולה והחיים נכנסו למסלולם הרגיל. מפלת נפוליאון הביאה אתה שמחה ניכרת גם באוכלוסיה היהודית, שהשתתפה בכל החגיגות שערכו לכבוד נצחון זה ובראשותה פרנסי הקהלות ורבני ישראל, כמו הג"ר יעקב אורנשטיין, שנשא לכבוד המאורע דרשה מיוחדת בביהכ"נ הגדול בלבוב. גם חוברת מיוחדת בשם „שיר הילולים" הופיעה אז מטעם הקהילה לרגל המאורע.

התגוששות על רקע החינוך היהודי

בינתיים חלפו עשרות שנים תוך מאבק מר בין היהודים בגאליציה לבין יועצי השלטון, שהיו ברובם אנשי מערב־אירופה, יהודים שהתרחקו מאד ממסורת האבות ושאפו ל„תיקון" הדת. בראשם עמד אחד מיוצאי בוהמיה, יהודי בשם הירץ הומבורג, איש פראג. הלה נבחר מטעם השלטונות כמפקח על בתי־ספר של היהודים בגאליציה, אשר נוסדו והתנהלו בהשראת השלטונות האוסטריים. שפת ההוראה במוסדות האלו היתה, כמובן מאליו, גרמנית. הומבורג זה שימש בעבר כמחנך בנותיו של משה מנדלסון אבי תנועת ה„השכלה" העברית, במעונו אשר בברלין, וסייע על־ידו בתרגום ה„ביאור" לתורה. הוא השתלם במדעים ועבר את כל הבחינות בוינה, הוסמך וקיבל דיפלומות, עד שנשלח ללבוב כמפקח חינוכי.

הוא פנה בקריאה בשפת־חלקלקות „אל רועי שה פזורה ישראל המה הרבנים ומורי הצדק ותורה, ואליכם הנגידים העומדים בראש כל קהל ועדה אשר במלכות גליציא ולודמריא". באגרת זו מעלה הומבורג על נס את החסד ממרום וחסדי הקיסר ש„הפיק חפצו ללמד את בנינו בנעוריהם מוסר השכלי, ודעת לשוניו אשכנז, וצרכי חשבון וזולת מדברים הכרחיים נמוסיים ומדיניים, וצוה לבנות או להכין בתי ספר והעמיד בם אנשים עברים להורות את ילדי ישראל איזה שעות ליום כל הנזכר ככל הכתוב בבית ספר נורמאלי" ורק „להיטיב לבנינו ולבני בניגו הבאים אחרינו, להגדילם בעיני האומה השלטת עליהם ולהסיר מהם חרפה ובוז". הוא מסביר בהמשך דבריו את הליקויים שבחינוך הישן וכי על הרבנים והנגידים להשליט סדר חדש בחינוך ילדיהם ולחנך את הנוער למלאכה ולעבודה פרודוקטיבית. אם הרבנים והנגידים יסכימו — מוטב; ואם לא — יערוך את דבריו על ספר ויכין תכנית ויגיש את הענין ל„הדרת השרים היושבים ראשונה בשלטון ואשר יגזורו הם יהיה לנו לעיניים".

המורים לבתי־ספר מיוחדים אלה הובאו ממערב־גרמניה. הביקור בבית־הספר היה חובה. נקבעו קנסות על הורי הילדים שסירבו לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר הללו. אך מספר המבקרים היה בכל־זאת קטן, במסירות־נפש ממש לחמו יהודי גאליציה נגד חובת הביקור בבתי־ספר אלה ונגד מוריהם, אשר התנהגותם לא הלמה כלל את מסורת היהדות — ומה גם את נוסח החיים של יהודי לבוב וגאליציה.

לא הועילו כל החוקים של „חינוך חובה" אשר הנהיגו בגאליציה. ההורים התחמקו מן החובה הזאת, מחשש פן יתפקרו ילדיהם ויצאו לתרבות־רעה, בהיותם מנותקים מלימוד התורה ומחיי המסורת. נקטו כל מיני תחבולות: תעודות רפואיות של רופאים על ליקוי הבריאות של ילדיהם, ועוד כל מיני תירוצים. הומבורג זה, שניצל את כל הענין גם לטובת מעמדו הפרטי, נעשה שנוא־נפשם של היהודים, בידעם שהוא השפיע על הקיסר לא רק בעניני חינוך, כי גם בגזירות שונות אחרות ובהטלת מסים חדשים. הדברים הגיעו עד כדי כך, שהומבורג הרגיש בתלונה ובתביעה שמגישים נגדו אצל הממשלה האוסטרית המרכזית — על „יושרו" בכמה ענינים — ועל כן מיהר לעזוב את גאליציה וחזר לוינה. ואכן, השלטונות הכירו ונשתכנעו שהוא נאשם ע"י בני עמו במעשים בלתי־מוסריים ובלתי־ישרים, עקב תפקידו כמפקח עליון על בתי הספר היהודיים בגאליציה המזרחית — והוא פוטר ממשרתו.

הסתערות ה„משכילים"

ביני לביני החלה תקופת ה„השכלה". יהודים מתבוללים פרשו רשתם וכבשו את המנהיגות בכל מקום, כשהם זוממים לכבוש את קהילות גאליציה. הם ניסו והתאמצו בכל הדרכים להקים „סמינר לרבנים ולמורים". במקום רבנים, תלמידי־חכמים ונכבדי היהדות התורנית — עלו לשלטון הדוקטורים המתבוללים, אשר ידעו לרקום קשרים אמיצים עם שכבת אנשי השררה במדינה, והיו להם מהלכים בשלטון המרכזי והמקומי.

„משכילי" גאליציה הידועים, ביניהם: שלמה־יהודה רפפורט (שי"ר), קרוכמל, ארטר, מיזס, לטריס וכדומה עמלו לזכות את יהודי גאליציה ב„השכלה בת השמיב". הם היו, כמובן מאליו, רחוקים מהענינים שעסקו בהם תלמידי־חכמים ויראי השם כרחוק מזרח ממערב. רבני גאליציה — וראש וראשון להם הגאון רבי יעקב אורנשטיין זצ"ל בעל „ישועות יעקב", גאב"ד לבוב — ניהלו נגדם מלחמת־תנופה מייגעת, אך ה„משכילים" כבשו בסערה ובאמצעות תחבולות זדוניות את רסן השלטון בקהילות הגדולות.

היתה, איפוא, נטושה כל השנים מלחמת־חרמה בין ה„משכילים" והיהדות החרדית. הרבנים נאלצו להטיל חרם על מנהיגי ה„משכילים", שלא שעו להוראות גדולי התורה. ה„משכילים", מלבד כרוזי ההשמצה שפרסמו בפומבי — התחילו במלשינות והגישו תלונות אצל השלטון על הרבנים, על בתי החינוך, על הקהלות וכו'. במיוחד הם הלשינו על ה„קלויזים" והחסידים — „כי הם מהווים מכשול רציני למאמצים המכוונים להשכלת היהודים". מלשינות זו גרמה לא פעם להתנפלויות מטעם אנשי הרשות על בתי־כנסיות וקלויזים, עד כדי חילול השם ממש.

ה„משכילים" והמתבוללים התחילו להתארגן בצורות שונות, בארגון של ממש. הקימו חברות „להפיץ השכלה ואומנויות יעילות בקרב בני ישראל הגאליציאים", פתחו בתי־ספר מודרניים יהודיים — בלבוב ובעוד כמה ערים — ודרשו רשיון לפתיחת „סמינר לרבנים" בגאליציה. כן הקימו את ה„טמפל" הראשון בלבוב והביאו לתוכו מטיף מודרני. בנין זה נבנה לפי תכנית ה„קתדרלה" (כנסיה מרכזית) הלבובית הנוצרית והכספים למימון הבניה גויסו גם מידי לא־יהודים רבים, הכל כמנהג הריפורמיים. המטיף של ה„טמפל" עמד גם בראש בית־הספר היהודי, בו שימש כמנהל ומורה כאחד. כן נפתחו מועדונים להפצת „השכלה" בכמה מערי גאליציה. החשוב שבהם היה המועדון בלבוב, שבראשו עמדו ה„משכילים" י. בודק, אברהם מוהר וה' רוזנשטיין.

שני הגושים שנסתמנו בעיקר בקרב האינטליגנציה הגליציאית היו א) אוהדי המפלגה הליברלית האוסטרית עם הכיוון של גרמניזציה מלאה, אשר התאכזבו מהפולנים ותכסיסיהם האנטי־יהודיים ב„סיים" הגליציאי.

בראש קבוצה זו בלטו אנשי האינטליגנציה שהיגרה במשך השנים האחרונות ללבוב ולעוד כמה ערים ועיירות: רופאים, עורכי־דין, בנקאים וכו' — והם ראו בממשל המרכזי בוינה חוות הכל; ב) הקבוצה השניה אשר חיתה תחת השפעת המאורעות בפולין הקונגרסאית ובקרקוב, וכן אלה שעמדו בקשר עם נציבי המחוז, שהיו מהמיעוטים. כמה מאלה היהודים שבאו ללבוב מפולין הקונגרסאית, ובראשם ד"ר ברנרד גולדמן — שהשתתף במרד פולין בשנת 1863 — ריכזו סביבם חוג גדול של האינטליגנציה היהודית, אלה ששאפו להתבוללות פולנית — והם שפתחו במלחמה ובמאבק נגד הקבוצה הראשונה, שהתרכזה סביב לאגודת „שומר ישראל".

היהדות החרדית נאבקה מרה עם שני הגושים גם יחד, בראותה בשניהם סכנה חמורת ביותר לקיום היהדות. שני הכיוונים שהוזכרו לחמו למען האמנסיפציה החדשה ודרשו אמנם בתזכיריהם שהוגשו אצל הממשלה המרכזית בוינה ביטול כל מיני גזירות, אולם בתוך הדרישות נכללה גם דרישה לבטל את התלבושת היהודית המסורתית ולהנהיג תלבושת אירופית גם ליהודים לפי חוק מיוחד, או הקמת בתי־ספר כלליים עבור יהודים; ובכלל דרשו דרך ריפורמית מובהקת — מכל הבחינות — בחיים היהודיים בגאליציה.

במצב זה, ולאחר שהיהודים החרדים ראו את תוצאות ההרס של שתי הקבוצות, שהתחילו להופיע בשם כלל האוכלוסיה היהודית בגאליציה בפני הרשות, ב„סיים" הגליצאי ובשלטון המרכזי בוינה — התחילו הם עצמם במלחמת־תנופה רבתי.

בשנת תר"ז (1847) התקיים בלבוב כינוס נציגי הקהילות הגליצאיות הגדולות ביותר. במהלך כנס זה הוחלט לפנות בבקשות שונות אל השלטונות, בקשר להקלת מצב היהודים, ובין השאר: לבטל את ה„גיטו". באותה תקופה זממו ראשי השלטון, בהשפעת יועציהם הידועים, לאסור את התלבושת היהודית המסורתית בגאליציה. הם פנו באופן רשמי לועד הקהילה בלבוב, בו ישבו כמה מתבוללים ו„משכילים", וכן אל הראבינר של הטמפל, ה' כהן — שהרשו לו להשתמש בתואר „רב דלבוב" — שיחוו דעתם בנדון זה. ועד הקהילה — והראבינער כהן בראשם — עודדו כמובן את אנשי השלטונות להוציא את מחשבתם לפועל. ושוב החלה מלחמה פנימית קשה. פרנסי הציבור החרדי, בהיוודע להם דבר התכנית, פנו מיד אל השלטונות, בבקשה לדחותה, על סמך טענה שצפויים להם הפסדים כספיים עצומים! שכן בידי הסוחרים והחייטים מלאי גדול של אריגי משי ואטלס... השתדלנים עשו כמיטב יכולתם לדחות ולבטל את הגזירה, אם בפעולות משפיעות בעיר הבירה וינה, ואם ע"י כל מיני „פרוטקציות"...

היהדות התורנית, אשר במשך דורות רבים עמדו בראשה רבניה וגדוליה, תלמידי־חכמים ויראי אלקים — ולא הכירה ולא ידעה מעולם על קיומה של יהדות אחרת — נתחלחלה לפתע פתאום. הפתעתה היתה גדולה למדי, בראותה גושים אדירים מתפוררים ונושרים הימנה. השפעת ה„השכלה בת השמים" עשתה בה שמות. חלק גדול מהדור הצעיר הופקע מרשותה והיה תאב תיאבון גדול ללימודי־חול, לבתי־ספר תיכוניים ולאוניברסיטאות בוינה, בפראג, בלבוב, בקראקא וכו'. בשורת החרות שהביא אתו כינון הממלכה האוסטרית־הונגרית, המיטה על בית ישראל שואה והרס. המונים שאפו להיות בעלי תואר ד"ר. השינוי התחולל במהירות מסחררת.

מאויבי תחכמני

ראשי המתבוללים ראו ברכה בעמלם. הם התחילו לארגן את הקהילות כחפצם. והנה הקימו בשנת תרכ"ו ארגון מיוחד בשם „שומר ישראל", כדי לאגד במסגרתו את כל יהודי גאליציה, להפיץ ביניהם את ה„השכלה" ולערוך לעצמם תכנון־חיים חדש עם תקנות מחודשות לניהול הקהילות, שמטרתן לעצב את החיים הדתיים לפי מתכונת הניאולוגים. הם עמדו בקשר אמיץ עם אנשי השלטון והביעו רצון לתרום את תרומתם לשחרור „מורדי האור" מאזיקי הבערות ולהנהיג ריפורמה בקהילות ישראל בגאליציה. למטרה זו הקימו והזמינו אספה ארצית, אליה הוזמנו באי־כח מכל הערים והעיירות שבגאליציה; ערכו הצעה של תקנות אשר ריח ה„השכלה" וההתבוללות נדף מהן בחריפות מצחינה; הכשירו תכנית להקמת „סמינר לרבנים", אשר רוב זמנם מיועד לפי התכנית ללימודים כלליים — כדוגמת הסמינר הריפורמי של גייגר בברלין. כן זממו המתבוללים לבצר לעצמם מעמד רציני בזירת החיים הפוליטיים של גאליציה, לייצג כביכול את היהדות במוסדות הפרלמנטריים והשלטוניים, כבאי־כח לגיטימיים ובלעדיים של כל שכבות היהדות. הם ביקשו להופיע קבל עולם ומלואו כפטרוניו האמיתיים של העם היהודי לכל שכבותיו וזרמיו.

יהדות גאליציה המסורתית, השרשית, ראתה בכל אלה משום הרס כל הקדוש והיקר לה — שריפה גדולה וחרת־אסונות, שיש לכבותה בהקדם. התאזרו, איפוא, יהודי גאליציה הנאמנים לה' ולתורתו בכל כוחותיהם, כדי לצאת במלחמת־תנופה על קדשי היהדות באותו אמצעי שלוחם בו האויב, הלא הוא — הארגון! הם התחילו להתארגן בארגון של ממש — בחינת „מאויבי תחכמני" — והקימו את החברה „מחזיקי הדת" בלבוב הבירה ובשאר ערי גאליציה ובוקובינה. טובי הרבנים והמנהיגים הגדולים הועמדו בראש ארגון זה.

חברת „מחזיקי הדת" נוסדה בשנת תרל"ח, בלבוב, ביוזמתם של: הגאון המופלא רבי שמעון סופר זצ"ל, רבה של קראקא; האדמו"ר רבי יהושע מבלז זצ"ל — ואתם נכבדי קהילת־קודש לבוב ומנהיגיה, ובראשם: ר' שמואל מארגוש'ס, מראשי העדה ונכבדיה, עתיר־נכסין ובעל השכלה ועמדה, מחונן בכשרונות נדירים ומבעלי ההשפעה בעיר. מטרת החברה היתה ברורה: א) ללכד את היהדות החרדית מבפנים; ב) לייצגה כלפי חוץ. מייסדיה שאפו לכנס את כל החרדים לדבר ה' תחת דגל אחד, מאוחדים בשאיפה אחת, להגן על קדשי היהדות מפני כל פגיעה שהיא וללחום במישור זה תוך מסירות־נפש. עוד שאפו, לשחרר את היהדות החרדית מאפוטרופסותם המזיקה של פורצי־גדר, המתיימרים לדבר בשם „כלל ישראל" ולייצג את האינטרסים של שומרי התורה בפני גופי השלטון לסוגיהם באורח עצמאי ובלתי־תלוי. בדרך זו של ארגון מודרני אמרו — ואף הצליחו — לסכל את מזימות המתבוללים שביקשו לחבל בדת היהודית, בחינוך התורתי ובמסורת הדורות. לעומת פורצי חומות הדת, קמו אנשי־סגולה אלה כ„מחזיקי הדת" ויצאו לרפא את מזבח ה' ההרוס — כאליהו בהר הכרמל בשעתו.

ב

„מחזיקי הדת" בצעדיו הראשונים

עסקנים מובהקים — ובראשם גדולי ישראל — לקחו בידיהם את הענין, כאמור, מתוך זריזות יתירה. ראשית־כל נערכו מספר פגישות והתייעצויות פנימיות, כדי להכשיר את הקרקע להתייעצות ארצית רשמית בהיקף נרחב. בניגוד ליהדות רוסיה ופולין הקונגרסאית, אשר סבלה מקשיחותו של שלטון הצאר הרוסי והיתה כבולה בכל מיני הגבלות וקשיים לאין־ספור, כשכל התייעצות־זוטא קשורה במאמצים מיוחדים לקבל את הרשיון לצורך זה — הרי יהודי גאליציה, כאזרחי ממלכת אוסטריה הליברלית, היו בעלי חופש־פעולה מלא בשטחים כאלו וניתן להם להתכנס ולערוך את התייעצויותיהם בחופש גמור, באין מפריע.

אספת היסוד

אחרי התייעצויות מקומיות ואיזוריות, נקראה — בחודש אדר תרל"ח — אספת־יסוד פנימית, בה ניסחו את התקנות אשר הוגשו מיד באורח רשמי לאישור הממשלה. אולם כדי לקבל את האישור הממשלתי

הרשמי לארגון החרדי הראשון נאלצו מייסדיו להמתין בארך־רוח, עד לתחילת השנה הבאה, תרל"ט [ידם של ראשי „שומר ישראל" היתה במעל להסית את אנשי הרשות שיעכבו מתן הרשיון, כשהם מבאישים את ריח החברה החדשה בעיני זרים, תוך השמצה זולה מעל דפי עתונם שכינה אותה בלעג „מזיקי הדת"]. רק לאחר מכן הזמינו את הקרואים לועידה רשמית ראשונה, אשר התקיימה בעיר הבירה לבוב בחודש אדר תרל"ט, בבית הכנסת הגדול „חדשים", בהשתתפות כמאה רבנים ובאי־כוח מכל ערי גאליציה.

כך נולד ובא לעולם היצור החדש, ארגונם הראשון בהיסטוריה של החרדים לדבר ה' — חברת „מחזיקי הדת".

עוד בחודש אדר תרל"ח, כתוצאה מאספת היסוד הראשונה, הפנימית, פורסמה ברבים הודעה בשם „חברת מחזיקי הדת" וזה לשונה:

„ידוע אשר החברה ,ש ו מ ר י ש ר א ל' קראה ליום עדה לחודש יוני לבובה, גדולי וגאוני ישראל ה"ה הרב הגאון אבד"ק לבוב, הרב הגאון אבד"ק קראקא, הרב הגאון ר' יצחק איטינגא והר' הגאון הצדיק אבד"ק בעלז, ראו שכל שאיפת החברה הזאת היא רק שרוצים להרוס את יסודי התורה לבטל כל מצות ה' ולהשריש שורש פרה ראש ולענה בלבות צעירי בני ישראל, ונתנו כולם כח והרשאה ל ה ר ב ה ג א ו ן א ב "ד ד ק "ק ק ר א ק א ללחום מלחמת ה' בגבורים להפר עצתם ולקלקל מחשבתם הרעה. על פעולת הגאון הזה נודיע אי"ה בקרוב..."

כמו־כן הוחל בפרסום מאמרים וחוברות הסברה, על דבר הסכנה הצפויה ליהדות מן הסמינר — בתכנית לימודים מודרנית — שאמרו המחבלים להקים עבור רבנים, ואשר מכאן ואילך יהיו חייבים לדעת פילוסופיה ודברי־ימי־עולם, לעבור בחינות בגרות וכיו"ב, אך לאו דוקא תורה והלכה. גדולי ישראל ומנהיגי יהדות גאליציה היראים, ראו בזה משום הריסת כל הקדוש והיקר להם.

מלבד זאת שהיהודים המתבוללים כבשו את הקהילות, ביקשו לכבוש לעצמם גם מעמד בהנהלת שלטונות העיר והמדינה. בשנת תרל"ג, בימי עריכת הבחירות למועצת העיר לבוב, ניהלו אנשי „שומר ישראל" תעמולה בין היהודים לבחור בצירים יהודיים ולא בפולנים יושבי הארץ. דבר זה הרגיז את ה„פריצים" הפולנים ועורר אותם לפעולות אנטישמיות: גירשו את היהודים מן הכפרים, גם בערים הכריזו „בויקוט" (חרם) על הסוחרים והחנוונים היהודיים וכפי שמעיד העתון „מחזיקי הדת" (מיום ג' ניסן תרמ"א) השתמשו הפולנים בכל אותן ההאשמות אשר האשימו חברי

„שומר ישראל" את אחיהם היהודים, שהם מתעשרים ע"י לקיחת נשך ורבית מהגויים וכיו"ב. בדרך כלל הלכו המתבוללים מ„שומר ישראל" בדרכי ה„משכילים" שקדמו להם, כמו יוסף פרל וחבריו. גם הם הלשינו לפני הגויים על היהודים החרדים והאשימו אותם בכל מיני עלילות שפלות. הם היו מוצאים אצל אחיהם החרדים מגרעות בלבד. גם דביקותם בדתם היתה מגרעת לדבריהם. במיוחד הוריקו המתבוללים את כל אשפות חציהם על ההינוך החרדי בכלל ועל לימודי ה„תלמוד" בפרט.

הנהלת החברה של המתקדמים „שומר ישראל" שראו את עצמם כפטרונים של יהודי גאליציה ובוקובינה, בכבשם את רסן ההנהגה במרבית הקהילות של הערים הגדולות — ובראשן לבוב — פנו בחוזר מיוחד ובתכנית מפורטת לכל עיר ועיירה יהודית בגאליציה, לכל מאות הקהילות ובאי־כוחן, בתבעם להסכים לפעולות שינקטו, כדי שיוכלו להגיש את התקנות באורח פורמלי רשמי לה„קולטוס־מיניסטריום" (משרד הדתות והקהילות הממשלתי) בוינה. הם ניצלו גם את מעמדם בתור „קרובים למלכות". בכל מקום שחברי „שומר ישראל" לקחו לידיהם את הנהלת הקהילות, הזניחו את המוסדות היהודיים והציבוריים, כגון: בית־החולים היהודי העתיק בלבוב, שהיה ידוע לתהלה והתנהל במשך שנים רבות ע"י רופא העיניים המפורסם ד"ר לינדנר, והנה סגרוהו הפרנסים החדשים ואת החולים שלחו לבתי חולים זמרפאות עירוניות של הגויים. „ובכלל בטלו כל דבר טוב" — מתאונן העתון.

גדולי ישראל בראש המערכה

רבני ישראל וגדולי האומה בתקופה הנדונה, ראו בכל זה משום הרס החיים הדתיים וסטיה מן הדרך המקובלת מדורי־דורות וכן חיסול השפעת גדולי התורה על המוני היהודים. לפיכך גייסו את מיטב כוחותיהם לעמוד בפרץ ויצאו למערכה במלוא אונם. מהראשונים אשר התאזרו לפעולת־תנופה נגדית, קמו בין השאר: חסידי בלז, ובראשם האדמו"ר רבי יהושע רוקח זצ"ל — שהשפעתו בגאליציה היתה גדולה מאד — ואתו הגאון רבי שמעון סופר זצ"ל, אחת הדמויות המופלאות ביותר בדור ההוא.

הגר"ש סופר היה אישיות רב־גוונית, גאון בתורה ויראה, אציל רוח ונפש, לוחם מלחמת ה', מחונן בכשרונות נדירים, בעל השכלה גבוהה ובר־דעת רחבה, כפי שקיבל את חינוכו אצל אביו גדול הדור מרן בעל ה„חתם סופר" זצ"ל מפרשבורג. מביתו ומימי בחרותו ספג לתוכו אש־קודש ותכסיסי מלחמה נגדית בריפורמה ובהתבוללות אשר פשו כנגע במדינתו, והוא אשר ידע להשיב מלחמה השערה. אין פלא, איפוא, על שהועמד

בראש חברת „מחזיקי הדת" וניהל את מלחמתה נגד ארגון המתקדמים „שומר ישראל", אשר בראשו עמדו כבר אז שליטי הקהילות, פרופיסורים ואנשי מדע מפורסמים, כגון ה' לוינשטיין, מר טוביה אשכנזי, ה' נוסיג ועוד.

גם המוני בית ישראל דאז, אשר דרך חייהם היתה מסורתית, ראו כעין חיסול היהדות ח"ו בכל שינוי דרך חייהם המסורתיים. השפעת הרבנים גדולי ישראל ומנהיגי החסידות היתה עדיין בעיצומה. ב„מחזיקי הדת" התארגנו לאו־דוקא חסידים, אלא יהודים מכל השכבות — חסידים, מתנגדים וסתם בעלי־בתים פשוטים, שמורשת האבות היתה נר לרגליהם. לארגון „מחזיקי הדת" הגיעו מכתבי עידוד מגדולי ישראל מפורסמים בימים ההם, בתוכם בניו הקדושים של האדמו"ר רבי חיים מצנז, האדמו"ר הקדוש מטשורטקוב, האדמו"ר הקדוש מסדיגורה — אשר שלח גם סכום כספי חשוב בתור השתתפות סמלית מצדו בהוצאות החברה ועתונה — והגאון רבי צבי אורנשטיין רבה של לבוב הבירה, הגאון רבי איצ'ה איטינגר, הגאון רבי יצחק שמלקיס, שכיהן אז כרבה של פשמישל, הרבנים הגאונים מטרנופול, זלוטשוב, סטניסלוב וכו', האדמו"ר רבי מנדלי מויז'ניץ ועוד.

גם אל ה„שפת אמת" פנה מהר"י מבלז בענין העתון „מחזיקי הדת". באותו פרק עדיין לא גרסו בגור „חדש" כהוצאת עתון, אך בכל זאת, בכדי לא להשיב את פני האדמו"ר מבלז ריקם, ציוה ה„שפת אמת" להזמין שני טפסים מהעתון ומיד כשיגיעו לביתו ציוה להבעירם באש, כי הוא עצמו לא היה לו פנאי לקריאה בעתון ולא רצה גם שבניו יבטלו זמנם בקריאה זו. בנו האדמו"ר רבי אברהם־מרדכי אמר על אביו ה„שפת אמת", שהיה מופשט מן העולם ועל כן לא קרא מימיו בעתון.

בעלי־בתים חשובים, תלמידי־חכמים, קציניים ואלופים נכבדים מכל השכבות שיתפו פעולה בארגון זה. חברת „מחזיקי הדת" נעשתה לכח ארגוני שאין לזלזל בו כל עיקר. הפעולות התנהלו באביזרים מודרניים לפי רוח הזמן, בתעמולה, עתונות, טקטיקה. סודרה מזכירות ולשכה ראשית, שהורכבה מראשי העדה ובראשם הגביר והלמדן ר' שמואל מארגוש"ס, בחרו בהנהלה מרכזית ועל חבריה נמנו: „הגאון רבי שמעון סופר זצ"ל — נשיא; הגאון רבי צבי הירש אורנשטיין, הנגיד המפורסם רבי שלום־שאול רוקח — „דעפאזיטורים". סגן־נשיא: „הרב הנגיד מוהר"ר ארי' שמואל מארגושיש נ"י. „אויסשוסלייטר": הרב המאוה"ג מוהר"ר ליב ברוידה חתן הרב, הרב הגביר המפורסם מוהר"ר יוסף צבי רפפורט הכהן, הרב החריף ובקי מוה"ר נפתלי הירץ גולדנשטרן, הרבנים הנגידים מופלגי תורה ויראי ה' מוהר"ר אביש פיפעס, מוהר"ר אורי־וואלף סאלאט, מוהר"ר נחום בורשטיין, מוהר"ר שמעון הכהן רפפורט, מוהר"ר

עובדיה שפירא, מוהר"ר אהרן פיפעס, מוהר"ר שמחה מונק, מוהר"ר ניסן זיס ומוהר"ר מרדכי ענישער. „שריפטפיהרער": הרבני הנגיד מוהר"ר יואל־יוסף פילים. „קאסירער": הרבני הנגיד מוהר"ר אהרן פיפעס. „קאנטרילאר": הרבני הנגיד מוה"ר ליבוש רוזנטאל. „בוכהלטער": הרבני הנגיד מוהר"ר יהושע ליפסקער. „רעדאקטאר של הצייטונג": מוהר"ר נפתלי הירץ גולדענשטערן הנ"ל, הרבנים הנגידים מוהר"ר יוסף יואל פיליפ הנ"ל ומוהר"ר חיים יהושע מארגאשיש. „אדמיניסטראטארן": הרבנים הנגידים מוהר"ר יחיאל ווייסבערג נ"י ומוהר"ר ליבוש לאש".

כל אלה נבחרו באספה הגדולה, שהתקיימה בלבוב ביום ה' פ' תשא ח"י אדר תרל"ט — 13 למרץ 1879 — ואשר שימשה כועידה ארצית רשמית, שכינוסה נתאפשר אחרי שמיניסטריון הפנים האוסטרי אישר את תקנות ההברה בצירוף אישור מטעם ה„קולטוס מיניסטריום" ומיניסטריון החינוך (מיום 24 לחודש נובמבר 1873) הנושא את המספר: 15494.

הקול־קורא הראשון מטעם האספה הראשונה נחתם על־ידי מאות רבנים ועסקנים חשובים. מלבד אלה שהזכרנו לעיל חתמו עליו גם הרבנים הגדולים: ר' הלל ליכטנשטיין מוטש, ר' יעקב־יצחק יוטש, ר' מאיר מברוד, הרבנים מדרוהוביטש, מושציסק, קאמינקה, וכן דייני ומוצ"י לבוב.

באותה אספה גדולה באה לידי ביטוי המרירות הגדולה והחרדה לבאות. בחריפות יוצאת מן הכלל יצאו חוצץ מאורי האומה נגד חברת „שומר ישראל" של המתבוללים ה„משכילים". האספה קיבלה שורה של החלטות חשובות וכן *התוו בה את הקו לפעולה בכל השטחים* — ארגון ותעמולה, החזקת לימוד התורה, וראש לכל: מלחמת התנופה נגד זרם ה„השכלה" ונגד הקמת הסמינר לרבנים ומורים. כן החליטו להוציא לאור פעם או פעמיים בשבוע עתון בשם „מחזיקי הדת", שישמש כבטאונו של הארגון, יעמוד על המשמר בהסברה מקיפה ויאפשר מתן תשובה לכל צעדי ה„משכילים" ולהשמצות עתוניהם „איזראליט" ו„שומר ישראל".

כדאי לציין, כי עם יסוד חברת „מחזיקי הדת" חוסלה המחלוקת בין החסידים והמתנגדים בלבוב, שנמשכה זה שנים רבות. היתה זו אמנם מחלוקת לשם־שמים ולא הגיעה אף פעם לידי חילול השם, כי היה זה ריב פנימי טהור, אולם „משכילי" ברוד וטרנופול ואנשי ה„השכלה" המתבוללים בלבוב ניצלו את *הריב הזה לטובתם. הם השתמשו בו גם לשם הוכחה* בפני הרשות, עד כמה יש צורך להנהיג תיקונים בדת ולחנך את ילדי היהודים בבתי־ספר מודרניים, ללמדם מקצועות ואמנויות וכו'.

ג

הגר"ש סופר — ציר לפרלמנט האוסטרי

ראש המדברים באספה הנזכרת היה הגאון רבי שמעון סופר, אב"ד קראקא, שכאמור העמידו אותו בראש הפעולה. הוא יצא מיד אחרי האספה בקול־קורא חריף מאד בשם „מחזיקי הדת" ופנה לכל הקהילות להשיב מלחמה השערה ולהתאחד עם הארגון החדש.

עבד לעבדי ה'

בענוה מופלגת, האופיינית לגדול בישראל שכמותו, מתחיל הגר"ש סופר את קריאתו במלים הבאות:

„באתי אני העבד לעבדי ה' במלאכות ה' ביד גדולי ישראל, מצוותם חובה עלי להרים כשופר קולי להזהיר את אחינו בני ישראל מלהלכד חלילה במצודה הפרושה אשר פרשו בני החברה שלקחה לעצמה השם „שומר ישראל" בק"ק לעמבערג [לבוב] וכאשר קראו לקהלות ישראל שישלחו מכל קהילה אנשים מסוימים ליום המועד „געמיינדע טאג", גם לעדתינו פה ק"ק קראקא הגיע קול הקריאה — והיה לשחוק בעיני כל משכיל על דבר אמת, כי מי אלה הם? מי שם אותם אלופים לראש, יועצים שרים ושופטים? מי שם אותם מחוקקים במשענות משענת קנה רצוץ, חוצפא מלכא בלא תגא... ולא די להם בזה שהם פרקו עול תורה ומצוה מעל צואריהם ואין מוחה בידם, כל מחשבותם להפוך המדינה כולה למינות, וזה החלם לעשות באסיפה הראשונה, גמרו אומר לבנות „סעמינאר" או „פארברייטונגס שוהלען" להעמיד רבנים ומורים סוררים סרים מאחרי ה' ותורתו ובילדי נכרים ישפיקו רוב ימים וכן עשרה שעות בכל שבוע ילמדו מקרא משנה גמרא ופוסקים ומהם יקבלו מורי הוראות לקהילות קדושות במדינתנו..."

ניצני הפעולות

עד לאספה הגדולה נענו לקריאת ראשי „מחזיקי הדת" 237 קהילות בגאליציה, אשר שלחו את מחאתם החריפה לחברת „שומר ישראל" ואסרו עליה להופיע בשמם, כשהן מביעות הסכמה מלאה לצעדי הגר"ש סופר מקראקא לדבר בשמם כנשיא חברת „מחזיקי הדת".

עם יסוד החברה, התחיל להופיע — פעמיים בחודש — העתון החרדי הראשון „מחזיקי הדת", בו השתתפו מלבד העובדים הקבועים גם רבנים

ומושכים־בעט אחרים, סופרים, חזני חידות, רושמי רשימות ושירים בשפה מליצית, בסגנון הימים ההם.

באחד הגליונות של עתון זה (מיום ו' ד' ניסן תרל"ט) נתפרסם כרוז בעברית — וגם באידיש — מטעם מייסדי החברה, הקורא לכל היהודים החרדים להתארגן ולייסד בכל עיר חברת „מחזיקי הדת". וזה לשון הכרוז: „אחינו בני ישראל האמונים על ברכי תורתנו הקדושה וכו' אליכם אישים נקרא לגלות אזניכם כי החברה הקדושה „מחזיקי הדת" אשר נוסדה על פי גאוני וצדיקי מדינתנו והרשיון נתנה וכו' מהוד הממשלה ירום הודה וכו', ושימו ידיכם לייסד בכל עיר ועיר חבורה קדושה הלזו וכו' ואל ירך לבבכם מקול עלה נדף ברוח אשר ישלחו החברה „שומר ישראל" וכו'. להלן מסבירים בעלי הכרוז מפני מה נמצא המרכז של „מחזיקי הדת" בעיר לבוב, מפני שכאן נמצא גם המרכז של חברת המשכילים והמתבוללים חברי „שומר ישראל" אשר מכנים את עצמם בשם „פארטשריטס־פארטיי" (מפלגת ה„מתקדמים") ורובם מחללי שבת ואוכלי מאכלות אסורות ומבקשים להנהיג סדרים חדשים בחיי היהודים, לפקח על חינוך הבנים, לייסד בית מדרש לרבנים והם מתיימרים להיות הדואגים לכלל ישראל ולהציל כבוד התורה וכבוד ישראל בין העמים. „והלא צחוק הוא — ממשיך הכרוז — להאמין לדבריהם של אנשים אלה אשר רוצים לצוד ברשתם נפשות תמימות ולהשתלט על הקהילות". הכרוז מסיים בקריאה נמרצת לייסד בכל עיר ועיר חברת „מחזיקי הדת" כדוגמת החברה בעיר לבוב ועל הכרוז הזה חתומים גדולי הרבנים.

העתון „מחזיקי הדת" עמד על המשמר בכל העניינים הנוגעים לדת והגיב בחריפות על כל הצעותיהם ומזימותיהם של המתבוללים מחברת „שומר ישראל". העתון מציין עובדה: כאשר ביקש הג"ר יוסף־שאול נתנזון, רבה של לבוב, לתקן את העירובין והיה צורך ברשיון מן ה„מגיסטראט" (משרד העיר) פנה תחילה ה„מגיסטראט" אל ועד הקהילה היהודית בשאלה אם זהו דבר נחוץ, ומכיון שבראש ועד הקהילה עמדו אז חברי „שומר ישראל" השיבו ל„מגיסטראט" בלבוב שהעירוב הוא דבר בלתי נחוץ („מחזיקי הדת", מיום ג' ניסן תרמ"א). וכך היה הדבר גם בטשרנוביץ. גם שם היו ראשי הקהילה מהמתבוללים ולא נתנו להרב ר' בנימין לתקן את העירוב, ובעיר דרוהוביטש אשר גם שם הנהלת הקהילה היחה בידיהם לא נמצאה מקוה מתוקנת לטהרה — „ולחרפת יחשב לעדה ההיא", מציין העתון.

תעמולה רבה ניהלו הרבנים ומנהלי החברה כדי להביא לפתיחת עוד סניפים בערי השדה, ואמנם נוסדו מאות סניפים ל„מחזיקי הדת" בערים ועיירות שונות בגאליציה. היה זה הנסיון הראשון ליצור ארגון מגובש

של יהודים חרדים. מאמרים וכרוזים חריפים הופיעו, כאמור, לרוב בכל גליון וגליון של „מחזיקי הדת". במשך זמן רב ניהלו מלחמה חריפה נגד עצם קיומו ופעולותיו של הארגון „שומר ישראל". אולם מאוחר יותר עברה המערכה לפסים חדשים. הוחל במאבק נגד הצירים לפרלמנט האוסטרי שנבחרו מטעם „שומר ישראל".

האדמו"ר רבי יהושע רוקח זצ"ל מבלז בא אז באופן מיוחד ללבוב וישב בה כמה שבועות, כשהוא מעודד ומזרז את המתעסקים בפעולה.

מערכת הבחירות לפרלמנט

הפעולה הפוליטית הראשונה של „מחזיקי הדת" נסתמנה סמוך להיוסדה, בחודש תמוז תרל"ט. התקיימו אז הבחירות לפרלמנט האוסטרי. המתבוללים עשו את כל אשר ביכולתם כדי להשיג את קולות יהודי גאליציה ובוקובינה. לשם כך ערכו בזמנו את ה„געמיינדע מאג". אולם רבני גאליציה, בידעם שהנבחרים האלו ינהיגו את כל צורות הריפורמה האשכנזית בין המוני העם היהודי, לחמו נגדם מלחמת־תנופה ביחד עם „מחזיקי הדת" והציעו לבוחר היהודי מועמדים משלהם. כמועמדים לפרלמנט בשם „מחזיקי הדת" הופיעו: הרב סופר מקראקא, הרב אורנשטיין מלבוב, הרב איטינגר מלבוב והרב שמלקיס מפשמישל.

אנשי „שומר ישראל" ידעו יפה את מלאכת התעמולה לקראת הבחירות. גם פקידי הרשות עזרו להם להתגבר על מכשולים שונים בכל הדרכים הכשרות והבלתי־כשרות ועשו הכל כדי להכניסם לפרלמנט, בהיותם מעוניינים לחסל את האוריינטציה הפולנית, אשר שררה אז גם בגאליציה — ושעוד ידובר עליה להלן. לעומת זאת, המוני היהודים החרדים הפשוטים — והרבנים בראשם — טרם ידעו והכירו את דרכי מלחמת הבחירות ולכן לא הצליחו להתגבר על הקשיים וגם לא ידעו בדיוק את חוקת הבחירות. בכל זאת עלה בידם להעביר כציר לפרלמנט את הג"ר שמעון סופר מקראקא, שנבחר באיזור קולומיי־סניאטין־בוצ'אץ'.

היתה זאת מלחמה כבדה ורצינית. השתתפותם של אישים ידועי־שם כמו רבי שמעון סופר מקראקא, שמסר את כוחו עד להתרופפות בריאותו, או רבי יצחק שמלקיס — גאון יהדות גאליציה בדורו — ובאופן מיוחד האדמו"ר רבי יהושע מבלז, שנטל חלק פעיל במאבק זה ואשר יצא לשמו כמה פעמים ממקום מגוריו וישב במשך שבועות מספר בלבוב והיה אחד המנצחים על המערכה הזאת בחריפות רבה — מלמדים די והותר על ההיאבקות הגדולה בין רוב־רובה של יהדות גאליציה ורוב המדינות

הנספחות לאוסטריה באותו פרק, לבין המתבוללים, שבעזרת הפקידות הגבוהה בממשל המרכזי ניסו להשתלט על הציבור ולהנהיג בקרבו ריפורמות מרחיקות־לכת.

היאבקות עזה

ההיאבקות בין המיעוטים בגאליציה לבין הממשלה המרכזית היתה *אז בכל עוזה. שני הצדדים היו מעונינים בקולות היהודים, או לפחות* בקולות הצירים היהודים, שייבחרו לפרלמנט. גם חברת „שומר ישראל" היתה מעורבת בהיאבקות זו. פקידי הנציבות הממשלתית בלבוב התנגדו ל„שומר ישראל", אך לעומת זאת קיבלה החברה עידוד ותמיכה מהממשלה המרכזית, שבידה היה מפתח הבחירות. שליחים מיוחדים משני הצדדים הופיעו ודרשו לבחור בנציגיהם, ניסו בכל דרכי ההשפעה למשוך קולות.

חברת „מחזיקי הדת" החליטה לעת־עתה לא להתערב בהיאבקות זו, אלא להעמיד כנגדם מועמדים משלה לפרלמנט, כדי להרוס בצורה זו את יסוד קיומם של המתבוללים למיניהם. שליחים מיוחדים מצויידים בקול־קורא ומכתבי המלצה מגדולי הרבנים והאדמו"רים, יצאו לערים ולעיירות בכל רחבי גאליציה ולחמו בעוז נגד רשימות המתבוללים. המועמדים החרדים היו הרב סופר מקראקא — באיזור קולומיי, בוצ'אץ' וסניאטין; הרב אורנשטיין מלבוב — באיזור ברוד וזלוצ'וב; הרב איטינגד מלבוב — באיזור דרוהוביץ, סטרי וסמבור; הרב שמלקיס מפשמישל — בפשמישל וגרידינג. העיירות באיזורים הללו היו מלאות „משכילים", שהתערבו בפועל במלחמת־בחירות זו ואשר קיבלו תמיכה רבה מהשלטון המרכזי ומכח זה השתלטו על הקולות היהודיים בחלקם הגדול. חלק חשוב לא השתתף כלל בבחירות, וחלק נתנו קולותיהם לרשימות לא־יהודיות. בנסיבות האלו נבחר רק הרב סופר מקראקא לפרלמנט.

כניסתו של הרב סופר מקראקא כציר לפרלמנט, חיזקה את „מחזיקי הדת" חיזוק רב ואיפשרה גם פעולה פוליטית מסונפת בהיקף רב, במקביל לערך אישיותו הדגולה והליכותיו המנומסות, שהיו אומרות כבוד ויקר גם בעיני הגויים. צירי הפרלמנט ושרי המדינה העריצוהו וכיבדוהו מאד. הוא פעל והשתדל בתום־לבב לטובת הכלל והפרט בזכות מעמדו הרם, כבא־כח היהדות החרדית המאורגנת בגאליציה ובוקובינה, רוב מנין ובנין של היהדות באוסטריה דאז. מעמדו החדש הוסיף לו ול„מחזיקי הדת" משקל רב.

האוריינטציה המדינית של יהודי גאליציה

המונרכיה האוסטרית היתה מורכבת ממדינות ועמים שונים: אוסטריה והונגריה, בוהמיה, מוריביה, פולנים, גרמנים, רותינים, רוסים וכדומה. כל הגושים הללו התרוצצו בממלכה ההבסבורגית, אשר חיפשה את הדרך לגבשם לחטיבה אחת. חבל גאליציה היה מקום־תורפה מיוחד במינו. הממשלה המרכזית חיפשה את הדרך לשכך את התיאבון הלאומי של תושבי גאליציה — ובמיוחד של הפולנים, אשר שאיפתם הלאומית בערה בקרבם. על מתכנני ומעצבי מדיניות הממשלה בוינה רבץ כנטל התפקיד הגדול, להשפיע על האוכלוסיה בכיוון המדיניות המרכזית. יהודי גאליציה, שהיוו חלק גדול מאוכלוסיה זו, נדרשו כל הזמן משני הצדדים לעמוד לצדם. אוריינטציה מדינית זו של היהודים גרמה למלחמת המתבוללים וה„משכילים" משני הצדדים.

היהדות החרדית עוד היתה בשעה זו רוב־מנין־ובנין בגאליציה. גם חברת „מחזיקי הדת", כארגון ראשון ורשמי של היהדות החרדית בגאליציה, שמטרתו קודש להצלת החיים הדתיים והנוער היהודי מהתבוללות וכליה רוחנית, לשמור על הגחלת היהודית — נסחפה שלא מרצונה לקלחת פוליטית זו, ועל פי רוב נאלצה לתמוך בכיוון הפולני, שדובריו היו מושלי המחוזות והפקידות הממשלתית הגליציאית, ואשר רובם ככולם היו פולנים. בשכר זה ניתנו הקלות שונות לאוכלוסיה היהודית. אנשי הרשות לא שמו לב — עקב יחס זה — למלשינות שבאה מצד ה„משכילים" על ה„חרדים". אבל עמדה זו הולידה פירוד פנימי בתוככי היהדות החרדית. הרבה גדולים וטובים נעמדו מרחוק ולא נתנו ידם לפעולות „מחזיקי הדת".

ד

המלחמה הגדולה במחבלי כרמים

נחזור לפי־שעה לתקופת הבראשית של ארגון זה ומלחמתו הגדולה נגד המתבוללים מכל המינים, כמו נגד התיקונים שהם זממו להנהיג בקהילות ישראל ובמערכת החינוך היהודי.

נסיון חתרני שהוכשל

מערכה כבדה התלקחה בין „מחזיקי הדת" ובין ראשי „שומר ישראל" — שהוציאו גם עתון משלהם בשפה הגרמנית בשם „איזראליט" — על רקע עלילה נתעבת. שלושת צירי „שומר ישראל" בפרלמנט האוסטרי התקשרו עם „הקלוב הוינאי" בפרלמנט והעלו ע"י כך את חמת הצירים הפולניים שנבחרו בגאליציה. הגר"ש סופר נכנס אז ל„פולענ־קלוב"

בפרלמנט על פי מקרה, שיש לראותו כהשגחה פרטית עליונה. צירי „שומר ישראל" השתמשו במלשינות נגד התלמוד, בהתאם לעלילות רולינג (אנטישמי ידוע, מחבר ספר להשמצת התלמוד), ועשו הכל כדי להתגבר על החרדים ולהנהיג בגאליציה ריפורמה במתכונת של „קולטוס־געמיינדע", וכן להחליף את מנהגי היהודים כמעט בכל שטחי החיים. חברי ה„פולענ־קלוב" הודיעו, איפוא, להגר"ש סופר על המתרחש מאחורי הקלעים ועל המלשינות שצירי „שומר ישראל" — ובראשם הציר צוקר מעיר ברוד וכן הציר נוימן ועוד — מלשינים בספירות הגבוהות של המלוכה.

מיניסטר החינוך האוסטרי נאלץ היה לקבל את הענין באופן ישיר לידיו. הוא הזמין אליו את שני הצדדים. מצד „שומר ישראל" הופיעו 12 איש. מטעם „מחזיקי הדת" הופיע הגר"ש סופר ואתו גיסו הגרש"ז שפיצר ראב"ד וינה והרב מקאליען. המיניסטר הופיע בלווי כל מנהלי המחלקות *והבירור החל. כשבע שעות נמשך הבירור הראשון, אשר נתחדש שנית* כעבור שבוע. בבירור זה באה לידי גילוי השגאה הכבושה ליהדות הדתית מצד המתבוללים. הגר"ש סופר הצהיר ברורות, כי אין שום אפשרות של הידברות עם אלה הכופרים, וכן שלא יקבל כל חוק שיתכוון להעביר על דיני התורה. יש צורך, אמר, לבתר את הקהילות ולייסד קהילות נפרדות („טרעננוגס־געמיינדע") לאורטודוקסים ולחוגים האחרים. המיניסטר האוסטרי לא היה מעונין בצעד מעין זה, מטעמים כמוסים, אולם לפחות עלה בידי הגר"ש סופר ע"י בירור־דברים זה להציל את יהדות גאליציה מחוק ריפורמי מובהק לקהילות ישראל.

אספה רבתי בשנת תרמ"ב

בשנת תרמ"ב נתכנסה שוב בלבוב אספה רבתי, בה השתתפו מאות רבנים, אדמו"רים ובעלי־בתים מכל ערי גאליציה. האספה התנהלה בראשותו של הגר"ש סופר והיתה מיועדת לחיזוק הדת ולהתקין תקנות שונות. האספה עשתה רושם כביר בכל גאליציה ובוקובינה. הדיה הגיעו אף מחוץ למדינה. עיקר הפעולה היתה אז מרוכזת נגד הצעת החוק שהגישו צירי „שומר ישראל" לממשלת אוסטריה בצורת תקנון לקהילה הריפורמית.

נביא בזה כמה דוגמאות מאלפות לדרכי המלחמה הזאת, מתוך דו"ח רשמי בנוסח מלא (העתק מעתון „מחזיקי הדת" מס' 14, מיום ו' ניסן תרמ"א):

„אזהרה כפולה ומכופלת לכל אחינו בני ישראל *המתחזיקים בתורת* ה' יתברך בכל לבם, המוסרים נפשם על קיומם, הנאנקים והנאנחים על ביטולה ח"ו, זרע אברהם יצחק ויעקב שומרי דת תוה"ק!

„עתה הגיע העת באה הצפירה, אשר כל מי אשר נפשו חשקה בתורה ומצותיה ואינו בוגד בה ח״ו כמו כת החדשה הרשעה, אשר קמו להרשיע ולהשבית ח״ו כל חוקי דת תוה״ק ולהשכיחה ח״ו מלבות כל ישראל, ישנס מתניו ויאזור כגבר חלציו ויוסף אומץ וכוח להלחם מול כת הכופרים והפוקרים האלה, לבלתי תת לבוא המשחית לחבל ח״ו.

„זה שלוש שנים אשר השומרונים שמו ידם לפרוש רשת לצודד כל נפשות בני עמנו אשר במדינתנו להורידם ח״ו לבאר שחת, וכל שקרי פחזותם ועזות מצחם לעין־כל נגד התלמוד היא התורה שבע״פ, אולם על כל דת תוה״ק נתנו עיניהם, כי תורה היא וכולה ניתנה למשה מפי הגבורה והכופר במקצתה הוא כופר בכולה ר״ל. בראשונה פרשו רשת לכל מנהלי הקהילות להועד על מלאות ה„געמיינדעטאג״ לחבר את הקהילות להיות אחד עם הכופרים ואשר המה יעמדו בראש כל המדינה ועפ״י דבריהם יהיה התנהגות כל המדינה.

„תלי״ת לא אלמן ישראל כולם שמעו לקול הרבנים הצדיקים אשר הזהירו אותם לבל לבוא להיות אחם במחיצתם ובעהשי״ת הופרה עצת בוגדים, ובראותם אז כי תוחלתם נכזבה והמציאו להם דרך חדשה ושמו דבריהם בפי נכרי אחד שונא ישראל לדבר תועה על תורה שבע״פ ויכתוב את דבריהם בספר להציע דבריהם לפני בית המחוקקים ולפני שרי המשרה המה המיניסטעריום, יר״ה. ותלי״ת אחרי אשר כל הקהילות הקודש אשר במדינתנו שלחו כתבי מחאות, פריטעסטען, הושבו דבריו אחור.

„ואחרי אשר ראו כי גם זאת לא עלתה בידם, הסבו פניהם אל אחד השרים לקיים את השטאטוטען השמדיות שלהם לכוף את הקהילות לקבל אותם — ובעזהשי״ת גם זה לא עלתה בידם, ע״י השתדלות הרה״ק מקראקא שליט״א.

„אמנם הרשעים לא ינוחו ולא ישקוט יום ולילה לא ישבותו מלהזיד ולהרשיע, וכרתו ברית עם ראשי מנהיגי וויען ובעהמן ומעהרין והסיתו את מקצת שרי המשרה יר״ה ליקח מידינו את האוטונומיה (הוא רשיון הניתן לנו מהממשלה ע״י חוקי הקונסטיטוציאן לנהג את הקהלות כרצון איש ואיש) רק לחוקק חוקים מהממשלה על כל היהודים המתגוררים במדינת עסטרייך, כמובא במ״ע פרעסע החדשה נומער 35, וכבר מובא במ״ע המזה״ה שלנו פעמיים.

„אמנם כעת על של עתה באנו, יען כי המשרה והממשלה יר״ה יתנהגו בצדק ובמשפט ואין דעתם לעשות דבר נגד דת ישראל, ע״כ קראו למו אנשים מכובדים מילידי עמנו ממדינת עסטרייך אשר דימו בלבבם כי גם בעניני הדת המה מלומדים — אם כי יודעים אנחנו אשר כל דת ישראל מוזר מהם, וישונאי הדת המה (והשרים יוקרים את

דתנו ותורתנו הרבה יותר מהם). אי לזאת קראו להם לשמוע מהם אם יש בחוקים האלה איזה דברים המנגדים נגד דת תוה"ק, והשרים לתומם לא ידעו כי המקוראים האלה המה שונאים להדת ורצונם להשחית ח"ו יותר מכל משנאינו הקמים עלינו ועל דתנו בימי קדם כבימי אנטיוכוס ותבריו, כי הם לא ביקשו לבטל רק קצת מצות והמה על כל התורה המה באים לעקר ולשרש עד היסוד, כ"א אין תורה שבע"פ אין תורה ח"ו. אי לזאת הי' למורת רוח ולדאבון נפש להרב הגאון מקראקא נ"י לבוא בסוד מרעים כאלה, אך להפצרת הקולסאס מיניסטר לא יכול להשיב פניו ריקם, באמרו כי מהועד הלזה לא יצא שום דבר כי הוא רק אנקעטע, אשר מהותה הוא רק לשמוע דעת אנשים הבקיאים בסדרי והנהגת היהדים ולא יבוא הדבר למנין הדיעות, צום אבשטימיען, ע"כ שמע לקולו לבוא הוא ואחוזת מרעהו ה"ה הרב הגאון מר"ז שפיצער נ"י והרב הגאון האב"ד מקאליען נ"י.

„ובהאספם ביום ו' עש"ק פ' שמיני באסיפה ראשונה ובראשם הסקציאנס שעף הר' בארון פ. לעמיר ואחריו הרעפערענט ה' גענעוויטש על מעשה החוקים האלה ושנים־עשר אנשים מהרעפארם ולהבדיל השלשה רבנים הצדיקים המאמינים באמת התורה שבכתב ובע"פ ה"ה הרב הגאון הגדול מקראקא יחי' והרה"ג ר"ז שפיצער נ"י והרה"ג מקאליען נ"י, והי' ראש המדברים הרב הגאון מקראקא שליט"א.

„ויען כי הבין בשכלו כי ראשית כל מזמותם לבטל ח"ו תורה שבע"פ מקרב ישראל ובזה תהרס כל הדת ח"ו ע"כ המה מבקשים תחבולות להפק זממם מטעם הממשלה אשר יוקמו על בכל קהלות הקדש רעבנים כמו באשכנז אשר ע"י רעבנים כאלה בימים לא כבירים נשכחה כל התורה כולה מהם ומבניהם וב"ב לא יזכר ולא יפקד שמה עוד זכר מצוה אחת מכל דת תוה"ק ר"ל — לזאת פתח פיו וכה אמר: ברשיון השרים הנכבדים מחוייב אני לחוות דעתי, לו היו כל היהודים היושבים במדינת עסטרייך כת אחת כולם כאחד באמונה שלימה בתורה שבכתב ובע"פ מקדם לא הייתי מנגד לכל החוקים אשר תעמיד עלינו המשרה יר"ה, כי שום חוק ומשפט לא יזיק לנו ולדתנו. אמנם אחרי כי בעוה"ר נפרעו פרצות בישראל ונעשו לשני כתות רחוקים מאד, הכת האחת המה רוב בני ישראל ההולכים בעקבי אבותינו היהודים באמת אשר זה שלושת אלפים שנים מחזיקים בתורתנו במסירות נפשם ומאודם עד היום הזה ושפכו דמם כמים ובאו באש ובמים על ביטול חוק אחת ח"ו מחוקי דתוה"ק כאשר קבלנו מחז"ל דור אחר דור מפי משה מפי הגבורה, וכת השני המה נגדינו אשר יצאו מקרבנו זה לא כביר בוגדי תורה ההולכים אחרי שרירות לבם הרע וכפרו בכל התורה ובפיהם יאמרו כי רק בתורה

שבע״פ המה מכחישים — לזאת לא נוכל לקבל את החוקים האלה אשר הוא רק להתאחד עם בוגדי תורה והמה ימשלו בנו. ע״כ אם חפץ הממשלה בחוקים האלה לא נמצא דרך הטוב והשלום ליהודים כ״א הפירוד, ובלעדי זה אני מנגד להחוק הלזה ולזכת מידינו האוטאנאמיע חגם לעשות חוקים על רבנים ודיינים ובהנהגת בתי־כנסיות ובתי מדרשות ומנינים ומוחלים ות״ת ובית הקברות וכדומה הנזכר בתוך הלזה.

„ואחריו מלאו הרב הגאון ר״ז שפיצער נ״י ראש ב״ד דק׳ וויען והרב הגאון האבד״ק קאליען נ״י, כי לא נמצא דרך הטוב כ״א דרך ההוא ובאם לא נוכל ליקח את החוקים האלה ונעשה פראטעסטין עליהם.

„וביום א׳ פ׳ תזריע נתאספו פעם שנית, ובתחילה דיבר סרה ה׳ ב׳ קעניגסוועריטר א׳ מהשנים־עשר על כל היהודים חופשי תורה והרבנים הישנים העוסקים בתלמוד ומפרשיו, ולמה לא יעשה בעסטרייך כמו במדינת צרפת כמנהגת הקאנסוסטאריאום ברעבנים בשלושה קלאסין כמנהג הכומרים שמה ולמה לא תתבטל ההנהגה הראשונה מהיהודים והרחיב מאד בדיבה רבה ונאצות וקלון על התורה ומוריה.

„ויען הרב הגאון מקאליען נ״י בחרי־אף: הנה אנכי מגדד דבר ה׳ קעניגסוועריטר אשר מילא בפיו לדבר גבוהות נגד רבותינו גדולינו, הלא המה תפארתינו וגאוניו, והרבנים אין להם ללמוד כ״א חכמות התורה עפ״י קבלת חז״ל, ושארי ההשכלות כלא המה נגדה ומזיק לה מאד, והאריך והרחיב בדיבורו עד כי ה׳ ק״ן החוורו פניו ועזב את האסיפה והלך לביתו.

„ועמד א׳ ראש מנהלי עדת ישורון מק״ק וויען ושמו קוראנדא ויאמר הנה כעת באתי לגלות אוזן כל שומע כי אין ההלמוד מיסודי הדת ואדרבא היא מחיצת ברזל נגד תהלוכות ההשכלה ורודפי קידמה, וחבר נאמן אני להנכבדים המלומדים אייזמגער וראהלונג (ימ״ש) אשר המה דברו סרה על התלמוד דברים אשר לא שמעתם אוזן מעולם. ודיבר עוד קלון ונאצות רבות על תורה שבע״פ עד אשר השרים הנכבדים בחלה נפשם בדבריו המאוסים, כאשר מבואר באריכות במ״ע ה„וועלט־בלאט״.

„והנה הרה״ג מקראקא נ״י היה רוצה לקרוע בגדיו ונתעלף בשמוע את ההירופים והגידופים הללו, וכאשר סכר פי דובר שקר עמדו הרב הג׳ רז״ש נ״י והרב הג׳ מקאליען ונתנו לו ת״ת על אשר הודה כי רוצה בביטולו של התלמוד ר״ל, ועתה ידעו כל השרים הנכבדים איך מרוחקים הכת הזאת מאתנו כאשר ביזו לעיני העמים תורה שבע״פ אשר אנחנו מסרנו נפשינו עליה וכבר נספג דם ישראל כמים רבים עליה, ועתה יראו ויבינו השרים והשופטים איך אנחנו לא יכולים להתאחד עמהם בהנהגת

הקולטוס כפי חוקים הנעשים ואיך צדקו דברי הרב שרייבר כי אין לעשות חוק ומשפט על הנהלת הקהילות ולהתאחד השתי הכתות האלה יחד, ע"כ מוכרחים לעשות פראטעסטין נגד החוקים האלה.

„והרכינו השרים ראשם על דבריהם, כי ראו כי הצדק עם הרבנים הירא"ם ורחוקים המה הכתות כרחוק מזרח ממערב. ועתה צריכים הקהילות לזרז עצמם בזריזות יתירה ולחתום המחאות (פראטעסטעז) הנשלחים לכם עתה, אשר ממאנים המה בהחוקים האלה, רק אשר כל קהילה וקהילה תהי' ברשותה להתנהג בעירה כרצונה, כחוקי ההשתוות הגלייעכגעזעץ, אל ימשלו בהם הכופרים, ולשלוח תיכף ומיד המחאית האלה להח"ק מחז"ה על אדרעס שלנו — זכל הזריז ה"ז משובח ותבוא עליו ברכת טוב".

אחרי האספה הנ"ל החלה התקפה עצומה על „מחזיקי הדת" מצד העתון „איזראליט" של „שומר ישראל", אשר מנהליו רגזו מאד על הרב דקראקא מאחר שעלתה בידו אחרי השתדלויות רבות להתגבר על כל המכשולים ולהעביר את רוע הגזירה. המלשינות החלה בכל הדרכים ובכל „החלונות הגבוהים" על אישים שונים וביחוד על „מחזיקי הדת". עתון „מחזיקי הדת" לא טמן ידו בצלחת ובמשך שנים הופיעו בו מאמרים ותשובות חריפות למאד. פקידי הממשלה לא הבינו כמובן את השפה העברית המליצית של „מחזיקי הדת". לעומת זאת המיט העתון הגרמני „איזראליט" חרפה וקלון על ציבור יהודי גאליציה, בהיותו מובן גם לגויים, אשר עקבו בהתענינות — ובהנאה רבה — אחרי התפתחות הריב הפנימי בין היהודים למפלגותיהם.

המתבוללים, כמובן מאליו, לא טמנו את ידם בצלחת והמשיכו בפעולתם ההרסנית בתוככי הקהלות. אחרי התנכלויות לרוב הצליחו סוף־סוף להגיע עם השתדלויותיהם עד ל„רייכסראט" בוינה והעלו את הצעתם, בשנת תרמ"ז, לסגור את כל התלמודי־תורה בגאליציה ולייסד במקומם בתי־ספר לעם. חברת „מחזיקי הדת" פנתה אז בקול־קורא לכל סניפי החברה, שהתקיימו במאות ערים ועיירות, שישלחו מחאות לעיר הבירה נגד קבלת הצעה זו ובין השאר כתוב בקול הקורא: „ואתם הלא בפשכם יודעת מאד את אחרית הילדים בבתים כאלה. מי יהיו המורים, מי המנהלים ומי המשגיחים, מה תהיה ההדרכה ומה ההשגחה? פסה כל כל תקוה לשארית ישראל, אין עוד תוחלת לזכר אבות, כי אם אין גדיים אין תישים, אם אין קול יעקב, גם אין הבל פי תינוקות של בית רבן". ולהלן מעורר הקול־קורא: „אל נא תתעצלו ואל תנוחו עד אשר חפץ ה' בידיכם יצליח להרים קרן שלומי אמונה ולהושיב תלמוד תורת קדשנו על מכונתו כימי עולם וכשנים קדמוניות" (מחזיקי הדת, תרמ"ז).

דברי חיזוק ועידוד

בינתיים קיבל הגר"ש סופר עידוד רב מכל שכבות היהדות המסורתית, שהיו רוב מנין ורוב בנין של העם היהודי בגאליציה ובוקובינה; מכל האדמו"רים והחסידים לזרמיהם, וכן מכל שכבות ה„מתנגדים".

הדה של מלחמה זו הגיעה אל מחוץ לגבולות אוסטריה. גם מפולין הגיעו אל „מחזיקי הדת" — ובעיקר להגאון רבי שמעון סופר — מכתבי עידוד וחיזוק, בתוכם מאת הגאון הגודע ר' דובער מייזלש מורשה, מהאדמו"ר רבי יצחק־מאיר בעל „חידושי הרי"ם" מגור, תלמידו של הרבי הזקן מקוצק ואבי שושלת גור, מהאדמו"ר רבי חנוך מאלכסנדר, מהאדמו"ר רבי חיים מצאנז, מהגאון הגודע רבי יוסף באב"ד מטרנופול בעל „מנחת חינוך", מהגאון רבי יצחק שמלקיס בעל „בית יצחק" ועוד.

האדמו"ר בעל „חידושי הרי"ם" כותב:

„מכתבו היקר אתמול קבלתי, ועצותו תרביני כי חפצו לבוא לבאן ואני איש רש ונקלה אולי לאשר ביתי בית ועד למבקשי השי"ת גם אני בתוכם אולי נזכה שיהי' כנסיה לשם שמים להסות לבבינו אליו, והנה אהבתו דמר תקוע בלבי גם ממרחק, יתן השי"ת ויעזרהו בכל עזר וסיוע לעבודתו יתברך ברחבה ונתת וכ"ט, כחפצו וחפץ דושה"ט.

הק' **יצחק מאיר** בהרב מור"י ז"ל"

האדמו"ר מבלז, כותב בין השאר:

„נא ונא למען השי"ת ולמען מקיימי מצותיו בא יבוא הדרת גאונו ללבוב בסדר, ואתה תחזה מכל העם' וכו' ונקיים ונקבל עצת גאונו וגדולי הדור מה לעשות בישראל. וזאת ידע הדר"ג נ"י כי בלעדו לא נבין ולא נדע מה לעשות מאומה, ונקוה כי בעזרת צור ישראל נושעה ונצליח בכל אשר נפנה ונעשה למען טובת ישראל.

ה"ק **יהושע מבעלזא"**

והרי לדוגמא אחד ממכתבי הגר"ש סופר אל גדולי ישראל, בענין „מחזיקי הדת":

„אל קדוש ה' מכובד מן השלשה הכי נכבד תורה ועבודה וגמ"ח במקום אחד, בוצינא קדישא חסידא ופרישא כקש"ת מו"ה א ב ר ה ם י ע ק ב איש שלום („פרידמן") נרו יאיר כאור בשחקים בהיר עד ביאת הגואל הדרתו על ישראל יושב בשבת תחכמוני בק"ק ס"ג (סדיגורא) יע"א.

אחרי דרישת שלום הדרת קדושתו אבקש סליחה על איחור מכתבי עד היום, ה' יודע ועד כי מיום בואי מאסיפה הגדולה בק"ק לבוב לא נחתי ולא שלותי ולא שקטתי עד היום, ואני בעו"ה חלש מאד לבי סחרחר כמעט חישי אין אתי, ואין איש עמדי מכוחו ישחד בעדי אפילו לכתוב אשורית להשיב לקהלית אשר יריצו מכתביהם אלי וישפכו מרי שיחתם על הרבנים ותקנותיהם לפי טעותם אשר הטעו אותם כת השומרים מעיר לבוב כידוע בלי ספק להכ"ק שהרבה משטינים בקשו לעשות פראטעסטע נגד הסכמת השטאטואען בעצת פריצי עמינו אשר כל מחשבותם להריע ולעקור מוסדי הדת. אודה לה' אשר יעצנו לקרא לעזרת ה' בגבורים להפר עצת הרשעים, וה' הטוב ישלם שכר טוב להד"ק אשר בא על החתום בקול הקורא. זכות הרבים יהי' תלוי בו, ומובטחני בצדקתו שלא יחדול לעמוד לימינינו הן בתפלה ובחחנונים שיעזרנו ה' על דבר כבוד שמו לרומם קרן הצדיקים וקרני הרשעים יגדע והן להזהיר את הסרים למשמעתו ולחזקם בדברי קדשו שלא ישעו בדברי שקר אל כת השומרונים וכל איש ואיש במקומו בקהילתו יתאמץ בכל עוז לחזק החברה הקדושה „מחזיקי הדת" ככל הכתוב בעצת הרבנים יראי ה' וחושבי שמו, הנני חותם בכל חותמי ברכות את חג המצות יחוג ברב דיצות ושמחות עולם על ראשו כאוות נפשו הטהורה ונפש המצפה לישועה, עבד לעבדי ה'.

הק' **שמעון** בהגאון מהרמ"ם זצ"ל.

סך שני מאות זהובים צדקת פזרונו קבלנו לנכון בק"ק לבוב, ברכות לראש צדיק כצדקתו (להוצאות הח"ק מהז"ה)".

הלכה למעשה

היה זה מאבק שנמשך שנים רבות וכאמור היו מאוחדים בו כל השכבות של יהדות גאליציה באותו פרק, מלבד קומץ הריפורמים. הנהלת „מחזיקי הדת" פנתה אז בשאלה הלכותית אל רבני וגדולי ישראל ודרשה פסק הלכה מפורש, ואמנם נתקבלו תשובות למאות שבהן פסקו גדולי הדור הלכה למעשה, כי אסור לבחור באנשי „שומר ישראל" ואסור בכלל לבוא אתם במגע. השאלה היתה: „אם על פי דתוה"ק מותר למנות לטובי העיר פרנסים וראשים מהאנשים המתחדשים המזלזלים באיסורים ואוכלים נבילות וטריפות ומחללי שבתות בסתר ובגלוי? וגם בעיר שכבר נתמנו מהם בין המנהיגים, אם מותר לחרדים לישב עמהם ולצרף אותם לעניני וצרכי רבים? ואם מותר להעלותם לשארי עילוי של כבוד?"

אין כאן המקום להעתיק אפילו חלק זעיר מן התשובות — וביניהם קונטרס מיוחד של הגאון הנודע רבי שלמה קלוגר מברוד — שנתפרסמו בשעתו ואשר אפשר לחברם בכרך עב. כמובן שכולם באו לידי מסקנא אחת, לאיסור גמור למנות את הנ"ל ולשבת אתם יחד. כאן נסתפק רק במכתב שהיה מצורף אל תשובתו ההלכותית של הגר"ש סופר זצ"ל וזה לשונו:

„ב"ה, קראקא. למנהלי הח"ק מחזיקי הדת. קיל אומר קרא ואמר מה אקרא כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה יבש חציר נבל ציץ כי רוח ה' נשבה בו, אכן חציר העם יבש חציר נבל ציץ ודבר אלקינו יקום לעולם (ישעיה מ' ו').

„המקרא הזה אינו מובן כפשוטו, כי כפי משפט הלשון והבנה הפשוטה היה לו לכתוב ואומר מה אקרא ולא ואמר, לכן י"ל אשר כונת הנביא בפסוק הזה להוכיח אשר הדבורים האלה לא מצד התעוררות של בני דורו וגם לא מהתעוררות עצמו ידבר כמאמרו אין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך, ולכן דימה בתוכחתו את בני דורו וגם את עצמו לחציר העולה מאליו, אמנם גם כל חסדו כוונתו על עצמו, שהוא חסדו של הדור וגם הוא כציץ השדה בלי שום התפעלות והתעוררות עצמו, רק שהקול הקורא הוא אומר כל אלה הדברים קרא וגם אמר מה אקרא, כי גם כל הדור וגם חסדו שהוא הנביא המה רק כציץ השדה, כי גם הדבר אשר קורא לא מהתעוררות לבו המה, כי אם הוא דבר אלקינו יקום לעולם.

„כן קורא אני אליכם ידידי עליון בעלי הח"ק מחזיקי־הדת, אחרי כי אתם סדרתם הדברים לפני כל קהל עדת ישראל והרבתם ראיות ברורות מש"ס ופוסקים להלכה שאסור ליתן שום התמנות לאלה הבוגדים בה' ובתוה"ק ממש לא הנחתם שום זויות בש"ס ופוסקים אשר לא פשפשו עיניכם והוצאתם הלכה ברירה ואמיתית ומה עוד להוסיף על דבריכם, והרי הוא כקול אומר קרא ואמר תוך דיבור מה אקרא, אמנם הלוא מפורש בתוה"ק במדת מינוי ראשים מקרב אחיך תשים עליך ודרשו חז"ל כל משימות שאתה משים לא יהיו רק מקרב אחיך לא תוכל לתת עליך איש נכרי וידוע דברי חז"ל בכ"מ נכרי נקרא בן ישראל שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים ואחיך הוא אחיך בתורה ובמצות כן דרשו חז"ל בכל מקום.

„אך גם אם לא היה הדבר הזה מפורש בתוה"ק ודברי חז"ל בש"ס בכ"מ ופוסקים ראשונים ואחרונים היינו למדין הדבר הזה מצד השכל, כמאמר חז"ל אלמלי לא נתנה תורה לישראל היינו למדין צניעות מיונה גזל מנמלה וכו'. כן הדבר הזה. מי שמע כזאת גם בין העמים אשר ישימו עליהם ראשים ומנהלי עדתם בדברי דתם ואמונתם אנשים מבעלי

אמונה אחרת, אף כי אנחנו בניה של תורה נעמיד עלינו אנשים אשר אין להם שום דת וכל אמונתנו מוזרה היא להם. הודות לה' אשר נתננו לחסות בצל כנפי חסדי מלכנו החסיד יר"ה מושל מקשיב על דבר אמת וכל משרתיו יועציו ושריו דורשי משפט צדק הגמו ולא יתנונו בידי עולתה ואל ירך לבבם מקול עלה נובלת „איזראליט" היוצאת וראשה פרוע בעיר למבערג ואומרת אשר לב הממשלה ושרי' ויועציה בית חברת „שומר ישראל" הנה נתינה ולכל אשר תהפוץ תטנה וכל דברי החבורה הזאת אשר תציע לפני כ"ש הממשלה יר"ה כן יקום ודברי „ראבינער שרייבער (הוא הגר"ש סיפר בעצמו) אחרי גיזום ישליכו, כן מתפארים בעלה הנובל ההוא, תדעו אוהבי ואחי כי שקר כל אמרי פימו ואך שוט כוב בימינם.

„אנחנו מאמינים בני מאמינים אשר לב מלכים ושרים ביד ה', וחפץ ה' בידם ישליח, אם חפץ בנו ה' יאר עיני היועצים ושרי הממשלה יר"ה דורשי האמת ויבחינו בין האמת והפכו ויוציאו לצדק משפטם, אמן.

הכ"ד עבד לעבדי ה' עפר ואפר
שמעון סופר

הקברניט אבד

וכך נמשכה המלחמה הזאת בכל הלהט. מסירות־נפש שאין דוגמתה הראו החרדים במלחמה זו. הגר"ש סופר, אישיותו הדגולה, קשריו האמיצים והשתדלותו המתמדת בין השרים השונים וצירי הפרלמנט, וכמו־כן הראיונות שהיו לו כמה פעמים בפני הקיסר פרנץ יוזף — נתנו לו משקל רב ועלה בידו כל השנים לסתום כל פרצה ולהשיב מלחמה שערה, להתריס בעוז כנגד המלשינות של מרינוביץ' ואנשי „שומר ישראל" שעמדו מאחוריו.

אגב, מספרים: בשעה שהאדמו"ר רבי יהושע מבלז זצ"ל יסד את „מחזיקי הדת" והכניס בעובי הקורה את הגאון רבי שמעון סופר מקראקא, היה הגרש"ס ממאן בתחילה לקחת עליו את העול הזה מפני ביטול תורה שייגרם לו. ואז אמר לו הרבי מבלז: מקובלני שכל אדם מוטל עליו סכום מצוות לעשותן בעולם הזה, וכשגומרן מסתלק מן העולם, אבל חבל שאנשים כאלה יסתלקו כל־כך מהר מן העולם, לכך יש עצה כפי שמצאנו בפסוק „חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתייצב": מי שמהיר במלאכתו וגומר את תפקידו בעולם במוקדם, ישנה עצה כדי שלא יסתלק מן העולם לעשותו חיוני בשביל העולם ולהטיל עליו תפקיד „לפני מלכים יתייצב", כדי שיהא עסוק. וכן הדבר עמנו: נחוץ לנו אדם כמו הרב דקראקא אשר לפני מלכים יתייצב ויעסוק בצרכי ציבור!

על גודל הידידות שבין שני הגדולים הללו ועל החיבה המופלגת והכבוד אשר רחש האדמו"ר מבלז להג"ר שמעון סופר זצ"ל, תעיד גם העובדה, שכאשר הגיעה לבלז הידיעה על פטירתו של גאון זה ציווה הרבי ר' יהושע'לי על כל הנשים לפרוק את עדייהן מעליהן — כי אבל כבד הוא לישראל.

היה זה ביום י"ז אדר תרמ"ב, כאשר הגאון רבי שמעון סופר זצ"ל, מנהיגה הדגול של „מחזיקי הדת" ורבה של קראקא המעטירה, נתבקש לישיבה של מעלה. פטירתו היתה מכה קשה ליהדות גאליציה. אבד ממנה קברניטה, הופסק כל קשר עם הממשלה ועם צירי הפרלמנט, ובמשך זמן מסוים נחלשה מאד עבודתה של „מחזיקי הדת". את מקומו של הרב דקראקא לא היה קל למלא. אחרי התייעצות ממושכת נבחר לממלא־מקומו בנשיאות „מחזיקי הדת" הרבני הנגיד המפורסם — גם הוא נצר למשפחת ה„*חתם* סופר" — ר' יצחק־לייב סופר מדרוהוביטש, *שהיה* תלמיד־חכם גדול ובעל השכלה. גדולי ישראל תלו בו תקוותם כי ימשיך בפעלו הגדול של הרב דקראקא, בידעו את הליכות שרי המדינה ונימוסיה ובהיותו עתיר־נכסין ובקי בתכסיסי המלחמה מארץ מולדתו הונגריה, כבנו של הרב דפרסבורג הגאון רבי אברהם־שמואל־בנימין זצ"ל, בעל ה„כתב סופר".

ה

שידוד המערכות

שנים על גבי שנים נמשכה בוינה מלחמה זו משני הצדדים. מאמרים רבים נתפרסמו בעתונות האוסטרית של כל המפלגות היהודיות והלא־יהודיות, על דקע בעיה זו. הריפורמיים ניהלו מלחמה נגד ה„חדר", ה„תלמוד תורה", הרבנים וכל „כלי קודש". חוברות מיוחדות בשפות אשכנז, יידיש ועברית הופיעו אז לעשרות, בעד ונגד. הדיה של המלחמה הזאת הגיעו גם לארצות חוץ. „פסק דין" של רבנים ריפורמיים נתפרסם בעתונות הלועזית, לפיו יש ללחום נגד „מורדי האור" וכי יש לפי ה„דין" להתיר את הכתיבה בשבת לתלמידי בתי הספר היהודים, וכדומה.

בינתיים החלו להקים בגאליציה בתי־ספר של „אליאנס" ללימוד מלאכה לילדי היהודים בבתי ספר מקצועיים מיוחדים, פרי תרומתו של הבארון הירש. מנהלי בתי־ספר אלו לא הצטיינו ביותר, כמובן מאליו, בחייהם הדתיים — ושוב התלקחה מלחמה.

„מחזיקי הדת" בלבוב הרחיבו את פעילותם וארגנו את צעירי ישראל בלבוב אשר נאלצו — בגלל מצבם החומרי הקשה — ללמוד מקצוע, כשוליות אצל בעלי מלאכה שונים. רבני העיר ארגנו את בעלי המלאכה ויסדו להם בתי־כנסיות מיוחדים לכל מקצוע לחוד, בכדי לסדר עבורם שיעורים וחיי חברה עירניים, לרומם את בעלי המלאכה ולשדלם להחזיק את השוליות לא רק לשם לימוד מלאכה, כי גם במטרה להשגיח שלא יסורו מדרכי־המסורה. כך נוסדו בלבוב עשרות חברות ובתי־כנסת לפחחים, לחייטים, לסנדלרים, לנגרים ולכל בעלי מקצוע מסוים לחוד, אשר פיתחו חיי חברה נפלאים, טיפחו מעשי חסד וצדקה וכל הליכותיהם ספוגות תורה ויראה — לעומת חניכי בתי הספר המקצועיים, אשר תלמידיהם יצאו מיד לתרבות רעה.

החלשת הכח החרדי

עם שינוי פני הדברים בוינה, עיר המטרופולין, באין ליהדות החרדית ציר בפרלמנט ועקב הפעולה העקשנית של המתבוללים, האמינו סוף־סוף ראשי המיניסטריון לחינוך וצירי הפרלמנט, כי יש להנהיג ריפורמה בחינוך יהודי גאליציה. גרמו לכך, לא רק המתבוללים, אלא גם המאמרים הרבים שהופיעו בעתונות הגרמנית, הרוסית וכו'. הריב והמדון על רקע פרובלימות אלה מצא לו מטפחים גם מקרב בעלי ה„השכלה" בברלין ובפטרבורג, בוילנא ובברסלאו. המשכילים ניצלו לצורך שכנוע ראשי המיניסטריון הוינאי גם את המוטיב הפופולארי, המגרה, שהמצב השורר בהווה מזיק אפילו לפרסטיז'ה האוסטרית.

אם עלה בידי עסקני „מחזיקי הדת" להחזיק מעמד, הרי זה אך על רקע ריב פוליטי פנימי בין הפולנים בגאליציה (ה„פולענ־קלוב") לבין ה„וינאים". הפולנים בגאליציה השכילו הודות לכך לנצל את קולות המוני החסידים, ובעיקר חסידי בלז, לבחירת נציגיהם לפרלמנט האוסטרי. בשכר זה עיכבו את ההוראות שבאו מגבוה ולא הוציאו אותן לפועל.

בשנים הבאות ירדה כבר היהדות החרדית מגדולתה. פלגים רבים מתוכה נתפסו ברשת ה„השכלה". התיאבון ללימודי־חול גבר, קשיי החיים הכבידו ורבים מצעירי ישראל הצטרפו לבתי־ספר כלליים או שפרשו לחיי מלאכה בבתי־ספר שונים. הזמנים עשו את שלהם. גם בוינה ישבו יהודים — לא רק מתבוללים, כי גם לאומיים — כמו ד"ר בלוך, ראובן בירר ועוד, אשר יצאו אף הם בדרישה להנהיג „תיקונים" שונים והיו להם שומעים. שוב התלקחה מחלוקת. „מחזיקי הדת" לחמה נגד כל כיוון, בחינת „חדש אסור מן התורה". התפתחותן של חבורות

ללימוד השפה העברית והתפשטות רעיון חיבת ציון, שהוחדר גם לגאליציה, קרעה ממחנה החרדים חלקים גדולים.

כשאנו קוראים כיום את המאמרים והכרוזים שנשתמרו מאז, הננו מרגישים את הכאב הגדול אשר פעפע בלב היהודים התמימים והישרים, שראו בחיסול היהדות ח"ו ואין לאל ידם להושיע. מתוך החומר הדוקומנטרי ניתן ללמוד, ש„מחזיקי הדת" נחלשה במדה רבה באותן שנים, עד שעקב העזובה הורגש הצורך לארגן מחדש את הסניפים כמעט בכל מקום — וכאן אנו מבחינים בפעילות רבה בעיקר מטעם חסידי בלז, אשר היו העומדים בראש כל הפעולות.

אספת חרום — תרמ"ז

באספה ארצית מיוחדת שנתכנסה בשנת תרמ"ז, הוטלה חובת תשלום ארנונה על כל חבר ב„מחזיקי הדת" לכיסוי הוצאות מקומיות, מלבד 40 אחוז מהמס שהופרש לקופה המרכזית, שהיתה מרוכזת בידי נשיא החברה רבי יצחק־לייב סופר מדרוהוביטש. באותה אספה אימצו את ידי ראשי החברה לשפר את התח"ם וישיבות־קטנות, להרבות בחברים ולבצע פעולה מיוחדת לאיסוף חתימות למחאה חדשה שהוגשה אח"כ למיניסטר ההשכלה והחינוך נגד ההוראות והפקודות החדשות להירוס מבנים רעועים של תלמודי־תורה ונגד החיוב להורות לימודי חול.

באספה זו נבחרו אנשים חדשים להנהלת החברה ונוסף לנשיא ר"ל סופר נתמנו: „הרב נ"י הנגיד הנכבד כמו"ה ברוך פדינהרט מבערז'אן; ב) הרבני הנגיד הנכבד כמו"ה מיכל הערצאג מדיקלא; ג) הרבני הנגיד הנכבד כמו"ה ליביש גרודער מהק"ב, ואתם הגביר הנעלה והמרומם מו"ה אברהם יוסף מדפיס, הג' וכו' יונה רוזנפלד, הג' וכו' שלמה שפרעכיר, הג' וכו' יהושע לאיש, הג' וכו' אהרן פיליפ, הרב המופלג ותיק וחסיד הנגיד מו"ה שמחה מאגד, הרבני וכו' אהרן פיפעס, הר' וכו' עובדי' שפירא, הר' וכו' ליב מארק, הר' וכו' שלמה פערקויץ, הר' וכו' מענדל מארגאשיס. מזכיר: ר' יוסף פיליפ. קאסירר: ר' לייבוש ראזינטאל, רואה חשבון: ר' נחום בורשטיין, בוכהאלטר: ר' יהושע ליפסקר, המסדר: ר' משה ליב הרמעלין, אדמיניסטרטור: ר' יהושע־העשיל־איגל".

הבחירות התנהלו לפי רוב קולות. לפני כן בחרו בועדת בחירות מיוחדת, שקיימה מספר ישיבות והכינה הקנות. אח"כ באו חברית לאספה והציעו הצעותיהם, וכל חברי האספה בחרו באישים מתוך אלה אשר הציעה ועדת הבחירות — שבראשה עמד האדמו"ר מבלז. האספה התנהלה ברוב הדר ועשתה רושם עז בקרב שדרות החסידים.

זמן קצר אחרי שנערכה אספה זו, יצאו הוראות מטעם מיניסטריוני הפנים, החינוך וההשכלה בווינה, וכן מטעם משרד הבריאות, להרוס את את המבנים הרעועים של בתי „תלמוד תורה" בערי גאליציה ולסגור את ה„חדרים". רובם ככולם נסגרו „מטעמי בריאות". היה ברור כי הלשנה מפורשת גרמה לכך והמלחמה התחדשה ביתר עוז — בדרכים כשרות ובלתי כשרות — משני הצדדים, בצורה שלא הוסיפה כבוד לישראל.

שליחים מיוחדים מטעם הנהלת „מחזיקי הדת" יצאו לווינה וחיפשו דרכים ועסקו בהשתדלויות מכל הצדדים לבטל את רוע הגזירה. היה זה לעת עריכת בחירות חדשות לפרלמנט. שונאי ישראל מכל העדות והעמים ניצלו את ההזדמנות הזאת וקבלו קונצסיות לבחירות הללו. „מחזיקי הדת" לא יצאה שוב ברשימה משלה ומפלגת ה„פולענ־קלוב" והפקידות הפולנית בגאליציה ניצלו את ההזדמנות הזאת. הקלות ועיכובי־צווים הושגו מיד אחרי שקיבלו הבטחות וערבויות לקולות החסידים בעיירות גאליציה. ואולם: מלחמה זו בין יהודים ליהודים גרמה נזק רב גם ליהדות החרדית כשלעצמה.

משברים וזעזועים

בינתיים הציף נחשול של אנטישמיות את גאליציה ואוקראינה. הגויים הרימו ראש. הדלות והעניות ברוב ערי גאליציה הולידה בעקבותיה תנועת הגירה המונית לעולם הגדול. רבים החלו לברוא הנה מרוסיה וכדומה, בדרכם לאמריקה, לארגנטינה וכו'. נוהלה העמולה חזקה וקראו ליהודים שיעברו לחיי עבודת אדמה ולנסוע לארגנטינה — ובצוק העתים אמנם הלכו רבים לארצות אלה. חלק גדול מן הנוער פנה עורף לישיבות וללימוד התורה וחיפש „תכלית". רוחות חדשות החלו לנשב בחלל עולם זה.

גם בתוך מחנה „מחזיקי הדת" התחולל משבר. חלק גדול התחיל להתרחק מהתנועה, בגלל הקיצוניות המופרזת שלא החזיקה מעמד. ראשי „מחזיקי הדת" התנגדו לכל הגירה שהיא — לאמריקה או לארגנטינה — וכן ללימוד מקצוע או לעבודת האדמה, לכל „חדש שאסור מן התורה". אך כגודל שנאת ישראל אל הגויים כך גדלו הסיכויים לכל התנועות שהתחילו להתארגן בקרב העם. מלבד תנועת ההגירה לארגנטינה להקמת ישובים חקלאים של הבארון הירש (הם כינו אותו במשמעות מיוחדת: בארון „צבי") ההלה כבר אז התנועה הגדולה של „חיבת ציון" ואח"כ של התנועה הציונית. כל התופעות האלה תלשו מדי פעם גושים חדשים, אברים שלמים מגופה של היהדות החרדית.

גם החיכוכים הפנימיים סייעו לא במעט להתפוררות הארגון החרדי הראשון. מחלוקת צאנז־סדיגורה בשעתה תרמה גם היא תרומה די טראגית

להתפוררות זו. היעדרם של אדמו"רי בית רוז'ין היתה ניכרת היטב באותן שנים. הארגון כשלעצמו התפורר ולא נותר ממנו כי אם העתון „מחזיקי הדת" ו„קול מחזיקי הדת", שנחשב לבסוף כבטאון חסידי בלז לבדם, ואשר ניהל את מלחמתו העיקשת עד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

העתון „מחזיקי הדת" שימש, אגב, כ„בית ספר" לרבים מסופרי ישראל בתקופה זו ולראשוני המורים לעברית בבתי־ספר העבריים שהוקמו אז. גרשום בארר, היה אחד העורכים של „מחזיקי הדת" — בעילום שמו, כמובן. כן השתתפו בעתון כעורכים: לוי קופרשטיין — מעורכי העתונות של ה„מזרחי" בגאליציה; יצחק אבן, הסופר הידוע, וכן שורה שלמה של סופרים ומורים, אשר למדו את אומנות הכתיבה מעל טורי עתון זה.

ו

בראי ההיסטוריה

להלן ננסה להדגים — בחומר דוקומנטרי חלקי — מאבקים ותקופות שונות בדברי ימי „מחזיקי הדת". זהו חומר די מאלף ללימוד תקופה זו בכללה.

ראש לכל: כיצד התייחסו יהודים תמימים אלה לתנועת „חיבת ציון" בראשות ציוני רוסיה — ובתוכם גם חלק מרבני רוסיה — ואיך נלחמו נגד תנועה זו.

היחס לציונות בניצניה הראשונים

„מאז נתנה רשות לפה להשתמש בשרביטו של החופש, לדבר, לכתוב ולהדפיס ככל העולה על רוח הדברים, נוסדו בעמים כתות ומפלגות שונות עצמו מספור. גם בקרב עמנו ב"י צמחה מפלגה אחת בשם פלסטינים אשר הורו והגו בענין „ישוב א"י" ותהי להם גלוסקא יפהפיה זו כתקות תקומה לארץ אבותינו. שריקות עדרים שמענו מחו"צ כנלחמים מעבר מזה בעד אחיהם האומללים המגורשים מארץ מכורותיהם, ומעבר מזה בעד אבן פנה ואבן יסוד לשיבת ציון ולקיבוץ גלויות.

„אכן, הפלא ופלא! אנחנו בני ישראל אשר מטבענו הננו עלולים להתפעל מקול קורא המבקש טובתנו ואשרנו, לא יצליח ביד רעיון הנשגב הזה להכות שרשיו שוה בכל הרוחות והכתות מבני עמנו; ואם אמנם רבו הסופרים המצלצלים במליצותיהם ומתריעין על העם לאמר „לכו ונעלה הר בית ה'" וכל אשר חלק לו ה' בעט עבריות יושב ועולה בראש

הומיות ושולח שבט סופר להלהיב את הלבבות לאהבת אה"ק, זה מאהבה לאומית וזה מתקות הגאולה המפעמת בקרבו, ובכל זאת השיטה הזאת עודנה מתנועעת ומתנודדת כקש על פני מים מבלי תוכל למצא ניר רחב להשתרש בה על אדמת ישראל. הלא שאול ישאלו בצדק ואמונה כאשר ישאלו סופרים אשר כבר התודעו אלינו בתור „חיבבי ציון" עוז ותעצומות לתיקון הגדול אשר יתקנו החובבים לתמוך ידי האכרים הפולחים ובוקעים רגבי אדמתנו הקדושה, ומי יתעלם להודות דבר אמת כי חוב קדוש רובץ על שכם כל יהודי נאמן להיות בעזרתם, איש איש כמסת נדבת ידם! ואמנם כל זמן שאין מתעורר לדבר מענין זה נכסה גם אנחנו את השיטה הזאת במעט הדומיה, ולא תשמע על פינו לא לטובה ולא לרעה. אכן מכיון שסופר נאמן שלח אמרתו, וכפי המושג מדבריו נפשו חכתה לבנות ולנטוע עץ החו"צ במחנה היהודים בארצנו, החרש לא נוכל מלבוננהו ולהודיענו כי גם אנחנו בכל אות נפשנו הופענו עצתנו על תועלת „ישוב א"י" לא מטעם „ישוב" א"י דוקא, כי רב מזה מבשרון „עבודת האדמה" הטובה והנכונה מאד, להכין מושב להנרדפים מארצות מולדתם, וביותר מזה לבני ציון היקרים אשר מכבר נתישבו באה"ק והנם חיים שם במצור ומצוק מאז נגדע הרבה מכסף הקדשים אשר הרימו בני ישראל מהונם תרומה ליושבים לפני ה' על אדמת הקודש, ובכל יום ויום יעוררו זעקת רעבון ומחסור באין להם כל עבודה למשלח ידם.

„אבל מלבד „ארבע קרנות" אשר יחשבו הסופרים בעצמם, הלא המה: א) כי החו"צ יתימרו לבנות חורבות יהודה ולהקים הריסות ירושלים ולקרב עת לחננה, הפך משיטתנו הנאמנה כי אם ה' לא יבנה ציון וישכון בה אוהבי שמו לשוא כל עמלנו; ב) אשר ראשי החובבים רובם פורקי עול תורה ומצוה; ג) אשר מרבית הפליטים בהר ציון פוחזים וריקים המה ואינם ראויים לברכת נדבת אחינו; ד) אשר תושבי ציון האומללים ירננו מאז שנשמעה „חיבת ציון" כי נכרת אוכל מפיהם וגשם הנדבות יורד במדבריות שמתמלאים מחורבנם של אוכלי לחם העצבים — עוד מבלעדי כל אלה קוץ ודרדר הננו רואים ברעיון „ישוב א"י" כפי מושגם של הלאומיים חו"צ, אשר במחשבתם זאת ירעו העם הזה והצל לא יצילו.

„לא שמענו מפיהם כי ידאגו בעד עניי ארץ ישראל הנתונים בצרה מכבר הימים שהם בלי ספק יודעים את שפת הארץ והנהגת הערביים והמה מוכשרים באמת לחרוש ולזרוע אדמת הקודש ולאכול לחם לשובע, כי אז ידענו תובתנו גם אנחנו להרים כשיפר קולנו עם כל הסופרים יחד לקרוא באזני עם ה' בוז בוזו כסף בוזו זהב בעד אחיכם האוכלים לחם עצלות, אולי יש תקוה כי יהיו לאנשים עובדי אדמה ויציצו ויפרחו מעיר ה' כעשב השדה... פנת עבודת החו"צ להוסיף תרבות אנשים אביונים

אשר גם המה לא נטו מעולם לאחוז במעדר ואתים, אנשים אשר זרים המה בארץ ואינם מכירים לדבר עם ערבי, אנשים אשר אויר הארץ לא יסבלו ומימיה כמים המאוררים באים בקרבם, כאשר קראנו רבות במכ"ע אשר גועלו משפחות משפחות מחלאים רעים ונאמנים והנה ההו"צ מביאים עליהם אסון ויציגו אותם כמפגע אל חצי שבר בצחות לשונם להתפאר יביאו קללה על משפחות רבות להסיעם משרש ארצם ולהטרידם מקנם להובילם כצאן לשאול.

„הן אמת כי רע ומר גורל רבים מאחינו רצוצים וגבוכים בארצותם וכטובע במצולות נהר יחפזו לחפש ולהתאחז בקש, כן ישישו ויגילו בשמעם כי יש מקלט בארץ אבותינו, ומבלי משים על לב אומרים עלה נעלה וירשנו את ארץ הטובה, יחשבו כי ימצאו שם כרמים וזיתים אשר ישאו פריים בלי עבודה ועמל, כי לא למדו ידיהם מעולם לעבוד את האדמה, ובבואם שמה יתמכרו אל המסיתים הצודים נפשות בחרמם, כאשר כן שמענו וידענו שהפילו למאות הלליהם תחלתם באונס וסופם ברצון ואם בעד פת לחם יפשע גבר עאכו"כ בעת אכף עליו פיו ונפשו ברעה תתמוגג הלא אנוס הוא לבקש כל האמצעים המצילים ממות נפשו ומחייתו ברעב. הגע בעצמך, איפוא, מי זה יועץ בושת לאיש הנס מפני הפחד ופחת כי יבקש מפלט על מאורת צפעוני מעון שחל ופתן זו"

אין זה אלא קטע אחד ממאמר שנתפרסם ב„קול מחזיקי הדת" מיום ח' שבט תרמ"ט. היתה זאת התחלת המלחמה נגד תנועת „חובבי ציון" ותנועת „בילו". יהודים אלה בשעתם היו נאמנים לשיטתם בכל תמימותם והופיעו גם כבאי־כוחו של הישוב הישן. מסתבר, שהמאמר דלעיל הנו פרי עטו של אחד הבקיאים במצב בא"י, ואולי נכתב ע"י אחד מאנשי הישוב הישן. נעדרות בו המליצות וסגנון כתיבת המאמרים של „מחזיקי הדת".

מלחמה זו גדלה והתפתחה אח"כ לממדים רחבים יותר, עם ראשיתה של התנועה הציונית המאורגנת.

נגד כל סטיה

מלחמת „מחזיקי הדת" נגד כל כיוון חדש ביהדות, הופנתה בעוז גם נגד הבארון הירש ומפעלו לחינוך מקצועי. ראשי החברה ייחסו לזה כוונות־פיגול וחששו מפני התבוללות היהדות ושאר סכנות לקיומה. ואולם, את המלחמה נגד הבארון, ניהלו ביתר זהירות מאשר במלחמתם נגד תנועת „חיבת ציון".

כל סטיה מהדרך המקובלת זכתה לתגובה חריפה מצד „מחזיקי הדת". במלוא החריפות — מהם דברים העומדים ברומו של עולם היהדות, ומהם דברים פחות חשובים. שיטתם היתה, שכל סטיה מהדרך המקובלת מביאה אתה מיד סטיות מרחיקות־לכת. לא חשוב היה אם זוהי שאלת ישוב א"י, או תיקון ה„חדרים", או תלבושת צנועה של בנות ישראל. בכל אלה ראו נציגי היהדות השרשית והמקורית — פועל־יוצא מהשפעת היהדות המתקדמת, תוצאות ההשכלה, ההתבוללות וכו'. אי לזאת לחמו בחירוף־נפש נגד הסטיות הללו.

כל ביקור של פקיד ממשלתי ב„חדר" בעירה כלשהי — שאמנם נערך בעקבות מלשינות — והוראותיו להנהיג תיקונים בסדרי הבית, נהפך לשערוריה ממש. החרדים ראו בזה משום הרס מוחלט של היהדות. על פי רוב מצאו „חדרים" אלה את מקומם בעליות־גג נוטות לנפול, במקומות צרים ואפלים, כתוצאה מהעניות הנוראה בערי גאליציה — אולם אנשי „מחזיקי הדת" והיהודים החרדים בכלל ראו בכך תוצאה ישירה של הלשנה ומלחמה מצד ה„משכילים" והמתבוללים.

גם עמדתם לשאלת ההגירה היתה שלילית. בשצף־קצף לחמו נגד אלה שהיגרו לארגנטינה או לארצות־הברית. מובן מאליו, כי לא הבעיה הטריטוריאלית העסיקה אותם, אלא ידיעתם הברורה שאותם יהודים בעזבם את מקום־הורתם־ולידתם ינטשו את דרך היהדות והמסורת כליל. ואמנם, הם צדקו עד מאד בהשקפתם זו. ספרות שלמה על נושא זה, בכלל זה שאלות־ותשובות הלכותיות לרוב, נדפסה בימים ההם ואין כאן המקום להדגימה מפני ריבוי החומר העצום. רב מיוחד נשלח אז ע"י חברת „מחזיקי הדת" לניו־יורק, כדי לחקור את המצב וכן לעזור למהגרים בסידור חיים דתיים באתר מגוריהם החדש. עם שוב השליח קראו למלחמה נגד ההגירה לארה"ב, בידעם ללא שום ספק כי רבני הריפורמה וקהלותיהם שולטים ברחוב היהודי בניו־יורק ובשאר ערי אמריקה. השמועות על המסחר עם „סחורה חיה" סיפקו להם חומר די והותר בשביל להחרים כמעט את המשפחות שהתירו לקרוביהן לנסוע לארגנטינה וכדומה.

מסע לארץ הצבי

בשנת תרמ"ט אירגנה חברת „מחזיקי הדת" — בשיתוף פעולה עם הרבנים החרדים מהונגריה — נסיעה בצוותא לארץ הקדושה. יוזם התיור הזה היה הג"ר שמעון סופר, מגזע החתם־סופר, בעל „התעוררות תשובה" ואבד"ק ערלוי.

מגמת הנסיעה היתה: „לחונן עפר ארצנו הקדושה ותחזינה בציון עינינו מקום אשר עיני ה' אלקינו בו תמיד", „ליסע בבגופיא קשר של צדיקים אל עיר קדשנו ותפארתנו ירושלים עיה"ק תובב"א ולשפוך שיח לפני ה' הבוחר בירושלים ולהשתטח על אדמת הקודש קברי צדיקים נביאים ותנאים מוסדי דור דור".

הנסיעה אורגנה באניה מיוחדת דרך טריאסט, עם מטבח כשר, בפיקוח חבר משגיחים ושוחטים מיוחדים, עם תפילה בצבור וספר תורה וכו'. בנסיעה זו לקחו עליהם הרבנים הנוסעים את התפקיד לבדוק את מצב „בני ציון היקרים" „שומרי החומות" בישוב הישן וכן הכוללים הנמצאים בערי הקודש ירושלים, צפת, חברון וטבריה וכן לעזור לאחב"י ולבדוק טיב כשרות האתרוגים וכו'.

מלחמה בציונות החילונית והדתית

תקופת השנים תר"ן—תר"ס היתה תקופת המלחמה הקשה נגד התנועה הציונית, מלחמה שהתבטאה בחרמות ובגידופים — ביטויים שלא הלמו בכלל את דרך התורה. אפשר היה להבין מלחמה אידיאולוגית חריפה בין שני צדדים, היהודים החרדים עשו זאת כלי ספק בתום־לב וראו בהתפתחות התנועה הציונית את החורבן הרוחני ליהדות התורה ההולכת ומתמעטת, החרדה היתה גדולה וצודקת — אולם דרכי המלחמה ומאמרי העתונות של „מחזיקי הדת" הגיעו עד לידי ביטויים גסים וקללות ממש.

ביחוד התגבשה מלחמה זו נגד ה„מזרחי". עם יסוד האגף הדתי בציונות, ראו יהודים חרדים — והם היוו בימים ההם רוב־רובה של יהדות זו — סכנה איומה לדת, כאשר רבנים כהרב ריינס עומדים בראש ה„מזרחי" ומלהיבים את הציבור החרדי להסתפח לתנועה הציונית. היתה זו מלחמה נואשת ממש נגד אלה שהסכימו להתחבר עם הרשעים „אשר אין להם חלק ונחלה באלוקי ישראל".

לא יהיה זה לכבוד הדור, למסור היום את הדברים שנכתבו אז על רקע זה. אבל מן הדין לציין, כי דרך זו, דרך החריפות הקיצונית שאינה בוחלת בשום אמצעי, אמנם נתנה אותותיה גם בארגון החרדי עצמו. גושים גושים של היהדות החרדית סרו מהר מדרך זו, ולכן ירד הארגון מטה מטה ולא נותרו בו כי אם הקיצוניים שאחזו בשיטתם: „יהרג ואל יעבור" על כל מנהג ישראל. העקרון „חדש אסור מן התורה" הכריע על כל דבר קטן וגדול. לא פעם גרמו המדנים לחילול השם ולשנאת אחים. גם הצד השני לא הבין לשלוט ברוחו ובצעדיו. תהום ממש נפערה בין יהודים ליהודים.

נצטט כמה שורות עניניות מ„מחזיקי הדת" בנושא זה, שבהן משתקף הנוסח הזהיר, המפוכח, ולאו־דוקא הביטויים החריפים:

„ועתה צאו וראו כמה ערמומיות וגניבת דעת מלאה אמתלא זו בה טעם לפגם שמכריחתו להזדווג לציונות, מפני שבארצות הגולה אי אפשר לתורה ומצוותיה להשתמר וכו' וכו' ומסתמא מפני גודל הסכנה שהתורה ומצוותיה עומדות בארצות הגולה והנחיצות גדולה מאד להוציא בחפזון גדול את היהודים לארץ הקדושה דוקא ע"י בעלי הנשמות הטהורות כראשי הציונים הסכים לחיבם חובת גלות בתחילה על משך איזה מאות שנים לאוגנדא שבאפריקה ואנס עצמו לקבל באהבה — מסתמא מרוב חביבות התורה — זילותא דרבנן וגדופים כלפי ר' יוחנן בן־זכאי עה"ש שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, וכן מצא ראש „המזרחים" תובה לעצמו ולמזרחי להתחבר עם בעלי הנשים הנכריות וחבריא קדישא דלהון על הקונגרסים שלהם, שהחיבור עם בני אדם כאלו מסוגל להתורה ומצוות להשתמר על שם הארץ הקדושה אפילו בשעה שהם מטעים את העם אחרי התוהו שבאפריקה".

כך לחמו אותם יהודים כשרים, שהיו נאמנים לעקרונותיהם בלב ונפש, נאמנים לשיטתם, כי התנועה הציונית כתנועה חילונית אשר דת ולאומיות נפרדים הם לפי השקפתה — פסולה בהחלט ויש ללחום נגדה בכל הדרכים. סיסמת „מחזיקי הדת" — התורה קודמת לכל ובלי תורה אין עם ואין ארץ. בלי אמונה אין לנו זכות על ארץ־ישראל. הם הרגישו כבר אז, שאין כאן מקום לפשרה, אחרת יפול היסוד, ולכן התחילו במלחמה כבדה גם נגד ה„מזרחי" ומנהיגיהם, וראו בתנועה זו משום סכנה נוראה ליהדות החרדית. אכן, שיטה זו של „מחזיקי הדת" לא היתה חדשה, והיא נמשכת עד היום כנחלת רבים וטובים, כדרך שנמצאים הרבה יהודים חרדים שמבכרים להתגורר בגולה מאשר להשתלב בחייה של מדינה יהודית חילונית.

ואולם, שיטת מלחמה זו — קיצוניות בלי גבול — היתה נטושה לא רק נגד הציונים, אנשי „מזרחי", המתבוללים, דוגלי ה„השכלה" וכו' — אלא נגד כל דבר קטן וגדול שראו בו משום סטיה מהדרך המקובלת. המלחמה נגד „מותרות" היתה חריפה לא פחות מאשר נגד הציונות. ב„מותרות" שבלבוש ובריהוט, או בחגיגות, ראו יהודים שרשיים ותמימים אלו משום הרס ליהדות. „חרמות" ממש הוטלו על אלה שהנהיגו לוקסוס בשטחים האלו.

המאבק על עצמאות הקהלות ונגד הקמת ה„סמינר לרבנים"

כחוט השני עוברת לפני עיני־רוחנו המלחמה של „מחזיקי הדת" בכל שטחי החיים. כבר הזכרנו לעיל את מלחמתה בראשות כל גדולי ישראל נגד הסמינר לרבנים ומורים, שהוחלט להקימו בלבוב או בקראקא. כעבור עשרים־וחמש שנה, בתרס"ט, הועלתה שוב שאלת הסמינר על הפרק — והפעם ביתר עוז — מכיון שהממשלה החליטה לא להתחשב עם שום גורם ולהקים את הסמינר בלבוב ולהרכיב את הקריטריון שלו מ„רבנים ראשיים מטעם" וכן מקרב ראשי הקהלות מלבוב ומקראקא. שוב אזרו כוחם שארית הפליטה של „מחזיקי הדת" ובראשם הגאון הנודע רבי שלום־מרדכי הכהן שבדרון זצ"ל מברז'אן, בקראם לכל הקהילות התרדיות לשלוח מחאות נמרצות לממשלה המרכזית בוינה — נגד פתיחת הסמינר. שורה של קריאות גדולות, כרוזים ומאמרים לעשרות, הופיעו אז ברחובות העיר ובעתוני החרדים שהלהיבו את הקהל לא לתת יד למעל הזה.

מנשרים חריפים ביידיש ובלשון־הקודש הופצו מטעם „מחזיקי הדת" וגדולי הרבנים שבאותה תקופה, נגד הארגון הכללי של הקהילות ונגד הסמינר. מבול של מברקים ומחאות זרם לוינה אל משרדי הממשלה הנוגעים בדבר ולפרלמנט האוסטרי.

היתה זאת מלחמת־התגוננות קשה מבית ומבחוץ, כי גם בתוככי הקהילות היה המאבק נואש ונגקטו כל תכסיסי המלחמה מכל הצדדים, כדי להתגבר אחד על השני — ואפילו בדרכים פסולות. ההודעה הקהילתית הראשונה נתפרסמה בלבוב, בזה הלשון:

„מודעה רבה, הננו לפרסם בזה, כי גם אנחנו הח"מ הננו מוחאים במחאה גמורה ומוחלטת נגד יסוד ה„לאנדעס־פערבאנד" שרוצים לייסד בווין הבירה והננו מבקשים כמו כן מכל ראשי הקהילות בערים הקטנות והגדולות שלא יתנו ידם אליהן אף כמלא נימא, והיתה בזה הרוחה.

החותמים למען כבוד התורה והיהדות:

אריה ליב ברוידא הק' **שמואל שמעלקא רוקח".**
אבד"ק לבוב והגליל

הודעה זו עשתה רושם רב, מכיון שנחתמה בידי רבה של בירת גאליציה וכן ע"י אחד מראשי הקהילה בלבוב, שהיה גאון בתורה, עשיר מופלג ובעל מדות נעלות — והוא שהעמיד את עצמו בראש פעולה זו. נוסחאות של מברקי־מחאה נשלחו לכל עיר ועיירה, בכל מקום התנהלה

מלחמה בתוך כתלי הקהילה, אולם על־פי רוב גברו החרדים ומחאות למאות נשלחו לוינה, במגמה להכשיל את ההצעה שהוגשה לאישור הממשלה ואשר לפיה היו חייבות כל הקהילות להתאגד ב„לאנדעס־פערבאנד" זה.

* * *

אלה וכאלה פרשיות הסעירו לא־אחת את חיי יהודי גאליציה בעבר, על רקע התגוששות פלגים בעם, המבקשים להבטיח את המשכיותה הרצופה של מורשת סיני והמתכחשים לה.

ז

מאזן וסיכום

אין ספק, למרות ההסתייגות מדפוסי־פעולה שונים, כי חברת „מחזיקי הדת" רשמה דפים מזהירים בתולדות המאבקים על צביון עם ה' והפעולות לגונן על תורתו ויסודות־קיומו מפני כל חתירה שהיא.

מן הדין לציין, כי אותם יהודים יקרים ותמימים — וראשי „מחזיקי הדת" — עשו את עבודתם במסירות־נפש ופעלו כפי שפעלו בכל תום לבם. גם בשנים האחרונות עדיין לחמו בעוז מלחמת־חרמה נגד פתיחת הסמינר לרבנים, פרי יזמתו של נשיא הקהילה בלבוב ה' שמלקי פון הורוביץ — ולא נתנו בשום פנים לפתוח את הסמינר הזה. לשם הדגמת השיטה בה נקטו אציין עובדה אופייינית. אמיל בוך, מראשי הקהילה בלבוב, טיפל במיניסטריון החינוך לשחרר את התלמידים היהודים בגימנסיון או בבתי־ספר מחובת ביקור בשבת. המיניסטר פנה בענין זה ושאל לחוות־דעתו של הגאון המפורסם רבי יצחק שמלקיס, גאב"ד לבוב, שהשיב כמובן בהסכמה מלאה לדרישתו של אמיל בוך.

אולם חסידי בלז הרעישו עולמות. חמומי מוח בתוכם לקחו כנקמה את ספרו הנודע „בית יצחק" והשליכוהו תחת השולחן — בהטיחם דברים נגד הסכמתו האמורה, ובקראם: „הלעיטהו לרשע וימות!"

למאזן האקטיבי החיובי של „מחזיקי הדת" יש לזקוף גם את העובדה, שעקב מלחמתם העזה נגד הריפורמה קמה יהדות לאומית שרשית למפלגותיה. הם קיצצו את שרשי הריפורמה בעודם באיבם. במקום ארגון מקומי מצומצם, קמה אחריו ליהדות החרדית תנועה אדירה, „אגודת ישראל", אשר ירשה את מקום „מחזיקי הדת" וסללה דרך להמשך קיומם של שלומי אמוני ישראל די בכל אתר.

„אגודת ישראל" בלבוב

נסיונות מוקדמים

ליסוד הסתדרות „אגודת ישראל" קדמו כמה נסיונות במטרה לארגן את היהודים החרדים ככה מלוכד. נסיון רציני מעין זה יש לראות בכינון חברת „מחזיקי הדת" (ראה אודות ארגון זה לעיל, בפרק הקודם) לשם חיזוק הדת והיהדות.

נסיון אחר, „נועז" יחסית — בהתאם לנסיבות השעה והמקום — לארגן אגודת חרדים, נעשה ביזמתו של האדמו"ר רבי ישראל זצ"ל מטשורטקוב (ואתו כל אדמו"רי בית רוז'ין) אשר זימן בשנת תרע"א ועידה מיוחדת בטשרנוביץ, במטרה לארגן את היהודים החרדים ובעיקר לפתח רשת חינוך חרדי שתקיף את כל מדינת גאליציה, ואשר תתייחד בזאת, שהילדים מעל גיל 13 יעברו מיון וסיווג: המוכשרים — לישיבות; והפחות־מוכשרים — יוקמו עבורם בתי ספר מקצועיים, שם ילמדו מלאכה, כדי להצילם מהשפעת החילוניים. בתקופה זו הסתער הנוער הגאליציאי לעבר התרבות האירופית ולהישג תואר ד"ר בכל המקצועות. מנהיגי החרדים, שראו במפנה זה סכנה חמורה לעתיד הדור ולקיום *היהדות, ביקשו לקדם את פני הרעה בדרך זו.* אולם הנסיון נכשל מיד על־ידי התנגדות עזה של אדמו"רי גאליציה.

האדמו"ר מטשורטקוב נסוג אז מתכניתו ואמר: התוצאות הברוכות של יזמתי עדיין רחוקות וצפונות בעתיד, בעוד שנזקי המחלוקת בטוחים וקרובים, על כן אמשוך ידי לפי־שעה ונייחל לרחמי שמים!

יסוד אגו"י בגאליציה ובוקובינה

בשנת תרע"ב, אחרי יסוד ההסתדרות העולמית של „אגודת ישראל" וכינוס ועידתה בקטוביץ, בה השתתפו גם צירים מלבוב ומגאליציה — נוסד בלבוב המרכז של „אגודת ישראל" בגאליציה ובוקובינה, ששימש גם כאגודה מקומית, במטרה „להתרכז ולהתאגד תחת דגל ישראל סבא,

להרים את קרן התורה והאמונה ולבנות דת תוה"ק על בסיס נאמן אשר לא יזעזוה רוחות ההשכלה החפשית". מטרת אגודת־ישראל היא: „לפתור ברוח התורה את כל השאלות השונות שתעלנה על הפרק בחיי כלל ישראל", והוגדרה בבהירות ע"י מנהיגיה: „כארגון הרואה בתורה ובמסורת בסיס לקיומו ולנצחיותו של עם ישראל". רעיונה המרכזי: העם היהודי עומד מחוץ למסגרת העמים הפוליטיים והוא שונה מהם לפי מהותו, רבון העם היהודי הוא האלוקים, תורתו היא החלק השליט בעם, וארץ הקודש היא הארץ המיועדת לעם היהודי בכל הזמנים — על כן התורת היא הקובעת בכל פעולות אגודת ישראל".

יוזמיה והעומדים בראשה: האדמו"ר מטשורטקוב, הגאון רבי מאיר שפירא מגלינה (אח"כ אב"ד סאנוק, פיוטרקוב ולובלין), כנשיא לאגו"י נבחר רבי שמלקי רוקח, ואתו פעלו: הרב ד"ר מאיר מונק, ד"ר זליגר (שעבר אח"כ ל„מזרחי" ונסע לא"י), ר' יעקב־יצחק תאומים, הרב יקותיאל קמלהאר ר"מ מסטניסלבוב, הרב ר' אלטר־יחיאל נבנצאל ראב"ד סטניסלבוב ועוד.

על „אגודת ישראל" בלבוב עברו תקופות שונות ונבדלות: הראשונה — עד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה; השניה — אחרי המלחמה, זו שגרמה לעירוב הגבולות שבין גאליציה ופולניה.

בתקופה הראשונה

בתקופה הראשונה, והקצרה יחסית, נתאפשרה עבודת אגו"י — בניגוד לארצות אחרות, כגון: פולין, רוסיה וכו' — מתוך חופש פעולה מלא, בגלל החוקים הליברליים ששררו במדינת אוסטריה. ראשי העסקנים שלחו את ציריהם לועידת קטוביץ והתחילו מיד לפעול בהיקף עולמי. ועידתה הראשונה של אגו"י בגאליציה התקיימה בתמוז תרע"ד ונבעלה עם קבלת הידיעה על רציחתו של פרנץ פרדיננד האוסטרי בסרביה, אשר הביאה בעקבותיה את מלחמת־העולם הראשונה.

שטחי הפעולות בתקופה זו היו: חיזוק הדת, חינוך הבנים והבנות, וכינון בתי־ספר מקצועיים (כפי שהוזכר לעיל). למטרה זו קיבל האדמו"ר מטשורטקוב עזבון של מיליון כתרים אוסטריים. עם פרוץ מלחמת־העולם נפסקה הפעולה וראשי התנועה ברחו לוינה ולברלין, מפני חיילי הצאר הרוסי. בוינה פתחו בפעולות עזרה לנפגעים, בעזרה רוחנית, הפצת ספרים וספרי לימוד, תשמישי קדושה וכיו"ב.

בתקופה השניה

התקופה השניה של אגו"י בלבוב התחילה אחרי מלחמת־העולם הראשונה, בראשות הרבנים: רבי מאיר שפירא, רבי אהרן לוין מסמבור, שנבחר אח"כ לציר ה„סיים" מטעם אגו"י וכיהן כאב"ד ריישא, הרב שטינברג מירוסלב; הרבנים אביגדור ונוסבוים מדרוהוביץ, הרב ישעיה־אשר יולעס מסטרי ועוד.

כמו־כן צורפו להנהלת ה„אגודה" כוחות ציבוריים חדשים, שהתחילו בעיקר בהקמת בתי־חינוך חרדיים — ובמיוחד בתי־ספר לבנות בשם „בית יעקב", תלמודי־תורה לבנים „יסודי התורה" וישיבות קטנות — בכיבוש ניכר מאד של הנהגת הקהילות ובתפיסת עמדה רצינית במדיניות הארצית. כמעט כל השנים נבחר כציר ה„סיים" הפולני מטעם אגו"י בגאליציה הרב אהרן לוין, אשר הוסיף כבוד בהופעתו המרשימה, בנאומיו המזהירים ובפעולותיו הברוכות לאוכלוסיה היהודית ולאגו"י.

בתקופה השניה עמדו בראש אגו"י העסקנים: ר' לייבוש וואהל, ר' יוסף שינבלום, ר' וואוצ'י כהנא, ר' משה הירשפרונג, הרב יעקב ויטלס (שהיה נשיא ה„מזרחי" בגאליציה, התפטר מכהונתו בגלל הסטיה השיטתית־רעיונית של ה„מזרחי" ונכנס לאגו"י) ואתם: ר' שלמה ציגלר, ר' מאיר וואנדר, ר' ברצ'י הורן, ר' חנוך אשכנזי, ר' שלום וואלך, ר' אלטר ליפה, ר' משה ליפשיץ, ר' מוניע בלאנקנשטיין ועוד.

העבודה למען ארץ־ישראל התנהלה ע"י מחלקה מיוחדת בראשותו של ד"ר בנציון פסלר, ופעולותיה: מודיעין, מכירת קרקעות, בתים („היימשטטן"), גיוס כספים ל„קרן הישוב", קרן עולים, הכשרות וכו', עד שנת תר"צ נפגשה מחלקה זו בקשיים עצומים, באין לה האפשרות לשלוח עולים לא"י. רק בשנת תרצ"ג התחילה אגו"י לקבל 6% סרטיפיקטים מהמכסה הכללית, כמסופר להלן בפרק על פא"י. ה„הכשרה" הראשונה נוסדה בשנת תרפ"א בחוות מר וואהל בסטויאנוב. השניה נפתחה בשנת תרפ"ג ברטשיצ'ה, בחוות רוקח־לנדא. בגלל סגירת שערי העליה לארץ — ובאין סרטיפיקטים — נפסקה הפעולה המבורכת הזאת עד לשנת תר"צ, שאז נפתחו שוב „הכשרות" מטעם אגו"י בכל רחבי גאליציה — והחשובות שבהן: רטשיצ'ה, צרומציניה, אזופול וניז'נקוביץ.

ועידות ארציות

הועידה הראשונה של אגו"י בגאליציה אחרי מלחמת־העולם הראשונה, התקיימה בלבוב, בחודש שבט תרפ"ח. מלבד הצירים המקומיים, השתתפו בה צירי ה„סיים": הרבנים לוין ושפירא, הצירים ר' לייבל

מינצברג ור׳ פייבל סטמפל, וכן הסנטורים ר׳ אשר מנדלסון ור׳ משה דייטשר. הם באו לעשות מאמץ מיוחד להסל את המרכז הנפרד של אגו״י בלבוב ולספח את כל סניפי גאליציה אל מרכז ה״אגודה״ בוורשה. אולם המרכז בלבוב לא נכנע להחלטה זו והמשיך לנהל את פעולותיו על דעת עצמו. הבדל רב במנטליות שבין אנשי פולין ולבוב הפריעו למיזוג מוחלט, השוביניזם המפלגתי של אגו״י בוורשה וראשיה לא התאים לאנשי אגו״י בלבוב, שחונכו על רקע תרבות אירופית במקצת והחריפות הזאת חסרה להם. מסיבה זו היה גם היחס בין אגו״י ושאר המפלגות בגאליציה הוגן יותר, ובשאלות כלל־ישראליות — גם במדיניות־פנים — הלכו הפלגים על־פי־רוב כשהם מלוכדים, כגון: בבחירות ל״סיים״ וכדומה.

הועידה השניה (השלישית) של אגו״י בגאליציה התקיימה בלבוב בחודש שבט תרצ״א. השתתפו בה (מלבד הצירים): הרב ד״ר טוביה לוינשטין מציריך, הרב בנימין־זאב יעקבזון מהמבורג, מר שרייבר מוינה, ציר ה״סיים״ הפולני ר׳ לייבל מינצברג ורא״ז פרידמן מוורשה, מזכירה הכללי הדגול של אגו״י בפולין.

בתקופה האמורה התקיימו עוד כינוסים אגודאיים בגאליציה בקשר לבחירות ל״סיים״ ולקהילות, בהשתתפות צירי הסיים מפולין, ביניהם: ר׳ אליהו קירשברזין, ועוד.

בשנת תרצ״ה התחולל הגיבוש הסופי — מבחינה ארגונית — באגו״י הגאליציאית, עם העברת מרכז הפעולה לוורשה, אשר החלישה את כח ה״אגודה״ בלבוב. עם העברת הסמכויות של מרכז אגו״י לוורשה, הוחלשה גם הפעולה האגודאית בגאליציה בכללה לזמן רב והצטמצמה בניהול פעולות־חינוך מקומיים, ובמיוחד בפעולות העליה לא״י ו״הכשרות״ לחלוצים.

אגפי התנועה ועתונות

ע״י המרכז של אגו״י בלבוב התנהל גם משרד מיוחד ל״צעירי אגודת ישראל״, שטיפח עבודה חברתית יפה ונשא בעול העבודה המעשית בלבוב. בראשו עמדו: ר׳ יעקב־מאיר הלפרן, הרב צבי הירשהורן (שנתקבל אח״כ כרב ביאבורז׳נא ונבחר לנשיא צא״י בפולין), צבי שפירא, ש. לנגזם, הרב שלמה שיקלר (אח״כ רבה של קאליש), ש. ברוינר ועוד. כן התקיים במסונף לאגו״י ארגון „בנות אגודת ישראל״ וארגון נוער בשם „פרחי אגודת ישראל״.

שבועונים וירחונים שיצאו לאור כבטאוני אגו"י בתקופות שונות, ביניהם כמה בעברית: „הנצח", „הצעיר החרדי", „יבנה"; באידיש: „אונזער וועג", „אידישער וועג", „אונזער לעבין" ו„לעמבערגער וואכנבלאט".

* * *

עם החמרת מצבה הכללי והמדיני של המדינה בכללה, ירד ערכה של התנועה, כמו שאר המפלגות, ומצב־רוח של ערב־מלחמה והשואה המתקרבת השתרר בקרב יהודי לבוב וגבר מיום ליום עד בוא יום עברה וצרה, יום העקדה הנוראה.

פרק עשרים־ושלושה

הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בלבוב

התייסדות וצעדים ראשונים

הדבר היה בשנת תרע"ט, אחרי מלחמת־העולם הראשונה. עם התפרקות ארגון־הנוער החרדי הראשון „צעירי ישראל" — שהיה בעל גוון ציוני מוסווה [ראה להלן, פרק כ"ה] — והתפלגותו לכמה ארגונים דתיים, נוסדה גם הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בלבוב, בתחילה כארגון מקומי, ומאוחר יותר — כמרכז ארצי או כלשכה מרכזית של צא"י ברחבי גאליציה המזרחית.

המייסדים היו: הח' יעקב־מאיר הלפרן, צבי שפירא, צבי הירשהורן, נטע ראק, אליהו רובינשטיין, שרגא־פייבל סימון, מוניא בירנפלד — ועוד חברים שלצערי אין אני זוכר את שמותיהם — ואני הקטן, זעירא דמן חבריא, אשר מצאו בי כנראה כשרונות ארגוניים והחליטו לספחני למייסדים, אך בגלל גילי הצעיר מדי ביחס לאחרים סופחתי („קואפטירט" בלע"ז) לועד ההנהלה בדעה מייעצת גרידא. יעקב־מאיר הלפרין שימש החל מן היום הראשון כיו"ר הועד, ובמשך שנים רבות החזיק בכהונה זו, עד אשר עבר לגור בעיר טורקא.

המייסדים, כולם כאחד, היוו חבורה של צעירים בני־עליה, כל אחד מהם הצטיין כבר־אוריין ובר־אבהן, בעלי השכלה ואינטליגנטים — כמנהג גאליציה היהודית בימים ההם. כמה מהם היו מחוננים בכשרונות מזהירים כסופרים, משוררים, פייטנים, מארגנים, מרצים ונואמים מלהיבים.

הפעולות התפתחו בהתמדה, בכל השטחים, אך קודם־כל: בשיעורי תורה, בארגון ובחברה, בהרצאות ובפגישות חברים, בפעולות למען בנין ארץ־ישראל במסגרת התנועה האגודאית, בחיים הפוליטיים הכל־ארציים והמקומיים, בחינוך ובכל שאר ענפי הפעולה. צא"י שימשה ככח המוציא־לפועל של הסתדרות „אגודת ישראל" בלבוב וגאליציה המזרחית.

בתקופה האמורה, הסתערו כל הגופים וההסתדרויות בעלי גוון ציוני על הנוער, במלוא המרץ. היינו, איפוא, צריכים ללחום על הקיים, לגבש את *החוג שלנו מכל ה„קלויזים" ובתי־המדרש*, עוד בטרם שיספיקו לעבור לתנועות אחרות. על הנוער החרדי הסתערו בעיקר: „צעירי

המזרחי" מצד אחד, אלה שהיה להם חלק נכבד ב„סרטיפיקטים" לעליה ארצה, ומצד שני — חסידי בלו וכדומה, אשר עשו במחתרת כל אשר לאל ידם כדי לצוד ולעכב כל צעיר חרד לבל יכנס חלילה ל„צעירי אגודת ישראל". העבודה לא היתה קלה. התמסרנו בלב ונפש ובכל ההתלהבות לעבודת הקודש, ובנוסף לכך היינו הכח הדוחף והמדרבן להקמת המרכז של „אגודת ישראל" בלבוב.

והימים, ימי סערה בציבוריות היהודית. השינויים היסודיים והעמוקים בחיים הכלכליים והרוחניים שהביא אתו קץ המלחמה הראשונה, שינו את אורח החיים היהודי ברחוב ובבית עד לבלי הכר. נזדעזעו הדפוסים הקבועים באורח החיים המשפחתיים. בתי המדרש נתרוקנו, הבנים סרו מן הדרך, השפעת האבות והדרכתם נתערערה, עד שהיה צורך ב„חצלת נפשות" לתורה ולתעודה. התחלנו, כמובן, בממדים צנועים. תקציבים לא היו לנו. העבודה המפרכת נעשתה בהתנדבות מלאה ותוך מסירות־נפש בפועל. שכרנו חדר אחד בביתו של ר' הירש־לייב פיליפ, ברחוב ברנשטינה 9, אחרי שבתחילת צעדינו היינו מתגלגלים ממקום למקום, לרבות בקלויזים שונים. תשלום שכר הדירה היה עבורנו מאמץ גדול מדי, לשלם אותו בכל חודש, ורק אחרי שנים של פעולה עברנו לדירה מרווחת ולאולם גדול ברחוב סטארה־זקונה 5, בביתו של ר' הירש־לייב לויא.

באותו חדר צנוע שברחוב ברנשטינה 9 הונח היסוד לתנועה האגודאית בגאליציה המזרחית בכללה ולתנועת צא"י בפרט. אחרי תקופת עבודה קשה שכרנו באותה דירה עוד חדר, שאליו נכנסה גם הסתדרות „אגודת ישראל" בלבוב והמרכז לגאליציה המזרחית — ושתי התנועות נעזרו מעתה אחת ברעותה, לפעמים גם מתוך התנגשויות הדדיות, בחינת „קנאת סופרים"...

בדרך לפעילות דינאמית

אנו הצעירים ראינו ב„אגודת ישראל" ובראשיה כוחות סטאטיים. אנחנו, צעירים תוססים, לקחנו את הדברים ברצינות ובהתלהבות — בניגוד לעסקני ה„אגודה", עסקנים מהטיפוס הישן של יהודי אוסטריה וגאליציה, הרגילים בחיים שקטים.

הבדלי דורות.

אנו הצעירים, המלאים עוז, הרגשנו באחריותנו כלפי עתידו הרוחני של הדור הצעיר. כבר אז היינו תחת רושם החיים הדינאמיים של אחינו וחבריו בפולין, אשר היוו ניגוד גמור לנוסח הגאליציאי השקט, התרשמנו מהם רושם עז ולא יכולנו יותר לפסוע בשובה ונחת, ולכן לא פעם

נוצרה התנגשות מדומה בינינו לבין מרכז אגו"י בלבוב. לא זו בלבד שהיינו הכח הדוחף, אלא כמובן גם המבצעים והנושאים בעול כל הפעולות החברתיות, הפוליטיות, החינוכיות וכו'. ראשי אגו"י בלבוב התחשבו בכוחנו וידעו להעריכו כראוי, התחשבו בדעותינו ולא נעשו שום צעדים בכל השטחים בלעדינו — ועל־פי־רוב היו דעותינו מכריעות.

אט אט התרכז סביבנו מיטב הנוער החרדי בעיר. נבחרו המוסדות המתאימים, הנהלה ראשית וכן ועדות־פעולה, שבראשם נעמדו ממיטב הכוחות של אותם בחורי־חמד. אני נזכר בחלק מהם, כולם ברורים, תלמידי־חכמים מוסמכים להוראה ובעלי אינטליגנציה גבוהה, הלא הם רעי וחברי: ליפא גרשון — פילוסוף ממש, כולו אומר אצילות וחסד, שכדאי לייחד את הדיבור עליו בנפרד; שמואל־זנויל שפירא — סמל האצילות והעדינות, שהוציא לאור את הירחון התורני „יבנה", בנן של קדושים, ספרא רבה, שתקן ופיקח; מאיר־שמואל שטאנד היקר — תלמיד־חכם מובהק. ואתם: נחמן לנדוי, ישראל גרשון, החסיד המופלג איש קדוש ובעל מוח חריף ר' מוניא פולטראק, משה מאיר, יצחק נויבירט — וכן כל אלה שאינם זכורים לי יותר.

אלה היו הפעילים בתקופה הראשונה.

אחרי שנה ושנתיים התחלנו לפעול גם בערי השדה והקימונו את מרכז צא"י לגאליציה המזרחית, נוספו סניפים חדשים ברחבי המדינה וכוחות חדשים מופלאים הסתפחו אלינו במרץ־משנה. ביניהם היו: הרב שלמה שיקלר, הבן־יקיר מתלמידי מרן מהר"מ שפירא זצ"ל — אז הרב דגלינה — ואתו עוד כמה מבחירי תלמידי הרב שפירא בישיבת „בני תורה"; הרב ר' ישעיהו־אשר יולעס מסטרי; ר' ברוך שטינברג, בנו של הרב מפרימישלאן; הרב יונה באנר מראדיחוב; ר' דוד רוקח מהיבניב; שלמה הלר וישראל זיידמן מקולומיי, ועוד.

הועידה הראשונה של צא"י בגאליציה

בשלהי חורף תרפ"א התקיימה הועידה הראשונה של „צעירי אגודת ישראל" בגאליציה. השתתפו בה צירים מעשרות ערי גאליציה, ועל סדר יומה: כל הבעיות הבוערות בימים ההם, ובראש וראשונה — ארץ ישראל, ארגון ומרכז, עתונות וספרות, שיעורי תורה, חינוך, וסעיף מיוחד: הקמת ארגון „פועלי אגודת ישראל". הסעיף „הסתדרות וארגון" תפס חלק חשוב מן הדיונים, בגלל הפעילות המיוחדת של משרד הצעירים ע"י אגודת „שלומי אמוני ישראל" בפולין, שהתאמצו בכל מיני פעולות

והשפעות שלא נהא נפרדים מה„אגודה" הפולנית — שמרכזה בוורשה — ולא נהווה מרכז נפרד של גאליציה.

השליח הראשון שבא אלינו היה ר' שלום־אלימלך וולגילרנטר, שבא ללבוב כדי למלא שתי שליחויות: האחת — לסדר אצלנו עבור ר' נטע־ירוחם ברלינר תחנת־מעבר נסתרת, מאחר שהלשינו עליו אצל שלטונות הצבא בפולין; השנית, והיא העיקר — להשפיע עלינו שנתאחד עם „צעירי אמוני ישראל" בפולין. ימים ולילות שלמים התנהלו השיחות על נושא זה. היה עלינו להסביר את המצב המיוחד והמנטליות המיוחדת המבדילה את גאליציה מפולין ומוורשה עיר הבירה, כשאנו מתנגדים בכל תוקף לצעד כזה. וולגילרנטר לא התעכב הרבה זמן בפולין ונסע ביחד עם משפחתו — הוריו ואחיו — לארה"ב ושימש אח"כ כרב בסיאטל־ואשינגטון.

השני שבא בהסתערות חזקה בענין האיחוד עם משרד הצעירים בוורשה, היה ידידנו הבלתי־נשכח ר' אליעזר־גרשון פרידנזון, ה„אינסטרוקטור" דאז של „צעירי אמוני ישראל" בפולין, בתקופת פעילותו הראשונה, הצעיר לימים. זכור לי עדיין הויכוח הלוהט שהתנהל בינינו כל הלילה, כשהיה אורח בביתי. אזכור גם את נאומיו הפומביים שנשא ברוב־להט באולם „יד חרוצים" בלבוב ואת קריאות־הביניים של מתנגדינו, ואשר דוקא הם נתנו לו את ההזדמנות להתקיף ולשכנע את מחנה המתנגדים והיריבים שלו — וכאן הראה את כוחו הגדול בנאום, כמי שיודע להשיב מלחמה השערה. פרידנזון התמהמה אצלנו זמן ניכר והשתתף בועידה של צא"י בגאליציה, אך גם כאן לא יכול היה לשכנע אותנו, כי נשנה את דרכנו. הועידה החליטה שהיא מכירה בהתאחדות הצעירים החרדים ממזרח־גאליציה תחת שם „צעירי אגודת ישראל" כתנאי־קיום הכרחי וחוב קדוש.

אחרי שלושת ימי הועידה הראשונה, הרצאות וויכוחים, נבחרה הנהלה — או כפי שקראו לזה בימים ההם: „ועד הלשכה המרכזית" — בת 5 חברים מלבוב ועשרה חברים מערי השדה. נבחרו 3 חברי נשיאות ההנהגה הארצית: הרב ישעיה־אשר יולעס מסטרי, ר' יעקב־מאיר הלפרן מלבוב והרב ברוך שטינברג מפרימישלאן. ועד ההנהגה: הח' צבי שפירא, נטע ראק, אליהו רובינשטיין, הרב צבי הירשהורן ושרגא־פייבל סימון — כולם מלבוב; הרב יונה באנר מראדיחוב, דוד רוקח מהיבניב, יעקב לאבין מדרוהוביץ, שמואל רוטנברג מקאזיוו, ב. יולעס מסמבור, ברנשטיין מברז'אן, ישראל זיידמן מקולומיי, קרבס מסטריא והרב שלמה שיקלר מגלינה. לסגנים נבחרו: הח' ש. הלר מקולומיי, בירנפלד מלבוב

ולוסטהויז מסטריא. לועד־הפועל נבחרו אז: הרב שטינברג, הרב שיקלר, ראק, סימון והרב הירשהורן.

כמה וכמה ההלטות חשובות וחגיגיות נתקבלו בועידה זו, ובמיוחד בשאלת ארץ־ישראל. הבולטת שבהן היתה ההחלטה על דבר יסוד קבוצות של „עולים חרדים".

קבוצות ההכשרה „עולים חרדים"

את קבוצת ההכשרה הראשונה של „עולים חרדים", ניהל כותב הטורים, בקיץ תרפ"א, בעיירה סטויאנוב, בחוותו של יו"ר „אגודת ישראל" בלבוב ר' לייבוש וואהל, והשתתפו בה כעשרים־וחמשה צעירים חרדים מלאי מרץ והתלהבות. הם למדו בחווה את עבודת החקלאות בהצטיינות רבה ומתוך כמיהה עזה לעלות לארץ־ישראל. כל חבר חייב היה להביא רשיון מהוריו, שהם מסכימים לכך (המדובר באלה שלא הגיעו לגיל עשרים). כן חייבו אותנו ללמוד עברית, תורת הארץ וידיעה הגונה במצוות התלויות והנהוגות בארץ.

בתנופה רבה התחלנו לנהל תעמולה עבור „קרן ארץ־ישראל" של אגו"י (טרם היה אז „קרן הישוב") בעיקר בקרב הציבור החרדי ובצורה צנועה למדי. טרם למדנו אז את דרכי התעמולה של ארגונים אחרים, ומכל־מקום נעשו הפעולות הצנועות הללו בהצלחה יתירה בקערות ערב יום־הכפורים, באיסוף פרוטות ע"י קופסאות, בולים וכו' והכל מתוך תמימות ובמסירות.

הלשכה המרכזית של הסתדרות צא"י בגאליציה המזרחית הוציאה לאור ירחון עברי בשם „הנצח", בעריכת הח' צבי שפירא והרב שלמה שיקלר. ירחון בעל תוכן עשיר ומגוון, שהגיע רק עד 10 או 12 גליונות — ותו לא. הנטל הכספי והעול בהנהלת הסניף והמרכז לא הספיקו כדי לכסות את כל ההוצאות.

המרכז בפשמישל

לעומת זאת, עם התרחבות הסניפים, קמה גם אופוזיציה למרכז הלבובי, אשר חבריה לא הסכימו לקו ה„ליברלי" כביכול של המרכז, ובכלל נמתחה ביקורת חזקה על פעילותה החלשה מדי של לשכת לבוב. הפעם היה זה הסניף בפשמישל שסביבו התלכדה קבוצת חברים מחוננים, בעלי כשרונות מופלאים ומלאי מרץ, ביניהם: היקרים והבלתי־נשכחים שמואל־בר מייזליש, יהושע לנגזם, שלמה היסטר, ישראל וידרקר, אליעזר מיזש, אפרים נוסבוים ועוד.

הסניף בפשמישל נטה גם לאיחוד עם המרכז בוורשה, ועל כן נוצר בתקופה ידועה מעין פילוג בין חברי הסניפים של לבוב ופשמישל. האחרונים קראו בעיר פשמישל לועידה מיוחדת של סניפי צא"י בגאליציה והכריזו על יסוד מרכז צא"י בפשמישל, התחילו להוציא לאור ירחון ביידיש בשם „אונזער וועג", אשר לא האריך ימים. היו אלה בחורים מופלגים בתורה ובחסידות, ובמיוחד הצטיינו מתוכם הבחורים חסידי הוסיאטין, בקנאותם לתורה וליהדות.

דור שני לצא"י

בתקופה מאוחרת יותר עברו הפעולות לדור־צעירים שני. הלפרן עבר אחרי נשואיו לטורקא. הרב צבי הירשהורן נתעלה והתפתח ברוחו, נסע לקוברין ללמוד תורה ומוסר במשך תקופה מסויימת ואחרי נשואיו הוכתר כרב ואב"ד ביאבורז'נה ועלה על כס נשיא „צעירי אגודת ישראל" בפולין. הרב שלמה שיקלר נתעלה ונתקבל כרב ואב"ד בגוליגורי ואח"כ בעיר קאליש — וכן התבגרו שאר העסקנים הראשונים ודור צעיר יותר נכנס במקומם. גם הללו היו כולם ברורים, מופלגי תורה ויראה, תלמידי־חכמים ויראי־שמים, מוסמכים להוראה ובעלי אינטליגנציה, כגון: יוסף־שאול צוקר, שלום ברוינר, יודל אפרתי, חיים־דוב מודלינגר ועוד ועוד. הם הקימו בלבוב ישיבה לצעירים והרביצו תורה ויראה, ניהלו פעולה חברתית יפה, ביצעו הרבה פעולות חשובות לחיזוק הדת ועמדו על משמר בתי החינוך: „יסודי התורה" ו„בית יעקב", ניהלו „הכשרות" לעולים חרדים, עזרו לסניף „פועלי אגודת ישראל" וכדומה.

וכך עוברת לפני עיני־רוחי גלריה שלימה של אדירי־רוח אלה, שזכיתי במשך תקופה ברוכה ודי ארוכה לעבוד אתם יחד להאדרת כוחה של היהדות החרדית בגאליציה המזרחית, ובמיוחד בעיר מולדתי לבוב המעטירה. קשה מאד לזכור את כולם. גם אלה שעלו בזכרוני, הרי כל אחד מהם לעצמו היה עולם מלא של יחוס, מדות טובות, מסירות־נפש ואהבת ישראל, אהבת תורת ישראל וארץ־ישראל, והעולה על כולנה: אהבת השם, שהיתה מושרשת בתוך תוכיותם, מחינוכם שקיבלו מבית אבא ומהתעלותם מעלה בכוחות עצמם — על רקע עוז שאיפתם להתעלות נפשית ולמסירות נפש לטובת כלל־ישראל.

פרק עשרים־וארבעה

„פועלי אגודת־ישראל" בלבוב

הנוער החרדי מתארגן

ראשית שנות ה־20 של המאה העשרים למספרם, היו שנים של התעוררות והתעוררות בחיי יהדי פולין. היהודים בפולניה היו אז מתארגנים לארגונים שונים בכל המרץ ולוקחים חלק פעיל בחיי הדימוקרטיה — כביכול — הפולנית. החיים היהודיים הקהילתיים, הכל־עולמיים, ובעיקר הערגה לארץ־הקודש, התפתחו בקצב מזורז וגברו מיום ליום. בין הארגונים תופס ארגונה של היהדות החרדית מקום מיוחד. בלהט האופייני ליהודי הפולני, במרץ ובהתלהבות, מתארגנת היהדות החרדית ב„אגודת־ישראל" (או כפי שנקראה אז: „שלומי אמוני ישראל") בפולין לכל שלוחותיה ומצודתה פרוסה בכל רחבי פולין הקונגרסאית, הגליציאית, מחוזות הספר („קרסין") וואהלין וכולי.

במיוחד מתבלט בתהליך ההתארגנות הזאת: הנוער החרדי — אשר בצדק רואים בו את עתיד היהדות החרדית וכל המרץ והעבודה העיקרית מכוונת להצילו מצפרני ההתבוללות הגויית והלאומית, להצילו מכל מיני „איזמים" אשר פרשו רשתות לרגליו כדי ללכדו ולהמרידו נגד אבא ואמא ונגד כל היקר והקדוש לאומתנו.

בבת־אחת התחיל הנוער החרדי להתארגן בממדים לא ישוערו. ב„צעירי אגודת ישראל" וב„פועלי אגודת ישראל" (אז: „פועלי אמוני ישראל"), ב„תבונה" ובעוד ארגונים. הנוער המגוון הזה לא מצא תמיד מנוחה נפשית בתוך כתלי ארגונו. החומר האנושי הזה היה מגוון מאד: פרחי־חסידים חריפים, חניכי ישיבות נוסח ליטא יחד עם נוער מחוגי המסחר והתעשיה. כל אלה מצאו מקומם בימים הראשונים תחת קורת גג אחד. כך מצא את מקומו בתוככי ה„אגודה" גם הנוער החרדי העובד, פועל החרושת, הפקיד הזעיר והפנקסן, הזבנים וכדומה — עד שנתפרדה החבילה כעבור שנים מעטות וכל חוג חתר להתארגן במסגרת המתאימה במיוחד לו.

החוג הראשון של פא"י בפולין

הימים היו ימי סערה בין כל החוגים. בוורשה הבירה קמו כמה צעירים משכבת האינטליגנציה החרדית, סטודנטים דתיים מחוגי ה„אגודה" ומחוגי הפועלים החרדים שלא הסכימו לכל השיטה השמרנית האגודאית, ויסדו את החוג העצמאי של „פועלי אגודת ישראל" (ליתר דיוק: „פועלי אמוני ישראל") ולא הלכו בתלם של מרכז „שלומי אמוני ישראל", עד שנחשבו בתור מרדנים, כביכול, בימים ההם. ההד של ארגון זה נשמע בכל המדינה הפולנית והיו גם ערים אחרות בפולין שחיפשו דרך לצעוד יחד עם קבוצה „מרדנית" זו.

והיה אז פילוג בין שני הפלגים של „פועלי אמוני ישראל" בפולין: הפלג האחד — אשר היה קשור עם התנועה האגודאית המרכזית, כתנועה אוטונומית יחידה; והפלג השני — שרצה להיות עצמאי יותר, מבלי לקבל הכרעות בכל דבר מהמרכז של „שלומי אמוני ישראל", ואשר במשך תקופה ידועה היה מנותק לחלוטין ממרכז פא"י בפולין ו„עשה שבת לעצמו" (אולם פרשה זו חורגת כבר ממסגרת הנושא של הפרק הנוכחי).

יסוד פא"י בלבוב

בשנת תרפ"ד נוסד בלבוב ארגון פועלים חרדי בשם „פועלי אמוני ישראל". על ראשוני המייסדים והמארגנים נמנו: שרגא־פייבל סימון, יהושע ריימאן (כעת בחיפה), יהושע סוקול (שהיה גם קודם פעיל ומזכיר בחברת „מחזיקי לימוד" בלבוב, הנזכרת להלן בפרק כ"ו), האחים הירש, האחים זלטק"ס, יצחק זילבר, יעקב גריצמן, מגיסטר כץ, שמואל'קה הורוביץ (כעת בתל־אביב) ועוד.

כיו"ר הראשון להסתדרות בלבוב שימש שרגא־פייבל סימון, צעיר בעל כשרון גדול, בר־אוריין ובעל השכלה גבוהה, נואם מצוין ועסקן ציבורי פעיל בכמה מוסדות חסד בעיר. שרגא־פייבל סימון לא מצא את מקומו ב„צעירי אגודת ישראל". מטבעו היה „מרדני" ולא גרס את השמרנות, השתלם בלימודי־חול והתכונן ללימודים באוניברסיטה, וכדומה, אולם לא רצה להתרחק מחוגי הנוער האגודאי — וכאן מצא דרך לפעולה עצמאית, לתרום מכשרונותיו להתפתחות „פועלי אמוני ישראל" בעיר הבירה לבוב. מלבד זאת, כבר בראשית הדרך, חלם שרגא־פייבל להרחיב פעולה זו בכל ערי גאליציה.

בתחילה התאכסן מועדון פא"י ברחוב לגיאנוב 37. אחר־כך העבירוהו למקום מרווח יותר, ברחוב ברקה־יוסוליביצ'ה 6. הארגון החדש פיתח

פעולה יפה ומסודרת, הכה שרשים בעיר וקנה לו שם טוב והערצה בחוגי היהדות החרדית.

ליד הסתדרות פא"י בלבוב התכונן ופעל ועד ציבורי מורכב מנציגי היהדות החרדית, לעזרה ולייעוץ. בראש הועד עמד העסקן והנדבן המפורסם ר' שלום וולאך, מחשובי חסידי בויאן, וכן הרב ר' שלמה'לה שרייבר (כעת יו"ר „ועד הרבנים" של אגודת־ישראל בירושלים) ור' ברוך לוסטיג (עסקן אגודאי נמרץ, מחשובי חסידי בלז) ועוד. מטרת הועד הציבורי היתה כפולה: השגחה רוחנית על דרכי פעולותיה של פא"י מחד גיסא, ומאידך — עזרה בהשגת אמצעים כספיים וכלכליים לשם התפתחותה, וכן להשפיע בקרב החוגים הדתיים שיעסיקו פועלים משלנו בבתי המסחר ובמשרדים.

ואכן היו פעולות פא"י בלבוב ניכרות מאד בקרב כל החוגים הדתיים. השפעת התנועה היתה חזקה למדי בכל מוסדות הציבור והקהילה היהודית.

פעילות מסועפת

הפעולה המסונפת הורגשה בעיקר בשטח העבודה והאיגוד המקצועי. במסגרת פא"י היו מאורגנים כמה וכמה סקציות מקצועיות, אשר אליהן השתייכו כל עובדי הענף שחברי פא"י היוו בהן רוב. לדוגמא: אגודת פועלי תעשיית כלי בית מטבח וזכוכית מהמסחר הסיטונאי; אגודת פועלי תעשיית הפרוות, וכדומה — ברוב הסקציות הללו היה רוב לחברי פא"י.

פא"י בלבוב יסדה וניהלה קופת גמ"ח מרכזית לעזרת חבריה, וכן „קרן עזרה" לתמיכה במחוסרי עבודה ופרנסה, במיוחד לפני כל חג ומועד. לפעולה סוציאלית זו התמסרו במיוחד החברים ישראל דיאמנד, יוסף ברוינר, שמואל'קה הורוביץ ולוי לוסטיג. חלק חשוב מעבודתם תפס, כמובן, הטיפול בהשגת מקומות־תעסוקה לחברים הזקוקים לכך.

גם בשטח הרוחני והתרבותי היתה הפעולה נרחבת ומגוונת. התקיימו בכל יום שיעורי־ערב ללימודי היהדות. מלבד השיעורים הנ"ל התקיימו חוגים לתנ"ך, קורסים לעברית, חוג לשחמט וכו'. קבוצת פא"י בשחמט היתה מוכשרת מאד ולקחה חלק פעיל בתחרויות קיבוציות על האליפות בין כל הקבוצות המאוגדות ב„איגוד כללי לשחמט—לבוב". מעניין לציין מקרה מיוחד: בהתחרות אחת בין קבוצת פא"י לבין עובדי הרכבת במחוז לבוב, יצא על־פי הגורל שהחבר יהושע קיפניס המעוטר בזקן ופיאות ובלבוש חסידי (נדמה לי שהוא היה פועל־דפוס מומחה ממדרגה ראשונה) ישחק נגד מנהל תחנת הרכבת בלבוב, אנטישמי

מובהק, הלה חרק בשניו ממש ולא קשה לתאר את מצבו כשהיה צריך להפסיד נגד יהודי כזה...

בקבוצת פא"י זו בלטו במיוחד הח' יהושע קיפניס הנ"ל, א. ב־ט (כיום בתל־אביב) ור' שמואל'קה הורוביץ, ר' ישראל מייזלס (כעת חזן ראשי בביהכ"נ „ישורון" בירושלים) ועוד. כמו־כן התקיימה ליד פא"י בלבוב מקהלה גדולה, בניצוחו של הח' שלמה זייף (כעת חזן באמריקה) ותזמורת של כלי גיטארות בניצוחו של ישראל שטרן.

גם עתון פנימי יצא לאור בדפוס הקטוגראפי ע"י הסניף בלבוב. העתון נקרא בשם „דער וועקער" („המעורר") והופיע בעריכתו של הח' לוי לוסטיג.

„פועלי אמוני ישראל" — או „פועלי אגודת ישראל"?

עם התרחבות וגידול תנועת „פועלי אגודת ישראל" בפולין וקביעת מרכזה בלודז', ועם רצון ההנהגה להשליט סדר ארגוני ולהעניק מסגרת חוקית ארצית אחידה לתנועה בכל ערי פולין, הגיעו מטעם המרכז דרישות חוזרות ונשנות גם לסניף פא"י בלבוב, שישנה את השם מ„פועלי אמוני ישראל" ל„פועלי אגודת ישראל". עקב דרישה זו התחולל בסניף ויכוח סוער סביב הבעיה. חלק ניכר מהחברים התנגד לשנות את השם, מכיון שהיו רואים את עצמם כ„פועלי אמוני ישראל" דייקא, דהייגו כארגון מקצועי חרדי בלתי־תלוי ועל־מפלגתי.

הרוב הגדול, מאידך, הסכים בכל לבו לדרישת המרכז, הואיל וראה את הסניף בלבוב כחלק בלתי נפרד מהתנועה הארצית. מני אז נתפרדה החבילה. קבוצת הרוב עזבה והתארגנה מחדש תחת השם „פועלי אגודת ישראל" בלבוב. ושוב הצטרפו אליהם כוחות חדשים מבחוץ, ביניהם העסקנים: ר' ברוך לוסטיג, ר' א"מ גליקזון, מגר' יצחק קיסטר (כיום שופט עליון במדינת ישראל, ירושלים), הרב יעקב לייטר, א. ב־ט ועוד. כמנהלי הסניף נבחרו ר' ברוך לוסטיג, א. ב־ט ומ. אקשטיין. למזכיר נתמנה ר' שמואל'קה הורוביץ, הרוח החיה בארגון הסניף. כגזבר שימש הח' מתתיהו וסרמן, וכחברי־ועד: הח' א"מ גליקזון, שלום קרוג (כיום בארה"ב), אהרן רפפורט (בנו של הדיין הג"ר שמלקי רפפורט), יוסף ברוינר, לוי לוסטיג, ראובן לבל, יעקב קארל וישראל דיאמנד. בתחילה היה מעונו של הסניף ברחוב ברנשטינה 20. כעבור זמן קצר שכרו עבורו במרכז העיר דירה מרווחת בת ארבעה חדרים גדולים, ברחוב קאזמירז'ובסקה 16. כל המוסדות, החוגים והתאים שהשתייכו לפני־כן

ל„פועלי־אמוני־ישראל" עברו לסניף החדש, שהתחיל בפעילות נרחבת ומוגברת בכל השטחים.

הארגון הפורש: „פועלי אמוני ישראל", נשאר באכסנייתו הישנה ברחוב ברקה־יוסולוביצ'ה עם החברים שנשארו נאמנים לו — ושרגא־פייבל סימון בראש. גם ארגון זה התפתח בהדרגה, למרות שטובי החברים ומרביתם עזבו אותו. כדאי לציין שכמעט ולא היו התנגשויות בין שני ארגוני הפועלים הללו, ולא היה קיים ריב או איבה ביניהם. להיפך, פעמים רבות נוצר ביניהם שיתוף פעולה ואורגנו כמה וכמה מבצעים משותפים ביחד.

למען ארץ־ישראל

תשומת־לב מיוחדת הוקדשה בפא"י לבעיות ארצישראליות, לעבודת ישוב ועליה לארץ־ישראל. ועדה מיוחדת שהוקמה לצורך זה — בהרכב הח' ש. קרוג, ש. הורוביץ, ל. לוסטיג, י. ריינמן וי. דיאמנד — פתחה בפעולה נרחבת, בארגון אוסף כספים והפצת קופסאות של „קרן הישוב" בפולין, בתעמולה וביסוד „הכשרות" להלוצים וכדומה.

אחרי מאמצים רבים עלה בידי הועדה, תוך תיאום עם המרכז לעניני ארץ־ישראל בוורשה, לארגן בשנת תרצ"ג קבוצת הכשרה מרכזית לצעירים מגאליציה המזרחית, בדולינא־ביאלה שע"י טלומאטש, באחוזתו של העסקן האגודאי והנדבן המפורסם ר' משה'לה ברגמן הי"ד מסטניסלוב. בקבוצת הכשרה זו השתתפו למעלה מעשרים חברים, בתוכם גם כמה חברים מהסת' צא"י בלבוב והסביבה.

קבוצת ה„הכשרה" הנ"ל הצליחה בעבודתה המעשית בשדה והצטיינה מאד — אפילו יותר מעובדי האדמה הקבועים. בפי אנשי הנהלת האחוזה ומנהלה מר מ. מרגליות (כיום בארץ, חבר הנהלת היקבים בראשון־לציון) לא היו די שבחים ותהילות על עבדתם של הצעירים הללו והתנהגותם המופתית.

כראש הקבוצה והגזבר שלה נבחר הח' שמואל'קה הורוביץ, וכמזכיר שימש הח' שמעון בוקסבוים מקולומיי. מגיד השיעורים התורניים היה הח' אהרן שפיגל מסטניסלוב (כולם בישראל). במיוחד היתה מורגשת בתוך הקבוצה הפעולה הרוחנית והרעיונית. התקיימו שיעורים, הרצאות, שיחות וכו', בגין היותם קבוצה מלוכדת ומותאמת מכל הבחינות, התנהלו החיים ב„הכשרה" תוך סדר מופתי, בהבנה הדדית כוללת ובמסירות אחים ואהבת רעים.

מלבד ההכשרה החקלאית הנ"ל, התקיימה גם הכשרה עיונית מטעם פא"י בלבוב — ברחוב סלובצ'נה 10 — בניהולה של ועדה מיוחדת

שהורכבה מהחברים: אהרן רפפורט, מ. וסרמאן, ל. לוסטיג, יוסף ברוינר וא. ב־ט, שפעלו רבות למען החזקתה מבחינה משקית וחברתית.

אחת הבעיות הקשות שעמדה אז בפני התנועה האגודאית בכללה, היתה: איך לפרוץ את חומת העליה לא״י, מכיון שרק התנועה הציונית והמשרד הארצישראלי שלה שלטו בלי־מצרים בתחום חלוקת הסרטיפיקטים.

הועדה לעניני א״י נתנה דעתה על כך, וביחד עם כל אגפי „אגודת ישראל״ לחמה גם היא נגד העוול הזה, אשר שלל מהחרדים כל אפשרות לעלות לארץ־ישראל. התנהלה קורספונדנציה ענפה עם מרכזי אגו״י וזפא״י בפולין, בענין הדרישה לסרטיפיקטים עבור חברים הכמהים לעלות ארצה. הלחץ הזה, וההתמרמרות של החברים בסניף, והלחץ הכבד גם משאר חלקי התנועה בפולין — אילץ כנראה את ה„אגודה״ העולמית להסתער מחדש במלחמת תנופה נגד ממשלת המנדט והממשלה הבריטית, נגד הסוכנות היהודית לא״י — בדרישתה להפריש לפחות אחוז מסוים של סרטיפיקטים ל„אגודת ישראל״. ואכן: הלחץ נשא פרי. „אגודת ישראל״ החלה לקבל רשיונות לעליה. אמנם האחוז הקטן לא היה יכול למלא את הדרישות הגדולות, אך בכל זאת היה זה ראשיתו של פתח קטן לפתרון הבעיה.

הקבוצה הראשונה מפולין שזכתה לעלות לארץ בחודש שבט תרצ״ג, זכתה לקבלת פנים נלהבת בתחנת הרכבת בלבוב. מטעם פא״י בלבוב חולק לכל עולה שי בשקיק שעליו היה מודפס: „לנסיעת החלוצים הראשונים של אגודת־ישראל בפולניא לארצנו הק׳, מברכת בברכת צאתכם לשלום הסתדרות פועלי אגודת ישראל לבוב״. בחודש ניסן תרצ״ד עלתה הקבוצה השניה לארץ, וביניהם עלו רוב החברים שעברו את הכשרתם בדולינא־ביאלה, בקיבוץ שהתארגן מטעם פא״י בלבוב.

לעומתם היו עוד רבים רבים ששאפו לעלות, אך לא זכו לכך ונשארו בגיא התופת הנאצית — צעירים יקרים ומסורים לרעיוננו, נאמנים לעם ישראל, לתורתו הקדושה ולארץ־הקודש. ה׳ ינקום דמם, זכרם המבורך לא ימוש לעד מלב חבריהם!

פרק עשרים־וחמשה

הסתדרות „צעירי ישראל" בלבוב

ציונות בהסוואה

הארגון המודרני הראשון של הנוער הדתי בלבוב, שנקרא בשם „צעירי ישראל", נוסד בשנת תרע"ח בדירה מיוחדת שנשכרה למטרה זו בבית התומה של קאליש ברחוב סטארה־זאקונה, בחדרים צרים למדי (אחר־כך עבר המשרד לבנין „סקארביק").

היה זה בימי סוף מלחמת־העולם הראשונה, שהביאה אתה — אחרי החורבן הרוחני והגשמי — תמורות חזקות בחיי הציבור החרדי ובמיוחד בקרב הנוער. ימי „הכרזת בלפור" הגבירו את התעמולה הציונית בלבוב. בדרכים שונות חיפשו אז בני־תשחורת את הדרך לארגונים ציוניים, ל„מזרחי" וכדו' — בגלוי ובסתר. היה בזה משום צעד „מהפכני" מצד הנוער, כאשר הוא יסד את הארגון „צעירי ישראל" והעמיד בראשו את: הרב ראובן מרגליות, ד"ר שמעון פדרבוש, חנוך הורביץ, ואוע אלטר, אהרן וינשטיין ועוד.

כיוונו של הארגון החדש היה ציוני, תוך הסוואה רבה, מבלי שחבריו עצמם ידעו ברורות על כך — זולת ראשי המייסדים, כמובן מאליו.

במשך למעלה משנה תמימה טיפחה הסתדרות „צעירי ישראל" פעילות ארגונית וחברתית־תרבותית יפה ומועילה, במחכונת של שיעורים, מסיבות, הרצאות וכדו'. הארגון ניסה להשפיע על הנוער הדתי בדרכי חינוך מודרניים, אולם לא זכה לאריכות־ימים. אחרי שחלפה השנה הראשונה נתפרדה החבילה בגלל חילוקי־דעות אידיאולוגיים. ארגון „צעירי ישראל" נתחסל ובמקומו באו 3 ארגונים חדשים: „צעירי אגודת ישראל", „צעירי מזרחי" ו„מחזיקי לומדי תורה".

מטרות הארגון

תכנית הפעולה של „צעירי ישראל" היתה (לפי אקזמפלר בודד של כרטיס־חבר אשר ברשותי): „א) להעמיד את ההכרה הלאומית של החברים ברוח התורה; ב) לעזור לחברים להשתלם בלימודים העבריים

והכלליים; ג) להעמיד במרכז החיים את השאיפה לארץ־ישראל ולחיים עבריים שם, ברוח הדת והמסורת; ד) להקנות את השפה העברית — בתור שפתנו הלאומית ומפתח לכל תרבותנו ותורתנו — לכל החברים; ה) להכיר את רוח התורה והיהדות למען לחיות על פיו, ע"י התעמקות באוצרות הספרות העברית שמכל הדורות; ו) להשתדל להשיג בשביל הצעירים החרדים שדה־פעולה ואפשרות התפתחות לידיעות כלליות והשפעתם בשדה החינוך וכדומה; ז) לדאוג לטובת המוני העם לצרכיו ולזכויותיו, לחיות בתוך העם ובעד העם".

במשך השנה האמורה התנהלו במסגרת „צעירי ישראל" שיעורים בעברית, בתנ"ך ובהיסטוריה. ההרצאות בלימודי קודש נמסרו בעיקר ע"י הרב ראובן מרגליות — ברמב"ם הלכות דעות, ה' יסודי־התורה וכו'. כן היה הרב מרגליות משמיע שיעורים בספרי מחקר, כמו: „כוזרי", „חובת הלבבות" ועוד, בנוכחות קהל משתתפים גדול. התקיימו גם שיעורים בתלמוד ובעוד מקצועות ע"י ד"ר שמעון פדרבוש ומר חנוך הורביץ.

המסיבות הצטיינו בתכנית עשירה, בהרצאות עיוניות ובתכנית מוסיקאלית — בביצועם של ישראל אלטר (כיום חזן ראשי ביוהניסבורג) ולהקתו.

בסיכום

בסיכום ניתן לקבוע, כי הארגון — הראשון מסוגו בלבוב הדתית — יצר תסיסה רבתי ועורר התעניינות גדולה בקרב הנוער הדתי בלבוב.

מארגוני ומוסדות החרדים בלבוב

חברת „תלמוד תורה"

ילדי העיר למדו בעיקר אצל מלמדי־דרדקים ב„חדרים" שונים בעיר. בתי־חינוך כאלה היו מפוזרים לעשרות בלבוב, וחלק מהם — של מלמדים מפורסמים ומיוחסים, שהיו ממויינים לכל שכבה וזרם ציבורי בנפרד.

אך מלבד אלה, הרי התלמוד־תורה העירונית הגדולה, המיוחדת לבני־עניים, התקיימה בלבוב מקדמת־דנא. לא ידוע שנת היוסדה. בין התעודות ההיסטוריות מצאתי רק את המסמך הבא: „בחודש סיון תרס"ט נבחרו הגבאים: לנשיא — הרה"ג המפורסם ר' שמואל־שמלקי רוקח שליט"א; למשנים — ה"ר פרץ לויטרשטיין וה"ר שלמה איטינגא; למנהלים — ה"ר משה בלנקנשטיין, ואלף קויפמאן, אברהם יודא אלטער, יוסף טויבע, משה פיפעס, פנחס קליגר, יהושע דארענצווייג, אליעזר גוטבירט ופנחס מענקעס".

בתקופה האחרונה כיהנו כמנהלי הת"ת: ר' יהושע הלר ור' אהרן ברינר.

תלמוד־תורה זו שותקה בימי מלחמת־העולם הראשונה, אך נתחדשה מיד אחרי המלחמה. מאוחר יותר צומצמו מסגרותיה לבני־עניים בלבד. בעיר הוקמו מוסדות חינוך חדשים, נוסף ל„חדרים" הותיקים — וביחוד יש לציין את בית הספר החרדי „יסודי התורה" של אגו"י וביה"ס הדתי העברי „מתת" (מ'ציון ת'צא ת'ורה) של ה„מזרחי". בית הספר „יסודי התורה" התפתח כמקום חינוך חרדי אידיאלי ורב־ממדים, בהנהלתו של ר' משה הירשפרונג ובהתמסרותו הגדולה של עוד עסקן (א. ב־ט) אשר הקריב ימים ושנים לפיתוחו של המוסד הזה.

ביה"ס „יסודי התורה"

בית־ספר „יסודי התורה" התחיל בפעילותו בשנים תרפ"ז/פ"ח בהנהלת ר' אביש ראטה — שעזב אחרי שנים מספר את לבוב ונסע לארץ־ישראל — ועל־ידו קוריטוריום מורכב מהאישים: משה הירשפרונג, שלמה ציגלר, נחום פריין, משה ליפשיץ ואלטר ליפא.

הנדיבה המפורסמת גב' מרים פרנקל נדבה ל„יסודי התורה" בית שלם ברחוב סרבסקה, שהיה מאוכלס בדיירים והיה צורך לפצותם ולהכשיר את הבית לשימוש בית־הספר. הדבר לא עלה בראשונה בידי הקוריטוריום וכך עברו שנתיים ימים ללא התקדמות — ובינתיים למדו הילדים בבתי־כנסת שונים, דבר שהפריע להתפתחות ביה"ס — והגב' פרנקל דרשה באמצעות בית־המשפט את הבית בחזרה והיא זכתה בדין. לבסוף מיגתה את א. ב־ט, שרחשה לו אימון רב באורח אישי, כ„קומיסאר" ממונה על הקוריטוריום והיא ויתרה על ביצוע פסק־דין של בית המשפט, וכן החזירה את נדבתה. ואמנם עלה בידו של עסקן זה לפתח את המוסד, להוציא מן המבנה את הדיירים ולהכשיר את הבית בעזרתם של חברי הקוריטוריום שהתמסרו אח"כ לתפקידם ביעילות רבה. „יסודי התורה" התפתח מאז בצורה מרהיבה והיה למוסד חינוכי מפואר בעיר, שקיבל גם את אישור הממשלה. הנהגה בו תכנית לימודים משוכללת ושיטה חדשה, כיתות מכינות וכיו"ב, ולמדו בו קרוב ל־500 ילד.

הקוריטוריום המשיך בפעולתו ובמרוצת הזמן נכנסו אליו גם כוחות חדשים שהתמסרו למוסד ביתר שאת, בתוכם: ר' העניך אשכנזי. כמנהל חינוכי נתמנה אחר־כך הירש־שמעון אסתרזון, וכן מונתה ועדה חינוכית מיוחדת אשר שקדה בהתמדה על העלאת הרמה הרוחנית של המוסד.

חברה קדישא „תומכי אורייתא"

מטרת חברה קדושה זו היתה: לכלכל בארוחות צהרים את מאות תלמידי התלמוד־תורה בלבוב. החברה נוסדה עוד בשנת תר"ס.

במסמכי־תיעוד הנוגעים לקורות המוסד, מוזכרים בין השאר כגבאים: „הגביר היחסן הנדיב המפואר מוהר"ר ר' שלמה איטינגא שליט"א, ה"ה הגביר המפואר והמפורסם מו"ה ר' משה פריילין והנגיד המפורסם מו"ה שמעלקא באראך".

בין התורמים המפורסמים לחברת „תומכי אורייתא": הנגידה מרת מרים פרנקל — אישיות ידועה בעיר, מפורסמת במעשיה הטובים ובנדבת לבה הרחב (ראה לעיל).

ישיבת „עץ חיים"

ישיבת „עץ חיים" נוסדה ע"י בעלי־בתים חשובים מחרדי העיר ובתוכם החסיד והגביר ר' שמואל קאליש, אשר נדב בית בן 3 קומות לישיבה עירונית זו.

הישיבה הזאת לא היתה מסוג הישיבות הגבוהות והמתיבתות שהתקיימו מקדמת־דנא בהנהלת גאוני וקדושי קמאי בעיר המעטירה לבוב. להן, כנראה, לא היה צורך בשום בנין מפואר. הישיבות בעבר התנהלו בתוך כתלי בתי־המדרש העירוניים. לא כן ישיבה זו, „עץ חיים", שנוסדה בראשית המאה התשע־עשרה, בשעה שההתבוללות היתה בתוקפה וה„קידמה" בלבוב במלוא עוזה.

כראש הישיבה הראשון בישיבת „עץ חיים" שימש הרב ר' ראובן, אישיות תורנית דגולה, למדן מופלג וירא־שמים מרבים, ממוצא ליטאי. אחריו שימש כר"מ הג"ר משה־יהודה זידר, ועוד. סדר הלימודים ומגמת הישיבה — כבימים ההם: לתורה ויראה, כמנהג החסידים, ותו לא!

אחרי הפסקה בעקבות מלחמת־העולם הראשונה, התחדשו הלימודים במוסד. לרגלי התמורה ברחוב היהודי ובתפיסת־החיים הכללית, ניסו כמה מחשובי החרדים ובראשם הג"ר ראובן מרגליות, להעמיד בראש הישיבה ר"מ בעל רמה פדגוגית גבוהה, אשר אישיותו ודרכי לימודו יעשו את הישיבה מקום־משיכה לנוער ולהורים יחדיו. למטרה זו הזמינו את הגאון רבי יקותיאל־אריה קמלהאר, שהיה תלמיד־חכם גדול וספרא רבה, בעל הסברה מצויינת, איש המחשבה ובעל ידע רב במקצוע החינוכי לתלמידי ישיבות, ואשר כבר התמחה בכהונתו כר"מ בסטניסלבוב וברייישא.

בבואו ללבוב עשה הגרי"א קמלהאר רושם גדול והוא התחיל מיד בהנהגת סידורים ושינויים טכניים בישיבה, במיוחד בסדר השיעורים שהיו משמיעים לפני התלמידים. חסידי בלז בלבוב, אשר ראו בצעדים כאלה משום חידוש מופרז, התחילו לרנן אחריו ומצאו פגימות שונות ב„מודרניזם" שבו, כביכול, עד שלחמו נגדו בדרכים בלתי־הוגנות. הרב קמלהאר לא אבה בשום פנים להמשיך ולהישאר על משמרתו, אלא עזב את העיר, בידעו שרוב־רובם של גבאי הישיבה הם חסידי בלז וממילא לא יוכל להנהיג בה את הסדר הרצוי. המוסד התנהל אחר־כך בצורת ישיבה־קטנה בעלת חשיבות מועטת בלבד. במקומה יסדו חסידי בלז את ישיבת „מחזיקי לומדי תורה", וכן נוסדה ישיבה שניה ע"י חוגי „אגודת ישראל" בלבוב.

חברת „אנשי מעמד"

„חברה קדושה אנשי מעמד לעדת לבוב" — נוסדה על ידי רבה של לבוב, הגאון האדיר רבי יוסף־שאול נתנזון זצ"ל. יסוד מטרתה הושתת על המשנה במסכת מגילה (דף ה'): „איזו עיר גדולה? כל שיש בה עשרה בטלנין!" דהיינו עשרה בטלנין שבבית

הכנסת, שהן בטלין ממלאכתן תמיד, כדי להיות מצויין בתפילה בבית הכנסת. שכן שנינו במסכת ברכות (דף ו׳): „אמר ר׳ יוחנן בשעה שהקב״ה בא לבית הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס״.

חברי „אנשי מעמד״ ישבו כל היום על התורה ועל העבודה, כשפרנסתם מזומנת להם מקופת הציבור. סדר ישיבתם היה: חלק מהם בבית־המדרש־הגדול „בתוך העיר״, והנותרים בבית־המדרש־הגדול „מחוץ לעיר״. ה„בטלנים״ בחרו ע״י רב העיר ופרנסיה.

רובם ככולם היו יחידי סגולה, גדולי תורה ולמדנים מובהקים, יראים ושלמים. מתוכם ראוי לציין את שמותיהם של: ר׳ זלקא לעכוביץ, ר׳ שמואל־שלום פישר, ר׳ מנדל דורנצווייג, ר׳ ישעיה קיזלינג ור׳ יהושע וילר. אלה היו פארה של לבוב, העיר המלאה חכמים וסופרים. בראש חברה זו — מלבד העשרה בטלנים עצמם — עמד ועד מיוחד אשר דאג להחזקתם. אחרון הנשיאים לחברה זו היה הנדבן הידוע והחסיד ר׳ מאיר גרשון ז״ל.

חברת „מחזיקי לימוד״

חברת „מחזיקי לימוד״ נוסדה בשנת תרע״ב, ביזמת חבר עסקנים ובראשם הרב ד״ד מאיר מונק ז״ל. מטרתה: יסוד שיעורי־ערב ועליכת הרצאות בנושאים תורניים והסברת היהדות, וכן קיום מקום־מיפגש לנוער החרדי בבתי המסחר („ארבייטער און האנדעלס־אנגעשטעלטע״).

היה זה בזמן שהנוער העובד נתפס לארגוני ה„בונד״, „פ.פ.ס.״ ולכל מיני ארגונים סוציאליסטיים ואנטי־סוציאליסטיים חילוניים. בכדי להצילם מצפרני הכפירה, ארגן הרב ד״ר מונק (שהיה חתנו של ר׳ שמלקי רוקח ז״ל, נשיאה הראשון של „אגודת ישראל״ בגאליציה) ועד מיוחד שהוציא סכומים כספיים גדולים למטרה זו. הם שכרו דירה ואולם מרווח בבנין „סקארביק״, בו נתארגנה על־ידם חברת „מחזיקי לימוד״. הם הצליחו לארגן במסגרת זו מאות בחורים שבאו יום־יום בשעות הערב לשיעורים ולהרצאות שנמסרו ע״י מרצים ומגידי־שיעור ממיטב האינטליגנציה הדתית של לבוב. מדי שבת בשבתו נערכו מסיבות חברתיות, נאמרו שיעורים שונים, והנוער הזה מצא לו מקום־מיפגש נעים לפי טעמו. מזכיר מיוחד טיפל יום יום בכל הפעולות הטכניות שבחברה. החברים עזרו אלה לאלה מבחינה סוציאלית, ולפעמים נעזרו החברים במקומות עבודה שסודרו בעדם בדרך־כבוד, ללא ידיעת האיגוד המקצועי (שהיה בידי לא־יהודים, ואשר כמובן היצרו לא פעם את צעדי היהודים בחיפוש מקום עבודה).

משבר קשה פקד את הארגון מיד עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, אשר הרסה את כל החיים החברתיים והכלכליים בעיר —

ובמיוחד עם הגירתו של נשיאה ד"ר מונק לברלין, כדי להצטרף אל משפחתו הענפה שהתגוררה שם. רק עם סיומה של מלחמת־העולם התחילו עסקני־ציבור מסורים לחדש את המוסד ואת עבודתו החשובה. באותו פרק ממש התחוללו מהפכות ברחוב היהודי, קמו ארגונים חדשים, צצו שאיפות חדשות ותאים חברתיים חדשים, התנועה הציונית, ה„מזרחי", „אגודת ישראל" וכיו"ב — אשר כח משיכתן השפיע גם על „מחזיקי לימוד".

בשנת תר"ץ העביר המזכיר האחרון של „מחזיקי לימוד" מר שמואל סוקולוב את הארגון לידי הסתדרות „פועלי אגודת ישראל" בלבוב, לפי הסכם מיוחד. בהדרגה קמו אחר־כך מתוך קומץ העסקנים של „מחזיקי לימוד" חברים פעילים ומסורים לתנועת פא"י בכל גאליציה המזרחית.

מסיבות לילי־שבת של „מחזיקי לימוד" בלבוב היוו חוויה בלתי־נשכחת. המנהלים עשו מכסימום של מאמצים להביא בכל ליל שבת־קודש את אחד המגידים הטובים ביותר, או את המרצים הנודעים והמשובחים שתרמו מפרי מחשבתם הרמה לגרום הנאה רוחנית לקהל המשתתפים העצום. היו אלה לא רק חברי „מחזיקי לימוד", אלא גם המונים שבאו מכל חלקי העיר לשמוע את ההרצאות המדעיות־תורניות ואת השיעורים התורניים מפי מגידי־שיעור מובהקים שהצטיינו בהסברתם, בהברקתם, ויצא להם שם־טוב בעיר כולה.

מחוג זה אשר התלכד ב„מחזיקי לימוד", ושקיומו לא התארך זמן רב יחסית, יצאה חבורת עסקנים מסורים לתורה, ליהדות ולכל דבר טוב בעיר. היהודים האלו זכרו היטב את חינוכם במוסד זה והשפעתו עליהם. הם גם עשו נסיונות כמה פעמים לחדשו שוב, שלא במסגרת מפלגתית כלשהי, בסברם שעל ידי כך יעלה בידם להציל חלק מהנוער שלא ילכו לארגונים הילוניים — אך לצערם ולאכזבתם הגדולה לא הצליחו בכך. עסקנים אלה עזרו ל„פועלי אגודת ישראל" בלבוב, בכל יכולתם.

פרק עשרים־ושבעה

„מחזיקי לומדי תורה"

ישיבה וארגון נוער

בלבוב התקיים תחת שם זה מוסד רציני, שהרבה אור בו, אף כי רוב הציבור החרדי בעיר — החלק שלא נמנה עם חסידי בלז — מצא בו גם צללים. היה זה ספק ישיבה ספק ארגון, אולם בכל אופן שהוא: מוסד משפיע בחוגי החרדים בלבוב.

ישיבת „מחזיקי לומדי תורה" נוסדה בשנת תרפ"ד, אחרי שובו של האדמו"ר מבלז הרה"ק רבי יששכר־בר רוקח זצ"ל מגלותו בהונגריה, לביתו ול„חצרו" אשר בגאליציה. ראשי ומנהלי ה„חצר" בבלז, הרגישו בצורך הדחוף לחנך חסידים חדשים ולגדל דור חדש לחסידות בלז. אחרי חורבן גאליציה במלחמת־העולם הראשונה נתמעטו החסידים, כתוצאה מן השחיטות והמגיפות; קהל עצום סטה בכלל מן הדרך הישרה בתורה ובחסידות, ובעיקר נתרחקו רבים מבין הנוער והאברכים. קמו ארגוני נוער חרדיים, כ„צעירי־אגודת־ישראל", „פועלי־אגודת־ישראל" — וגם „צעירי מזרחי" — וחלק חשוב של הנוער הבלזאי מצא את מקומו בארגונים הללו, ולדעת מנהיגי החסידים בבלז „נחמצו" בזה וכבר נחשבו לתועים בישימון־דרך. מלבד אלה נמצאו המוני בני־נוער שהשתייכו לאגודות ציוניות ושבאמת סטו מדרך התורה והמסורה, ובעוד שלפנים ידעו את הדרך לבלז בשיטתה הקיצונית — עברו עכשיו לשיטה קיצונית שניה.

החליטו, איפוא, ראשי העדה הבלזאית — לאור הנסיבות — להקים בלבוב ארגון או מוסד משלהם, אשר בשם „מחזיקי לומדי תורה" יקרא. הם שכרו דירה ברחוב רפפורטה 15, מול בית החולים היהודי, והתחילו בפעולה. כמה מראשי ה„יושבים" בבלז ואתם מספר בחורים ואברכים מחסידי בלז בלבוב — ובראשם האברך ברל קרניאל — התחילו במרץ רב ובכל הדרכים, בקנאות ובחריצות, לעשות נפשות ואמצעים לרעיונם. הם ריכזו עשרות בחורים ופתחו את הישיבה האמורה, שהיתה יחידה במינה בלבוב ובסביבתה. אמנם התקיימה בלבוב בימים ההם ישיבה קטנה, אולם כפי שמעיד עליה שמה היתה זו „ישיבה קטנה" גרידא, מורכבת מתלמידים צעירים ונערים בגיל רך, אשר רובם עברו ללמד בגיל מבוגר יותר ב„מחזיקי לומדי תורה".

לימים גדל המוסד והדירה שנרכשה למענו היתה צרה מהכיל את כל הבחורים. ניסו המנהלים, ואף עלה בידם, להשפיע על גבאי ה„אקספרס שוהל" (בית כנסת של הסבלים) ברחוב זרודלאנה, אשר בנו ליד בית־הכנסת שלהם אולם גדול וחדרים אחדים לשם השכרה לחתונות — וביחוד הפעילו את השפעתם על נשיא ביהכ"נ הנ"ל מר ווייזר — עד שניאותו להם ומסרו את האולם וחדריו עבור ישיבת „מחזיקי לומדי תורה".

יקר מזולל

משמונים עד מאה־ועשרים בחורים למדו במוסד זה בכל שנה ושנה. כמחצית מהם היו בני לבוב ויתרם מעיירות שונות שבגאליציה המזרחית. בין מנהלי המוסד היו אישים בעלי מומחיות רבה בהשפעה על נפש הנוער. כמובן היו רוב רובם של התלמידים מבני חסידים עניים, אולם נמצאו גם יחידים שבאו מבתים הרחוקים למדי מחסידות בכלל, מה גם מחסידות בלז, כגון בני־נוער שלמדו בבתי־ספר תיכוניים. בשביל נשמות כאלו, נמצא כאן מומחים ראויים לשמם, אשר הצליחו להשפיע עליהם ולהחזיק בם. אותם בחורים בעלי־תשובה נהפכו לקנאים קיצוניים וניהלו אחר־כך את המחתרת של בלז בלבוב. הם חוללו מהפכות בבתיהם הפרטיים, דרשו מההורים להכשיר מחדש את הכלים ולהנהיג מנהגי חסידות בבית, הורו לאמא לכסות את הראש בפאה נכרית או במטפחת כשרה — והיו אפילו בתים אשר התפרדו מבניהם הללו.

המטרה הבלעדית שעמדה בפני התלמידים, היתה: תורה וחסידות! הם ישבו ועסקו בתורה יומם ולילה. היו ביניהם מתמידים מופלאים. ברם, לא בתורה בלבד עסקו. עיקר גדול אצלם היתה החסידות — ולפעמים בצורה די קיצונית. התלמידים כולם היו לבושים בלבוש חסידי מובהק נוסח בלז: קאפוטות ארוכות מאד, פיאות ארוכות מסולסלות, כובעי קטיפה ו„פלוש" מיוחדים, כיפות מתחת לכובע שהשתרבבו ברובם החוצה וכיו"ב.

מחנכים ומשפיעים

מגידי השיעורים ב„מחזיקי לומדי תורה" היו אברכים ובחורים למדנים ומצויינים בהסידות כד' דוד לייבנד, ר' משה זייף, ר' דוד אפטר והמתמיד העצום ר' יוסף וינשלבוים. מלבדם היו עוד כמה אנשים ששימשו בתפקיד של משגיחים ומנהלים רוחניים — ובראשם הרב ר' משה אלטר, דיין בעיר, מפאר חסידי בלז בלבוב. המנהל והמשפיע בפועל היה האברך המושלם ר' איסר שטולצברג, אשר היה עמל יומם ולילה בהשפעתו על בחורי המוסד.

בשטה התסידות חינכו והשפיעו בעיקר ר׳ דוד לייבנד, ר׳ שלמה ברגר ור׳ דוד באלאבאן. כדאי להזכיר כאן, כי ר׳ דוד באלאבאן זה, אשר מאוחר יותר נשא אשה ועבר לגור באושוינצ׳ים — מסר את נפשו בימי הצורר היטלר ימ״ש במחנה־המות אושביץ ולמד שם עם ילדי ישראל בגיל רך את ה־א״ב — וכן למד תורה עם ילדים גדולים — ועזר לכל נדחי ישראל שם עד ימיו האחרונים, הי״ד.

סדרי הישיבה

הסדר ב„מחזיקי לומדי תורה״ היה, שכל בחור אוכל „ימים״ („טעג״) אצל בעלי־בתים, מקבל אכסניה ללינה עם עוד 3—4 בחורים בחדר אחד וכן דמי־כיס („טאשען געלד״). כך היה נהוג עד לפתיחת הישיבה המפורסמת „ישיבת חכמי לובלין״. אך מני אז התחוללה מהפכה בכל הישיבות, וגם ב„מחזיקי לומדי תורה״ בלבוב — נאלצו *המנהלים להפסיק* את מנהג ה„ימים״ וסידרו לבחורי הישיבה שיאכלו ארוחותיהם במסעדה מיוחדת.

כל בחור שלמד כאן היה מחוייב להיות „יושב״ בבלז לפחות „תקופה״ אחת בשנה. „תקופות״ אלה היו: מימי הסליחות עד שבת בראשית — ולפעמים עד שבת־חנוכה — או משבת־חנוכה עד פורים, או מפורים עד אחרי פסח. היו כאלה שבילו ב„חצר״ יותר מתקופה, וגם שתי תקופות — ומעלתם עלתה במדרגה. בימי שהותם בבלז, עברו פרחי החסידים האלו מבחנים שונים. כל בחור עבד ב„מטבח״ ה„יושבים״ המפורסמים (של כמה מאות איש) לבשל דגים ממולאים ולהרתיח קפה מיוחד עבור היושבים.

כ„עבודה״ מיוחדת נחשבו ל„יושבים״ בבלז סיפורי המעשיות, במיוחד כאשר התאספו בכל מוצאי־שבת לסעודת מלוה־מלכה ובראשם מראשוני ה„יושבים״ הבלזאים: ר׳ ישעיה ראוור ור׳ יוס׳ל יארטשובר. אחרי שחזרו במסיבה זו על ה„תורה״ ששמעו בשבת־קודש מפי האדמו״ר הק׳ מבלז זצ״ל — הסביר ר׳ שייע ראוור את דברי הרבי בקשר לעניני היום ושאלות הזמן.

משאבי קיום...

המשביר הכלכלי ו„הקונסול הפוליטי״ של כל המפעל הזה, היה ר׳ ברל קרניאל. אברך זה כלכל את כל הוצאות המוסד: אוכל, אכסניות, הלבשה, וכן נתן לכל בחור דמי הוצאות לתקופת „נסיעתו״ לבלז. היו לו קשרים עם כל מיני אנשים ועלה בידו להשפיע אפילו על חוגי המתבוללים, עד שגם הם עזרו לו לקיים את המוסד. ליד „מחזיקי לומדי תורה״ התקיים מוסד כספי נפרד לעזרה סוציאלית, לצרכי בחורים עניים

שהגיעו לפרקם וכיו"ב. במרוצת הזמן הפך „מחזיקי לומדי תורה" למוסד מרכזי פוליטי ורב־השפעה של חסידי בלז.

בכל יום חמישי בשבוע היו יוצאים זוגות זוגות מבחורי הישיבה לרחובות העיר, כדי לאסוף תרומות „פאר אַ איד"ס ועגען". הקופה היתה מרוכזת בידי ר' דוד לייבנד, שנהנה מאימון מלא. ברל קרניאל היה המושל בקופה, מבלי שיעמוד תחת ביקורת כלשהי מאיש זולתו. המוסד היה רשום כאגודה רשמית עם ועד ובראשו ר' לייבוש וואהל כנשיא, ואתו: פנחס דיסטנפלד, שאול גרינברג, דניאל מנש ועוד.

כאחד המקורות הכספיים החשובים של המוסד, שימש „סיום הש"ס" שר' ברל קרניאל היה עורך בכל שנה. לסיום כזה היה מזמין רבים מראשי הקהל בלבוב ואף מחוגי המתבוללים, אל ה„סיום" באו אנשים כפרופיסור אלרהאנד, ראש הקהלה, פרופ' ויקטור חיות, סנטור בודק, ויטלס וכו'. כל בהור קיבל את פני אחד האורחים החשובים, כדי לסיים אתו מסכת אחת — למרות שרובם לא ידעו אפילו צורת אות. אחר־כך נערכה סעודה והכריזו „מי שברך" לכל אחד מהם...

„סיום" כזה הכניס סכומים עצומים מחד, ומאידך סייע גם לצבירת רכוש פוליטי בשביל ימים יבואו, בהזדמנויות של כל מיני בחירות וכדומה. ד' ברל קרניאל ניהל עם המתבוללים מדיניות ענפה ועמד בקשר אמיץ עם מנהיגם ד"ר יהושע וואסר, והיה המקשר בינם ובין האדמו"ר מבלז זצ"ל.

בתום לב

כאמור לעיל, היה רוב־רובם של תלמידי „מחזיקי לומדי תורה" מורכב מבחורים תמימים יראי־שמים להפליא, אשר מסרו את נפשם בתום־לב כדי לרכוש לנפשם תורה ויראת שמים — בנוסח משלהם. היה זה נוער אידיאלי המוכן בכל עת למסירות־נפש בפועל על מזבח התורה.

פעם אחת בשנה התקימה במוסד בחינה כללית, היו באים שלושה מגאוני גאליציה, והם: הגאון הנודע מפרוביז'נה, הגאון מטרנופול, והגה"צ ד' פיניא'לי מאוסטילה. האורחים האלו באו לשוחח עם הבחורים בדברי־תורה — „שמוסען אין לערנען" — ולתהות על קנקנם. ואכן, התלמידים לא הכזיבו.

רבים מהם הצטיינו מאד בלימודם ועלו במדריגה כגדולי תורה ויראה. מהם שימשו אח"כ בערי גאליציה כדיינים ושוחטים, סופרי־סת"ם וסתם סוחרים שלא פרשו כל ימיהם מלימודם ומאורח חייהם. אחדים מהם היו לרבנים ידועי־שם בגאליציה ובפולין.

פרק עשרים־ושמונה

נופעל אספקת אובל בשר לחולים יהודים

[„פעראיין צור כשר בעשפייזונג יודישער קראנקען אום אלגעמיינעם קראנקענהויזע אונד קליניעק"]

מטרת החברה הלבובית הזאת היתה: לדאוג למאות החולים היהודים ששכבו לרוב בכל עידן שהוא בבתי החולים הלא־יהודיים, ואשר התנזרו מאכילת נבילה וטריפה וכמובן לא טעמו דבר ממאכלי המטבחים של בתי החולים. החברה הנ"ל נשאה בעול הגדול הזה — דאגת הזנה למאות חולים — גם בהתאם ל„דיאטה" שלהם כהוראת הרופאים — והיא היתה אחד המוסדות החשובים ביותר בעיר לבוב.

לא ידועה לנו בדיוק שנת היסוד של החברה, אולם כותב השורות מצא לפני הרבה שנים קול־קורא מאת רבני גאליציה וראשי הקהלות, המכריז על סידור מגבית מיוחדת „כמו בכל שנה ושנה", „בימים הקדושים הבע"ל, בנדרי נדבה בעת קריאת התורה ובערב יוה"כ בעת עמידת הקערות" — והכרוז נושא עליו את התאריך: חודש אלול תרס"ז. על החתום באים השמות הידועים: „אריה־לייב ברוידא — האבד"ק לבוב והגליל; משה באב"ד — חופ"ק הנ"ל והגליל; ד"ר מאיר מונק — נשיא; יעקב ב. ווינרב — סוכן".

הכרתי היטב את המוסד החשוב הזה בעשרות השנים האחרונות. כפי שאני זוכר, עמדו בראשו כמה עסקנים חשובים ב„קומיטע" מיוחד, בראשות ד"ר פפוי — אישיות ידועה בלבוב — ואחריו הנדבן והעסקן הידוע מר הינריך לנדוי. בהנהלת המוסד השתתפו: גב' מרים פרנקל, ר' משה הירשפרונגג, יוסף אבנר, גב' גוטבירטה, הרב צ"ף — רב ב„תוך העיר" — והרב יחזקאל לוין (רב החוגים ה„נאורים") וכן א. ב־ט, שהיה העסקן העיקרי בתוך המוסד ומנהלו, והתמסר יומם ולילה לעבודה קדושה זו מתוך מסירות־נפש בלי גבול.

טיפול משפחתי מסור

בבית החולים הלא־יהודיים בלבוב נמצאו למעלה מחמשת אלפים מטות, שהיו תמיד מלאים, ומהם היוו היהודים המאושפזים — למעלה מ־10%. חולים אלה היו באים ברובם מערי השדה שמחוץ ללבוב, בעוד שחולי העיר היהודים השתמשו תמיד בבית החולים היהודי ע"ש לזרוס. רובם ככולם לא היו להם בעיר קרובי־משפחה שיטפלו בהם. עסקני המוסד הנ"ל טיפלו בהם, איפוא, טיפול משפחתי כמעט — נוסף לאוכל הכשר שהוגש להם (ואפילו לאלה שלא נזהרו ממאכלי טריפה).

תקציב ההוצאות של המוסד היה גדול מאד. לא פעם באו מנהליו במשברים כספיים ונאלצו להפסיק את פעולתם לזמן מסוים, מחוסר תקציב. בשנים האחרונות, עם המצוקה הגדולה שבאה על יהדות גאליציה ובאין יותר שום אפשרות לאסוף בעיר ובעיירות הסמוכות את הסכומים העצומים שנדרשו למפעל, הנהיגו מנהלי המוסד תקופות מסויימות לפעולתם, בחדשי החגים וכדומה. לא היתה שוב כל אפשרות להעניק את השרות הזה לציבור החולים במשך כל ימות השנה.

מניעת ניתוחי מתים

יחד עם עבודתם האמורה בבתי החולים, הטילו עסקני המוסד על עצמם *משימה רבת אחריות. הם עמדו על המשמר ובמסירות־נפש ממש הוציאו* מביה"ח כל בר־מינן יהודי בכל מיני תחבולות — וגם באמצעות שוחד ששיחדו כמה מפקידי בתי־החולים — כדי למנוע את מסירתם של מתי *ישראל למחלקת האנטומיה לשם ניתוחי־מתים ח"ו. בענין הזה היתה להם* מלחמה קשה גם עם הסטודנטים היהודיים אשר למדו רפואה באוניברסיטה בלבוב, ואשר הפולנים דרשו מהם בתוקף למסור לידיהם את כל המתים *היהודים מבתי החולים למטרות מחקר. מועדון הסטודנטים „אמונה" עמד* במלחמה עזה עם עסקני החברה הזאת. הם אירגנו הבורה בלשית מיוחדה, שעקבה אחרי מעשיהם של א. ב־ט וחבר־עוזריו, כדי למנוע מהם את *הוצאת הנפטרים מבתי החולים.*

עבודה זו היתה קשורה, איפוא, בסכנת נפשות ממש.

על בסיס ההתנדבות

בכלל היו מהלכים בעיר סיפורים נפלאים וקוריוזים מעניינים על רקע עבודת החברה לעזרת חולים, שפעלה בעיקר בשתי בתי החולים הממשלתיים בעיר, הנמצאים ברחוב ליצ'אקובסקי וברחוב קולפרקוב. בשנים

האחרונות דרשה עבודה זו המון מתנדבות, אשר טיפלו בחולים מתוך אהבה ובמסירות. בשנת תרפ"ג הכניסו לתוך המעגל הזה גם את החברות של „בנות מזרחי" — ארגון הנשים הדתי שהתקיים אז בעיר — בראשותן של החברות רויזה לנדא־מורגנשטרן, הדסה אייבשיץ, גב' הורוביץ ועוד. משמרות משמרות של 20 צעירות מקרב בנות אלה הופיעו כל יום לעבודה זו, נוסף למתנדבות בודדות שפעלו בשטח זה בלי שום לוח־זמנים.

בשני בתי החולים הנ"ל הוקמו הודות ליזמתם מטבחים כשרים מיוחדים, שעמדו הכן לרשותם, וגם בית־כנסת סודר בכל אחד משני המקומות. החברה הנ"ל דאגה לבעלי תפילה, לבעל־קורא וכו'. פעולה מיוחדת ב מ ח ת ר ת ובהסתר גמור נעשתה בנוגע ליולדות יהודיות בבתי החולים. אסור היה בהחלט לבצע ברית־מילה בבתי־חולים אלה, ובימים ההם עדיין לא נתנו ליולדות לצאת מבית החולים לפני שעברו 14 יום אחרי הלידה — וכך עלה בגורלו של מנהל החברה לשמש מאות פעמים כ„סנדק" חשאי, מכיון שהוא היה יוצא־ונכנס כל היום בבית החולים, בכל המחלקות, בתוקף תפקידו שהתמסר לו שנים רבות יומם ולילה שלא על־מנת לקבל פרס.

לימים פרצו סכסוכים באגודה זו ונתפרדה החבילה, בגלל ריב קטנוני, כרגיל בכל מוסד של מתנדבים: סכסוך של כיבודים וכדו'. הוקם, איפוא, מוסד שני בשם „רפואה", שמטרתו לעזור לחולים עניים בבתים פרטיים בצורת של אספקה רפואית, ביקורי רופאים, לינות־לילה אצל חולים שהיו זקוקים לכך, אחיות רחמניות וכו' — כדוגמת מפעל „לינת הצדק" המוכר בימינו.

כל הפעולות הללו נעשו בשותפות עם החברה־קדישא „בני לויה", אשר בראשה עמד העסקן החשוב ר' משה הירשפרונג (הרחבנו את הדיבור על מוסד זה להלן, בפרק מ"ט, המוקדש לר' משה הירשפרונג ז"ל). חברה־קדישא זו היתה קשורה עם מוסד „רפואה" בביצוע כל מיני תחבולות להעברת מתי ישראל מבתי החולים ולחלוק להם את הכבוד האחרון, להביאם לקבר ישראל בשלימות. העסקנים היו מספיקים להתקשר בעוד מועד עם משפחות הנפטרים, או — במקרה של נפטר גלמוד — להעמיד לרשות מנהל מוסד „רפואה" שמות של אנשים הדומים לשמו של הנפטר, כדי שיופיעו בתור קרובים ובצורה כזאת לקבל מבית החולים את השחרור, שלא יועבר הנפטר לניתוח פטלוגי.

לא פעם פרצו שערוריות רציניות בין החברות הללו לבין ארגון הסטודנטים היהודיים „אמונה" עד שהיה צורך בהתערבות המשטרה

ובפעולות־נגד נמרצות מצד עסקני החרדים בעיר, ולפעמים הגיעו הדברים לידי חילול־השם ממש בריב שהתגלע בין יהודים ליהודים. אחרי שמנהל המוסד „רפואה" עזב את משמרתו זו, בהגירתו לעיר אחרת, טיפל בענינים אלה ר' אליעזר טויב, בנו של האדמו"ר מפומורין, שעשה את עבודתו הנאמנת כפקיד קבוע ב„רפואה", ואתו עוד מספר עובדים, אשר את שמותיהם לא אזכור עוד, לדאבון לבי.

כך מסרו אחינו בני ישראל את נפשם על שמירת דיני ומנהגי ישראל, על עזרה לזולת מתוך התמסרות נפשית ואהבת ישראל אמיתית.

* * *

עם החורבן הגדול של יהדות לבוב המעטירה, נתחסלו, כמובן מאליו, גם המוסדות המפוארים האלו, הדוגמא החיה של גמילות־חסדים בישראל — חסד של אמת!

מדור ג:

אישים, דמויות

פרק עשרים־ותשעה

האדמו"ר רבי משה'ניו פרידמן, נובויאן

בימי הרת עולם

בימי חודש אלול תרצ"ז התכנסו גדולי ישראל ומנהיגי „אגודת ישראל" מכל ארצות תבל ל„כנסיה הגדולה" השלישית של אגו"י העולמית, במרינבד, עיר המרפא אשר בצ'כוסלובקיה. השעה, שעת הרת עולם לעם ישראל כולו. בארץ־ישראל הלך ונחתך גורלנו. הועדה המלכותית שנשלחה ארצה החליטה על תכנית להקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל. ממשלת בריטניה נתנה ידה לתכנית זו, על אף ששני בתי הפרלמנט הבריטי לא הסכימו לה. מיניסטר המושבות שלה, נשלח כנציג מטעמה, שישתתף אישית באותה ישיבה אשר תדון בהצעה לחלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית. הלחץ הגדול של התנועה הערבית ומדינותיה על אנגליה, הלך וגדל. מלחמת־דעות בעולם היהודי ובתוך התנועה הציונית מתלקחת בעוז — בין מחייבי ה„חלוקה" ומחנגדיה. וכן בין אלה המעיזים בחוצפה יתירה לדרוש מדינה דו־לאומית בארץ הקודש.

אמנם לא התמיד התייעצו בעבר המדינאים הציונים עם „אגודת ישראל", על גורל העם והארץ. אך הפעם, מכיון שהיה צורך בליכוד כל העם היהודי לקראת פתרון הבעיה, שיתפו לפעמים גם את באי־כחה של „אגודת ישראל" במשא־ומתן זה. התנועה האגודאית היתה, איפוא, צריכה להחליט על עמדתה בשאלת חלוקת הארץ.

והדעות היו שונות ומשונות. כמה ממנהיגי „אגודת ישראל" שללו את מדינת ישראל לחלוטין, מתוך הנחה שמדינה יהודית פירושה: סכנה לדת ישראל ולתורתו, ולכן יותר טוב שלא תקום ולא תהיה מדינה, ואם לא נוכל לעצור בעד הקמת המדינה, הרי עליגו ללחום בכל הכוחות כדי להוציא לפחות את ירושלים מתוך תחומי המדינה הזאת ולהציל את יהודי ירושלים מצפרני הסכנה. דעה זו מצאה תומכים גם במנהיגות העליונה של „אגודת ישראל", אבל אלה היו מיעוט בהנהגה ואילו הרוב ראה בהקמת מדינה יהודית את דרכיה הנסתרות של ההשגחה העליונה בסוף הגלות והביעו דעתם להכליל את ירושלים עיר הקודש בתוך תחומי המדינה היהודית, ודוקא מתוך הנימוק כי אין לתאר אפשרות של מדינה יהודית

בלי ירושלים הקדושה, עיר ציון המצוינת וראש תפארתנו, עם „הישוב הישן" שלה.

הכנסיה הגדולה ו„מועצת גדולי התורה" העולמית היתה צריכה להיות הפוסק האחרון בשאלה ראשונית במעלה זו. תנועת „פועלי־אגודת־ישראל" בארץ־ישראל הטילה על שליחיה לכנסיה זו להיאבק על שיטתה ולהסביר לכל מנהיגי אגו"י ולהבהיר בפני גדולי התורה את עמדתה החיובית והבלעדית לטובת מדינה יהודית בארץ־ישראל.

והשעה, שעת הרת עולם. החיה הנאצית מטילה אימים בעולם כולו. כל אירופה מסוערת ועם ישראל נסחף גם הוא בזרם. משבר בחיי האנושות. משבר בתרבות. הריסת ערכים מקובלים. מבוך ומבוכה. התרוצצות.

מוקף סערות עולמיות נסחף גם עם ישראל בסופה המתחוללת, נרדף ומעונה בארצות הגלות השונות, אובד עצות. הגירה המונית — לאן? בפולין מכים יהודים, מרוששים אותם לחלוטין. בוורשה המעטירה מפחד יהודי בצלם־אלקים לעבור את הרחוב. בגרמניה נתנו אותם למשיסה, הורגים וגוזלים את שארית נחלתם. יהדות אירופה בלהבות. המלחמה העולמית בשער.

מצוקה ובעיות

ובינתיים מזדקרת ארץ־ישראל כמקום היחידי שנשאר לנו לפליטה. עולים אליה, מי ב„סרטיפיקט" ומי בדרכים בלתי־ליגאליות. העיקר: זוהי התחנה האחרונה ליהודי העולם. תוך תקופה קצרה מאד, במשך שנים מעטות, כבשו לעצמם חברי פא"י בארץ עמדה כלשהי, אולם הם מתלבטים קשות בקיומם. אגודת־ישראל מוחרמת ע"י הקרנות הלאומיים, קק"ל וקרן־היסוד. עם ישראל בתפוצות — ובעיקר: באמריקה, באנגליה וכו' — איננו מבחין בתרומתו לאיזו מפלגה הוא תורם, אך אגודת־ישראל התעמדה מחוץ לכל אלה ואין למוסדותיה שמץ של טובת הנאה מכל ההון שזרם ארצה. המוני חלוציה רעבים ליום עבודה, לקרקע, להתיישבות, לקואופרטיב, לכל עבודה ולכל סידור חיוני להשתרשות בארץ־ישראל.

תנועת „פועלי־אגודת־ישראל" בארץ, אחרי עבודה מאומצת ויגיעות אין־קץ, אינה רואה אפשרות להחזיק מעמד ולהמשיך בהתפתחותה אם לא יבוא שינוי במצבה הכספי ובאפשרות של התיישבות לחבריה. ציבור גדול של חברים טובים לא החזיק מעמד ועברו לארגונים שונים, לשם התיישבות על קרקע של קק"ל, לשם סידורם כחברים בקואופרטיבים, עבודה קבועה בביח"ד וכדומה. ארבה סכנה לקיום פא"י כארגון משפיע בציבור וברחוב, שפירושה: נעילת דלת בפני עליה של יהודים חרדים לארץ־ישראל. תנועת פא"י בארץ הטילה על ציריה — וכותב השורות בתוכם — לכנסיה

הגדולה, לברר ולהביא כמה משאלותיה בפני „מועצת גדולי התורה העולמית" ולבקש את פסק דינה.

מבין השאלות: א) התיישבות חברי „פועלי־אגודת־ישראל" על אדמת „קרן קיימת לישראל"; ב) שאלת ההסכם הכללי עם הסתדרות העובדים; ג) שאלת הסתדרות עובדים דתית אחידה — ועוד כמה שאלות.

כל אחד מאתנו, היה עליו להיפגש עם גדולי התורה בהיותם במרינבד ולהסביר להם את רקע השאלות המסובכות. הצענו כבר את שאלותנו במשך שנים בפני נשיאות „מועצת גדולי התורה" בכתב, באופן ישיר וע"י הועד־הפועל־העולמי של אגו"י, אולם חוסר האינפורמציה המדוייקת היה תמיד בעוכרנו.

במרינבד נאספו מכל העולם הצירים וגדולי התורה. מצב אחינו בני ישראל באירופה ומאורעות־הדמים שהתחוללו לאחרונה בארץ־ישראל העיקו על הלב. הדכאון חדר ללב פנימה. מצב הרוח אינו מרומם. אין עוד בין צירי כנסיה־גדולה זו ואורחיה אותם הגדולים אשר האצילו מהודם על קודמותיה: ה„חפץ חיים", האדמו"ר רבי ישראל מטשורטקוב, מהר"מ שפירא מלובלין ועוד. אבל יהדות הגולה עדיין עשירה בצדיקיה וגאוניה. הציפיה היתה גדולה. האידיאה ורק האידיאה חיה וקיימת כסוללת־דרך לרוח ולגאולה, למאמינים, לבוטחים, לחזון ההגשמה הגדולה שנושא בהובו את נס גאולתנו.

הראיון שלי עם רבי משה'ניו מבויאן

וביום אחד מאלה הימים, ערב הכנסיה הגדולה השלישית, יצאנו לבית הנתיבות, לראות את הבאים ולקבל את פניהם, לקבוע אתם ראיונות. הזמן קצר והמלאכה מרובה. אנו רואים ברציף ריכוז גדול של יהודים נכבדים, המחכים לרכבת הבאה, בתוכם: האדמו"ר רבי אברהם־יעקב מסדיגורה ואתו כל אדמו"רי בית רוז'ין, רבנים מפורסמים ועסקנים חשובים. מי צריך להגיע עכשיו? מחכים לרבי משה'ניו מבויאן. הכל דרוכים לקראת בואו בהכנה נפשית מיוחדת. והנה מתקרבת הרכבת. השלך הס! בהיעצר הקרונות, יורד הרבי מסולם המדרגות ולפנינו קלסתר־פנים מלא אור עילאי. דמות פאטריארכלית, פני מלאך אלקים, הוד והדר תעטרהו. הילוכו בנחת, כל פסיעה מדודה. הנה קרבים אליו האדמו"רים לבית רוז'ין ראשונים ומתנשקים אתו בידים כמנהג בית רוז'ין. התבטלותם בפני רבי משה'ניו מבויאן עושה על כל הנאספים ברציף רושם בל ימחה. אחר־כך ניגשים ביראת הכבוד לקבל את פניו עסקנים, רבנים וחסידים, והוא עונה לכל אחד בשקט נפשי האופייני לו, באהבה וברוך אבהי, שואל למקורביו בפרטות על

עניניהם האישיים, מתוך רגש של מסירות נדירה — ועד שהגיע גם תורנו. הוא שמח להיפגש אתנו באופן מיוחד וביקשני להיוודע במלונו במשך היום למתי יקבע את הפגישה, כי טרם יודע הוא את סדריו כאן. אחרי שעה — ולא יותר — חיפש אותי שליח מיוחד להודיעני את שעת הפגישה: בלילה, בשעה שתים־עשרה, בו ביום שבא למרינבד.

בשעה הקבועה הופעתי בפניו והוא כבר מחכה לי סמוך לדלת הפתוחה של המלון, מבקש סליחה על השעה המאוחרת שקבע לי. בידעו את חשיבות הענין לא רצה לדחות את הראיון למחרת, על אף עייפותו מטורח הדרך, כי הישיבות המרובות יגזלו את זמנו ומחשבתו ולא יהיה פנוי. ובכן, רוצה הוא לשבת אתי עכשיו בשקט ובלי הפרעה. כמובן שביקשתי את סליחתו על שלא נתתי לו מנוח מעמל הדרך, אולם הפעם הפסיקני מיד ואמר לי כהאי לישנא: „פאר אונזערע קינדער אין ארץ־ישראל איז קיין תירוץ נישט אז ס׳פעהלט צייט" [„כשהמדובר למען בנינו מארץ־ישראל אין חוסר הזמן יכול לשמש עילה"] וביקשני להרצות בפניו על עצם הענינים שלשמם ביקשתי את הפגישה.

במשך שעה ארוכה הרצאתי בפניו על כמה בעיות. התרכזתי כמובן בשאלות שעמדו לדיון. עם גמר דברי התחיל הוא ז״ל בשאלות. נדהמתי ממש מכח התפיסה המופלאה ועל ידיעת הענינים שלנו. כן קיבלתי ממנו ידיעות רבות, אשר סייעו לנו מאד. הרבי התענין בכל פרט ופרט. בין שאלה לשאלה חשב על הדברים וכל תשובה היתה שקולה, מחשבה רציונית על כל מלה. ביקשתי לוודא, שכאשר השאלות שלנו תועלינה על שולחן הדיונים בועד־הפועל של „מועצת גדולי התורה" יהיו הדברים ברורים, והערתי לרבי משה׳ניו שידוע לנו כי לאחדים מגדולי התורה הסבירו רק את צדדי השלילה ואין להם אימון בפועלי־אגודת־ישראל, בהיותם קנאים וכו׳. הוא התייצב ברגע זה מלוא קומתו ואמר: יודע אני שיש בהנהגת „אגודת ישראל" כאלה שאין אנו יכולים להסכים עם גישתם הקנאית, אולם גדולי התורה לא יתנו פסקים על סמך סברות־סתם ואין לכם מה לחשוש! חשבתי כי זה סימן שעלי ללכת ולכן ביקשתיו שניתן, שיגיד לי חוות־דעתו על כמה משאלותי. מיד הפציר בי לשבת וביקש סליחתי: „חס ושלום, איך האב אייך נאך פיעל צו פרעגען, און איך בין גרייט א גאנצע נאכט מיט אייך צו זיצען, מיר ווילען נאך א סאך פרטים מברר זיין" [„עוד יש לי הרבה דברים לשאלך, אני מוכן לשבת אתך כל הלילה, עוד נברר פרטים הרבה"]. לבסוף הביע דעתו על כמה בעיות: בשאלת המדינה, בשאלת ההסכם עם הסתדרות העובדים, בשאלת הסתדרות עובדים דתית ובשאלת התיישבות על אדמת קק״ל. כן התענין באופן מיוחד בשאלת השמיטה, כיצד גוהגים בא״י בישובים הקלאיים פרטיים השייכים ליהודים חרדים, כגון

בפתח־תקוה וכדומה. אולם תנאי מפורש התנה אתי מראש: לא לפרסם כל דעה בשמו, עד אחרי שנקבל את הפסקים מ„מועצת גדולי התורה".

הייתי מופתע כולי מגדולתו של ענק־רוח זה. מצד אחד היה מלא פשטות וענוה ומאידך נתגלמה באישיותו גדלות באין־שיעור. כל משפט שהוציא מפיו, ניתזה הימנו להבה של אהבת ישראל בוערת ואהבת ארץ־ישראל. הוא גילה בקיאות והתמצאות מפליאה בכל הבעיות אשר העליתי בפניו, שאל וחזר ושאל על כל פרט ופרט, אך כאשר הגיע לנימה פוליטית פנימית בינינו ובין אגו"י הפסיקני מיד: „בפוליטיקה אין לי חלק יאין אני מתערב בזה". ענינה אותו רק הבעיה כשהיא לעצמה ומדת השלכתה על חיי היהדות החרדית בארץ הקודש. אחרי הפצרות רבות ענה לי על כמה מהענינים, אולם רק לאחר שהבטחתי לו במפורש כי לא אגלה את דעתו גם לחברי הצירים מפא"י.

האדמו"ר שולל הסכם בין פא"י ל„הסתדרות"

בהמשך השיחה הביע רבי משה'ניו את דעתו בצורה חריפה נגד ההסכם עם ה„הסתדרות". בצעד כזה ראה משום חיסול עמדת היהדות החרדית בארץ־ישראל, אחרי שתסייע לחילוניים להשתלט גם על הכלכלה בארץ. אם הם יחזקו עמדתם עוד יותר, לא יהיה אחרי כמה שנים מקום ליהודי פשוט בארץ־ישראל. דעתו בנוגע לכינון הסתדרות עובדים דתית נטתה לחיוב, אבל יש צורך גדול לשמור על הזיקה ועל דרך התורה והמסורה, שלא יתערבו התחומין, לשמור על הנוהג בתוכנו כמקדם. אשר לשאלת המדינה היהודית — בהתלהבות רבה ובאהבה גדולה לארץ־הקודש תמך ברעיון זה אפילו עד כדי חלוקה; ומה עוד בימים טרופים אלה, ימי „גולה אחר גולה" — המקום היחידי שנשאר לפליטה הוא ארץ־ישראל. מכל הבחינות, אמר, אינני מבין כיצד אפשר כיום להתנגד לכך.

רוב השאלות ששאלני היו בשאלת ההתיישבות. הוא שאל על כל פרט ופרט בחוזים של „קרן קיימת", על חיי הקיבוצים והמושבים בכלל, וקיבוצי „הפועל המזרחי" בפרט. הבינותי מתוך דבריו, כי אין זו אצלו בגדר שאלה, האם מותר לנו לקבל את אדמת ההתיישבות מקק"ל ומקרן־היסוד. הדבר העיקרי שהעיק עליו היה: הרושם השלילי שזה יעשה במחנה היהדות החרדית, שברובה אינה מבינה ואינה בקיאה — כדבריו — בפרטי הענינים. „וכי מה הוא האיסור לקבל מהם ההתיישבות, הממומנת מהכספים שנאספים אצל אחינו בני ישראל בכל העולם?" לפיכך התעניין רבות בסעיפים שבחוזים עם הסוכנות, אם אין בו משהו המחייב אותנו לשינוי בחיים הפנימיים של המושב או הקבוצה.

לא יכולתי לעייפו יותר בראותי כי השעה מאוחרת. עמדתי ללכת ועוד פעם ביקשתי את סליחתו, אך הוא ז"ל ליטפני באהבה והודה לי על הביקור הזה, עודדני בברכתו ובדברי חיזוק. כאשר הגעתי למלוני לא עצמתי עין והייתי כולי תחת הרושם העז של הראיון. רק עכשיו התחלתי ללמוד ולהבין מה זה גדול בישראל, ועד כמה דברי חכמים צריכים לימוד.

תולדותיו של צדיק

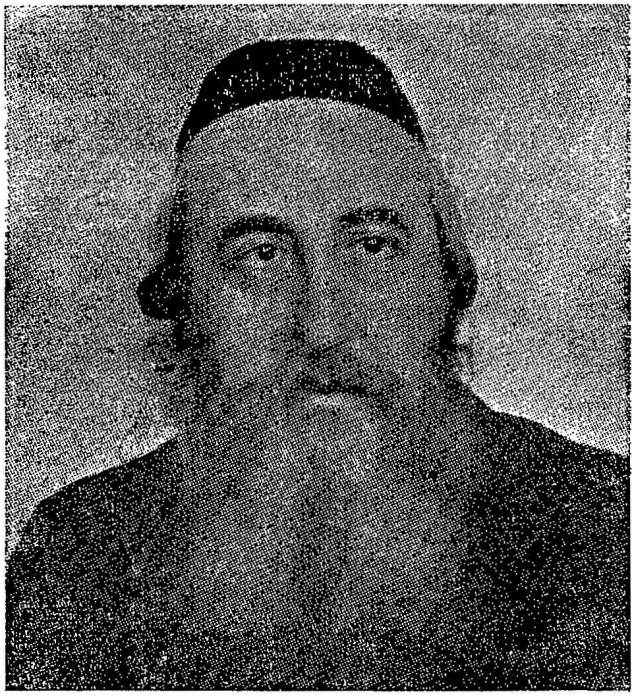
רבי משה מבויאן נולד בעיר הוסיאטין, בפורים תרמ"א, לאביו הגדול הרה"ק רבי שלום־יוסף, בנו הצעיר של האדמו"ר רבי מרדכי־שרגא מהוסיאטין, שהיה צעיר־בניו של כ"ק רבינו רבי ישראל מרוז'ין ולמעלה בקודש נין ונכד לרבי שלום מפוהורבישץ', בנו של רבי אברהם המלאך הק', בן המגיד הגדול רבינו דוב־בער ממזריטש — זכר צדיקים וקדושים לברכה.

את חינוכו הראשון קיבל רבי משה'ניו בבית הסב, מאחר שעוד בהיותו כבן שנתיים נפטר עליו אביו הקדוש רבי שלום־יוסף, ביום ז' טבת תרמ"ג, ורבי משה'ניו היתום הרך נשאר בבית זקנו הגדול, גדל על ברכיו וספג לתוכו את האצילות הרוז'ינאית. על אף גילו הצעיר, התנהג רבי משה'ניו כבר בילדותו בחסידות ובפרישות, למד תורה בהתמדה גדולה מפי גדולי תורה ויראה שסבו האדמו"ר הועיד עבורו במיוחד, מחנכים שהתאימו למזגו המיוחד במינו.

בראשית חורף תרנ"ג, טרם שהגיע לבר־מצוה, נחלה רבי משה'ניו לפתע והיה הכרח להעבירו לעיר קראקא, כדי שיטפלו בו גדולי הרופאים המומחים שבעיר זו. העלם האציל התאכסן אז בביתו של החסיד והפילוסוף המפורסם ר' אהרן מרקוס, אשר טיפל גם בחינוכו ובהתנהגותו ועמד בכל אותה עת בקשר מתמיד עם בית זקנו הגדול בהוסיאטין, אשר חיבב אותו מאד ושמר עליו כבבת־עינו. כל מכתב שיצא מביתו של האדמו"ר מהוסיאטין אל נכדו החביב, היה עובר תחת ידו, ולפעמים ציוה לשנות את התואר שכתבו עליו באמרו: „ניין, מיין משה'ניו קומט א גרעסערד טיטל" — ורק לאחר שכתבו מכתב שני בשינוי־תואר הסכים לשלחו אליו.

כשהגיע מועד חג הבר־מצוה שלו, בפרוס הפורים, יעצו לו הרופאים להישאר בקראקא, כדי להמשיך בטיפול הרפואי ברציפות ולא להפסיקו. גם זקנו הגדול הסכים לכך. אולם ר' משה'ניו זצ"ל לא ניאות בשום פנים להקשיב להם והביע בהחלטיות את רצונו, כי דוקא זקנו הקדוש יניח לו את התפילין בפעם הראשונה. הוא חזר, איפוא, להוסיאטין וחגג שם את הבר־מצוה שלו ונשאר בבית זקנו עד אחרי הפסח. רק אחרי החגים חזר

לקראקא, נעשה לו ניתוח, ומיד ביום ל"ז בעומר נאלץ לחזור שוב להוסיאטין, להשתתף בהלוויית זקנו האדמו"ר זצוק"ל. אחרי כן הוסיף ונשאר בהוסיאטין עד יום חתונתו כשהוא מתארח בבית דודו הסבא־קדישא רבי ישראל פרידמן, האדמו"ר מהוסיאטין (שנפטר בארץ־ישראל).

האדמו"ר רבי משה'ניו זצ"ל, מבויאר־קראקא

במשך השנים הללו התעלה רבי משה'ניו מבויאן בעילוי אחר עילוי, בתורה ובחסידות, וכבר אז ניבאו לו גדולות. בני־עליה מקרב חסידי הוסיאטין היו עומדים לפניו ביראת־כבוד מרובה והיו מתפעלים מהתנהגותו, מן הדרך המיוחדת שבחר לו בעבודת ה' מימי עלומיו. כאשר הביעו פעם את התפעלותם בפני הסבא־קדישא מהוסיאטין, ביקש מהם לא לשוחח על כך, באמרו: ידעתי את קדושתו ופרישותו הגדולה, לאו כל אדם זוכה לכך!

בחצר בויאן

בשנת תרס"א נשא לאשה את זוגתו הרבנית מרים, נכדת האדמו"ר רבי יצחק מבויאן, בת בנו רבי מנחם־נחום, האדמו"ר מצ'רנוביץ זצ"ל. כבר אז היה מפורסם בתורתו ובצדקתו והיה לנסיך־שעשועים של מלכות בית רוז'ין. האדמו"ר מבויאן חיבבו והעריצו מאד. בכל דבר חשוב היה נמלך בעצתו ובכל דבר הלכה היה פונה אליו ומבקש חוות דעתו, וזאת — למרות שבחצר האדמו"ר מבויאן נמצא תמיד רב מיוחד גדול בתורה שמתפקידו לפסוק „שאלות".

נפשו של האדמו"ר מבויאן היתה קשורה אליו בעבותות אהבה. וכך כינהו תמיד: „מיין משה'ניו". גם גדולי החסידים, רבנים וגאונים שבאו לבויאן, התייחסו אליו בהערצה לאין שיעור. כל שיחה חסידית שהשמיע האדמו"ר מבויאן, חזרה ונשנתה בינו לבין גדולי החסידים, כשרבי משה'ניו מפרש את הדברים, מבאר ומוסיף הגיונות ופנינים יקרים משלו. גדולי תורה ראו בו את הגאון הגדול בנגלה, אך לא מעטים ידעו כבר אז כי כוחו גדול גם במכמני הרז והסוד, בתורת הח"ן. רבי משה'ניו קיבל עליו את מרותו של חותנו־זקנו האדמו"ר מבויאן בכל רמ"ח ושס"ה, נהג אחריו ברוב מנהגיו והליכותיו, על־פי־רוב רשם גם את דברי תורתו שהשמיע ב„שולחנות" וכן התייחד אתו לא־פעם לשם הבהרת דבריו. האדמו"ר מבויאן עצמו, מאידך גיסא, העריכו אף הוא במדה מופלגת. הוא שהציג את רבי משה'ניו בפני אנשי ביתו ומקורביו כאיש קדוש וצדיק נשגב, כחד מקמאי.

בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, עם המגוסה ההמונית מפני הרוסים, עברו גם כל אנשי בית בויאן לווינה. ר' משה'ניו זצ"ל היה כמובן בתוכם, והיה גר בדירה אחת עם חותנו־זקנו האדמו"ר. למרות שהמעון היה צר מאד, לא נתנו האדמו"ר מבויאן לצאת מדירתו, לגודל החביבות שרחש לו והקשר הנפשי האמיץ שביניהם.

השתקעותו בווינה

פטירתו של האדמו"ר רבי יצחק זצ"ל מבויאן, בשנת תרע"ז, השפיעה באופן מיוחד על אהוב־נפשו רבי משה'ניו וגרמה לו זעזוע עמוק. הוא נשאר בווינה ביחד עם חותנו האדמו"ר מצ'רנוביץ ואחיו במשך יותר משנה, עד שנסעו כולם מווינה ורק רבי משה'ניו לבדו החליט להישאר בווינה דרך קבע. בזמן הראשון היה סבלו רב. באין לו מנין קבוע — משום שהיה מאריך מאד בתפילתו — נאלץ ללכת פעמיים ביום מרחק רב עד לקלויז של חסידי סדיגורה, כדי להתפלל במנין. רק אחרי תקופה ניכרת,

כאשר עבר לדירה מרווחת ומתאימה, התקבצו אליו המוני חסידי בית רוז׳ין וכן סתם חסידים ואנשי־מעשה מזרמים אחרים, בתוכם גם תלמידי־חכמים מחוגי המתנגדים, שהכירו את רום־ערכו, את קדושתו ופרישותו, את אהבת ישראל הגדולה שבערה בלבו — והשפעתו גדלה מאד.

בין באי ביתו בלטו במיוחד דמויות גדולי התורה שהתגוררו בוינה בימים ההם לרגלי תהפוכות המלחמה, בתוכם: הגאונים הגדולים רבי מאיר אריק, אבד״ק בוטשאטש־טארנוב, רבי מנחם־מנדל שטיינברג אבד״ק בראד ורבי בנציון כ״ץ מצ׳רנוביץ, שבאו אליו כדי להשתעשע עמו בפלפולא דאורייתא. כן היו משאירים אצלו את כתבי־היד של ספריהם לפני שהדפיסום, כדי שיעיין בהם ויעיר עליהם הערותיו. הג״ר מאיר אריק אפילו הגיש לפניו „קוויטל״ בערב ראש השנה. רבי משה׳ניו סירב מתחילה לקבל ממנו, באמרו: „דער רב דארף אויך אַ קוויטל?״ נענה הגר״מ בחיוך: „יא, איך דארף אַ גוט יאהר״... אחרי חילופי דברים נעתר לו רבי משה׳ניו ואמר: „נו, איך זעה אז דער רב ווייל מקיים זיין תעלא בעידנית סגיד ליה, וועל איך אייך צוליעב טוהן״ — וקיבל הקוויטל וברכו כנהוג.

כבר בתקופת וינה עמד רבי משה׳ניו בקשרים עם גדולי הדור. הוא עשה לילות כימים בתורה ובעבודה. באין לו את ספרייתו הגדולה, שנשארה בבויאן, עשה שעות רבות בבתי העקד הגדולים של וינה ועיין הרבה בכתבי־יד ובספרים נדירים. יום־יום השתעשע בהלכה עם תלמידי־חכמים וגדולי תורה — מקרב אנשי ה„שיף־שול״ וחרדי הונגריה — שבאו לשחר את פניו, התעניין בתלמידים המצויינים שומעי לקחו של הג״ר מאיר אריק, בלימודיהם ובשיעורי רבם, ובכלל קירב מאד את כל בן־תורה שנמצא אז בוינה ועזר לו במיטב כוחו ואונו.

ביתו בוינה היה בית ועד לחכמים ולחסידים. בפרוס ימי החגים ומועדים היו באים להסתופף בצילו חסידים מדרך רחוקה, על אף הקשיים שהיו כרוכים בחציית הגבולות. רבי משה׳ניו התעלה באותן שנים מעלה מעלה במדרגותיו, עד שיצא שמו לתהילה בכל תפוצות הגולה.

מוינה לקראקא

בשנת תרפ״ה נענה להפצרות חסידי בויאן ואנשי־שלומו בגאליציה והחליט להעתיק את דירתו לקראקא, שם הכינו לו דירה מרווחת ונתקבל בכבוד גדול.

ביאתו לקראקא עשתה רושם כביר. בכח ההשפעה של אישיותו הגדולה התחילו להתרכז סביבו כל חוגי העיר המעטירה הזאת, המלאה

חכמים סופרים ולמדנים מופלגים. חסידים מכל החוגים הסתופפו בצלו והקיפוהו בגלי הערצה, כבוד ויקר.

האדם הגדול בענקים

גדול בענקים היה רבי משה'ניו מבויאן זצוק"ל. אישיותו רבת הגוונים קיפלה בתוכה גאונות, חריפות המוח, למדנות, בקיאות בכל חדרי תורה, נגלה ונסתר, קדושה ופרישות. מנהגיו והליכותיו בקודש היו שונים ממנהגי האדמו"רים לבית רוז'ין. אפילו יום אחד לא החסיר טבילה במקוה טהרה, וכן שמר בחומרא יתירה על כל תג ותג ממנהגי החסידות והמוסר. כל ימיו הרביץ תורה לאלפים, לימד דעת ויראת ה' טהורה לכל מי שבא אתו במגע — ואלה היו לאו דוקא חסידי בויאן. ביתו בקראקא המה תמיד מיוצאים ונכנסים אליו, אנשים מכל שכבות היהדות החרדית, חסידי בית רוז'ין, חסידי גור, צנז, בלז וכו' — ובמיוחד הלומדים המופלגים שבעיר. בקלויז שבביתו ישבו תמיד בהורים מצויינים, עילויים שנכנסו לחדרו מפרק לפרק, כדי להשתעשע אתו בפלפולא דאורייתא ולשמוע את לקחו. הללו ראו בו את הגאון הגדול שבעיר.

באי ביתו בקראקא היו, כאמור, לאו דוקא מחסידי בויאן. הכל היו מתייחסים אליו בהערצה ובהדרת קודש, ואף הוא היה שמח בשמחתם ומיצר בצרתם, באהבת ישראל בלתי־שכיחה. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה לכל דבר מצוה ופועל טוב. כל מר נפש מצא אצלו מזור. עניני הצדקה־ בסתר של רבי משה'ניו היו מהמפורסמות בכל המדינה, שאין איש מסוגל להתחקות אחריהם.

קראקא זכתה ברבי משה'ניו גם כפוסק בעיר. היו הרבה דברים שנשארו מוטלים בספיקות, עד שבא הוא זצ"ל ומצא את הפתרון הקולע. מיד עם בואו לקראקא נתהווה ספק חמור בענין כשרות המקוה, רבי משה'ניו בירר את השאלה ופסק להיתר, כשכל גדולי העיר מקבלים את דבריו בשמחה והפסק נתפרסם בכל העיר.

צדקתו וקדושתו של רבי משה'ניו מבויאן השפיעו השפעה נאדרת על סביבתו בכלל, ועל כל אלה שבאו במחיצתו בפרט. זקני החסידים מהוסיאטין וחסידי בויאן נהרו אליו בהמוניהם. בפרוס חגים ומועדים היו באים אליו חסידים מופלגים ובעלי מדרגה, שישבו במחיצתו חודש וחדשיים והתחממו לאורו, למדו ממנו את דרכי ה', ספגו ברוחם יראת־ שמים טהורה ושתו בצמא כל הגה שיצא מפי רבם הגדול. חלק מחסידי הוסיאטין המפורסמים נהגו לבוא אליו במיוחד מיד אחרי פורים לקראקא, על־מנת להישאר בחצרו תקופה ממושכת, עד אחרי חג הפסח.

בפרוס זמן חרותנו

מסכת בפני עצמה הן ההכנות והתכונה הגדולה לקראת אפיית המצות של רבי משה'ניו, שהיו חוזרות ונשנות מדי שנה בשנה. באחד הימים של שלהי אדר יושבים היו בקלויז הבויאני חסידים אנשי מעשה ובחורים מופלגי־תורה סביב לשולחנות גדולים, עוסקים בניקוי החטה והכנתה למצה שמורה. אחר כך העבירוה לריחיים־של־יד בהקפדה רבה כיאות למהדרין. אפיית המצות נערכה פעמיים: פעם ראשונה בראשית חודש ניסן, ופעם שניה בערב פסח — כי רבי משה'ניו בעצמו לא אכל כי אם מצות אפויות בערב פסח בלבד [וגם בענין זה לא נהג בנוסח בית רוז'ין]. בעצמו היה מופיע בבית המאפיה, עטור במלבושי־חג עם ה„ספאדיק" על ראשו ושרוי בהתלהבות עצומה, השגיח על כל הנעשה, יצק את ה„מים שלנו" לתוך הקמח, בדק אצל כל אחד ואחד מן הפועלים וזרזם במלאכה. מדי רגע היה משקיף אל תוך התנור וסביב לו. פרקי ה„הלל" קלחו במתיקות ובהשתפכות הנפש מפיו הקדוש, ההתלהבות היתה גדולה, אך הוא זצ"ל השגיח במיוחד שע"י השבח וההודיה לא ישכחו ח"ו למהר בעבודת־קודש זו.

ליל ה„סדר" במעונו היה מאורע יהיד במינו. נוסף לאורחים המרובים שבאו לחוג כאן את הפסח, נהרו כל ראשי העיר לחזות בעריכת ה„סדר" של רבי משה'ניו מבויאן ועבודתו הקדושה בליל התקדש החג. ה„סדר" התחיל בשעת־לילה די מאוחרת, כאשר האדמו"ר האציל התיישב על מטת ההסיבה, פניו מאירים וכולו אומר התרגשות, לידו ה„הגדה" ועל־ידה פתוח סידור הרמ"ק... הוא התחיל בקידוש היום תוך התלהבות גדולה ובאריכות, בכל כמה מלים או שורה שנאמרה ב„הגדה" הפסיק, עיין בסידור הרמ"ק בכוונות, הקיש באצבעותיו על השולחן ודיבר בקול מרומם, שלא כדרך כל הימים והשבתות. שעות על שעות האריך ב„סדר". וכאשר הגיע בחלקו השני ל„נשמת כל חי" אחזה רעדה את כל בני החבורה מעוצם עבודתו, התרגשותו והשתפכותו הנפשית באמירה זו. פניו בערו כלפיד אש ואפפה אותו אוירת־קודש עילאית שאין לתארה.

בליל ה„סדר" השני התחיל בשעה מוקדמת יותר והתלהבותו גדלה כשהגיע לספירת העומר, אשר התחיל בה רגעים מספר לפני חצות ולא בתפלת ערבית. התעלות אלקית וחוויה בלתי רגילה היתה מנת־חלקם של כל אלה שהתאספו בביתו, חסידים למאות, שחזו בעבודת קדשו. בליל שני של פסח הגיד גם „תורה" והיא היתה עמוקה בנגלה ובנסתר, אמירתה נמשכה שעה ארוכה ובדרכו המיוחדת לו, מתוך דביקות וכיסופים לגאולה השלמה. אכן, כל אלה שזכו לראותו אז בעבודתו הקדושה — לא ישכחוה לעולמים.

בעצם, הרי גם בכל חג ומועד אחר באו המונים לראותו בעבודת הקודש. גם חג השבועות הוחג על־ידו ברוב פאר והדר. הוא קידש על היין מאוחר מאד, אחרי אמירת „תיקון ליל שבועות". היו לו מנהגי קודש מיוחדים, לאור־דוקא לפי נוסח הסיאטין ובויאן. כל מנהג ונוסחא שלו היתה תורה שלמה, כוונה צפונה בה. לא כאן המקום לעמוד על שורש מנהגיו והליכותיו בקודש, כי לזה יש צורך בספר מיוחד.

בסוד שיח

ה„תורות" ואמרות הקודש שהשמיע רבי משה'ניו מבויאן לעת עריכת שולחנותיו, היו מפורסמות בתוכנן העמוק ובנגלה ונסתר. על פי רוב הסתמך בדבריו על אמרות משל ה„חוזה" מלובלין, המגיד מקוזניץ, ה„תניא" ועוד הרבה ספרי מחקר היהדות — ובמיוחד על הורת רבי מנחם־עזריה מפאנו. דבריו נאמרו בהתלהבות וברגשות קודש, כשפניו להבים. שעות שלמות היה מאריך באמירת התורה.

גם בתפילותיו האריך מאד. תפילת „שמונה־עשרה" ארכה אצלו כשעה, ולפעמים גם למעלה מזה. בימים הנוראים ארכו תפילותיו שעות הרבה, וכן בימי החגים. במיוחד האריך בימי חג הסוכות בשעת תפילת „הלל" והנענועים.

באמת אמרו: מעולם לא שמע אדם מפי רבי משה'ניו שיחה של סתם. תמיד היו דבריו מתובלים בדברי תורה וברעיונות נשגבים. במיוחד הצטיין בסיפוריו, סיפורי־צדיקים מלאי תוכן ומוסר השכל. רגיל היה ללכת במעט כל ערב, אחרי שעה עשר, לטייל ולשאוף אויר צח בפקודת רופאו. בטיולים אלה נלוו אליו חשובי העיר, לומדים מצויינים, חסידים ובחורי הקלויז — שזכו בהזדמנויות אלו לשמוע מפיו פנינים יקרים, אמרות וסיפורים נשגבים — והכל בסגנונו המיוחד. אלה שזכו לכך — והם אתנו בחיים — עודם זוכרים את השעות הגדולות האלה, אשר לא ייפחו מלבם לעד.

ב„אגודת ישראל"

ר' משה'ניו מבויאן היה אחד הגדולים ועמודי־התווך של תנועת „אגודת ישראל". במיוחד התבלט ב„מועצת גדולי התורה". רעיונה הקדוש של אגו"י, ליכוד היהדות החרדית, נגע עד שרשי נשמתו הגדולה. לא פעם היה מתרגש כאשר באו אליו אנשים מחוגים שונים לקטרג על אגו"י ומנהיגיה הרוחניים, קם במלוא קומתו ומטיף מוסר לאלה לבל יפגעו ח"ו

ברעיונה של „אגודת ישראל". הוא הופיע בכל כנסיה־גדולה ובכל האספות החשובות של התנועה ופיארן בנוכחותו. כדרכו בקודש, לא ביקש אף פעם את רשות הדיבור, אלא מצא על־פי דרכו המיוחדת את הצורה המתאימה להביע דעתו על העניינים הנדונים שלא ברבים.

קנאי גדול היה רבי משה'ניו בהשקפתו ובמעשיו, כל ימיו קינא קנאת ה' צבאות, כיאות לצדיק־יסוד־עולם. הוא דקדק על כל מנהג של מקוריו וחסידיו, שלא יסטו ח"ו מדרך החסידות בהתנהגותם, בלבושם וכדומה. לא חת אפילו מפני גדולים והיה תקיף בדעתו ובהשקפתו. גם בקנאותו זו היה משום שינוי, בהשוואה לדרך אדמו"רי בית רוז'ין. בביתו חונכו כמה צעירים בני טובים, אשר חינכם במסירות יוצאת מן הכלל. ידועים כמה מקרים של צעירים מבתים מודרניים למדי, אשר פנו אליו והוא ז"ל טיפל בהם באהבה אבהית ובמסירות רבה, עד שהם הפכו את בתי הוריהם לבתים יהודים טיפוסיים והם נשתנו מן הקצה אל הקצה. כח השפעתו היה כביר. רבים השיב מעוון.

ב„כנסיה הגדולה" שהתקיימה בוינה, בשנת תרפ"ג, נבחר רבי משה'ניו כחבר הועד הפועל של „מועצת גדולי התורה" העולמית והיה פעיל מאד בתוכה. עמד בקשר מתמיד עם נשיאות מועצת"ת בכל השאלות שעמדו על הפרק. חברי הנשיאות התחשבו באופן מיוחד בדעתו של רבי משה'ניו. כך נוצר ונצטבר אוצר של מכתבים חשובים שהכילו חוות־דעתם של גדולי ישראל, וביניהם: הגאון רח"ע גרודזנסקי מוילנא, מרן האדמו"ר ראי"מ אלתר מגור, מרן האדמו"ר רבי ישראל מטשורטקוב וכדומה — אשר נאבדו לדאבוננו. חלק מן האגרות הלך לטמיון בברחו מקראקא, וחלק מכתביו והמכתבים שלקח אתו לטארנוב נעלמו שם.

גם בשאלת מדינת ישראל וחלוקתה עמד רבי משה'ניו בקשר עם גדולי הדור וחיוה את דעתו — עוד לפני ישיבת מועצת־גדולי־התורה שהתקיימה במרינבד בימי הכה"ג — בכמה אגרות שהפיץ לרח"ע גרודזנסקי, להאדמו"ר מגור, להאדמו"ר מסוכטשוב ור' יעקב רוזנהיים. לכולם הודיע על גישתו ויחסו לנושא בהנמקה הלכותית ובתנאי שלא לפרסם את דעתו לפני הישיבה. אחרי ישיבת מועצת־גדולי־התורה וקבלת החלטתה, כאשר כמה ממנהיגי אגודת־ישראל הרשו לעצמם לשנות קצת מנוסח ההחלטה, הגיב רבי משה'ניו על כך מיד כדרכו, שלא בפומבי, אבל בחריפות. הוא התבטא אז, כי לולא שחס הוא על כבודה של אגודת־ישראל היה מגיב בחריפות רבה נגד המנהיגים, ונזף בהם על מעשה זה.

במגע עם גדולי דורו

קשר מיוחד ואהבה גדולה היתה בין רבי משה'ניו והאדמו"ר מגור, אשר ניצל כל הזדמנות כדי לבקרו וחלק לו כבוד גדול. הם היו משוחחים שעות ארוכות במו"מ של הלכה ובענינים העומדים ברומו של עולם היהדות. פעם, בהיותו בקראקא, כיבדו האדמו"ר מגור בביקור מיוחד ושהה במעונו זמן ממושך, עד שנודע הדבר בעיר והמוני חסידים התאספו שמה, ועד שהאדמו"ר מגור נאלץ לעזוב את ביתו מרוב הדוחק. גם אחיו הגאון הגדול רבי מנדלי מפביאניץ־קאליש, בהיותו בקראקא לרגלי חתונה משפחתית, ביקר את רבי משה'ניו בביתו ובמשך ארבע שעות ומחצה שוחח אתו ביחידות.

גדול מרבן שמו. גאון היה בהלכה, משיב לשואליו ועומד במשא־ומתן של הלכה עם גדולי הדור אשר בפולין, בהונגריה, בליטא, בשאר ארצות אירופה ובארה"ב. על־פי־רוב היו תלמידיו מעתיקים תשובות אלה, שהגיעו למאות, אך כמעט כולם הושמדו לצערנו בימי השואה. תשובותיו בהלכה היו מפוזרות גם בין אברכים למדנים בעיירות הקטנות של פולין וגאליציה. אחד מחסידיו ונאמני ביתו, הרה"ח ר' אהרן רבינוביץ ז"ל, שחי בסוף ימיו בתל־אביב, הדפיס (ירושלים, תש"ז) ספר בשם „דרכי משה" ובו חלק קטן מתשובות לשואליו הלכה למעשה, והם י"ז תשובות להרה"ג ר' יחזקאל הוכברג ז"ל, אב"ד גלינה, שנדפסו בספרו שהו"ל סמוך לפרוץ מלחמת־העולם השניה וכמעט כל הטפסים שלו עלו באש הנאצים. מספר זה, „מראה יחזקאל", שנזדמן במקרה לידו, הוציא ר"א רבינוביץ את י"ז התשובות, צירף להם עוד כמה תשובות שעלה בידו להשיגם, וכן קצת אמרי־קודש מרבי משה'ניו ששמע ממקורות מוסמכים, וחיברם לספר שלם.

נשיא יח"ל

קשר מיוחד ואהבה גדולה שררה בין רבי משה'ניו לבין הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין זצ"ל, קשר תמידי ואמיץ. ברוב עניני הישיבה הגדולה, ישיבת־חכמי־לובלין, היה הגר"מ שפירא מתייעץ אתו ושואל בעצתו.

בשנת תרצ"ד, אחרי פטירתו הפתאומית של הגר"מ שפירא, נבחר רבי משה'ניו לנשיאה הרוחני של ישיבת־חכמי־לובלין ונשא בעולה. מספר פעמים בשנה היה נוסע ללובלין ושוהה בישיבה כמה שבועות, מטפל במבחני התלמידים, בסידורי הלימודים ובפיקוח רוחני על חניכי הישיבה. שליחים מיוחדים באו אליו בכל פעם מלובלין לקראקא, כדי להתייעץ אתו

בעניינים שונים, ולא נעשה שום דבר בישיבת־חכמי־לובלין בלי הסכמתו וידיעתו. השפעתו על תלמידי הישיבה היתה גדולה בכל המובנים.

בימי זעם

עם פרוץ המלחמה וכניסת הנאצים ימ"ש לקראקא, התגורר רבי משה'ניו מבויאן בגיטו הקראקובי ולא אבה לנטוש את עדתו, אלא התמסר בכל כוחו לעודד ולחזק ידים רפות, עזר לכל מי שפנה אליו בכל להט נפשו, עד שנאלץ לברוח לעיר טארנוב, שמה קיבלוהו יהודי המקום בכבוד גדול, שם המשיך לנהל את נשיאותו ברמה, ואף ענין גדול או קטן לא נעשה מבלי לשאול לחוות־דעתו. גם כאן, בגיטו טארנוב, הרביץ תורה ויראת שמים והשפיע על כל סביבתו. המוני יהודים פשוטים, גם אלה שהיו רחוקים מחסידות, מתורה ומיראה, התחממו לאורו. ראשי הקהילה ועסקני העיר עשו כל מה שביכולתם בכדי שלא יאונה לו ח"ו כל רע. בכל ה„אקציות" השונות שערכו הנאצים וחיפשו אחריו, נעשו על־ידיהם כל המאמצים בכדי שלא יתפשוהו ויעבירוהו ביחד עם שאר היהודים שנלקחו מה„אקציע פלאץ". רשמוהו כגלב, כמגהץ וכדומה.

ועד הרגע האחרון התנהג רבי משה'ניו בחסידות ובפרישות, ישב על התורה והעבודה, למד שיעורים עם סגל תלמידים מצוינים, ערך „שולחנות" וחיזק את כל הנדכאים. הוא ז"ל היה הפוסק בכל מיני שאלות אשר הציעו ושאלו, שאלות מסובכות מאד שהזמן גרמן, שאלות אם ליהודי מותר לסדר לעצמו מסמכים שיזהוהו כנוצרי כדי להציל נפשות, וכדומה, וכן שאלות עוד יותר קשות. ברוב ענוותנותו לא רצה רבי משה'ניו לפסוק, אלא הראה לשואליו את המקור לתשובתו, או הראה לאלה שידעו לעיין בספר וביקש מהם להסביר לשואלים שכך וכך הוא הדין. הובאו שאלות מסובכות בעניני אישות, בהלשנות וכו'. הוא ז"ל, שעמד עד יומו האחרון על המשמר לחזק את אחינו בני ישראל המעונים יום־יום ע"י הנאצים ימ"ש, נאלץ גם לפסוק בדיני־נפשות ממש. כל מי שרבי משה'ניו ידע בו כי עדיין נמצאים באמתחתו סכומי כסף ניכרים, הזמינו אליו והשפיע עליו בכל כח השפעתו למסור לו את החלק הארי מזה — והוא ז"ל היה מפרנס את כל אלה שכבר לא היה בידם פרוטה לפורטה והצילם מרעב.

יום אחד — וזה היה כבר חצי שנה לפני הסוף המר — באה לפניו אשה מפשוטי העם בשאלה כדלהלן: בעלה נלקח לפני זמן מה באחת ה„אקציות" ל„אויסזידלונג", והיה ידוע כי לוקחים אותם לאושביץ, והוא נדר על אתר כי אם ינצל הריהו מקבל עליו להתענות כל השבוע עד שקיעת החמה מחוץ לשבת, והיות כי ניצול ועובד עכשיו במחנה עבודת

פרך ובלי אוכל בודאי לא יחזיק מעמד — מה עליו לעשות? בגמר שאלתה, שאל אותה רבי משה'ניו ראשית־כל: האם נחוץ לך סכום כסף למחיה? רק לאחר מכן בענה והשיב לה, שבכל תקופת עבודתו מותר לו לבעלה לאכול ואם הקב"ה יעזור לו וינצל יהא עליו לשבת בתענית אותו היום שניצול.

מבוע של סעד ונוחם

כמה פעמים ניסו חסידיו להבריחו בכל מיני דרכים ואמצעים למקומות אחרים, אולם מלבד שכוחו תש ולא היתה לו אפשרות פיזית לעבור מרחקים או גבולות, מיאן רבי משה'ניו כל אותה עת לעזוב את עדתו ובכל כוחו פעל בלי הרף ועשה גדולות בעזרה חומרית ורוחנית, כדי לחזק את אחיו בצרה.

אהבת ישראל הגדולה שלו בערה בלבו עד יומו האחרון. כאשר נאלץ בחדשים האחרונים להוריד את זקנו, הצטער על כך צער רב ובכה תמרורים, כי חמסו ממנו את צלם האלקים, אך בראותו כי מצב רוחו משפיע על סביבתו התאושש חיש מהר ועודד גם את האחרים בדברי מוסר ונחמה, כשהוא מצדיק עליו את הדין.

הקץ הנורא

ביום חמישי ב' אלול תש"ג נערכה ה„אקציה" האחרונה בטארנוב. חדשיים לפני כן, כאשר הנאצים ימ"ש ביצעו „אוסזידלונג" בכל מחנות העבודה, העבירו המקורבים את ר' משה'ניו לבית־החולים. היה זה המפלט האחרון: להחביאו בחולה. איש מיוחד מסר את נפשו והעביר כל יום לבית־החולים קצת אוכל עבורו. ר' משה'ניו היה שואל את השלית פרטי־פרטים על גורל כל אחד מהאנשים שנשארו לפליטה. ביום האחרון לשהותו בבית־החולים — היה זה בשעת צהרים — שאל הוא ז"ל על אחד ממקורביו, בנו של ר' אהרן מרקוס ז"ל. השליח ענה כי הכל בסדר, אולם הכיר בפניו של רבי משה'ניו שינוי גדול וצער רב. בבואו הביתה נאמר לשליח כי בנו של ר' אהרן מרקוס נפטר רק לפני שעה קלה.

באותו יום חמישי הנזכר, הוצאו שארית היהודים שנותרו בטארנוב — כמאה וחמשים במספר — והוכנסו לקרון רכבת גדול ומלא סיד. בתוכם היה גם האי קדוש וטהור, ציס"ע, רבי משה'ניו מבויאן זצ"ל. כולם — ורבי משה'ניו עמהם — מתו מיתת חנק ר"ל. רק ארבעה אנשים נשארו בחיים מתוך קרון־מות זה.

ה' ינקום דמו, ונקמת דם כל עבדיו השפוך.

פרק שלושים

האדמו"ר רבי יעקב־משה ספרין, מקומרנה

תמונה חיה

— — — עוד עומדת לנגד עיני התמונה החיה, כאשר הרבי ר' יעקב־משה מקומרנה השיא את בת־הזקונים שלו. הנה עומד אני בחצר בית הרבי ולפתע חולפים על פני בצעדים מהירים ורציניים: הרבי ר' יעקב־משה מצד אחד, מחותנו הרבי ר' משה מרוזבדוב מצד שני, ובאמצעם החתן המהולל ר' שמחה־לי הורוביץ — מוליכים אותו לחופה. אלפים רבים, אלפי מוזמנים נמצאים עתה בבית־המדרש הגדול ובכל הרחבות והסמטאות מסביב למקום עריכת החופה. באו לכאן אדמו"רים, רבנים,

במרינבד: האדמו"ר רבי יעקב־משה מקומרנה (במרכז), בנו האדמו"ר רבי שלום (שני משמאל), גיסו האדמו"ר ר"א מספינקא (שלישי משמאל) ומאחוריו בנו הרנ"צ מבילקה; הראשון והחמישי משמאל: ר' נטע שנפלד ור' שמעון לעוו, משמשים־בקודש של הרבי מקומרנה. הראשון מימין: רבי ישראל־חיים, בנו הבכור של האדמו"ר מספינקא.

צדיקים וגדולי תורה מכל קצוי גאליציה והונגריה; אדמו"רי בית רופשיץ, צנז, דזיקוב ושיבובה, זידיטשוב, אלסק, משפחת האדמו"ר מבלז וכדומה. אלפי חסידים ואנשי־מעשה חשובים משתתפים בשמחת־צדיקים זו. ההתלהבות דקדושה ושמחת המצוה — בעיצומה.

האדמו"ר ר' יעקב־משה, בעברו בחצר, היו פניו בוערים כלפיד אש, תואר פני מלאך להם. הוא מופיע בחתונה זו כמפקד עליון המתגבר על כל הקשיים, מקבל בשמחה את פני כל הגאונים והצדיקים המפורסמים, מוצא בחכמתו ובתבונתו כי רבה מקום ראוי ומכובד לכל אחד מהם. ואכן, השמחה גדולה עד לאין־שיעור.

חוטר מגזע תרשישים

האדמו"ר רבי יעקב־משה ספרין, נולד ביום ה' לחודש תמוז שנת תרכ"א, לאביו הגדול האדמו"ר רבי אליעזר־צבי, בנו של הגאון האדיר בגגלה ובנסתר המקובל האלקי רבי יצחק־אייזיק־יהודה־יחיאל מקומרנה, שהיה מפורסם בדורו בגודל צדקתו ויראתו, כחוזה וגלוי־עינים, בן האדמו"ר הראשון לבית קומרנה רבי אלכסנדר־סנדר, אחד מחמשת בניו של הצדיק הנסתר רבי יצחק־אייזיק אייכנשטיין מכפר ספרין, גדולי הדור שהאירו את העולם והם: רבי צבי־הירש מזידיטשוב, רבי משה מסמבור, רבי ליפא מסמבור, רבי אלכסנדר־סנדר מקומרנה ור' בריש מזידיטשוב.

כשנולד רבי יעקב־משה מקומרנה, שמח עליו אביו הצדיק שמחה יתירה. דודו הקדוש ר' אייזיק'ל מזידיטשוב היה הסנדק שלו, וכאשר הביט עליו לראשונה אמר: יש לו נשמה גבוהה מאד, ואפילו אם יגור ביער ירוצו המונים אחריו! המוהל היה זקנו הקדוש רבי יצחק־אייזיק מקומרנה, שהתבטא: „ער וועט זיין אַ גרויסער מוצלח און אַ פועל ישועות פאר יודן". מילדותו הצטיין בפקחות מיוחדת, בקדושה ובפרישות, וקלט מלוא חפניו תורה והנהגה מזקנו הגדול רבי אייזיק'ל ומאביו רבי אליעזר־צבי, זכר צדיקים לברכה.

עוד בנערותו השתוקק להכיר את גדולי החסידות בזמנו וערך בסתר כמה מסעות אל גדולי הדור, מבלי לספר על כך למישהו. במיוחד הרבה לנסוע אל המגיד מטריסק וממנו למד הרבה תורה חסידות והנהגה. המגיד הקדוש מטריסק כיבדו מאד ואף הבטיח לו, כי בכל עת שירצה דמעות יתנו לו מן השמים ובדמעותיו יקרב לבות בני ישראל לאביהם שבשמים ויעזור להם בכל טוב.

אחרי פטירתו של האדמו"ר ר' יצחק־אייזיק מקומרנה, רצה בנו הרבי ר' אליעזר־צבי לנסוע לצנז ולשחר את פני הגה"ק רבי חיים, בעל „דברי חיים", מאחר שנתעוררה כעין מחלוקת בין צנז לקומרנה בעטיים של

כמה הולכי רכיל אנשי מחלוקת ריב ומדון. מקורביו עיכבו בעדו מלנסוע. אולם בנו רבי יעקב־משה התגבר על כל הקשיים וארגן בטוב טעם ודעת את נסיעת הרבי ר' אליעזר־צבי עם כל בניו. כאשר באו לצנז בא לכבודם רבי חיים צנזר אל אכסנייתם ואמר להם: „אנו עם אביכם בשלום", והפליג בשבחו. בעל „דברי חיים" התענין אז במיוחד בר' יעקב־משה, על אף היותו צעיר לימים. הרבה שעות היה משוחח אתו ואפילו ביקש שר' יעקב־משה ישאר ללון בצנז, והוא אמנם נשאר בעיר ליום נוסף. במשך כל אותו יום לא בא כל אוכל לפיהם, רק בערב אכל אתו רבי חיים בצוותא מאכל של כוסמת שנתבשלה בחלב. אגדות רבות התהלכו מסביב לסעודה זו ולטעמי המאכל הזה. רבי חיים ביקש גם להשתדך עם אחת מנכדותיו בר' יעקב־משה, אך מזה לא יצא דבר. כבר אז סיפרו החסידים בצנז משמו של רבי חיים, שהפליג מאד בשבחו של ר' יעקב־משה, למרות גילו הצעיר, וכי ניבא לו גדולות.

האדמו"ר מקומרנה

בכ"ד אייר תרנ"ח נפטר הרבי ר' אליעזר־צבי מקומרנה ובנו רבי יעקב־משה הוכתר כיורש כסאו וממלא־מקומו, על־פי הצוואה אשר ציוה האב — ואשר אושרה בעדות החתומה עליה בכתב־ידו של הגה"ק ר' יהוסף רוטנברג, הרבי מקוסין. למרות שהיו לו שלושה אחים גדולים ממנו בשנים וכולם ראויים לאיצטלה זו, ואשר המשיכו בעצמם עדות של חסידים, הלא המה: האדמו"ר רבי מנחם־מאניש ספרין מפלטשין; האדמו"ר רבי פנחס־נתן ספרין מרודיק והאדמו"ר רבי אברהם־מרדכי ספרין מבוריסלב — כולם מצויינים בגדלותם בתורה וביראה — נתמנה רבי יעקב־משה, על פי הצוואה, כממשיך שושלת צדיקי קומרנה.

רבי יעקב־משה הצטיין בחכמתו הגדולה ובמדות נפלאות. מקובל וגדול בתורת. „תורותיו" שנאמרו ב„שולחנות", בסעודות שבת ומועדים, היו עמוקות בתוכנן בנגלה ובנסתר, נאמרו על־ידו בהתלהבות גדולה ובאש קודש. פניו בערו כאש מרוב התרגשות וכולו מרחף בעולמות עליונים.

הרבי מקומרנה היה בעל הדרת־פנים נפלאה. עינים פקחיות היו לו, החודרות לתוך־תוכו של כל מי שבא לפניו, מבטו חדר לפני־ולפנים — ומבט זה עשה על כולם רושם בל ימחה. השפעתו על החסידים היתה גדולה מאד. הוא ניהל את הממלכה החסידית בקומרנה בתקיפות ובתבונה רבה, בדרך המיוחדת לו. המונים נהרו אליו מכל קצוי גאליציה והונגריה.

עם כיבוש פולין אחרי מלחמת־העולם הראשונה, כאשר שמו הלך לפניו כאיש מופת ובעל רוח־הקודש, התחילו לנהור אליו אלפים רבים גם מפולין הקונגרסאית, שם כינו את שמו כ„החוזה מקומרנה". במיוחד

בשנותיו האחרונות התפרסם כמרא־דרזין וצדיק גוזר, כמקובל אלוקי ופועל ישועות. אדמו"רי פולין היו שולחים אליו „פתקאות" וביניהם: הרבי מאוסטרובצה והאדמו"רים מאלקסנדר ומרדומסק. גם האדמו"ר רבי שמעון קאליש מסקרנוביץ ביקר פעם אצלו באורח אישי והגיש לפניו „פתקא".

סדר יומו

לפרסום רב זכתה דרכו המיוחדת בעבודה שבלב, זו תפילה. מנהגיו היו על פי רוב מנהגי האר"י ז"ל, נוסח זידיטשוב ומנהגים שקיבל מזקנו הרבי ר' אייזיק'ל. אציין כמה ממנהגיו והליכותיו: הוא זצ"ל היה בכל יום קם בהשכמה לפני עלות השחר והולך לטבול במקוה טהרה. גם בשנותיו האחרונות בהיותו חולה, כאשר רופאיו אסרו עליו את הטבילה במקוה, היה קם בעוד לילה והולך למקוה ללא ידיעת אנשי ביתו, בלויית אחד מנאמניו, תוך מסירות־נפש ממש. בחזרו לביתו התחיל מיד את סדר תפילותיו מתוך „סדור" מיוחד — כרך גדול שהכיל דפי קלף אשר עליהם נכתבו *תפילות מיוחדות, כוונות, קטעים מן הזוהר הקדוש* ועוד. עכשיו היה מניח תפילין של רש"י ור"ת בבת־אחת וקורא קריאת־שמע במתיקות רבה ובכוונות גדולות. אחר־כך למד את שיעוריו היומיומיים בגלה ובנסתר, וקולו הערב בשעת הלימוד בוקע החוצה. לא פעם היו עוברים־ושבים נעצרים ליד ביתו, כדי לשמוע וליהנות לקול הרבי מקומרנה בשעה שהוא לומד את שיעוריו. לחוויה זו היתה השפעה עצומה.

לפעמים, כשהתאספו אצלו המונים כדי להתברך מברכותיו, היה מקבל חלק מן הקהל גם לפני הליכתו לביהמ"ד להתפלל, במשך כמחצית השעה ויותר. אה"כ הלך אל בית־המדרש, סר לחדרו המיוחד והסתובב ביחידות כשעה קלה אנה ואנה, כשהוא תפוס שרעפים. לאחר מכן הניח טלית ותפילין ונכנס אל ההיכל להתפלל עם מניינו. עד תפילת שמונה־עשרה התפלל בתפילין של רש"י. כשפתחו בחזרת הש"ץ היה חולץ תפילין של רש"י ומלביש את התפילין דר"ת, עד לאחר „אשרי־ובא־לציון". אחר־כך הניח תפילין ד„שימושא רבא", ולבסוף הניח תפילין של יד מר"ת ושל ראש מראב"ד, שבהן היה מסיים את תפילתו בשעה 12 בצהרים בערך. רק אז היה הולך לביתו וסועד את לבו במטעמי כלשהי.

לאחר *מנוחה קלה* קיבל את ה„עולם", את הקהל הגדול שהתאסף יום יום ליד פתח ביתו — אנשים מדוכאים ונזקקים לרחמים שבאו להיוושע מברכותיו כפועל־ישועות. כי שמו נישא בכל המדינה כבעל רוח־הקודש ובעל־מופת. מכל קצוי פולין, גאליציה והונגריה נהרו אליו יהודים בהמון. קבלת־קהל זו נמשכה עד קרוב לשעת מנחה־ומעריב, עתה הלך שוב אל

בית־המדרש ואחרי התפילה לא קיבל יותר אף איש, משמשיו לא נתנו להיכנס אליו, בהיותו עסוק עתה בכתביו וחיבוריו על התורה והזוהר דבר יום ביומו [הספרים שחיבר נשארו בכתובים ונאבדו לצערנו בימי השואה]. רק במקרים דחופים, כגון להזכיר חולים מסוכנים, נתנו להיכנס אליו אחרי שסיים את כתיבתו. רגיל היה לעלות על משכבו בשעות המוקדמות של הלילה. מיד בשכבו החזיק את ידיו מורמות למעלה ונרדם. מפי אנשים מהימנים שישנו אתו בחדרו בשנים האחרונות לחייו נמסר לי, כי בשנתו היה לומד ממש ואומר תפילות שלמות מתוך שינה. באמצע הלילה היה קם ומתעורר לעבודת הבורא.

בפרוס שבת מלכתא

האדמו"ר מקומרנה נסע לעתים תכופות גם מחוץ לעירו בעניינים שונים, וכל נסיעה כזאת היתה בבחינת מאורע, כי פרסומו היה גדול, אולם הוא נזהר מעודו שלא לצאת מעירו ביום ששי. בדרך כלל היה נוהג כמנהגי ארץ־ישראל בכל עניני שבה, הקדים בשעה ובשעתיים לקבל פני שבת־מלכתא, וכן לא הדליק נרות במוצש"ק — גם בימות החורף — לפני השעה 6. ביום ששי בבוקר מיהר בתפילתו ואכל בחפזון את סעודתו המיוחדת במאכלים מיוחדים ליום ששי, עוד בטרם הגיעה שעת חצות. כשעה ויותר לפני הדלקת הנרות היה כבר יושב מעוטף במלבושי שבת המיוחדים לו — בגדי לבן של קטיפה ומשי — פניו כלפיד אש ומפיו מתרונן „שיר השירים" בדביקות ובמתיקות נפלאה. רגעים מספר לפני זמן הדלקת הנרות הלך ובא לבית־מדרשו, שם הכריז בקול: שבת! שבת! שבת קודש! ואח"כ פתח באמירת מזמור „הדו" פסוק אחרי פסוק, בניגונו המיוחד והמלבב. אחר־כך התפלל מנחה וקבלת שבת.

הרבי הצטיין בעמוד העבודה שבלב זו תפילה, בנוסח קומרנה־זידיטשוב. תפילתו הרעישה את לב ונפש כולם. הוא התפלל בבכיות ובתחנונים, נוסח רבי לוי־יצחק מברדיטשוב, בשאגות ובלחן טמיר. קולו הערב כבש את הלבבות.

ב„שולחנו" שהיה עורך בליל ש"ק (ומעולם לא התחיל בו לפני השעה 7) פתח באמירת „שלום עליכם" בניגון ובנוסח מיוחד, פסוק אחרי פסוק, כשדמעות קולחות מעיניו בשפע רב. אח"כ המשיך ב„רבון העולמים" עד „מלך תמים דרכו", „אשת חיל" וכן „אתקינו סעודתא", „אזמר בשבחין", „למבצע על רפתא" עד גמירא. היו אלה רגעים נעלים, חוויה נדירה שאי־אפשר לשכחה.

חסידים בעלי מדרגה אמרו, כי בשעה שרבי יעקב־משה אומר „שלום עליכם" והדמעות ניגרות מעיניו, זוהי שעת־כושר לעמוד לידו ולהיפקד בפקודת ישועה ורחמים. ברכה זו, אמרו, קיבל הרבי הקדוש מן המגיד מטריסק, שברגעים אלה הוא בבחינת „צדיק גוזר והקב"ה מקיים". והמעמד הזה היה כביר. אוירת שבת־קודש אפפה את השולחן לפני ה'.

עכשיו נוטל הרבי את ידיו ומברך „על נטילת ידים" וברכת „המוציא" על י"ב הלות בנעימה מתוקה. משמשיו מגישים לפניו את הדגים, הרבי אוכל מהם ומחלק „שיריים" לחסידיו, נוטל את ידיו, אומר פסוקים אחדים בקול הרישי ופותח באמירת „תורה". פניו בוערים בשעה זו כלפיד אש, התלהבותו עצומה, פיו חוצב להבות ומפיק מרגליות בתורת הנגלה והנסתר, ענינים עמוקים בקבלה ובחסידות, שהוא מבארם בבהירות עד להפליא. אחרי ה„תורה" היו משוררים זמירות לליל ש"ק והסעודה נמשכת עוד במשך שעות מספר.

את תפילתו בשחרית־של־שבת היה הרבי מתחיל בשעה תשע ומחצה בערך באמירת ברכות השחר, כשכל הקהל עונה אחריו „אמן". חוויה מיוחדת היתה תפילת „פסוקי דזמרה" בקומרנה, בנוסח ובטעם מיוחד, מתוך התעלות הנפש ממש. גם תפילת „נשמת כל חי", שנאמרה מפי הרבי בעצמו פסוק בפסוק, היתה מלאה התרוממות והשתפכות הנפש שאין לתארה במלים. הרבי בעצמו היה קורא את קריאת התורה בנוסח המקובל, ובנעימה משלו, וכן עבר לפני התיבה בתפילת מוסף מתוך התלהבות רבה. ה„שולחן" שלאחר התפילה, היא סעודת ש"ק ביום, לא ארכה זמן רב.

תפילת מנחה וסעודה שלישית של שבת היתה חוויה עצומה בפני עצמה — שעת „רצוא־דרעוין". אחרי הזמירות ו„אתקינו סעודתא" שנאמרו פסוק בפסוק, כנוסח האריז"ל, אמר האדמו"ר פעמיים „מזמור לדוד" ופעם אחר שרו את המזמור בניגוד מיוחד. ה„תורה" שנאמרה בסעודה השלישית נישאה את כל המסובין בסעודה זו לעולם אחר, לגבהים שלא מעלמא הדין.

בימים הנוראים

חודש אלול ובמיוחד הימים הנוראים היו ימים גדולים בקומרנה. אלפים באו אז להזכיר את עצמם ולהסתופף בצל האדמו"ר בימי הרחמים והסליחות, בראש־השנה וביום הקדוש. היו אלה ימי שיא של התעלות. אין לתאר במלים את הרושם הרוחני הכביר של הימים האלו על כל אלה שזכו להיות שם. האדמו"ר הרי"מ היה נוהג לעבור לפני התיבה בכל התפילות של ימי רה"ש ויוה"כ, זולת „פסוקי דזמרה". תפילתו היתה

בוקעת שחקים, השתפכותו הנרגשת לפני בוראו זיעזעה את כולם. הוא התפלל בקול חוצב להבות, בבכי ובדמעות עד כלות הנפש, ולא פעם התעלף מרוב התאמצות באמצע תפילתו, אך מיד כאשר הוטב לו מעט חזר והמשיך בתפילתו.

כן היה קורא בעצמו קריאת התורה. הוא בעצמו היה תוקע בשופר. יתירה מזו: הרבה שנים היה בעל־תוקע בכל בתי־המדרש ובתי־הכנסת בעיר קומרנה ובמסירות־נפש ממש עלתה לו עבודה קדושה זו, שנמשכה עד שעות בין הערבים. בימי ראש השנה הספיקו ברגע האחרון ממש, אחרי תפילת מוסף, להתפלל גם תפילת מנחה.

בית מדרשו של האדמו"ר הרי"מ היה המקדש־מעט הגדול ביותר בקומרנה, מקום־קדוש ענקי בגדלו אשר היה מסוגל להכיל בתוכו אלפים רבים. ביהמ"ד ניצב מול ביתו הפרטי הדו־קומתי של האדמו"ר. בימים הנוראים עמדו מאות יהודים גם מחוץ לבית־המדרש והתפללו ברחוב, מחוסר מקום.

גם ליום־הכיפורים באו המונים להסתופף בצל קדשו ולשמוע את תפילותיו הערבות, המעוררות לתשובה. קשה לתאר את השפעתו העצומה בתפילותיו, אשר קירבו את הלבבות לאב הטוב שבשמים. וכאשר נפרדו מן הרבי אחרי יוה"כ, כאשר העיפו אז מבט לעבר דמותו האצילה, העטויה במלבושי לובן, ונתברכו מפיו ב„גמר חתימה טובה" — הרגישו כולם כי אכן תבוא שנה טובה ומבורכת לכל ישראל. השמחה הפנימית ברגעים אלו היתה בלי גבול וקץ.

מצוות ומעשים טובים

נוהג היה הרבי ללבוש כמה חפצי־קדושה מתוצרת ארץ־ישראל. במיוחד הידרו לשלוח לו מא"י כיפות לבנות, ציציות ושאר תשמישי קדושה. הרבה כספים היה שולח ל„קופת רבי מאיר בעל הנס" וכן החזיק מכספו בצפת בית־מדרש מיוחד לחסידי קומרנה, באמצעות שניים ממקורביו. נוסף לזה שלח תמיכה גדולה להרבה נצרכים.

העיר קומרנה — היו רוב תושביה מתפרנסים מסביב לחצר בית הרבי. גם עניי העיר היו נהנים מקופת הצדקה המיוחדת שלו. מדי פעם חילקו להם מצרכים ממחסני החצר, על פי פקודת האדמו"ר — עצי הסקה למכביר, תפוחי־אדמה וכו'. מחזה כזה היה חוזר ונשנה בכל חורף, וביד רחבה. צעירים בני־תורה שהתמסרו ללימודים, היה הרבי מזמין עבורם קפוטות־משי על חשבונו וקירבם בחיבה יתירה. ביתו היה פתוח לרווחה לכל דכפין. ביום ב' שבט שבכל שנה, יום הזכרון לאמו הרבנית ע"ה,

היה הרבי מפזר ממון רב לצדקת עניים והכין מגפיים לכל ילדי התלמוד־תורה בעיר.

ימי שבתו בלבוב

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, עבר האדמו"ר רבי יעקב־משה להתגורר בלבוב. ביתו וכל הרכוש העצום, וכן בית־המדרש הגדול שלו, נחרבו ע"י סרדיוטי הצבא הרוסי, שהעלו באש את הכל. הוא התגורר בלבוב שנים מספר, גם אחרי תום המלחמה, ברחוב קזמירז'ובסקה 37, בדירה לא מרווחת ביותר. חלפו כמה שנים עד שהקימו מחדש את ביתו ואת בית־מדרשו.

בינתיים נסתפחו על דגלו עוד אלפי חסידים מפולין ובראשם עשרות רבנים וגדולי תורה: מראדום, מזליכוב, מוייזניק, ממיכוב, מבלדנוב, מאנקטוב, האדס, טישין, מאלינוב, אוז'רוב, קאסין ועוד.

בשנותיו האחרונות השתוקק מאד לעלות לארץ־ישראל, אך אנשי־שלומו מנעוהו מצעד כזה, בהפצירם בו לבל יעזבם גלמודים.

לעת מצוא

לרגל חולשתו ומחלתו בשנה האחרונה לחייו, תרפ"ט, נסע למקום־מרגוע טצמנסדורף אשר במדינת זיבנבירגן, שם נפטר ביום ט"ו לחודש תמוז. בשעת פטירתו עמדו ליד מטתו עדה גדולה של יראים ושלמים ובראשם: הגה"צ ר' אליעזר מרצפרד, בנו של הרבי ר' חיים מצנז, וכן בנו הרבי ר' שלום ספרין, מיד אחרי שיצאה נשמתו בטהרה העבירוהו לוינה, שם טיהרו את גופו במקוה טהרה, ולאחר־מכן הובל ארונו לקומרנה ונערכה הלוייתו, בה השתתפו אלפי איש מכל הארצות הסמוכות: פולין, הונגריה וגאליציה. עשרות רבנים וגדולי תורה הספידוהו במעמד זה מספד גדול.

הניח אחריו דור ישרים, בן אחד ובנות. גם חתניו היו גדולי תורה מפורסמים וצדיקי הדור, הלא הם: הג"ר נפתלי־צבי אבד"ק הולישיץ, האדמו"ר הג"ר אליעזר הלוי אפשטיין מזאלושיץ, האדמו"ר ר' אהרן־מנדל מרדזימין, הג"ר אליהו בומבך אבד"ק אושפיציץ, האדמו"ר ר' חיים־אלעזר שפירא אבד"ק מונקאץ' והג"ר שמחה הורוביץ האדמו"ר מסנדובה־וישיניא.

כממלא מקומו הוכתר בנו יחידו האדמו"ר ר' שלום ספרין, אביו של רבי ברוך ספרין, האדמו"ר האחרון לשושלת קומרנה (ראה אודותיו להלן, פרק ל"א).

צוואתו

בצוואתו שהניח אחריו האדמו"ר רבי יעקב־משה זצ"ל, נכללו הרבה דברים מעניינים, הצריכים לימוד.

בין השאר ביקש שבשעת גסיסתו יעמדו אצלו שני אנשים כשרים „שיצעקו בקול רם: יעקל'י! תאמין באמונת אלקי שמע ישראל וכו', אפילו אלף פעמים; אל ישגיח על מחשבות זרות מס"א כי בטל ומבוטל ואנכי מבטל משעה זו כל מחשבות זרות, ואומרים אנא בכח הרבה פעמים ושיר המעלות אשא עיני, יושב בסתר כמה פעמים עד הסוף, וידליקו הרבה נרות, לא לתת לגשת למטתי שום אשה ולא איש גלוח ובלי ציצית, ואחר שבני מקיים „וישית ידו" לא ישמש אותי שום אדם בלי מקוה ובלא ציצית כשרים ד' ציצית בח' חוטין כשרים, וכאשר יניחו אותי על הארץ יש להקפיד שהמקום יהיה נקי ונרות יהיו דולקים כל הזמן. באם לא יהיה מחלוקת בעיר יקחו אותי לטהרה במקוה בעיר כפי שהתנהגו אבותי זצ"ל, רק חובה על בני לשלם בעד הכשרת המקוה וטהרתה מחדש ולהכריז בכל העיר בכל בתי מדרשים ששום אשה לא תפחד ח"ו להכנס למקוה, ואדרבה אנכי אתפלל בעדם לפקוד אותם ולהיות בריאות השלימה עם משפחותיהם בנחת דרים".

כן ציוה ש„על התכריכים ללבוש לי את הבעקישה של אא"ז אאמו"ר זצ"ל (ר' אייזיק'ל מקומרנה, אותה היה נוהג ללבוש ביום הכפורים, בגד משי לבן, והיה כבר קצת קרוע) אבקש גם ללבוש אותי הטלית מאאמו"ר זצ"ל ולדאוג לא לפסול ח"ו הציצית כפי שפסק אאמור"ז זצ"ל. כן אבקש לחלק צדקה כמנין נשמ"ה זהובים, מזה רבע לחברה קדישא, רבע לעניי העיר ת"ח, רבע להכנסת כלה מעיר קאמארנא ורבע לעשרה אנשים יראי ה' ללמוד כל השנה בבקר ובערב משניות עבור נשמתי, ויאמר קדיש אפילו בשבת ויומ"ט עד אחרי היא"צ ובכל שנה ושנה ביום היא"צ תתן להם חלק כחלק לעשרה אנשים ובכל שבוע תתן להם כפי שהייתי בחיים, ומבית־המדרש שלי יבחר אנשים חשובים בזה לערך ליתן לכאו"א לכולם לפי דעתם". „והספד כבוד אבותי אם יקויים, הרי הראשון יספיד חתני ממונקאטש ואח"כ ח' מראדזמין, ואח"כ מאושפיצין ואח"כ בני ואח"כ חתני הצעיר ואח"כ כל מי שרוצה לעשות כבוד לאבותי אבל עיקר הרחק... ומקומי יהי' אצל אאמו"ר זצ"ל בציון ממש אצלו ולא להתרחק כלום".

„...שנה ראשונה אבקש מבני ובנותי שכל עש"ק בשעת הדלקת הנרות של ש"ק יעמדו שני נרות ויאמר זה עבור נשמתי ובאם יחול היארצייט בש"ק די בזה ולא על יום ש"ק בבוקר כי אין צורך בזה, אדרבא: ביום ש"ק גרוע הנר, בליל ש"ק טובה גדולה, אפילו ביאר"צ די בנר קטן לכל הלילה ובבקר יאיר נשמת כל חי יותר טוב מנר". „באם תהי' שמחה

אצל בני הודיעני יום אחד מקודם ולהדליק נר עבור נשמתי בבית המדרש או בציון יאיר. זאת תהי' עבור נשמתי ובעד טרחתי להיות על השמחה. ע"י זה תתן לי רשות כי תהי' שכר עבד". "בנותי או נכדי ושאר נקבות בימי טהרתם מותר להם ללכת ולבקש על קברי, אבל בימי טומאתם אסור... ללכת על קבורתי ולהתפלל, ואם יצייתו לי בודאי תפעל שאלתם והשי"ת ימלא משאלותם במהרה. גם אבקש מבנותי וכלותי ונכדי עד ג' דורות — ועד כאן יש לי רשות לאסור — שאסור ללכת בגילוי ראש אפילו "שייטל" משערות, ובאם לא ישמעו לי לא היא ובני' ובני בני' תיחשב כבתי ולא אצל אבותי ולא בכלל ישראל, ואין להם שום זכות אבות, וה' ישלם לה בלי ספק באם תציית ותשמע אותי בטח בשבועה דאורייתא, שיושבעו בהרבה בנים, אריכת ימים ופרנסה בכבוד בלי שום צער, אנכי אערבנו על הכל יתרומם השם ב"ה".

"בני ר' שלום נ"י ישב על כסאי מתנהג בתורה נגלה ונסתר ובדרך החסידות בדרכי אבותי זצ"ל, ברא מזכה טוב מזכה אב עשה לו אביו זכות בכל העניינים ומוכן לעשות לו זכות ובודאי יראה זכות אבותי בכל העניינים".

* * *

כל אלה קטעים בודדים מצוואתו של האי גברא קדישא, האדמו"ר רבי יעקב־משה ספרין מקומרנה, זכר צדיק לברכה.

פרק שלושים־ואחד

רבי ברוך ספרין, האדמו"ד האחרון מקומרנה

אב בחכמה ורך בשנים

עדיין היה בראשית פריחתו המבושמת והנותנת ריחה למרחקים, ריח של תורה וחסידות מלאה עמקות, בדרכים משלו אשר התווה לעצמו; דרכים שהיו אמנם קצת מוזרות ומשונות מדרכי החסידות של שושלת קומרנה וזידיטשוב — אולם לא ארכו הימים והמוני חסידי קומרנה הותיקים, ביניהם גדולי תורה וחסידים מופלגים, דבקו בו ונהרו ללמוד דרך בחסידות מה„אברך" הרבי, הוא האדמו"ד רבי ברוך ספרין זצ"ל מקומרנה.

כנצר לקדושי עליון, קיפל הרבי ר' ברוכ"ל בנפשו אצילות והתלהבות, אש קודש יקדה בחובו וכוחו רב לקרב לבבות בני ישראל לאביהם בשמים. השפעתו הכבירה, על אף גילו הצעיר, היתה לפלא.

מתולדותיו

הוא נולד בשנת תרע"ג בסטולין, לאביו האדמו"ר רבי שלום ספרין מקומרנה, בנו של האדמו"ר המפורסם בדורו ר' יעקב־משה ספרין, שהיה בן האדמו"ר הגאון והמקובל רבי אליעזר־צבי ספרין מקומרנה — מחבר הספרים „דמשק אליעזר" על הזוהר, „ראש ביתי" על תיקוני זוהר, „בן ביתי" על תורה וחמש מגילות ועל תהלים, „זקן ביתי" על „פרקי אבות", „אור עינים" (ד' חלקים), „זקן ביתי" על סיום הש"ס ועוד — ונכדו של האדמו"ר הקדוש רבי יצחק־יחיאל־יהודה, הנקרא בפי כל: „ר' אייזיק'ל קומרנר", שר בית הזוהר, בעל „אוצר־החיים—היכל־הברכה" על התורה ותרי"ג מצוות, „זוהר חי" על ספר הזוהר, „נתיב מצותיך", „עשירית האיפה" על תו"כ, „מעשה אורג" ו„פני זקן" ו„עצי עדן" על משניות, „פני זקן" על ירושלמי שקלים, „נוצר חסד" על אבות, „שולחן הטהור" על שולחן־ערוך אוה"ח, הגהות על ש"ס בבלי וירושלמי ועוד הרבה ספרים שנשארו בכתובים.

אמו של הרבי ר' ברוך, הצדקנית מרת חוה'לה, היתה בתו של האדמו"ר ר' ישראל פרלוב, ה„ינוקא" מסטולין, בנו של הה"צ רבי אשר מסטולין, בן האדמו"ר ר' אהרן השני מקרלין, בעל „בית אהרן" — ולמעלה בקודש.

רבי ברוך ספרין נולד בסטולין, כאמור, בעת שאביו היה סמוך על שולחן חותנו הגדול האדמו"ר מסטולין. לברית־מילה שלו בא לסטולין במיוחד סבו הגדול האדמו"ר רבי יעקב־משה מקומרנה, והוא שמל אותו בעצמו. בסנדקאות נתכבד זקנו מצד האם, חותנו של ה„ינוקא", האדמו"ר רבי דוד הזקן מזלוטפולי. ה„ברכות" נאמרו ע"י האדמו"ר מסטולין. ויהי כאשר הגיע בברכות ל„ויקרא שמו בישראל", נעצר קמעה והסב המוהל רבי יעקב־משה קרא לעברו: „גם ברוך יהיה", ונקרא שמו בישראל „ברוך". זקנו הגדול הוסיף ואמר באותו מעמד: פניו מאירים כזוהר הרקיע, ועתיד הוא להיות מנהיג נאמן בישראל!

במשך שמונה שנים נשאר ר' ברוך בסטולין אצל סבו הגדול וספג לתוכו התלהבות קודש נוסח קרלין וסטולין, קלט כל סיפור ודיבור קדוש שיצא מפי סבו הגדול, אשר אהבו אהבה עזה ושמר עליו כבבת עינו. עוד בצעירותו התייחד אתו הסב, לא־פעם, כדי ללמדו את דרך האמת ולהדריכו בתורת החסידות. מיטב המלמדים והמחנכים למדו אתו, תלמידי־חכמים וחסידים בעל מדרגה, שעל־פי הוראותיו המיוחדות של האדמו"ר מסטולין היו מפלסים לפניו דרך ובעיקר בתורת הנגלה.

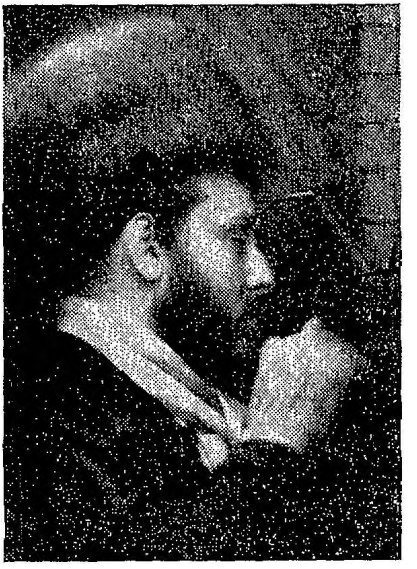
בהיותו בן שמונה, נפטר עליו סבו האדמו"ר מסטולין. פטירת הסב, ה„ינוקא", עשתה עליו רושם עז. בימי מחלתו היה הנכד הצעיר מסתגר כל יום בחדר מיוחד ומרבה באמירת תהלים תוך בכיות עצומות. על אף היותו ילד רך, סיפר לחסידים דברים מופלאים מחיי סבו הגדול, דברים ששמע ממנו, ובהתלהבות עצומה היה מספר — לתמהון כל שומעיו.

עם פטירת סבו עבר רבי ברוך מסטולין לקומרנה. כבר אז נסתמנה דרכו המיוחדת. תמיד היה מבודד וכמעט לא התערב בחבורת החסידים, אם כי בית סבו הגדול הרבי ר' יעקב־משה היה הומה תמיד מחסידים ואורחים. התמדתו היתה למופת. יומם ולילה ישב על התורה והעבודה ועלה במעלות התורה. גם ל„שולחנות" של הסבא לא היה בא תמיד, זולת השולחן שב„סעודה שלישית" בשבת שהשתתף בו תמיד, או ב„שולחנות" של ימי החג. פיו לא פסק מגירסא אפילו לשעה קלה. לא פעם נאלצה אמו, הרבנית חוה'לה, להתחנן לפניו באישון לילה שיכנס לטעום מה ולא יחליש את לבו ברעב, כי מרוב שקידתו שכח לאכול.

בהגיעו לפרקו השתדך עם בת דודו הגאון הגדול ר׳ אליהו בומבך, אבד״ק אושפיצין. אחרי נשואיו התנהג בקדושה ובטהרה יתירה, בהתבודדות קיצונית, עד שאביו ואמו וכן חותנו התמרמרו על התנהגותו ופרישותו.

ממלא מקום אבותיו

בהיותו בגיל עשרים־ושלוש, נפטר עליו אביו האדמו״ר רבי שלום ספרין. לפני פטירתו קרא הר״ש אליו את בנו רבי ברוך ובמעמד קהל חסידיו ובני משפחתו ציוה עליו לרשת את כסאו כאדמו״ר ומנהיג לחסידי קומרנה. רבי ברוך, שנבהל לשמוע את הדברים, טען שאינו רוצה בזה בשום פנים, וכי אחיו הגדול ממנו ראוי לכך מכל הבחינות. אך רבי שלום

האדמו״ר רבי ברוך זצ״ל קובע מזוזה
בפתח בנין הישיבה אשר הקים בקומרנה

עמד על דעתו ולקח ממנו תקיעת־כף לעיני כל, שימלא אחרי דרישתו — וכה נסמך רבי ברוך לאדמו״ר מקומרנה.

הימים הראשונים למנהיגות היו קשים לו וגם לחסידים הרבים שהתחילו לנהור אליו. היתה לו דרך מיוחדת: כעין מזיגה של שיטות זידיטשוב, קרלין וקומרנה, בתוספת נופך משלו. ה״שולחנות״ — גוון חדש היה להם. מתחילה

קידשו ואכלו כל האורחים המסובים לשולחנו ורק אחר־כך נכנס גם הוא, אמר „שלום עליכם", קידש על היין ונטל ידיו לסעודה. רק במקרים יוצאים מן הכלל, כגון אם היו בין האורחים רבנים או אדמו"רים, אכל אתם ביחד. בליל שבת היה אומר „תורה" בדרך הנגלה ואך בסעודה שניה ושלישית היה משמיע גם מילין דחסידותא בדרך הנסתר ע"פ נוסח קומרנה.

בכל יום עם עלות השחר היה קם ומניח תפילין של רש"י, קורא קריאת־שמע, ואומר ברכות השחר וכן מזמורי תהלים. בשעה שמונה ומחצה נכנס לבית־המדרש והתפלל עם הצבור, אולם אחרי התפילה היה סר לחדרו הצדדי בבית־המדרש ומניח שם תפילין ד„שימושא רבה" וממשיך כך בשיעוריו עד שעה אחת בצהרים. גם בבוקר אחרי השחר היה יורד וטובל ועוסק בשיעוריו עד זמן התפילה. רק אחרי שטעם משהו בצהרי־יום היה מקבל את החסידים שנהרו אליו בהמון. לעומת זאת היה נזהר בימי חג ובשבתות, שלא להטריח את הציבור. כל מי שרצה להיכנס אליו במוצאי שבת וחג מיד אחרי תפילת מעריב, נתקבל מיד והרבי האזין ושמע למבוקשו.

כחד מקמאי

התנהגותו היה למופת, כחד מקמאי. זקני החסידים ובהם בעלי מדרגה, רבנים וגדולי תורה, עמדו לפניו ביראת הכבוד ובהתבטלות מלאה הכנעה. במיוחד בלטו בין אלה גדולי הרבנים מהונגריה, שהביאו אתם „פתקאות" למאות שקבלו מחסידיהם ומסרום לידי הרבי ר' ברוך. אחרי ביקור כזה קרנו פניו באש להבה ובמשך שעות מספר היה מסתובב בחדרו נרגש כולו ומעמיק במחשבה, כגדול אחריותו. לא פעם היה מתפרץ בבכיה גדולה, בהתפללו לבורא עולם שיתקיימו ברכותיו.

הרבי האחרון מקומרנה היה חכם מחוכם. יחד עם עדינותו ואצילותו היה תקיף בדעתו, חריף מוחין, שנינותו בנוסח קוצק, רחוק מבטלנות ומצטיין בזהירות, דייקנות וזריזות מופלאה. מעולם לא ויתר אפילו על קוצו של יו"ד מדרכי החסידות, אשר סלל בכוחות עצמו ובעמל רב. אולם השינויים מדרכי ונוסחאות קומרנה לא הרחיקו מעליו את החסידים; אדרבה, בכח דרכו החדשה רכש לעצמו חסידים חדשים, אשר דבקו בו באהבת אמת. הוא לא חת מפני איש והיה אומר לכל אחד את מה שהיה לו להגיד, על אף גילו הצעיר. אחרי פטירת דודו האדמו"ר רבי חיים־אלעזר ממונקאץ' זצ"ל, התחילו גם המוני חסידיו לנסוע לקומרנה וראו באדמו"ר רבי ברוך את מנהיגם ורבם הגדול.

הרבי הצעיר הצטיין גם במדת החסד והצדקה, בהמשיכו אגב־כך את דרכי אביו האדמו"ר רבי שלום. עשרות עשרות משפחות קיבלו מקופתו

דמי שברע לפרנסתם. כנוסח אדמו"רי קומרנה היה גם הוא עובר ומתפלל לפני התיבה, אולם ב„שולחנות" שערך חלו שינויים. הוא לא שר בעצמו את הזמירות כולן, רק בחג השבועות שר „אהבה רבה", ובחנוכה „ותתפלל חנה". קריאת התורה — היה נהוג בקומרנה שהרבי בעצמו היה הבעל־קורא, אולם רבי ברוך לא נהג כך, מלבד בשלוש רגלים וביום־כיפור. הוא שינה מאורח קומרנה גם בתפילתו, לא אמר ושנה מלה אחת כמה פעמים כדרך אבותיו.

רבי ברוך זצ"ל היה מטבעו איש מסוגר בתוך־תוכו, הוא התעלה למדרגה גדולה בתורה ובחסידות עד שנתפרסם תוך שנים מעטות כאחד הגדולים, למרות גילו הצעיר. רבים נהרו אליו כדי להיוושע בפקודת ישועה ורחמים. וחסידים סיפרו עליו גדולות גם בעניני ישועות ורפואות, העריצוהו כבעל־מופת — דבר שהתנגד לו בכל החריפות. הדבר היחיד שדרש מחסידיו: תורה ויראת־שמים בלי שום ויתור. לא כל גדולי החסידות הסכימו לדרכו הקיצונית, ומכאן הסיבה לעובדה שלא היה מעורב עם רוב קרובי משפחתו הגדולה והמסועפת, אדמו"רי סטולין וקרלין וכו'. אהבת־אחים נאמנה ואינטימית נקשרה בינו לבין האדמו"ר רבי משה'ניו מבויאן וכן התרועע עם הה"ק ר' פיניאל'ה מאוסטילה ועם הה"צ ר' נחום־מוניא מהוסיאטין.

בשנת תרצ"ז ביקרתי בגאליציה ונכנסתי אליו לביקור משפחתי. ההרשמתי מאד מאישיותו, כי הכרתיו רק בהיותו ילד ומאז חלפו הרבה שנים. למרות שבחוץ עמדו עשרות אנשים וחיכו שיקבלם, ציוה האדמו"ר להכניסני אליו ואמר: „שלום שלום לרחוק ולקרוב, קומסט דאך פון ארץ הקודש, מעג מען ווארטען". הוא שאלני על כל פרט ופרט מהנעשה בארץ בהתעניינות יתירה, בחיבה ובאהבה לארץ־חמדה, הצטער מאד על שאין ביכולתו לעזוב את מקומו ולבוא להתיישב בירושלים. וכך אמר אלי: „אולי, אולי יגיע הזמן שאוכל גם אני, לא רק לבקר את ארץ הקודש, אלא בעיקר להתיישב בה!"

בשואה הנאצית האיומה

עם פרוץ השואה, נשאר הרבי מקומרנה בעירו עם אנשי עדתו. בתחילה לא נגעו בו לרעה. הוא הוריק את כל אוצרות ביתו, כסף וזהב שבאו לו בירושה — מאחר שיהודי קומרנה וכן פליטים למאות שבאו מלבוב הסמוכה היו כולם נתונים לחרפה ולרעב — מכר הכל ופיזר את התמורה לכל דכפין ביד רחבה, באמרו אל אנשי ביתו: אם העולם ישאר

כמו שהיה יהיו גם כלים חדשים, ואם חלילה יחרב העולם — בשביל מי אני צריך כל זה...

כאשר הנאצים ימ"ש החלו להציק לו, נאלץ לעבור לעיירה רודיק ומשם גורש לגיטו סמבור. אנשי עירו קומרנה התרכזו סביבו, וכן ציבור גדול מחסידיו, שבאו ממקומות שונים. בימים הראשונים לשהותו בסמבור ניהל אדמו"רות כדרכו וישב על התורה ועל העבודה, עודד את יהודי הגיטו בהתלהבותו, אולם עד מהרה ציוה לשומעי דברו שיעזבו את העיר ויחפשו מקלט לעצמם ביערות ובבונקרים, באמרו שהוא רואה כי רעה באה על הכלל. בתקופה זו נהרגו גם אשתו ושני בניו. הרבה יהודים שמעו אז לעצתו והצילו את עצמם.

חסידיו המקורבים התחננו בפניו, שגם הוא יחפש לעצמו דרך הצלה, אולם הרבי ענה להם: כל זמן שישאר יהודי אחד בסמבור, לא אעזוב אותו! ועד הרגע האחרון עמד על המשמר, עזר בעצה ותושיה, דאג לסובלים שלא יגוועו ברעב. במשך הזמן פנו אליו שליחים חדשים, שיעזוב את מקום הסכנה. שליח מיוחד הגיע אליו מהונגריה והביא פספורט עבורו, אך הוא ענה כי ללא אמו לא יסע בשום אופן. שליח אחר בא אליו מראדום — ר' בונם בנו של השו"ב הראדומי ר' וולוויל — והודיע לו שבוילנא מוכן עבורו דרכון לארצות־הברית, אולם רבי ברוך מיאן בתוקף לעזוב את אמו ואת חסידיו.

בסוד קדושים

למקורביו וליהודי הגיטו אמר בימיו האחרונים: אחרי שריפת נדב ואביהו ניחם משה את אהרן ואמר: „הוא אשר דבר ה' לאמור, בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד" — כששמע משה מהאסון שקרה לאהרן אחיו, ידע כי הקהל ישתומם ולא יבין פשר דבר, האם בארזים נפלה שלהבת? לכן אמר לו: „בקרובי" אצל אלה הקרובים אל ה' והיודעים את *סוד שריפת בני אהרן*, „אקדש", *יתקדש שמו של הקב"ה*, אולם „על פני כל העם", אצל פשוטי העם שאין להם ידיעה בדרכי השם הצודקים — „אכבד", יהיה כבד דבר זה ונבצר מהבנה, למה יצא הקצף עליהם...

„גם אני שייך לקרובים" אמר הרבי ר' ברוך זצ"ל, אין לי קושיות על רבונו־של־עולם ואין לי צורך בבריחה... אי אפשר להתחבא ממדת־הדין...

נגדע הארז

ביום־טוב שני של שבועות, שנת תש״ג, הוציאו את הרבי ר׳ ברוך מקומרנה להרג על קידוש השם. הנאצים ימ״ש הוליכוהו ליד קברו של קרובו הצדיק ר׳ אלטר מסמבור־ישן, נכדם של הצדיקים מזידיטשוב וקומרנה, שהוצא להורג בשנת תש״ב. הצוררים פקדו עליו לפתוח את הקבר. באותו רגע ירו בו הטמאים וגופו הטהור נפל על גופו של ר׳ אלטר, שהתרועע אתו גם בחייו.

עם הסתלקותו נגדע הארז האחרון לבית קומרנה המפואר, שהאיר והפיץ תורה וחסידות לאלפים במשך דורות שלמים. אחיו רבי שלמה׳לי, התם ומתמם, מבני עליה שבדור, נהרג בקומרנה וגם שאר בני המשפחה נהרגו בידי הנאצים הארורים. רק שריד אחד, אחותו היחידה של הרבי ר׳ ברוך זצ״ל, נשארה בחיים ונמצאת כיום בארה״ב.

השם ינקום דמם!

פרק שלושים־ושנים

רבי איציקל ז'לקובר

קלויז חב"ד־ברסלב

בעברך לפרקים ברחוב פולטבנה ליד הבית מס' 4, לא הרחק משוק הדגים הסואן, בלב הרובע היהודי של לבוב — היית שומע קול זמרה וריקודים חסידיים הבוקע ועולה בצהרי יום, רווי דביקות עצומה. והקול המסעיר עולה ומתרומם, הולך וגובר: פסוקי תהלים, קטעי זמרה, שירות ותשבחות לרבון העולמים. ברגע זה היה מציף אותך חשק עצום להיכנס פנימה אל הבית, והיית עולה במדרגות ודורך על סף בית־מדרשו של ר' איציקל ז'לקובר, הנקרא בפי הבריות: „קלויז חב"ד־ברסלב", ולעיניך נגולה תמונה חיה ומרתקת.

— — — חבורה מופלאה של 30—40 יהודים נלבבים, מי בתלבושת נוסח גאליציה ומי בתלבושת נוסח פולין, אוקראינה ורוסיה, רוקדים בצוותא ריקוד עילאי מלא להט וסערה עד כלות הנפש: „צמאה, צמאה, צמאה, צמאה — צמאה לך נפשי... כמה, כמה, כמה לך בשרי..." וחוזר חלילה. שעות שלמות היו רוקדים, הנלבבים, בלי ליאות, פסוקים שונים קולחים מפיותיהם, משתזרים בשירה וזמרה שופעת הלל הודיה ותפילה לא־ל חי — מוטיבים ליריים, שירת הטבע והיקום, המיית לב ורחשי געגועים על גלות השכינה.

ועל־ידם, לצדדין קמעה, עומד כמנצח יהודי נמוך־קומה, בעל צורה, עינים יוקדות וחולמות לו, והוא הפוקד עליהם לרקוד ולשיר עוד ועוד. מפעם לפעם הוא מפסיק אותם לרגעים מספר, משמיע לפניהם קטעים מתורותיו של רבי נחמן מברסלב זצ"ל, עד כי משתלהב הריקוד המסעיר מחדש, ביתר־שאת. המלים קולחות מפיו כפנינים: „הניגון הוא התבררות הרוח שמבררין רוח האדם מרוח הבהמה", „הניגון של מטה מעורר מחשבות בפמליא של מעלה, ולכן טוב לשיר תמיד, כי ביותר הניגונים שאתה משורר אתה מעורר את הקב"ה שיסתכל באומה זו שאתה משורר את הניגון שלה, למה היא משועבדת כך". אלה וכאלה היה המנצח ר' איציקל ז"ל משנן באזניהם קטעים מתוך ספרי מוהר"ן מברסלב, בהעלותו את התביעה להתרחק בכל הדרכים מן העצבות, שהיא בבחינת סטרא אחרא ר"ל,

ולהיות שרוי בשמחה תמיד, כי כך ציונו הבורא יתברך: „עבדו את ה' בשמחה!"

מי הם היהודים הנפלאים הללו? אלה חסידים מפולין ורוסיה, אשר במסירות־נפש ממש חצו את גבול רוסיה—גאליציה כשפניהם מועדות להשתטח על קבר רבם הגדול והנערץ רבי נחמן מברסלב, בעיר אומאן, את תחנתם הראשית קבעו „מבריחי גבול" אלו בעיר לבוב, ואכסנייתם היא במעונו של ר' איציקל מז'לקוב, אשר ביתו פתוח לרווחה בפניהם לאש"ל — ממנו הם מתכוננים ויוצאים למסע רב־הסיכונים, ואליו הם חוזרים. כך חוזר הדבר ונשנה כמה פעמים בשנה.

ואם תקום ותעבור שוב ליד הבית מס' 4 שברחוב פולטבנה, ביומא־דפגרא של חסידי חב"ד — ושמעת צלילים ענוגים מופלאים של השתפכות הנפש, מבע לערגה וכיסופין לאלקים, התחברות לאין־סוף, ביטוי של אהבה וקדושה בלי גבול. זהו ניגון הדביקות של „הרב" מלאדי, שהושמע על־ידי החסידים דליובאוויץ' בשילוב עם פרק אחד מספר ה„תניא" או „מאמר" מתוך „ליקוטי תורה". בחלל האויר מנסרים כאן מאמרים עמוקים, פילוסופיה אלוקית — חכמה בינה ודעת ה'. הדברים ערבים על שומעיהם. סיפורים מאלפים מחייהם של גדולי החסידות, ובמיוחד על קורותיו של האדמו"ר הגאון בעל „צמח צדק" זצ"ל.

ושוב פוצחים בשיר, יוצאים במחול של דביקות, הארי שבחבורה מעלה השוואות רעיוניות בין שיטת חב"ד לזו של מוהר"ן מברסלב: „הניגון והריקוד של הצדיק האמיתי מעלה את הנשמות שנפלו לאפיקורסות שאין עליה תשובה" — וכך נמשכת המסיבה בלי סוף, נשזרים אחד במשנהו סיפורי ר' איציקל על גודל מעלת צדיקי הדינסטיה הליובאוויצ'ית ורבי נחמן מברסלב, ושוב שירה וזמרה, ריקוד ו„מאמר", עד שהכל מבחינים ורואים כמעט בעליל איך „שעל־ידי שירות ותשבחות ממשיכין שכינתו ית' למטה".

קלויז זה היה יחיד מסוגו בגאליציה. בכלל לא נמצאו בכל גאליציה — ובפרט בלבוב — חסידים של גזעי ליובאוויץ' וברסלב, זולת יחידים ממש. על כן היו כינוסי־חסידים כאלה שנערכו לעתים מזומנות בבית־מדרשו של ר' איציקל ז'לקובר, בבחינת מאורע נדיר.

אישיות פלאים

ברבי איציקל זה התגלמה אישיות פלאים. קדוש וטהור, חסידא ופרישא, תקיף באמונתו, איש החסד, עובד ה' בהתלהבות עצומה, בעל מחשבה מעמיקה ובקי עצום בתורת הנגלה והנסתר — מקובל אלקי — מיחידי סגולה שבדור.

רבי יצחק שובל, המכונה: ר' איציקל ז'לקובר, נולד בשנת ת"ר בעיר ז'לקוב הסמוכה ללבוב, להורים יראים ושלמים, אשר משפחתם התייחסה עד לרבינו הבעל־שם־טוב זצ"ל. כבר בילדותו ראוהו כילד־פלא. בצעירותו עבר את הגבול הפולני ונסע לרוסיה, שם למד תורה וחסידות במשך 3 שנים בישיבת האדמו"ר ר' מנחם־מנדל מליובאוויץ' זצ"ל, בעל „צמח צדק", והיה מתלמידיו החביבים ביותר. אחרי 3 שנים חזר ר' איציקל הביתה ובעל ה„צמח־צדק" נתן לו כאות־אהבה במתנה כמה כתבי־יד מספריו, וכן ספרים שונים. את הכתבים האלה ביחד עם הספרים היה על ר' איציקל להעביר דרך הגבול הרוסי, דבר שהיה כרוך בקושי ובסכנת־נפשות ממש. הוא לא פקפק אף רגע, ובהאמינו בכח רבו הנערץ יצא למסעו. בזמן נסיעתו ישב בעל ה„צמח־צדק" שקוע במחשבות ואסר על איש להיכנס לחדרו. אחרי שעות מספר יצא ואמר: „ברוך ה', ר' איציקל עבר כבר את הגבול בשלום!" בנו של האדמו"ר שביקש להתחקות אחרי השתלשלות המאורע כולו, הריץ מכתב מיוחד אל ר' איציקל ושאל ממנו לדעת את התאריך והשעות של מעברו בגבול. הזמנים התאימו בדייקנות. נתברר, כי אמנם נערך חיפוש בכליו של ר' איציקל, השוטרים פתחו את השקים והתחילו להטט בחפצים, אך לפתע רפו ידיהם, לבם לא מלאם לבדוק את כל מה שהכילו השקים ויסגרום. כך עלתה בידי החסיד הנאמן להעביר אתו אל עירו את הספרים וכתבי־היד שרבו הפקידו עליהם, ואשר היה שומר אותם כבבת־עינו תמיד.

את כל ימיו הקדיש ר' איציקל לתורה ועבודה. הגה בש"ס ובנושאי כליו, בפוסקים ובספרי קבלה. תדיר היה משנן לעצמו ולמקורביו את מאמר חז"ל: „העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא", ולכן חייב כל אדם לפשפש במעשיו ולהתקין עצמו עובר לכניסתו לטרקלין.

ר' איציקל היה דורש ברבים בבית־מדרשו בימי שבת ומועד ובכל הזדמנות, בשמחה של מצוה, ביומא־דהילולא של אדמו"ר ידוע ומכל שכן בימי־פגרא של חסידי חב"ד. תמיד היה דורש ולומד לפני באי הקלויז פרקי „תניא" וחסידות חב"ד. בכל דרשותיו שם את הדגש על חטאים שבין אדם לחברו, והיה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. ר' איציקל לא חת מפני איש, כעשיר כרש. בעצמו לא אבה מימיו לקבל מתנה מאיש, ואף שביתו הוחזק בכבוד על־ידי חסידיו ומעריציו, לא היסס מעולם להטיף להם מוסר בצורה החריפה ביותר.

מעשה בשניים מחסידיו שפרץ ביניהם ריב. אחד מהם היה עשיר והשני אדם מסכן שהמזל לא שיחק לו, עד שנזקק להלוות מרעהו כסף ובהגיע יום הפרעון לא היה הכסף מצוי בידו. הלה הסתובב אובד עצות ולא ידע מה לעשות. המלוה לא התחשב במצבו הביש ומסר את הענין

לערכאות. תוך 3 ימים היו פקידי הרשות עלולים לבוא ולעקל את דירתו ורהיטיו של הלזה. הדברים הגיעו לאזני ר' איציקל. מיד חרה אפו בחסיד זה. הוא עלה על הדוכן בבית־מדרשו, ובפנותו אל העשיר הטיה בפניו בפומבי לאמור: תפילה זו שלך, מה שכרה? אינה ראויה שתתקבל! וכשאירע שנית מקרה דומה, עלה ר' איציקל פעם נוספת על הדוכן, רקע ברגלו בחזקה וזעק: עשירים כאלה הם פושעי ישראל, אין מקומם בבית־מדרשי! כמובן שהעשיר הנכלם נאלץ כבר לפדות בעצמו את השטרות, ובהשפעת ר' איציקל ביקש מחילה מן הרש.

ידו של ר' איציקל הושטה תמיד לכל אדם שפנה אליו, לעזרה ולסעד. אף פעם לא בדק את ציציותיו של האיש הפונה, אם הוא חרד לדבר ה' או חפשי, גוי או יהודי, עשיר או רש. עם כל פרישותו וזהירותו שלא להסתכל בפני אשה, עד שגם בפני נכדותיו לא הביט, הנה כאשר פנתה אליו אשה בבקשה כלשהי היה משוחח אתה כאחד האדם והתאמץ לעזור לה בכל יכולתו. קרה פעם בלכתו ברחוב, שמעדו רגלי אשה ההולכת עמוסה סלים והתחלקה על הקרח — לא היסס ר' איציקל אף רגע וניגש אליה מיד להגיש עזרה. יראתו וזהירותו על כל קוצו של יו"ד היו להפליא. הוא הזיר את עצמו מכל שמץ של ספק־ספיקא.

לוחם מלחמות ה'

לוחם אמיץ היה ר' איציקל בעד כל דין ומנהג בישראל. בהיותו בגיל 30—40 היה עמל בתורה יומם ולילה ממש, ישן משעתיים עד שלוש שעות בכל מעת־לעת, ותו לא. באותם הימים החליטו ראשי קהילת לבוב לקבוע תקנון חדש בקהילה, שלפיו שינו כמה מהתקנות הישנות, ברוח הריפורמה. התקנות אמרו, כי גם רבני הקהילה הם פקידים ועליהם להיות ממושמעים ולבצע את כל החלטות ההנהלה. על אישור השינויים האלה היה צריך — ועל־פי השמועה שפשטה בעיר, כבר הביע גם נכונותו — לחתום גם רבה של לבוב בימים ההם, הגאון הנודע ר' יצחק שמלקיש. חרדי לבוב הרגישו, כי ראשי הקהילה, שרוב־רובם חפשיים ומתבוללים, זוממים להנהיג לאט לאט בלבוב תקנות ריפורמיות. התחוללה, איפוא, התגוששות עצומה בקרב האוכלוסיה היהודית. בראש מערכה זו ניצב ר' איציקל זילקובר, אשר יצא הפעם מד' אמותיו ולמרות התמדתו הרצופה פסק מגירסתו ויצא ללחום מלחמת ה'. נערכה הפגנה רבתי ובראשה צעד ר' איציקל, כשפני המפגינים מועדות לעבר ביתו של המרא־דאתרא הגר"י שמלקיס. ר' איציקל התרגש אז בצורה בלתי רגילה ובפנותו אל הרב אמר: „שמענו כי הרב מוכן לחתום על התקנות שרוצים לכוף עלינו.

אנו דורשים איפוא שלא יחתום על זה, אחרת ניאלץ לצאת אל בית־החיים להעיר את הרבנים הקדושים של עירנו, הט"ז, הסמ"ע וכו' ולדרוש מהם, כי יגרשוהו מן העיר!"

כן התריע ר' איציקל נגד השוחטים החדשים שנתקבלו בלבוב, שלא היו בעיניו ראויים למלאכת הקודש. פעולתו הראשונה בנדון זה היתה, שהזיר את עצמו למן היום ההוא ואילך מאכילת בשר לכל ימיו — והוא אז בן 36 שנה. בשנת תרנ"ו, כשהשיא את בתו, נסע ר' איציקל לעיר ראווה־רוסקה להשתתף בחתונה. בסעודת הנשואין הגישו לכל אחד מהמסובים מנת עוף, ר' איציקל נטל בידו חלק ממנתו והגישה מיד לפני הרב דמתא שישב בסמוך לו, בשאלו: ילמדנו רבינו, האם העוף כשר? כשהוא מצביע על עצם שבורה מהחלק התחתון. הרב אסר אז את כל הבשר שהגישו לסעודה — ומאז הזיר ר' איציקל את עצמו גם מאכילת בשר עוף.

חיים של קדושה

לוחם היה על נקודת האמת בעוז שאין דוגמתו, דרש בכל הזמנים מבני־ביתו לחיות חיי צנע ולהתרחק ממותרות — והוא בעצמו שימש דוגמא חיה לכך. נוהג היה לאכול רק פעמיים ביום, סעודתו על טהרת מאכלי צנע, מעונו מרוהט בתכלית הפשטות ומלבושיו אף הם פשוטים וזולים. פניו — ארשת אצילה נסוכה עליהן, עיניו עמוקות. מבטו פיקח, כולו אומר הדר וכבוד.

רבים היו החסידים שהעריכו אותו והעריצוהו. כל חסידי ברסלב וליובאוויץ' המתגוררים בגאליציה, וכן אלה שעברו דרך לבוב, היו סרים לשחר את פניו ומבקרים במעונו. בין חסידיו היו טיפוסים כאלה שכל חייהם בעבר היו רחוקים מאמונה, רחמנא ליצלן, אך הודות ליושר־לבו ולהשפעתו של ר' איציקל הפכו לבעלי אמונה ויראי־שמים. כמו־כן נמנו עם חסידיו מספר בעלי־תשובה, שהיו יושבים רוב ימיהם בביתו ועל־ידו ורושמים אמרי פיו. ר' איציקל בעצמו היה עמל בכל כוחו להגשים בפועל את תורת רבותיו: שמחה מחזקת אצל האדם את רוח בינתו, שמחה היא תמצית כל החיים, התגינה — עטרת השמחה! בכל הזדמנות שהיא היה מתחיל לשיר ולרקוד עד כלות הנפש.

הכנסת־אורחים של ר' איציקל היתה לשם־דבר בלבוב. ביתו היה פתוח לרווחה. תמיד היו פוגשים שם עשרות יהודים שאכלו ולנו אצלו. הוא היה מקבל פני כל אדם בסבר פנים יפות. אלה שהיה צורך להעניק להם תמיכה, לצרכים דחופים — היה ר' איציקל מוצא מקורות לזה, אם מכיסו ואם באמצעות חסידיו. במצוה זו סייע לו אחד ממקורביו, ה'

יוסף־שאול וואסק, בעל הבנין ברחוב פולטבנה 4, בו התגוררו שניהם גם יחד. הלה היה חסיד ברסלבי נלהב וממעריציו הגדולים של ר' איציקל. יום יום לפני עלות השחר היו רואים את ר' איציקל הולך מהמקוה כשר' יוסף־שאול מלווהו. תיכף ליציאתו מן המקוה היה ר' איציקל מביט השמימה לראות אם כבר הגיעה השעה לומר „ברכת התורה" וישב לעסוק בשיעוריו. גם לעת זקנה היתה שקידתו העצומה בתורה, ביום ובלילה, יוצאת מן הכלל. מלימודו הפסיק רק פעמיים ביום לרגעים מעטים, לאכילה או לדבר מצוה. הוא פשוט לא ידע מנוחה מהי.

השפעה רבה השפיעה עליו תורת רבי נחמן מברסלב זצ"ל. הספר „לקוטי מוהר"ן" היה שגור בפיו. אין בידינו ידיעות ברורות, כיצד הגיע לחסידות ברסלב. בנעוריו, בהיותו בז'לקוב הכיר את רבי נתן ז"ל תלמידו הנאמן של רבי נחמן ומפיץ תורתו. רבי נתן הגיע אז לז'לקוב על־מנת להדפיס את הספר „לקוטי הלכות" לשו"ע יורה־דעה בצירוף ליקוטי מוהר"ן וכך התוודעו איש לרעהו. החסיד הברסלבי ר' ישראל הלפרין, מטרנופול, ישב גם כן בלבוב זמנים ארוכים, לרגלי הדפסת ספריו של רבי נחמן מברסלב: „קיצור לקוטי מוהר"ן", „משיבת נפש", „איבי הנחל" ועוד. אף הוא היה מבאי ביתו של ר' איציקל, וכך התיידד ר' איציקל עם ראשי החסידות הברסלבית והכיר את תורת ר' נחמן בצורה מקורית ביותר, עד שנהפך למעריץ נלהב של תורת ברסלב בכל לבו ונשמתו.

עזה היתה תשוקתו לארץ־ישראל. כל ימיו הצטער על שאין ביכולתו לנסוע לארה"ק. בשנת תרע"ח, פתח בהכנות לנסוע לא"י, ולא עלתה בידו. אחת הסיבות: ספריו היו יקרים לו מאד ולא היו בידו האמצעים הכספיים להעבירם אתו. גם כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה היה בדעתו לברוח מלבוב, אך מכיון שלא ראה כל אפשרות לקחת עמו את הספרים העדיף להישאר במקומו. כמה מנכדיו נמצאים כיום בארץ. גדולה היתה שמחתו על כל אחד מצאצאיו שזכה לעלות ארצה בימיו.

אחרית ימיו

בשנת השמונים לחייו, עבר על ר' איציקל חורף קשה. הוא חלה ולא היה יכול ללכת ברגליו ולהניע את ידיו. אך גם זה לא עיכב בעדו מלהמשיך בלימודיו. נכדתו הקטנה רבקה היתה מטפלת בו, מאכילה ורוחצת אותו, יושבת לידו עד אחרי חצות־לילה ומדפדפת לפניו בספרים דף אחרי דף, כדי שיוכל כך להמשיך וללמוד תורה. ר' איציקל העריך מאד את עבודתה ומעשיה הטובים. רגיל היה לומר לה: „את הריבית למעשיך תקבלי בעולם־הזה, ואת הקרן לעולם־הבא".

ר׳ איציקל האריך ימים עד גיל 86, ועד יומו האחרון שקד על התורה והעבודה. הוא נפטר בלבוב באחד מימי חודש אדר, שנת תרפ״ו. בצוואתו ביקש שלא ירבו בהספדים, שלא יודיעו על פטירתו במודעות ושלא יפארו את הלווייתו. אך למרות שקיימו את דבריו עשתה לה השמועה כנפים והמון גדול מחסידיו באו לחלוק לרבם את הכבוד האחרון.

ר׳ איציקל הניח אחריו הרבה כתבי־יד, חידושים בנגלה ובנסתר. בצוואתו כתב שמיד אחרי מותו יעבירו את כל ספריו וכתבי־ידו לספריה המרכזית של ישיבת „תומכי תמימים״ דליובאוויץ׳ בוורשה, וכן להתייעץ עם גדולי החסידים אם כתביו ראויים לדפוס... ואם יסכימו ידפיסו הם את ספריו. כמו־כן הורה להמציא את כתבי היד של ה„צמח צדק״ לידי הרבי מליובאוויץ׳, כי הוא היורש. בקשה זו רשם בתוך הקדמתו לספרו האחרון.

* * *

עם הסתלקותו של ר׳ איציקל ז׳לקובר, הדמות האצילה והמופלאה, נעלם אתו גם הקלויז הליובאוויצ׳־ברסלבי ונדם קולם של הנוסעים לאומאן, המרקדים בשיר־יקוד: „צמאה, צמאה, צמאה, צמאה — צמאה לך נפשי... כמה, כמה, כמה, כמה — כמה לך בשרי...״

פרק שלושים־ושלושה

הג"ר אלתר־יחיאל נבנצל

עיר מודרנית

אחת הערים המפורסמות בגאליציה היתה סטניסלוב אשר נבנתה בשנת תי"ד ע"י הרוזן פוטוצקי ונקראה על שם בנו סטאניסלוב. עיר זו, שנבנתה על־יד הדרך הראשית שחיברה את עיר הבירה לבוב עם רומניה ועם הונגריה, נעשתה תוך זמן קצר לאחר מבוצר ואיסטרטגי בשביל מלכות פולין בימים ההם. העיר התפתחה בצעדים מהירים, היהודים מצאו כאן מקום מתאים להתפתחות כלכלית ורוחנית, וכן הובטחו להם זכויות מיוחדות בעדה עצמאית, עם זכות להקים לעצמם בית תפילה ולעסוק במסחר ובמלאכה.

מצב זה הביא רווחה לאוכלוסיה היהודית, שהתפתחה וגדלה במהירות עד שהכילה למעלה מחמישים אחוז של האוכלוסיה המקומית. אחרי שצירפו אליה את „קליין־סטניסלוב" הגיע מספר יהודיה למעלה משלושים אלף.

בכשרונם הגדול עלה בידי היהודים לכבוש את ענפי המסחר והתעשיה, החרושת והמלאכה, כך שהיו לגורם חשוב בעיר. עם סיפוח גאליציה למלכות אוסטריה התפתחו עסקיהם עוד יותר. החוקה הליברלית של ממשלת אוסטריה עשתה את שלה, וכך פילסו להן הקידמה וההשכלה דרך גם לסטניסלוב, גם לחוגים היהודים. סטניסלוב נתפרסמה כעיר מודרנית, כמוקד של התבוללות וריפורמה.

אולם בכל זאת, בראשית המאה התשע־עשרה למספרם, היתה עדיין העיר מלאה חכמים וסופרים, יראי ה'. העניינים הדתיים התנהלו כסדרם, על אף שאיפת המתבוללים והנאורים, שאמנם התגברו אחרי שנים על החרדים.

סטניסלוב היתה מפורסמת במוסדותיה היפים, בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, מוסדות צדקה וחסד וכו'. רבנים מפורסמים בישראל ישבו על מדין בעיר זו. הרבנים לבית הורביץ, חמשה דורות בזה אחרי זה, היוו ביחד משפחת גאונים מפורסמים שהאריכו ימים ברבנות סטניסלוב.

בעיר מתקדמת זו, מקום סחר מובהק ועיר־מחוז חשובה מכל הבחינות, נקרא לכהן פאר כראש־אב־בית־דין — החל משנת תרנ"ט — הגאון הצעיר רבי אלתר־יחיאל נבנצל זצ"ל, אשר שימש לפני כן כאב"ד בוישניצה.

עילוי מובהק

מוצאו היה ממשפחה כבודה של חסידים ואנשי־תורה מובהקים. בבחרותו יצא לו שם כעילוי. הוא למד בקלויז הגדול אשר בעיר המעטירה טורנא, בחברת האחים הגאונים רבי יוסף ורבי שמואל אנגיל זצ"ל. כן הסתופף בצלו של האדמו"ר בעל „דברי־חיים" מצנז זצ"ל, שם הסתפג באהבת תורה, אהבת ישראל ויראת־שמים טהורה. התמדתו ויראתו היו לפליאה בעיני כל רואיו וניבאו לו גדולות עוד בהיותו בגיל הנעורים.

כשמלאו לו שבע־עשרה שנה נשא לאשה את בת אחד מעשירי גאליציה המפורסמים, מתושבי גורליץ. חותנו הבטיח לו „קעסט" („מזונות") על שולחנו לכל ימי חייו. רבי אלתר־יחיאל ישב בביתו והקדיש ימים ולילות לתורה, יסד ישיבה בגורליץ והרביץ תורה לתלמידים, כשהוא מכלכל את הישיבה על חשבונו.

בעיר וישניצה נתפנתה בימים ההם בהונת הרבנות, בה שימש לפנים האדמו"ר הגאון ר' שלמה־לי מבובוב זצ"ל. רבי אלתר־יחיאל נבנצל נקרא לכהן כראב"ד בוישניצה. הוא נענה להזמנה ובעיר זו מתפתחים עוד יותר כשרונותיו בכל ענפי הרבנות. שמו המהולל הולך לפניו בכל חלקי המדינה ומחוצה לה. הוא עומד בקשר עם כל גדולי הדור, המעריכים אותו מאד ומפליגים בשבחו. בוישניצה הוציא לאור את ספריו הראשונים: „פרי עץ" ו„מנחת יחיאל" על שולחן ערוך יורה־דעה, בארבעה חלקים. ספריו אלו עשו רושם כביר בעולם הרבנות. רוב רבני גאליציה השתמשו בהם וראו בו פוסק מובהק. גם הגאון הגדול מפוסקי הדור מהרש"ם מברז'אן זצ"ל סמך את ידיו על ספריו ואמר, שרבי אלתר־יחיאל ראוי בהחלט למלא את מקומו בהוראה!

למעלה מתשע שנים ישב על כסא הרבנות בוישניצה. משם הוזמן לכהן פאר כראב"ד בסטניסלוב והגליל. בעיר גדולה זו התרחבו פי כמה אופקיו ושדה פעולותיו במנהיגות העדה, בפסקים של איסור־והיתר או עגונות, בדיני־תורה מסובכים, בוררויות וכדומה. הוא נתפרסם במהירות כאחד הגדולים, אנשי השם.

גאון ההוראה

היה זה בדור־דעה, דורם של גדולי התורה בגאליציה, דור של מורי־הוראה ופוסקים בעלי־סמכא — ובכל־זאת פילס לו רבי אלתר־יחיאל נבנצל את דרכו המיוחדת בהוראה, כשכל גדולי הדור מסכימים לו. בכל שאלה מסובכת שהובאה לפניו הראה את כוחו בחריפות רבה, בבקיאות עצומה ובהבנה יחידה־במינה. גדולי הדור כמו המהרש"ם, ואחריו הגאון רבי מאיר אריק מבוצ'אץ' והגאון מפרוביז'נה (זכר כולם לברכה) ודומיהם, היו שולחים אליו את השואלים שביקשו הכרעה בשאלות מסובכות בעניני דת־ודין, והוא בחכמתו הגדולה השיב לשואליו כדת. סוחרים ואילי־תעשיה על עסקיהם המסועפים, העדיפו בוררות־יחיד של ר' אלתר־יחיאל נבנצל על פני התדיינות בבתי־משפט ממלכתיים.

פקחותו העצומה, עמקות המחשבה שלו, ראייתו הבהירה והתמצאותו המפליאה בכל מכמני השולחן־ערוך ומקורותיו, עמדו לו בכל דבר קשה שהובא לפניו. הצדדים היו באים לפניו, כל צד עם עורכי־דין משלו, בצירוף טוענים ותיקים גדושי־מסמכים, נכון ל„זינוק הקרבי" — כרגיל... אולם ברגע שנעמדו לנוכח קלסתר פניו, השפיע מבטו עליהם מיד כתרופת ארגעה מיידית. עכשיו היה כל צד שוטח את תביעותיו ורבי אלתר־יחיאל יושב לו ליד השולחן ופיסת־נייר זעירה לפניו, רושם לעצמו במלים קצרות את תמצית התביעות, תוך שקט מפליא. שאלותיו לכל צד הן קצרות וקולעות. כדרכו, אין הוא מושך את הנדון לימים אין־קץ, אלא מזמין את הצדדים לסור אליו למחרת בבוקר. כצאתם, נוהג הוא להתבודד ולהתעמק בטענות הצדדים, מתהלך אנה ואנה, מלא שקט נפשי, צעדיו איטיים ומדודים, עד שמסקנותיו נהירות לו בבירור מלא. אף־על־פי־כן היה נוהג להמתין עם הפסק עד למחרת. הצדדים שנכנסו אליו מקופחים־כביכול יצאו מלפניו שבעי רצון, כשהם מקבלים עליהם את פסק־הדין במלוא הרוגע הנפשי ומתפלאים על חכמתו הגדולה. גם עורכי־הדין בשמעם את הפסק על מלוא היקפו אינם מסתירים את התפעלותם מן התפיסה המזהירה, מבינתו הרחבה והעמוקה.

רבי אלתר־יחיאל נבנצל היה אישיות דגולה, מיחידי סגולה בדורו. היתה לו הדרת־פנים מרשימה מאד. קומתו תמירה, מצחו גבוה־קמור וגביני עיניו עבותות. זקנו הלבנבן, הארוך, משתלשל ויורד על פי מדותיו. מלבושיו בגדי משי — גם בימות החול — כמנהג הרבנים. הילוכו אצילי כהילוך רוזנים, פסיעה בתר פסיעה, בניחותא ובשקט נפשי. כל תנועותיו קצובות, עיניו מלאות פקחות וכולו אומר כבוד ויקר. היה אוהב ישראל אמיתי, דואג ומסייע באהבה אבהית לכל בני קהלתו ובמיוחד

לדור העתיד, לבני הנעורים. כגדול בתורה וכראש ישיבה, התייחס באהדה ובאהבה מיוחדת לצעירים. בתשובותיו הרבות מבחינים, שיש לו ענין מיוחד להשיב לבני־תשחורת לומדי תורה, תלמידי הישיבות. תמיד מצא לו פנאי להתמסר לבחורים אלו באהבה רבה.

רבי אלתר־יחיאל נבנצל היה בשעתו אחד המומחים לתקנת עגונות. אחרי מלחמת־העולם הראשונה, כאשר אלפי אלמנות עגונות היו צפויות לחיי צער ויסורים, עמד הוא בראש הרבנים שטרחו ויגעו במלוא כוחם בענין כאוב זה. גדולי ההוראה בגאליציה ומחוצה לה הפנו אליו את כל השאלות הקשות וביקשו את חוות דעתו. הוא נכנס אז לתוך עובי הקורה בכל מלוא שיעור־קומתו. פסקיו היו קודש בעולם הרבני.

ב„אגודת ישראל"

בסטניסלוב העיר, התנוססו לתפארת כמה וכמה בתים, „בתים יהודיים" לתורה ולמעשים־טובים, אולם „בית נבנצל" היה יחיד במינו. היתה זו הכתובת הראשית לא רק לדיני־תורה וכו', אלא לכל דבר טוב ומועיל בכל מובן שהוא. גם כל העסקנות האגודאית בסטניסלוב התרכזה בבית זה.

רבי אלתר־יחיאל נבנצל היה ממייסדי אגו"י העולמית. בועידת קטוביץ, שהתכנסה בשנת תרע"ב, היה הוא אחד הקרואים הראשונים. באין לו אפשרות לנסוע אישית, בהיותו עסוק מאד בתפקידיו — שלח כנציג אישי את אחד מתלמידיו, הרב ר' שלמה הורביץ, כדי להשתתף בועידת־היסוד של „אגודת ישראל", בהתחייבו מראש לתת יד ולהטות שכם לארגון היהדות החרדית העולמית. בשנת תרע"ד הזמין את ראשי אגו"י בגאליציה לבוא לעירו סטניסלוב. לכבודו באו אז ר' איציקל תאומים והרב ד"ר מאיר מונק, אשר ארגנו אספה גדולה של חרדי העיר בראשות רבי אלתר־יחיאל, לשם יסוד ה„אגודה" המקומית. האספה נערכה באחד האולמות הגדולים בעיר. לאספה באו גם ציונים, שבמשך כל מהלך הנאומים הפריעו לאין־שיעור וכיבו את נורות החשמל, עד שהאספה נאלצה להתפזר ונקראה שנית למחרת היום על פי הזמנות.

סטניסלוב היתה המבצר הציוני בה"א הידיעה בגאליציה, וכפי שנאמר לעיל: מלאה מתבוללים ומשכילים מתלמידי גייגר וקרוכמל וכו', בחינת „וישמן ישורון..." עיר מלאה דוקטורים ואינטליגנטים, מנהיגי ההסתדרות הציונית בגאליציה וסופריה. המשימה לכבוש את הרחוב היהודי בסטניסלוב לרעיון אגו"י לא היתה מן הדברים הקלים, אך בכל זאת העמיד רבי

אלתר־יחיאל את עצמו בראש יוזמי כיבוש זה ופתח את שערי ביתו לשם מטרה קדושה זו.

בועידת אגו"י שהתקיימה לראשונה בגאליציה, בשנת תרע"ד, היה הוא מראשי המדברים ומהעומדים בראש. אולם באמצע דיוני הועידה, הגיעה הידיעה על פרוץ מלחמת־העולם והועידה נפסקה באמצע עבודתה. אחרי המלחמה, נעמד שוב בית נבנצל במלוא כוחו לחידוש ה'אגודה' ומוסדות התורה והחסד בעיר. לא זו בלבד שרבי אלתר־יחיאל עצמו ניצב כמובן בראש הפעולה, אלא שזירז גם את בנו יחידו ר' משה־צבי נבנצל ואת נכדיו, הלא הם: הרב ר' יוסף נבנצל, אב"ד ברודשין, ויבדל לחיים ר' שמואל נבנצל (כיום בתל־אביב) להירתם למלאכת הקודש.

לישע אחים

בימים שלאחר המלחמה, נשארו בעיר אלפי תושבים בעירום ובחוסר־כל. רבי אלתר־יחיאל נחלץ מיד לישעם ויזם את קימומם מחדש של כל מוסדות הצדקה והחסד. הוא בעצמו עמד בראש כל הפעולות הללו, בהקימו שורה שלמה של מוסדות לתפארת ולתועלת הרבים. כל המוסדות הדתיים הוכנסו תחת חסות אגו"י ומהם: ה„תלמוד תורה" העירונית, שנוסדה עוד בשנת ת"ר/ר"י ונחרבה בימי המלחמה. עתה נבנה למענה בית חדש, וכאשר הבית נעשה צר מהכיל את כל ילדי הת"ת, יזם הרב להקים בית חדש בשם „יסודי התורה", שישמש כביה"ספר עממי ובו ילמדו ילדי הורים בעלי אמצעים. עם כינון המוסדות והתארגנותם, מסרם לידים נאמנות ושימש עד יום פטירתו בתוך בשיא־כבוד למוסדות האלה.

כן יסד מחדש את הישיבה המפורסמת „אור תורה", שנוסדה לפני הרבה שנים ע"י מרא־דאתרא הגאון ר' אריה־לייבוש הורביץ, בעל „הרי בשמים", ואשר גדולי תורה מפורסמים שימשו בה לפנים כראשי־ישיבה — ובתוכם הרב ר' יקותיאל קמלהאר — עד לחורבנה בימי המלחמה. אחרי המלחמה, באוירת העיר סטניסלוב, היו עסקני המקום מהססים לפתוח שוב את הישיבה, אולם בעצת רבי אלתר־יחיאל פתחוה מחדש ונכדו ר' שמואל נבנצל הועמד בראש הפעולה. הישיבה המחודשת היתה מהמוסדות המפוארים בעיר. תלמידים רבים נהרו אליה מכל פינות גאליציה, וגם מרומניה. למדו בה כ־150 תלמידים. מהם יצאו הרבה רבנים מוכתרים בכתר־הוראה, ששימשו מאוחר יותר כרבנים שובי"ם ומוצי"ם. הגאון מהר"מ שפירא מלובלין, שביקר בה בשנת תר"ץ, הביע את התפעלותו מהישיבה, התלמידים, השיעורים וכל הסידורים שהושקעו בה. בית מיוחד הוקם

עבור הישיבה בשנת תרפ"ח. טובי העסקנים החרדים השקיעו במפעל זה את מרצם, ובראשם: ר' שמואל נבנצל, ר' איצל'ה ברגמן וחבריהם.

מבית נבנצל יצאה גם היזמה לייסד בסטניסלוב בית־ספר לדוגמא חרדי לבנות בשם „בית יעקב", בו התחנכו ולמדו כ־300 תלמידות. ר' שמואל נבנצל הוא שעמד בראש המוסד.

רבי אלתר־יחיאל חידש, כאמור, גם את כל מוסדות הצדקה והחסד בעיר, ועמד בראשם. הבולט שבהם: „תמחוי עממי" — שנוסד עוד בשנת תרמ"ח — ואשר חילק לנצרכים תבשיל חם חנם או כמעט־חנם. במיוחד פעל רבות בימי הכיבוש הרוסי, בהצילו אלפי נפשות מחרפת רעב. גם בימי שלטון הפולנים הרחיב התמחוי את פעולתו, בחלקו פעמיים ביום מנות לנצרכים. לפעמים הגיעו המנות עד כדי 1100 ליום. כן חידש את חברת „לינת הצדק" למתן רפואות חנם — ולנזקקים לכך: גם סכומי כסף הגונים — ורופא חנם ע"ח האגודה וכו'. גם חברת „הכנסת אורחים" שוקמה. בפונדק החברה היה מקום ל־40 איש. בשבתות ובחגים קיבלו אורחים אלה את כל שלושת הסעודות חנם. כן חידש את החברות „תומכי נסתרים", „גמילות חסדים" ו„אהבת חסד".

בחיי הציבור

רבי אלתר־יחיאל נמנה גם כחבר ב„יידישן־נציונאל ראט", שנבחר מקרב כל חוגי הציבור בעיר. היה זה בימי ממשלת אוקראינה, מיד עם תום מלחמת־העולם הראשונה. מועצה זו היתה כ„מדינה בתוך מדינה" ונהנתה מזכויות אוטונומיות רחבות. בשנת תרפ"ב, בפרוס ימי הבחירות לפרלמנט הפולני, פנו אליו מכל המפלגות בבקשה שיעמיד את מועמדותו ל„סנט" — אולם רבי אלתר־יחיאל דחה את ההצעה מטעמים הכמוסים אתו.

רבי אלתר־יחיאל היה האישיות הריפרזנטיבית בסטניסלוב היהודית מכל הבחינות. הוא שלט בשפה הפולנית והגרמנית על בוריין, הופיע תמיד מטעם הצבור היהודי בפני המוסדות הממשלתיים, אשר העריכוהו מאד והתחשבו בדעתו. הופעותיו הוסיפו כבוד רב לאוכלוסיה היהודית.

בית נבנצל בסטניסלוב שימש — כאמור לעיל — כתובת לכל פעולות ה„אגודה" בכל זמן ועידן: בבחירות ל„סיים", לקהילה, לועידות ולכינוסים. רבי אלתר־יחיאל השתתף כמעט בכל הועידות והכינוסים של אגו"י בפולין ושימש ציר לכנסיות הגדולות, נמנה כחבר הועד־הפועל של „מועצת גדולי התורה" העולמית והארצית, ועמד תמיד בקשר הדוק עם נשיאות המועצה. במיוחד היתה נפשו קשורה אל האדמו"ר רבי ישראל מטשורטקוב זצ"ל. בכל השאלות המסובכות שעלו על הפרק, היה יו"ר מועצת גדולי

התורה, הגאון ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי זצ״ל מוילנא, פונה גם אליו ומתחשב הרבה בדעתו. קשרי ידידותו עם האדמו״ר מאטיניא זצ״ל, שהיה גר בסטניסלוב, היו מן המפורסמות. הוא לא פעל דבר בשטח העסקנות מבלי להתייעץ אתו.

על אף היותו פעיל במפלגה ועומד בראש „אגודת ישראל״, היה רבי אלתר־יחיאל נערץ וחביב על כל בני העיר, שהיו מתרשמים מאד מאישיותו המזהירה, מתכונותיו הנאצלות, מגדולתו בתורה, חכמתו, פקחותו ואהבת ישראל גדולה שבערה בלבו. תמיד היה מוכן ומזומן להקריב את עצמו בעד כל יהודי שהוא.

בשיבה טובה

כחודש ימים לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה נפטר רבי אלתר־יחיאל נבנצל, והוא בן שמונים־ואחת. ביי״ד לחודש מנחם־אב, שנת תרצ״ט, יצאה נשמתו בטהרה. בהלוייתו השתתפו כרבבה מתושבי העיר וסביבותיה, בראשות עשרות רבנים. הספידוהו: הרב לאו מקולומיי, הרב יולעס מסטרי, הרבנים מקיטיב, דלטין, סלוטובינה, אוזיפולי, סילושיבצה ועוד.

הוא השאיר אחריו בן אחד ויחיד, הגביר והעסקן המפורסם ר׳ משה־צבי נבנצל, אשר נרצח ע״י הנאצים ימ״ש. נכדיו היו: הרבנים מברודשין ורוזניטוב הי״ד, ויבלחי״ט ר׳ שמואל נבנצל נ״י, החי אתנו בתל־אביב, והידוע כאחד העסקנים המפוארים בקרב חרדי גאליציה. בנו ונכדו של רבי אלתר־יחיאל, ניהלו בסטניסלוב בנק מסחרי — עסק מסועף למדי, שגזל את מרבית זמנם. אף־על־פי־כן היו נכונים תמיד לפעול בשרות הציבור, כיאות לעוסקים בצרכי הכלל באמונה.

* * *

עם חורבן יהדות גאליציה עלה הכורת גם על בית נבנצל. נחרב בית גדול, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנו, בית של עסקנות למופת עד כדי מסירות־נפש ממש, בית פתוח לרווחה עבור כל יהודי.

זכרו של בית מפואר זה, ישאר חרות לעד על לוח לב כל ידידיו ומוקיריו.

פרק שלושים־וארבעה

ר׳ שמואל־שמלקי רוקח

מרום היחס

ר׳ שמלקי רוקח נולד בפינסק, רוסיה, לאביו ר׳ שלום־שאול רוקח, שהיה בנו של העסקן והחכם הנודע ר׳ יהושע־השיל רוקח — חתן הג״ר שלמה אייגר — ונכדו של הגאון האמיתי רבי עקיבא אייגר מפוזנא, גדול הדור.

מגדולי היחס, משני הצדדים, ירש הנין ר׳ שמלקי תורה ויראת־שמים לאין שיעור, בתוספת דרך־ארץ וגינוני אצילים, אהבת ישראל ושאר מדות טובות. למרות שמוצאו היה ממשפחת מתנגדים והוא התייחס כנכדו של הג״ר אלעזר רוקח המפורסם, אב״ד אמסטרדם, הרי עם ביאתו לגאליציה בשנות־נעוריו, ובמיוחד כאשר השתקע אחרי חתונתו בלבוב, ספג לתוכו את תורת החסידות, למד אותה ותקרה הדק היטב; הוא חי עם החסידים בצוותא, התיידד ונקשר עמהם בחבורה אחת, נהנה בשמחתם, השתתף ביגונם והיה מעורב בכל גווניהם — ולבסוף נהפך לחסיד מובהק של הרבי מטשורטקוב, זכותו יגן עלינו.

דמות אצילה

ר׳ שמלקי רוקח הצטיין כאישיות יחידה במינה. היתה לו דמות פטריארכלית. לבושו צחור ונקי ללא שמץ של רבב, בגדי משי נקיים ומגוהצים, צילינדר לראשו בכל ימות השנה, משקפי זהב לעיניו, זקנו הלבן כשלג שירד על פי מדותיו מסורק בטוב־טעם, הליכתו איטית אך צעדיו תקיפים — כל אלה אמרו כבוד ועוררו רחשי יקר לאיש, שראו בו התגלמות אריסטוקרטית. בעברו ברחוב היו האנשים שחלפו על פניו נעצרים בהילוכם ומביטים בו מלאי השתוממות, כשהם משתאים לדעת מיהו האציל האריסטוקרטי הזה.

מרבית זמנו ישב ר׳ שמלקי רוקח על התורה ועל העבודה. שעות מעטות, קבועות וקצובות בדייקנות מופלאה, הפריש מיומו לעסקיו, בעוד שכל הזמן הנותר היה קודש לתורה ולעסקנות ציבורית. הוא הצטיין גם

כבעל השכלה גבוהה — דבר נדיר בתקופתו ליהודי מסוגו — ונמנה על קוראיו התמידיים של ה„נייע־פרייע־פרעסע׳ הוינאי. כן קרא ולמד ספרות חקלאית מקצועית.

עתיר נכסים היה האיש. בעל החווה הגדולה ביותר בגאליציה, „רטשיצה״, ששכנה בסמוך לאוהנוב (היבניב) והשתרעה על־פני יותר

ר׳ שמלקי רוקח ז״ל

משלושת אלפים וחמש־מאות „מארג״ (קנה־מדה מקובל בימים ההם). הוא ידע בדיוק מה מתרחש בתוך משקו הגדול והמסועף. מתוך עיון תיאורטי בספרות החקלאית, המקצועית, ידע לכוון ולתת הוראות מעשיות לממונים על המשק. בביתו היה מקבל במשך שעה אחת כל יום אנשים שונים שבאו אתו במגע בעניני המשק, וכן היה מבלה בחוותו את רוב חדשי הקיץ. כאן הושיב דיין מיוחד וכמה פקידים, מופלגי תורה

ובעלי מרץ, שינהלו את עסקיו. ביניהם התבלט ר' בריל וייס. הפנקסן, תלמיד־חכם עצום וממקורבי האדמו"ר מבלז, אשר למד עם ר' שמלקי שיעורים קבועים בכל יום מימי שהותו ברטשיצה.

כירא־שמים גדול דקדק ר' שמלקי במצוה קלה כבחמורה והקפיד על כל חומרה ומנהג חסידי. הרבה היה עמל מדי שנה בעצמו, מתוך כוננות וזריזות מופלאה, להכין לו בהזותו חטה ל„מצות שמורה" בהשגחה יתירה. שקידתו כגדול בתורה היתה גם היא בלתי שכיחה. חיבר ספר גדול על הרמב"ם, שנשאר אחריו בכתובים ונאבד בימי מלחמת־העולם הראשונה. ר' שמלקי עסק גם בתורת הנסתר, ובהיותו בברלין בימי מלחמת־העולם חיבר ספר „קטורת רוקח" (בשני חלקים) בתורת הקבלה, פירוש על ה„משנת חסידים". כתב־יד זה נמצא כיום ברשות נכדו הרב ד"ר שאול מונק, המתגורר בתל־אביב.

במישור הציבורי

פרשה מיוחדת בחייו היתה עסקנותו הציבורית. כאחד מראשי קהילת לבוב ופעיליה, עמד בראש הציבור החרדי שרחש לו אימון מלא ולחם את מלחמתו. הקהילה היהודית בלבוב היתה ידועה כבר אז כ„מתקדמת", שלטו בה מתבוללים ופורקי־עול. בימיו עמד בראש הקהילה גיסו מר שמלקי פון הורוביץ אשר צידד בליברליות יתר על המדה, ואתו ניהל ר"ש רוקח מלחמה וריב מר בעזרת הציבור החרדי בלבוב.

ר' שמלקי עמד בראש „אגודת־ישראל" בגאליציה וכיהן כנשיאה הראשון, השתתף ביסוד אגו"י כציר היהדות החרדית לועידת קטוביץ ועזר הרבה לארגונה של „אגודת ישראל" העולמית. כן ניהל את הועידה הראשונה של „אגודת ישראל" הגאליציאית בלבוב, יד־ביד עם הגאון ר' גדליהו שמלקיס מפשמישל.

ביתו היה בית ועד לחכמים, פתוח לרווחה לכל מר נפש. הוא הצטיין במיוחד כפזרן לצדקה בממדים מופלגים. לרבים מבני לבוב עוד זכורים התורים שהזדנבו בימי הפורים ליד *פתח* מעונו אשר ברחוב קופרניקא 26, עד שהחצרן הגוי התחצף וסגר את שער הבית, בסרבו לתת לכל־כך הרבה יהודים לעבור על המפתן...

בר' שמלקי רוקח יש לראות גם את אחד ממניחי היסוד של בתי החינוך החרדיים בלבוב, תלמודי־תורה וישיבות, אשר בהם תמך מאונו ומהונו. תקיף בדעתו היה האיש, עקבי ברעיונותיו, ונאבק למענם בכל כוחו. בעסקנותו הענפה סייעו על־ידו בני משפחתו ובראשם חתנו הרב ד"ר מאיר מונק.

נדודים וסבל

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה בשנת תרע"ד (1914) ברח ר' שמלקי רוקח מאימת הרוסים, בהשאירו את כל רכושו הפקר. בנדודיו הגיע עד לברלין ומצא מקום־מקלט בבית מחותנו הרב ד"ר מונק, מסבל התלאות נשבר כולו וכן סבל הרבה ממצבו החומרי, מכיון שבא לשם בחוסר־כל וחי חיי צמצום. בימים ההם התנהג בחסידות ובפרישות מיוחדה, שקד באין הפוגות על התורה והעבודה וחיבר אז את ספרו בתורת הקבלה על ה„משנת חסידים".

אחרי שחרור לבוב מידי הרוסים חזר ללבוב, כשהוא שבור ורצוץ. המשק שלו נהרס כמעט לחלוטין ומצבו היה קשה מנשוא. הצרות דכדכו את נפשו, עד ששבק חיים בשנת תר"פ (1920) באחוזתו רטשיצה, בטרם מלאו לו שבעים שנה. ארונו הובא ללבוב ונקבר בקברות משפחתו.

* * *

בשנת תרפ"ג (1923) בליתי ביחד עם קבוצת „הכשרה" של חלוצי „אגודת ישראל" ברטשיצה במשך קיץ שלם. הספקנו עוד להכיר שרידים מתקופת ר' שמלקי רוקח בחווה זו, את בתי הכנסת ובתי המדרש, את הסידורים המיוחדים לימי שבת ומועד, ועוד. ר' בריל וייס סיפר לנו קצת מגדלותו של האיש הגדול הזה, על לבו החם, הער לכל דבר טוב, ועל גדלותו בתורה ויראת שמים.

בני משפחתו, ובמיוחד חתנו השני ד"ר לנדוי, בנו של הרב מזלוטשוב — בעל החווה בימים ההם — סיפר גם הוא לנו גדולות ונצורות על חיי האיש המורם־מעם, שנתגלגלה על ידו זכות מיוחדת: לאכסן ברטשיצה את הקבוצה הראשונה של חלוצי „אגודת ישראל" בגאליציה ולעזור להם לעלייתם ארצה.

יהא זכרו ברוך!

הרב ד"ר מאיר בההן מונק

איש נפלא

ברחובות המודרניים של בירת גאליציה, לבוב, פוסע לאיטו יהודי בעל חזות ותלבושת מודרנית, העוטה לפעמים גם „פראק" מודרני. קומתו שפופה, ולעולם אין האיש נושא את עיניו. פני אצילים לו, תוי קלסתרו עדינים ומשני צדדיו מציצים ההוצה חוטי ציציותיו הארוכים, חוטים של טלית־קטן — ועוברים ושבים מביטים אחריו בעיני פליאה: מי הוא האיש הנפלא הזה?

הרב ד"ר מאיר מונק נולד בשנת תרכ"ט בעיר אלטונה המהוללה, במדינת אשכנז, לאביו הגדול הרב אליהו מונק, רב הקלויז דאלטונה, ולאמו הצדקנית, שהיתה אחותו של הג"ר עזריאל הילדסהיימר, מייסד וראש בית־המ"ד החרדי המפורסם לרבנים בברלין. הוא היה הצעיר באחיו הכשרוניים, אשר אחד מהם היה הרב החכם, ירא־ושלם, הג"ר עזרא מונק, רבה הנערץ של קהילת „עדת ישראל" בברלין.

רבי מאיר מונק למד תורה והתחנך על ברכי אביו הגדול, בשבעת ובעונה אחת הוא מקבל חינוך כללי בבית"ס הכללי התיכוני. מאוחר יותר השתלם גם באוניברסיטה וקיבל תואר „דוקטור לפילוסופיה", אך במיוחד הקדיש עתותיו להשתלמות בלימודי היהדות על טהרת הקודש.

טיפוס מיוחד במינו היה האיש הדגול הזה. צנוע וענוותן להפליא, עמקן, בקי גדול, מלומד גדול — והכל בהסתר גמור. אציל הרוח ועדין־נפש, בעל לב טוב מאין כמוהו — וגם זה בהסתר ובצניעות. אכן, אהבתו לזולת ועזרתו למרי־נפש ולנצרכים — על אף ההסתר — היו למופת.

חסידא ופרישא

בהגיעו לפרקו נשא לו לאשה את בתו של רבי שמואל־שמלקי רוקח ועבר לגור בלבוב, עיר מגורי חותנו. כאן התנהג בחסידות ובפרישות ועלה במדרגות וביראת־שמים טהורה כ„חד מקמאי". יום יום טבל במקוה טהרה, למד כמה וכמה שיעורים — וקצת מהם עם ראש ישיבת לבוב

הג״ר משה־יודא זידר — שם לילות כימים בשקידתו על התורה ועסק גם בתורת הקבלה. כן קיבל עליו הרבה ממנהגי החסידות.

עבודת־קודש, מיוחדת, היתה אצלו אמירת תהלים בכל יום, בנעימה שכולה מתיקות — וגם את זה נהג להגיד בהסתר גמור — מעשה „תהלים איד״. כל אלה שהיו קרובים לו, ובני משפחתו במיוחד, אינם יכולים לשכוח אף פעם את ניגוני התהלים הערבים שלו, אשר השפיעו עליהם מאד והתרשמותם עזה עד היום.

הרב ד״ר מאיר מונק ז״ל

רבי מאיר הוציא לאור ספר בגרמנית בשם „זה א־לי ואנוהו״, בו הוא מפרש ומסביר את תורת הקבלה, וכן מתאר את היופי שביהדות, את החובה של יראת־שמים, בשיטה פילוסופית־מדעית.

מאמין גדול היה האיש. יראתו קדמה לחכמתו. הוא עמד לימין חותנו רבי שמלקי רוקח בפעולתו הציבורית — ובמיוחד ביסוד הסתדרות „אגודת ישראל" בגאליציה — והיה מראשי מרכז אגו"י שמושבו בלבוב. הרב מונק עמד בקשר הדוק עם מייסדי ה„אגודה" ועם גדולי הרבנים בגאליציה שהוקירוהו מאד. רישומי פעולתו המבורכת היו ניכרים למדי.

יסוד „מחזיקי לימוד"

הרב מונק לא הסתפק אף פעם ביש. גדולה היתה דאגתו לצעירי ישראל בלבוב, הנאלצים לדאוג לפרנסתם ולפרנסת משפחתם כעובדים בחנויות („האנדלס-אנגעשטעלטע") וכפועלים, ואשר לרגלי עבודתם אינם לומדים תורה ומגיעים לידי בורות בעניני היהדות. אי לזאת יזם ויסד את החברה „מחזיקי לימוד" שארגנה שיעורי־ערב בתורה ובמחשבת היהדות לפועלים ולעובדי בתי־מסחר. בזמנים הראשונים שכר ושילם מכיסו למורים ולמגידי־שיעור, בעוד הוא בעצמו משמש כאחד המרצים על הנושא: „יהדות", מלבד מרצים נוספים שהביא בכל שבת ומועד. הוא ראה הצלחה בעמלו. הרבה שנים נשא בעול המוסד הנהדר הזה. יהודי לבוב השרידים עדיין זוכרים את האולם הבאה בבית החומה „סקארביק", את השיעורים וההרצאות שלו, אליהם באו לא רק פועלים, כי גם בעלי־בתים חשובים שהשתוקקו לשמוע את הדברים הערבים — ורבי מאיר מונק היה מתענג בצנעה עלי חדוות יצירתו.

חיים רוחניים

הרב מונק ניסה את מזלו גם במסחר — ובהיקף גדול — ולא הצליח. נראה כי לגדולות נוצר, ולא למסחר. הוא היה שרוי באטמוספירה עילאית בכל עת וחי חיים רוחניים מלאים, הסתפק במועט ושימש מופת לבתי העשירים והיחסנים בעיר.

את רוב חדשי הקיץ נהג לבלות בכפר, בחוות חותנו ר' שמלקי רוקח. גם שם ישב על התורה ועל העבודה ביחד עם חותנו ועם ר' בריל וייס, פנקסן החווה, שהיה תלמיד־חכם גדול וחסיד מפורסם. גם הוא בחותנו עמל ועסק בהכנה מרובה וביגיעה בלי־שיעור בהכנת החיטה למצות־שמורה.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה חזר לברלין. כאן שימש במשך כמה שנים כמורה בגימנסיה החרדית ובסמינר למורים בעיר קלן. בשנותיו האחרונות שימש כרב של חברת ש"ס בברלין.

את שני בניו שלח לארץ הקודש, האחד היה ר׳ אליהו הכהן מונק, עליו השלום — מחלוצי „אגודת ישראל״ הראשונים וממתישבי „מחנה ישראל״ (בשנים תרצ״ד—תרצ״ה) ואח״כ תפס עמדה ציבורית כאחד מראשי אגו״י ו„התאחדות החרדים״ בפתח־תקוה וכסגן ראש העיר. בנו השני, יבדל לחיים ארוכים, הוא הרב ד״ר שאול מונק, ששימש בעבר כרבה של קהילת „איחוד שיבת ציון״ בתל־אביב. כן עלו לארץ גם בתו וחתנו העסקן הנכבד והיקר, ד״ר פאלק שלזינגר (זצ״ל) חבר הועה״פ העולמי של אגו״י ומנהל בית החולים „שערי צדק״ בירושלים.

* * *

בשנת תרפ״ט בא רבי מאיר מונק לביקור בארץ־ישראל וספג אל תוכו מקדושת הארץ ומאוירה המחכים. הוא התפעל למראה עיניו ושמח מאד בבנין הישוב. כל רגע ששהה על אדמת הקודש היה יקר לו מכל הון שבעולם. בסך הכל בילה כאן שבעה־עשר יום, עד שנפטר בירושלים באופן פתאומי, לדאבון לב כל מעריציו הרבים.

יהא זכרו ברוך!

פרק שלושים־וששה

רבי יצחק־יעקב תאומים

בקרב שכבת האישים הנערצים ביותר ביהדות גאליציה ואוסטריה, בראשית המאה האחרונה, בלטה במיוחד אישיותו הדגולה של רבי יצחק־יעקב תאומים, או כפי שהיה קרוי מתוך הביבות בפי קהל החרדים: ר' איציק'ל תאומים.

ילד פלא

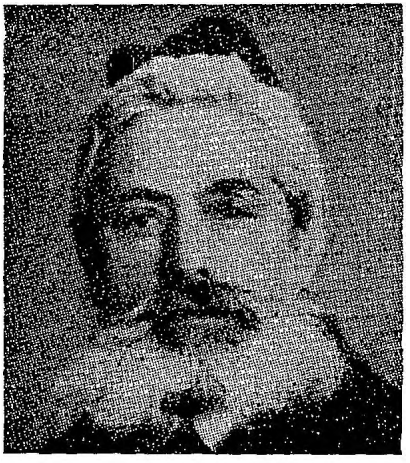
ר' איציק'ל נולד בשנת תרכ"ג בעיר בוצ'אץ', לאביו הגאון הנודע ר' אברהם תאומים, איש צדיק מפורסם, רבה של בוצ'אץ' ובעל שאלות־ותשובות „חסד לאברהם", שכיהן מלפנים כאב"ד בקמיניץ־פודולסק, ולאמו הצדקנית מרת פרומה, בתו של הגאון רבי צדוק רפפורט מדובנה, מחבר הספר הנודע „מזבח כהנים" ונינו של הגאון הגדול רבי חיים כהן רפפורט זצ"ל גאב"ד לבוב.

בהיותו ילד רך בגיל שלוש נתייתם ר' איציק'ל מאביו הגדול. עם פטירת האב עברה המשפחה לגור בלבוב. אמו, הרבנית פרומה ע"ה, היתה מפורסמת כצדקנית וכמלומדת גדולה בתלמוד ובפוסקים וכן הצטיינה בלימודי־חול. ר' איציק'ל גדל והתחנך תחת הדרכתה, ביחד עם אחיו, עד שהגיע לגיל שמונה.

ר' איציק'ל היה ילד־פלא והצטיין מאד בשכלו הזך ובחריפותו המדהימה. כאשר מלאו לו עשר שנים עבר לעיר כרוסטקוב ושם למד תורה במדה גדושה מפי הרב דמתא, כאן עלה במעלות הגדלות התורנית, עד שהגיע לפרקו והתחתן עם בתו של הלמדן והעשיר המופלג ר' אפרים־פישל אברדם, מהעיר סמבור. אחרי נשואיו שקד ר' איציק'ל על תורתו מתוך הרחבה בבית חותנו ונסמך להוראה על ידי רבני לבוב, הגאונים המפורסמים רבי צבי־הירש אורנשטיין ורבי יצחק־זאב איטינגר.

פונה עורף לרבנות

כמה וכמה קהילות חשובות היו מציעות לו בימים ההם את כס הרבנות, שכן יצאו מוניטין שלו ברבים, והיה מפורסם כעילוי וכלמדן מופלג. אולם הוא סירב לקבל עליו את עול הרבנות, בהסתמכו על האימרה הנפוצה בשם דודו־זקנו ר' יעקב מעמדן (יעב"ץ): „ברוך שלא עשני א ב"ד"... ר' איציק'ל לא רצה להיות משועבד לקהל, ביכר להתפרנס ממסחר ולא אבה להפוך את תורתו לקרדום בשביל לחפור בו.

ר' יצחק־יעקב תאומים ז"ל

כבר בהיותו עול־ימים עמד בקשרים הדוקים עם גאוני התקופה וניהל אתם משא־ומתן של הלכה. שמו הלך לפניו כתלמיד־חכם מובהק, שמעטים כמותו. בתוך כתביו נמצאו הרבה שאלות־ותשובות עם גדולי ליטא ואשכנז, כגון: רבי חיים סולובייצ'יק מבריסק, רבי דוד־צבי הופמן מברלין, וכן עם גדולי פולין. קשרי־ידידות נדירים קיים ר' איציק'ל עם הגאון רבי איצ'ה איטינגר, אהבה גדולה שררה ביניהם, למרות שר' איציק'ל היה צעיר ממנו בהרבה שנים. עם הסתלקותו של הג"ר איצ'ה איטינגר, נשא עליו ר' איציק'ל תאומים הספד רב־רושם בבית־הכנסת הגדול בסמבור, אשר נדפס מאוחר יותר בחוברת מיוחדת בשם „שיח יצחק".

ר' איציק'ל תאומים היה בקי נפלא ופרשן מומחה באגדה ובמדרשים. שיטה מיוחדת היתה לו בפרשנות זו, אשר הפיצה במרבית שיעוריו לפני

מקשיבי־לקחו, שהשמיע מדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו. כן הצטיין בתור דרשן יחיד במינו. לדרשותיו נהר תמיד קהל רב.

עם פטירת חותנו עבר ר׳ איציק׳ל לגור בפשמישל, שם פתח בנק בשותפות עם אחיו הגדול ר׳ משה תאומים, המפורסם בתורתו, בעשירותו ובמדותיו התרומיות. גם את חתניו שיתף בבנק זה. הם בנו בתים, רכשו אחוזות ומכרות נפט בבוריסלב ועשו חיל. ר׳ איציק׳ל הפך עד מהרה לאישיות מרכזית בפשמישל וממנהיגיה הרוחניים. בעיר זו המלאה חכמים ויראים, ישב על התורה ועל העבודה והעמיק לצלול בים התלמוד. כאן נתן ידו להקים מוסדות צדקה וחסד, יסד ישיבות ועניין את מנהיגי ובדבני היהדות בגרמניה ובאוסטריה — אתם עמד בקשרים הדוקים — בגורל אחיהם בגאליציה, כשהוא בעצמו טורח בהעברת הכספים להקמת מפעלים תורניים וקונסטרוקטיביים לישע רבים.

ר׳ איציק׳ל היה יפה־תואר להפליא. קומתו תמירה ופני אצילים לו. לבושו הדר: „פראק" שחור וכובע נאה ורחב־שוליים לראשו, זקנו מטופח, מלבושיו מגוהצים ועשויים בקפידה, כאריסטוקרט לכל דבר. פיקח עצום היה האיש, חכמתו בלתי שכיחה, עטו שנון וכל שיחת־חולין מהולה בהומור העסיסי שלו זכתה למוניטין. למימרותיו החריפות היה פרסום בכל רחבי גאליציה ואוסטריה.

ר׳ איציק׳ל ביחד עם אחיו ר׳ משה תאומים הוציאו לאור את שתי המהדורות של שו״ת „חסד לאברהם" אשר חיבר אביהם הגאון — וכל אחד מהם חיבר מבוא מיוחד לספר זה. כנספח לספר צירף הגאון ר׳ משולם סאלאט, ראב״ד דק״ק לבוב, את מגילת היוחסין לשושלת אמם הרבנית פרומה, שמוצאה ממשפחת מהר״ם פדובה ור׳ שאול וואהל, „מלך פולין ליום אחד", מגזע רש״י המסתעף למעלה בקודש ומתייחס עד לדוד המלך ע״ה. מגילת היוחסין של אביהם הגאון בעל „חסד לאברהם", נדפסה בספר של שאר־בשרו הג״ר משה תאומים אב״ד הורודנקה: שו״ת „דבר משה". כפי שמפורט שם, היה הג״ר אברהם תאומים בנה של הרבנית חיה, בתו של הגאון הנודע רבי יעקב לוברבוים, בעל „חוות דעת" ו„נתיבות המשפט". הוא היה גיסו של בעל „חכם צבי" הג״ר צבי אשכנזי, אב״ד דק״ק אמסטרדם — אף הוא מיוצאי־חלציו של רש״י.

ב„אגודת ישראל"

מלבד היותו מחונן בכשרונות נעלים, יצא לר׳ איציק׳ל שם כנואם מזהיר, היודע להלהיב את שומעיו במלחמתו לכבוד התורה ולליכודה של היהדות החרדית. אין תימה, איפוא, אם כאשר נוסדה ההסתדרות

העולמית של „אגודת ישראל", העמיד ר' איציק'ל את עצמו בראש העושים והמעשים. הוא השתתף כציר נאמן בועידת היסוד של ה„אגודה' בקטוביץ והיה מראשי המדברים בכינוס־לשם־שמים זה. מאחר שעוד קודם לכן עמד בקשרי ידידות עם גדולי הדור וגאוני התורה שהשתתפו בועידת קטוביץ, היה הוא אחד הפעילים ביותר בועידה זו. ר' איציק'ל נבחר בועידה זו כחבר ההנהגה הראשית של ה„אגודה' העולמית ומאז, למן שנת תרע"ב ועד שנת תרע"ד, כאשר פרצה המלחמה העולמית הראשונה, התמסר בכל נפשו לרעיונה הנשגב של „אגודת ישראל". ר' איציק'ל ראה ב„אגודת ישראל" את התגשמות ליכודה הרוחני של היהדות, את חזות הכל. הוא עבר למטרה זו על פני הרבה ערים ומדינות ועשה נפשות לארגונה, נטש את כל עסקיו והתמסר כולו לביסוס ה„אגודה' והרחבת אופקיה. גם מבפנים העמיד את עצמו בראש הלוחמים, כל אימת שהיה צורך להיאבק עם יריבים מן הימין, אשר התנגדו בחריפות רבה ל„אגודת ישראל".

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, עבר ר' איציק'ל עם בני משפחתו לוינה, בה נשאר עד שנת תרע"ח. גם בוינה התמסר כולו לתנועת „אגודת ישראל" וריכז סביבו את היהודים החרדים המאוגדים בעדה ההונגרית ב„שיפ־שוהל", שנמשכו אחריו אף בעודנו מכהן כנשיא „אגודת ישראל" באוסטריה. בימים ההם, הודות לקסמו האישי וקשריו הטובים עם חצר הקיסרות וראשי הממשלה, הצליח לחסל את מחנות הפליטים של יהודי גאליציה בדויטש־ברוד ולשחרר את כל העצורים, שעברו ברובם לוינה. ידידותו עם ראש קהילת וינה ד"ר אלפרד שטרן, רבה הראשי ד"ר גידמן ומנהיגיה האחרים של היהדות ה„מתקדמת" בוינה, וכן עם מנהל „בית מדרש לרבנים" מר אדולף שוואַרץ — שנמנה אף הוא על ידידיו — סייעה לו שיצליח בפעולותיו המסועפות והרב־גוניות לשיקומם החומרי של הפליטים.

פרנס נאמן

עם שובו לפשמישל, כשוך המלחמה, חזר והשתבץ בעסקיו ובפעילותו הציבורית. באשר בשנת תרע"ט התגברה האינפלציה ושכבות רחבות בעם סבלו חרפת־רעב ממש, בגלל היוקר שהאמיר והלך, אירגן ר' איציק'ל בעזרתו של הגאון רבי גדליהו שמלקיס רבה של פשמישל וד"ר לייב לנדאו, ראש הקהילה, תנועת התנגדות פעילה בקרב האוכלוסיה היהודית נגד מפקיעי השערים, עד שהוקמה — תחת לחצו האישי — ועדת־חירום מיוחדת אשר פעלה בראשותו והכריזה „חרם" על הספסרים בכללם וכן

הוכרז „נידוי" על אחד ממפקיעי־השערים הידועים לשמצה. פעולה זו ריסנה במידה מכרעת את הספסרים והשפיעה רבות גם על המצב בערים אחרות שבגאליציה.

אחרי מלחמת־העולם הראשונה, בחזרו לפשמישל, יסד ר' איציק'ל תאומים ביחד עם טובי העיר את ה„פאלקס־ראט" (מועצת העיר) שהחזיקה ברסן השלטון בעיר ובסביבתה, והוא נחשב כאחד ממנהיגיה הבולטים. היה זה בתקופת המחלוקת בין הפולנים והאוקראינים, עד אשר סופחה העיר פשמישל לפולין.

פרישתו מאגו"י

בשנת תרפ"א חזר ר' איציק'ל בשנית לוינה, ולא שב אל ביתו אשר בפשמישל, עד לשנת תרצ"ה. רבי איציק'ל השתתף בכנסיה הגדולה הראשונה של אגודת־ישראל (וינה תרפ"ג), אך אותה תקופה הרחיקה את ר' איציק'ל מן התנועה, עד שלבסוף חדל לחלוטין מפעילותו למענה. והרבה גורמים לדבר. עם בואם לוינה של החברים החדשים בועד־הפועל־העולמי של „אגודת ישראל" — בראשות הרב ד"ר פנחס כהן — הונהג באגו"י סדר חדש והפעולות נשתנו תכלית־שינוי, נעשו פעולות פוליטיות מקיפות שר' איציק'ל לא גרסן והיה רחוק מהן. הוא לא סבל את המשרדים הגדולים, את התקן, המזכירות, אלא דגל בחיי צמצום — כשם שהיה חסכן ומחושב ברכושו הפרטי. כספי־ציבור, היה טוען, אסור לבזבז באופן כזה. המשטר ה„ייקי" המסודר היה זר לרוחו. ואם כי מסודר מאד היה האיש, לא סבל את ה„סדר הגרמני" שהנהיגו הרב ד"ר כהן וחבריו, וידועה אימרתו מאז: „אצל יהודים לא יכול לשרור סדר, והא ראיה — אם פעם אחת בשנה קיים ס ד ר, מיד שואלים ארבע קושיות"...

במשך זמן מסוים היו אפילו חיכוכים אישיים בינו לבין הרב ד"ר פ. כהן. ר' איציק'ל שהיה תקיף בדעתו וידע גם את ערכו העצמי בתלמיד־חכם גדול ובאישיות ציבורית, לא גרס את הפוליטיקה שניהלו ראשי „אגודת ישראל" העולמית. כך, למשל, התנגד לפעולות הפוליטיות בקשר עם שאלת ארץ־ישראל ויישובה. ולכן, כאשר ראה שאין בכוחו לשנות את מצב העניינים, התרחק כמעט לחלוטין מאגו"י והתפטר מהנהלתה. שאיפתו של ר' איציק'ל תאומים היתה: להפוך את „אגודת ישראל" לארגון רוחני־תורני, על־פוליטי, ותו לא! וכאשר זו לא עלתה בידו קם והסתלק ממנה.

פעליו ומשפחתו

בשנת תרפ"ג הקים ר' איציק'ל בעזרת אגו"י האוסטרית את „בית היתומים של אגודת ישראל" עבור יתומי קרבנות המלחמה. בבאדן הסמוכה לוינה. היה זה מוסד לדוגמא, שהתקיים עד לפלישת הנאצים לאוסטריה. מוסד זה חינך ברוח התורה והמסורת מאות תלמידים, שזכו לשם ולתהילה.

היתה לו לר' איציק'ל תאומים ספריה תורנית מפורסמת, בעלת 15,000 כרכים, וביניהם ספרים יקרי־מציאות, „אינקונאבולים" והוצאות ראשוניות, וכן כתבי־יד נדירים מאד, נוסף לאוסף כתבי־היד הפרטיים שלו, שהכיל: שאלות־ותשובות, חידושי תורה בהלכה ובאגדה, אוצר מכתבים מגאוני הזמן ואישים רמי־מעלה. אין כל ידיעה לאן נעלמו כל המכמנים האלו בתקופת השואה.

ארבע בנות היו לו. הבכורה: מרת פרומט, שנישאה לר' משה־אהרן זלדוביץ ממינסק, בנו של הנגיד המפורסם ר' ברוך זלדוביץ, נינו של הגאון מוילנא. בתו השניה: מרת יטה, אשתו של ר' שלום שנבלום, בנו של ר' יוסף שנבלום מריישא. השלישית: מרת גולדה, אשתו של ר' שמואל באב"ד, בן הגאון ר' משה באב"ד גאב"ד לבוב. הרביעית: מרת חיה, אשתו של ר' אבא איטינגר, בנו של ר' שלמה בן הגאון רבי איצ'ה איטינגר גאב"ד לבוב.

בשנת ת"ש (1940) כאשר סיפחו את פשמישל לרוסיה, נאלץ ר' איציק'ל — לנטוש את המקום כשאר היהודים — מחוסר־אימון לקומוניסטים הכובשים. גם הבולשביקים עצמם חששו להשאיר את היהודים בעיר הספר, שלא יעשו יד־אחת עם האויב... מאז התגורר בלבוב אצל בתו הגב' שנבלום. גם בתנאים הקשים של ימי־עברה התענין בגורלם של הנידחים והפליטים, בהשתדלו להושיט לנצרכים את עזרתו ולעודדם כמדת יכולתו.

* * *

בשנת תש"א (1941) נפטר ר' איציק'ל תאומים לבית עולמו, זמן קצר לפני כיבוש לבוב בידי הנאצים ימ"ש.

יהא זכרו ברוך!

פרק שלושים־ושבעה

ר' נאיד גרשון

חסיד בן „מתנגד"

ר' מאיר גרשון נולד בשנת תרכ"ד באיזמאיל, נאוי־בסרביה, לאביו ר' גרשון־דוד, שהיה נצר למשפחת „מתנגדים" מובהקת שמוצאה משקלוב, ואשר היתה קשורה בקירבה משפחתית עם משפחת העשירים המפורסמים פולאקוב ממוסקבה. אביו זה התפרנס מביח"ר לממתקים שהתנהל בבעלותו. כשנולד ר' מאיר, כיבד אביו בסנדקאות את האדמו"ר רבי יצחק מבוהוש, בנו של הרה"ק רבי שלום־יוסף בן הצדיק רבי ישראל מרוז'ין זצוק"ל — למרות שר' גרשון־דוד היה „מתנגד"; הרבי מבוהוש התגורר אותו פרק באיזמאיל — ואיש קדוש זה היתה לו השפעה עצומה על אביו של ר' מאיר, עד שהיו מקושרים באהבה רבה. בהיותו בן 8, עזב מאיר ביחד עם הוריו את איזמאיל, כי גם הרבי מבוהוש עקר את דירתו מתוכה ועל־פי עצתו עברו לז'יטומיר, שם המשיך ר' גרשון־דוד לנהל את מפעל יצור הממתקים שלו והצליח מאד.

אך לא ארכו הימים ומטעם ממשלת רוסיה יצאה הגזירה על כל נתיני־חוץ שבתחומיה, לעזוב את המדינה. ר' גרשון־דוד ומשפחתו שהיו נתיני טורקיה, כרבים מאחינו־בני־ישראל בימים ההם, נאלצו לעזוב את ז'יטומיר והיגרו לגאליציה. כשנעצרו בתחנה הראשונה של גבול גאליציה ורוסיה, בעיירה הוסיאטין, נכנסו אל האדמו"ר הקדוש רבי מרדכי־פייבוש כדי להימלך בדעתו בדבר צעדיהם הבאים. על פי עצת הרבי עברו מיד לגור בעיר הבירה לבוב.

איש חיל

ר' מאיר, שעוד בהיותו בזיטומיר בא בברית הנשואין עם בתו של החסיד המפורסם ר' מאיר סלונימ'ר, ניסה ביחד עם אביו להפעיל מחדש את תעשיית הממתקים שלהם בלבוב, והם גם הצליחו בזמן הראשון, אולם לא היה ביכולתם להתמודד בהתחרות עם הפירמות הגדולות שברחבי אוסטריה וגאליציה, בגלל העדר המיכניקה המודרנית בבית החרושת שלהם, בו בזמן שהפירמות „מאנר" „הלר" וכדומה ניהלו מפעלים מודרניים

משוכללים. יעץ, איפוא, ר' מאיר לאביו שיחסלו את ביהח"ר ויתחילו להתמסר לסהר בענף זה — וכן עשו.

ר' מאיר גדשון קם ובוסע לבירת אוסטריה, וינה, שם הוא מתחיל בניהול עסקים עם הפירמות הגדולות ומצליח מאד. ביהח"ר הגדול

ר' מאיר גרשון ז"ל

לממתקים „מאנר" בוינה רוחש כלפיו אימון מלא ומיסר לו את הסוכנות היחידה לממכר תוצרתו בכל רחבי גאליציה. גם ראשי הפירמה „הלר"

ועוד מתייחסים אליו באימון בלתי־משוער ור' מאיר הולך ומצלית. בית־מסחרו הגדול ביותר בלבוב, שנמצא בבית החומה „סקארביק" ע"י בנין הפילהרמוניה, היה מפורסם כבר בכל קצוי המדינה.

המאזן השנתי החלקי שלו, זה שהתייחס לסוכנות ביהח"ר „מאנר" בלבד, הגיע למינימום של 2 מיליון כתרים לשנה, זולת עסקיו עם שאר בתי החרושת. הצלחתו היתה באין־שיעור. אולם ר' מאיר גרשון לא צבר הון לעצמו, כי בה במדה ששמו היה הולך וגדל כסוחר מצלית ועושרו המופלג, כך גדל שמו כפזרן לצדקה שאין דומה לו, מחוץ להצטרכויותיו בהרחבה, פיזר ר' מאיר גרשון את כל רווחיו — לצדקה. מדותיו של האיש הדגול הזה, סגולותיו, לבו הער והפתוח, יראתו המופלגת, גישתו הלבבית לכל אדם, ביטול היש שבו, החסידות והדביקות, אהבת ישראל ואהבת התורה, ועל כולן צדקת פזרונו לצדקה — כל אלה היו למופת עוד בחייו, לאגדה ממש.

יומו של ר' מאיר

כזה היה סדר יומו: בשעה 7 בבוקר היה קם ונוטל את ידיו, אומר ברכת התורה וקריאת־שמע, והולך לטבול במקוה טהרה. אחר־כך הביאו לו את הדואר והוא עיין במכתבים שהגיעו בקצרה, כדי לתת הוראות למנהל החשבונות הראשי שלו, איך לחלק את המסמכים והחשבונות לכל מחלקה בבית־מסחרו. בשעה תשע בבוקר התחיל לקבל יחידים ומשלחות, נציגי מוסדות וישיבות, שהיה תורם למענן ברוח נדיבה — למרי נפש, לחולים, לעניים סתם, ללומדי תורה ולכל דבר שבקדושה. יום יום היה חוזר ונשנה הדבר, וכל זה נעשה בהסתר גמור, עד שאפילו בני משפחתו הקרובים ביותר לא ידעו למי וכמה הם הסכומים העצומים שהוא תורם. אחת ידעו, כי ברווחיו הגדולים היה האיש מסוגל לרכוש לעצמו רחובות שלמים, אך הוא אינו עושה זאת, אלא מפזר את כל הונו לצדקה. כמעט בכל יום היה רבי מאיר הולך לברית מילה ומשמש כסנדק. מצוה זו היתה חביבה עליו מאד, אך יותר מ־3 „סנדקאות" ליום לא קיבל. איש מיוחד היה ממונה מטעמו לדאוג לכך, שאם אין ידו של בעל הברית משגת — יכינו על חשבונו את כל צרכי ה„ברית" וסעודת־מצוה בהרחבה. אכן, ר' מאיר לא טעם אף פעם מסעודה זו, כי היה עדיין עומד לפני התפילה...

וכך היה נוהג בכל יום, עד לשעה 1, עכשיו נכנס לחדרו המיוחד, כדי להניח טלית־ותפילין ולהתפלל תפילת שחרית. בניו ומקורביו היו

מתכנסים שעה זו בהסתר, בחדר סמוך, כדי להאזין לנועם תפילותיו, אשר הצטיינו בדביקות עצומה ובמתיקות נפלאה. אמירת פסוקי „ברכי נפשי" שלו לפני עטיפת הטלית, פלחה כליות ולב מרוב התרגשות. תפילתו היתה מתארכת זמן רב. אחרי התפילה היה אומר פרקי תהלים ומעמדות, ובגמרו הראו מחוגי השעון: 3.30! אח"כ היה נכנס לחדר האוכל, סועד את לבו ב„פת שחרית", מתפלל מנחה ומעריב, לומד את שיעוריו הקבועים לכל יום ויום בגמרא ובהלכה — והולך לבית־מסחרו. כאן בירר כל עיסקא שנעשית ועיין בכל פרט העומד על הפרק. בכל יום היו נשארים אתו — לפי תור — שניים מבניו או מעובדיו עד שעה מאוחרת בלילה, ובעונות המכירה גם עד שעה 3 בלילה. עתה היה הולך הביתה, מעיין כמחצית השעה ויותר בספרי מוסר וחסידות, קורא קריאת־שמע בכוונה עצומה ועולה על ערש־יצועו לישון.

חגים וזמנים

פרשה מיוחדת היו השבתות והמועדים בביתו של ר' מאיר גרשון. „מנין" מיוחד התקיים במעונו המפואר. התפילה ארכה כאן הרבה יותר זמן מבכל מקום אחר. שולחנו היה תמיד מלא אורחים סביב לו. בלעדיהם לא ישב מעולם לסעודת השבת. קולו הערב והנעים הלהיב את מתפללי ה„מנין" שלו. שולחנו — תורה וגדולה במקום אחד. גם מנגנים ומשוררים היו מצוים לידו תמיד, להנעים בזמירותיהם. בשחרית של שבת, בשעה מוקדמת, היו באים לביתו יהודים רבים, לשתות כוס קפה או תה בהרחבת הדעת ואחר־כך, בשעה תשע ומחצה, התחילו להתפלל והאריכו עד אחרי חצות היום. עם סיום התפילה נערך „קידושא רבא", מתובל בדברי תורה וחסידות, בשירה ובזמרה, עד השעה 2. רק אז היה ר' מאיר גרשון נוטל ידיו לסעודת השבת שהתארכה עד זמן מנחה. לסעודה שלישית נתאספו שוב בביתו יהודים רבים, מעריצי ר' מאיר, אשר בילו בצוותא את שעת רעוא־דרעוין תוך התרוממות הרוח עד שעה מאוחרת מאד אחרי צאת הכוכבים. אחרי ה„הבדלה" היה נח קמעה, וכשהגיעה השעה 12 החלו להתאסף במעונו חסידי בית רוז'ין שהסבו במחיצתו לסעודת „מלוה מלכה" במסיבה חסידית עילאית, עד „השעות הקטנות" של הלילה.

כמנהגו בכל מוצאי־שבת נהגו בביתו גם בחגים ובמועדים, בכל יומא דפגרא, ובפרט בימי הזכרון של צדיקי בית רוז'ין. ענין מיוחד היה לר' מאיר גרשון ביום ל"ג בעומר. סעודת ל"ג בעומר החגיגית, שנערכה בביתו ברוב הדר, היתה בבחינת מאורע יחיד במינו.

עבודה מיוחדת היתה לו בחג הפורים. מי שלא ראה את ר' מאיר גרשון עסוק בצדקת פזורנו לעניים ביום זה, לא ראה אהבת ישראל מימיו. מיד עם בואו הביתה אחרי התפילה וקריאת המגילה, בשעה 10 בבוקר, היה נכנס לחדרו ויושב ליד השולחן ועל־ידו קופה גדולה ומיוחדת שהכילה סכומים עצומים, מטבעות שונים בשטרות ובמצלצלין. בקבוקים וכוסיות מילאו את השולחן. יהודים מכל הסוגים היו יוצאים ונכנסים ור' מאיר מקבלם בסבר־פנים יוצא מן הכלל, באהבה, ברוך אבהי נלבב... ונותן... הוא מבקש מכל אחד לטעום מהבקבוק, עושה בעצמו מלאכה די קשה בעבודת קודש זו, מבלי שתהא לו האפשרות לטעום משהו. בניו מביאים מדי פעם תוספת לקופה, ור' מאיר נותן לכל הפושט יד ברוח נדיבה וביד רחבה — וכך נמשך הדבר עד אפיסת הכוחות... לתחנוני בני משפחתו מפסיק ר' מאיר לפנות ערב מקבלת קהל באיחור רב. עתה הוא מתפלל מנחה ונוטל ידיו לסעודת פורים. לסעודתו באו המון חסידים ואנשי מעשה, שהיו שמחים בשמחת־פורים עם ר' מאיר בצוותא ומטיבים את לבם במגדנות ומעדנים שנערכו על השולחן העמוס מכל טוב. תזמורת מיוחדת באה להנעים את המסיבה, גם שאר יודעי־נגן ובדחנים מכל הסוגים הראו את חילם וכשרונם, עד שעלה עמוד השחר.

רק שני ימים־טובים נעדר האיש מביתו. לקראת חג השבועות היה ר' מאיר גרשון נוסע אל הרבי מקופיטשניץ ואת יום־טוב האחרון של סוכות היה עושה בחצר־קדשו של הרבי מסדיגורה — לעלות במדרגה וללמוד דרכי חסידות.

ירושה מאמא...

ביתו של ר' מאיר גרשון היה פתוח לרווחה בפני כל מר נפש ושימש כתובת לכל נצרך. יהודי כי בא ללבוב לדרוש ברופאים, ואפילו אם הוא חולה מסוכן שגזקק לטיפול במשך כמה וכמה ימים, מצא לו אכסניה נעימה וטבעית בביתו של ר' מאיר גרשון. בנו היקר המצוין, ליפא ע"ה, היה מתעסק וטורח סביב לאורחים מסכנים כאלו במסירות רבה. עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, היגר ר' מאיר לוינה ועסק גם שם בתורה ובעבודה. בני־ביתו התחננו אז לפניו לבל יהיה פורן מופלג כזה גם בוינה, באין להם עסקים וכל פרנסתם על הקונטו המוגבלת שיש להם בבנק. אך הוא לא שמע להם ועזר לכל נכה ונדכא ככל שהשיגה ידו. ר' מאיר שימש גם בכהונת נשיא חברת „אנשי מעמד" הידועה, שדאגה ל„עשרה בטלנים" דמתא לבוב, ואשר הוא הקציב להם מכספו סכומים נכבדים מדי חודש בחדשו.

כאשר שאלו פעם את ר׳ מאיר גרשון, מניין לו כל המדות האלו? ענה: ירשתי זאת מאמי, שהיתה מתפללת כל יום בכוונה עצומה וחגרה אבנט לתפילה כמנהג החסידים, והיתה גוזלת אוכל מפיה בכל בוקר כדי לפזר צדקה לעניים, ובכל יום היתה מסובבת על פני בתי־כנסיות שבעיר כדי לשמוע „קדושה" ו„ברכו" משמונה עד עשר פעמים ביום לפחות...

בשובו ללבוב אחרי סיום המלחמה, נשתנה מאד מצבו המסחרי, בגלל השינויים הגיאוגרפיים והפוליטיים במדינה. בכל־זאת הצליח האיש בעסקיו וידו היתה נטויה כמקודם לעזרה ולמעש. בית התפילה שלו לא נתחדש יותר. מעתה נמנה עם המתפללים בבית־מדרשו של האדמו״ר מבויאן, וממקורביו האישיים.

גדול היה האיש במצוות ובמעשים טובים ללא שיעור. אין דומה לו. כל רגע מחייו היה יקר בעיניו, קודש למעשים טובים. הוא היה אריסטוקרט מבטן ומלידה במובן הטוב ביותר של המלה. הילוכו זקוף וקומתו תמירה, מלבושיו הוד והדר. כובע שחור ונוקשה לראשו, קפוטה שחורה ומגוהצת בקפידה משתלשלת על פי מדותיו, עניבת־אצילים לצווארו, נעלים מבהיקות לרגליו — וכולו אומר כבוד.

רבי מאיר גרשון נפטר ביום י״ג לחודש אלול, שנת תרצ״ה, וזכרו לא ימוש אף פעם מלב כל אלה שהכירוהו.

פרק שלושים־ושמונה

ר׳ לייבוש וואהל

נשוא פנים

בגלריית אנשי הסגולה המיוחסים אשר בלבוב, אצילים נשואי פנים, התנוססה דמותו המופלאה של ר׳ לייבוש וואהל ז״ל — הדמות הפטריארכלית לכל דבר. גבה קומה. על פניו נסוכה ארשת אצילה, וגם לבושו הוד והדר: מצנפת פרוה אליגנטית לראשו ומעיל־פרוה הדור על כתפיו, נועל לרגליו מגפי „לקה״ מבהיקים ואוחז בידו מקל אמנותי מעוטר בידית־כסף, זקנו מטופח בקפידה — כולו אומר כבוד.

ר׳ לייבוש היה נעים־הליכות, שתקן וענוותן, פיקח ומיושב בדעתו עד להפליא. ביתו — בית יהודי הם ולבבי; כל מר־נפש מצא לו כאן מקום להירגע, להקל קמעה מעל עצמו את נטל הצרות.

הוא נולד בשנת תרכ״ו בלובלין, לאביו ר׳ חיים וואהל, נכדו של הקציץ המרומם והטפסר הידוע ר׳ שאול וואהל, שלפי האגדה שימש זמן קצר כמלך פולין. אמו היתה בת אחד האישים הנודעים ביותר בלבוב, בעל בעמיו: ר׳ הירץ ברנשטיין — תלמיד־חכם גדול ו„מתנגד״ חריף, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנו והשפעתו ברחבי גאליציה היהודית היתה גדולה מאד.

בתקופה זו התחילה מגיפת ההתבוללות להתפשט בגאליציה בממדים גדולים, עד שעשתה שמות בהרבה משפחות יהודיות ובמיוחד בקרב חוגי העשירים והאינטליגנציה הדתית. ר׳ הירץ ברנשטיין, העסקן והמנהיג החרדי, התקומם בימים ההם מלוא קומתו כנגד הנחשולים העכורים. במסירות־נפש ובקנאות, בחכמה ובאינטואיציה — כאיסטראטג מנוסה — לחם בתקופת מלחמת־תרבות זו כמצביא העומד בראש לוחמי היהדות החרדית.

בבית זה קיבל נכדו ר׳ לייבוש וואהל את חינוכו. כיהודי חרדי בעל שיעור־קומה ספג לתוכו את הגאוה היהודית, שימש גדולים וטובים ולמד מסבו הגדול את הדרך אשר ילכו בה. הוא למד להכיר על בוריין את כל בעיות הדור, בעיות העם היהודי ותרבותו המקודשת, וכן את הדרך להתגבר על הקשיים העצומים כדי שהיהדות החרדית תוכל להחזיק מעמד.

בורח מן השררה

ר' לייבוש וואהל ירש מסבו הגדול מדות טובות ולב פתוח ורחב. מטבעו נועד להיות מנהיג ושתדלן לאחיו, לעזור להם בעת צרה. אמנם בהיותו מחונן בכשרונות נדירים וסגולות מיוחדות, ומחונך לעסקנות־לשמה — סירב בהיותו אברך לעסוק בתפקידים הכרוכים בגינוני שררה. מטבעו היה ענוותן, עדין הנפש, מתרחק מפרסימת. הרבה שנים לא רצה לקבל עליו עול של מנהיגות.

ר' שמלקי רוקח, מראשי לבוב היהודית ומנהיגיה, פנה אל ר' לייבוש בהצעה לסייע בידו שיוכל לקבל את הנחינות האוסטרית (לובלין השתייכה אז לרוסיה ור' לייבוש היה עדיין נתין רוסי, למרות שישב כבר בלבוב זמן ניכר למדי), בכדי שיוכל לקבל לידיו את מנהיגות הקהילה ומוסדות העיר וכו', כי לשם כך נחוץ היה לפי החוק להתאזרח כנתין מדינת אוסטריה. אולם ר' לייבוש ויתר על ההצעה וסירב לקבל עליו את העול.

לא אחת פנו אליו מצדדים שונים בהצעות ובבקשות, לקבל עליו ראשות והנהלת מוסדות ציבוריים השובים בעיר, אך ר' לייבוש הסתגר בתוך ד' אמותיו ולא נענה להם, אלא הסתפק בדרכו הצנועה לעזור לעסקנים בהסתר, במיוחד לאנשים נאמנים שנמצאו בסביבתו.

„מקרב אחיך..."

עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה בשלהי שנת תרע"ד. הרוסים כבשו אז את לבוב ואת כל גאליציה. הקוזקים השתוללו בפראות ובאכזריות. המוני יהודים רעבים, לבושי קרעים בלאים, התחילו לנהור אל עבר עיר הבירה לבוב. מצבם היה טראגי. מבלי שיבוא אוכל לתוך פיהם ובאין קורת־גג לראשם, התגוללו בעיר המון משפחית מטופלות בהרבה ילדים, אשר נדדו הנה מכל איזורי גאליציה. או־אז הגיעה שעתו הגדולה של ר' לייבוש וואהל.

בלבוב נוסד „ועד הצלה" ור' לייבוש וואהל נעמד בראשו. „רעטונגס קומיטע" זה פעל גדולות ונצורות למען אחינו המעונים, ור' לייבוש חירף את נפשו למענם, עמל יומם ולילה בלי הרף, מתוך מסירות־נפש ממש, לטובת האחים האומללים. בראשית מעשהו התאמץ ליצור מגע עם השליטים הרוסיים: הגנרל־גוברנטור בברובסקי — ועוד במדה יתירה עם משנהו וידי־ימינו: המושל טרטשינוב.

גנרל־גוברנטור בברובסקי ומשנהו טרטשינוב היו שניהם שונאי ישראל מובהקים, להגיע אליהם לא היה מן הדברים הקלים בימים ההם,

היתה נחוצה תבונה מיוחדת כדי להשפיע עליהם בכל דבר שהוא. ואמנם כן: גישתו הנבונה והטאקטית, במו צורתו הפטריארכלית הנאה, הם שאיפשרו אז לר' לייבוש וואהל לפעול גדולות. המשא־ומתן האינטימי שניהל ר' לייבוש בכל הדרכים, עשה את שלו. טרטשינוב זה התחיל להיות „יוצא ונכנס" בביתו של ר' לייבוש וואהל, הוא בא לאכול בכל ליל ששי „דגים יהודיים" וכך עלה בידי ר' לייבוש להציל הרבה משפחות יהודיות מאסונות ממש, לבטל גזירות קשות וכן לסכל „פוגרומים" מעל האוכלוסיה היהודית בלבוב ובנותיה. בזאת היתה ראשית הקריירה הציבורית — הנטולה מכל פניות — של ר' לייבוש וואהל, בשדה העסקנות והמנהיגות.

בקהלת לבוב

כשוך רעמי מלחמת־העולם הראשונה בשנת תרע"ח, עם חורבן גאליציה, היה הכל הרוס וחרוב. תוהו ובוהו שרר בכל, חורבן גשמי ורוחני כאחד. ואז התעוררו בלב ר' לייבוש וואהל כל נימי החינוך שירש מבית זקנו ר' הירץ ברנשטיין.

היהדות החרדית נעמדה בימים ההם במלחמת־תנופה על קיומה, נאבקה למען קיומו של החינוך החרדי וביצרה את עמדתה בציבוריות היהודית של לבוב לכל גווניה. המהפכה המדינית שהתחוללה בעקבות המלחמה — גאליציה עמדה כבר אז תחת חסות הממשל הפולני ותוך זמן קצר סופחה באורח רשמי למדינת פולין — יצרה בעת ובעונה אחת מהפכה רבתי בחיים הפנימיים. התחילו חיים דינאמיים מכל הבחינות. שינויי שיטה והרגל למכביר הסתמנו באופק. יהדות פולין התחילה לפעול בסערה והשפיעה גם על יהודי גאליציה, המפלגות הסתערו על הרחוב היהודי בשצף־קצף, „הצהרת־בלפור" הכתה גלים וההתעוררות היתה גדולה. הממשלה מינתה אז את המתבולל הידוע ד"ר דיאמנט כ„רעגירונגס־קומיסאר" בקהילת לבוב, אך הרפואה קדמה למכה: ר' לייבוש וואהל משמש כבר כיו"ר הסיעה הדתית בקהילה.

בקרב הציבור החרדי

ברם, תחום פעולותיו לא הצטמצם בקהילה גרידא. הוא נותן יד ושכם לחידושה של הסתדרות „אגודת ישראל" בלבוב ונבחר כנשיאה. במשך שנים מספר הוא עומד בראשה ופועל למענה מתוך מסירות בלב ונפש. סכסוכים פנימיים הניעוהו מאוחר יותר להתפטר. הוא הגיע לידי

מסקנה, כי שוב אין זו אותה היהדות החרדית שמלפני שנים, נוצרו זרמים שונים, נתגבשו דעות חדשות וגם גישות מנוגדות — במעוף ובמרחב — בעולמה של היהדות די בכל אתר, ובכלל זה גם של יהדות גאליציה. ר׳ לייבוש וואהל מייסד בלבוב ארגון בלתי־מפלגתי בשם „אחדות ישראל״ ועומד בראשו. הוא משתתף ופעיל בהקמתם מחדש של התלמוד־תורה, ישיבת „עץ חיים״ ובכל שאר המוסדות החינוכיים בעיר, כשהוא נמנה תמיד עם העומדים בראש.

בבחירות לקהילה היהודית בלבוב בשנת תרפ״ז, נוסד ה„בלוק החרדי המאוחד״ בראשותו של ר׳ לייבוש וואהל. הוא נבחר אז כסגן יושב־ראש של הנהלת הקהילה בלבוב. כן היה מכובד בעטרת הנשיאות של רוב מוסדות הצדקה והחסד בעיר. בהיותו אישיות פופולארית, אדם רציני ואהוב על הבריות, נעתר תמיד לבקשות וקיבל עליו תפקידים רציניים בכל שטח שהוא.

ביתו אשר ברחוב ברירובסקי, בית־אמידים ביאות לבעל חוות גדולות בגאליציה, היה פתוח לעסקנות ולצרכי ציבור; בית־ועד־לחכמים שלא נסגר מעולם בפני רב, עסקן ציבורי וסתם יהודי נצרך.

בשנת תרפ״א, בהיותו נשיא „אגודת ישראל״, העמיד ר׳ לייבוש בחוותו אשר בסטיאנוב חלקה גדולה וכמה בתים לרשות „צעירי אגודת ישראל״ בלבוב, כאתר־הכשרה ראשון לקבוצת חלוצי אגודת־ישראל בלבוב. היתה זו ה„הכשרה״ הראשונה של אגו״י בגאליציה שכותב השורות יסד אותה, השתתף בה כאחד החלוצים ועמד בראשה כמנהל הקבוצה. למרות טרדותיו המרובות, היה ר׳ לייבוש מתענין באופן מיוחד בכל הנעשה והמתרחש עם קבוצה זו. במשך אותו קיץ בא כשמונה פעמים באופן מיוחד לבקר בחווה, כדי לברר אם לא חסר חלילה לקבוצה דבר־מה ולמסור הוראות מיוחדות לממונים על המשק, שייטיבו את התפריט ויקלו על החלוצים החרדים את העבודה ככל האפשר, ושיכשירו את הקבוצה למופת. עם כמה צעירים מהקבוצה שזכו לעלות ארצה, עמד ר׳ לייבוש בקשרי מכתבים. גם בימיו האחרונים כאשר מצבו הלך ורע, התענין במצב הישוב היהודי בארץ־ישראל וחשב מחשבות למכור את שארית רכושו — ולא עלתה בידו. החוק האגררי הפולני והמצב הכלכלי החמור, הרסו את שארית חלומותיו ותכניותיו.

יהא זכרו ברוך!

פרק שלושים־ותשעה

ר' בנימין־זאב בהנא

מבני עליה

בין האישים הבולטים ובני העליה, אשר באו ללבוב לפני מלחמת־העולם הראשונה ובהתהלתה (בשנת תרע"ד) מעיירות שונות שבגאליציה, הגיעה גם אישיות רב־גוונית מכל הבחינות, אברך במיטב שנותיו ושמו: ר' בנימין־זאב כהנא ז"ל, או כפי שקראוהו בחביבות מיוחדת: „ר' וואווצ'י" — כי חביב היה האיש על הבריות כולן. איש חמודות ובעל חן, בחברה, בשיחה, בויכוח ובכל מזגו.

ר' וואווצ'י נולד בשנת תרל"ז לאביו ר' שמואל־זנוויל כהנא ולאמו מרת פרל לבית וויינברגר מדוקלא. הוא עצמו נולד בדוקלא, למרות שהוריו גרו בסיגט, כי אמו נסעה לבית הוריה להולדת בנה בכורה.

אבותיו

ר' וואווצ'י כהנא היה נצר למשפחה רמת־יחוס בישראל, חוטר מגזע אראלים ותרשישים. אבי־אביו היה ר' קלמן כהנא, נכדו של הג"ר יהודה כהנא בעל „קונטרס הספיקות", שנדפס ביחד עם ספר „קצות החושן" מאת אחיו הגאון של ר' יהודה, רבי לייב הכהן (ומלבד „קונטרס הספיקות" חיבר גם ספר נוסף בשם „תרומת הכרי" על חו"מ). כן היה מתייחס על צאצאי בעל „תוספות־יום־טוב".

ר' קלמן כהנא היה מגדולי החסידים וממקורבי הגה"ק רבי חיים מצנז זצ"ל, עשיר גדול ובעל חסד מופלא, מפזר הון רב לצדקה — והאדמו"ר מצנז אהבו מאד. סיפורים רבים סיפרו עליו זקני החסידים, במיוחד על קשריו עם האדמו"ר מצנז, בהיותו בן־ביתו הנאמן ואיש סודו בעניינים העומדים ברומו של עולם.

ביתו של ר' קלמן — בית ועד לחכמים, לחסידים ולאנשי מעשה. הוא העמיד דור של תלמידי־חכמים והחזיק בית־מדרש גדול משלו, אשר עמד על תלו והיה שוקק חיים עד להורבנה של סיגט (ספרים רבים מבית־מדרש זה הגיעו ארצה בין הספרים ששרדו מחרבות הגולה).

אמו של ר' וואווצ'י כהנא, היתה נכדת הצדיק ר' וואווצ'י שנבלום ז"ל מלבוב, מחבר הספר „אמרי קדוש", תלמידו המובהק של הרבי ר'

אורי ה„שרף" מסטרליסק. חסידים סיפרו, כי ה„שרף" אמר פעם עליו: „חבר יקרא, רבי לא יקרא!"

ר' וואוצ'י כהנא היה, כאמור, מגדולי היחש. אביו ר' שמואל־זנוויל הוציא לאור בשנת תרס"ג חוברת מיוחדת בשם „ענף עץ אבות", כולל זכרונות וסדר יוחסין למשפחתו הרוממה ושלשלת יחוסם מימי קדם עד ימיו. יחוסם הגיע עד לרש"י הקדוש ועד לדוד המלך ע"ה. כן נמצא כתוב יחוס המשפחות האלה בספר „מצבת קודש" להרב יקותיאל־יהודה גרינוולד ז"ל.

ר' בנימין־זאב כהנא ז"ל

ר' וואוצ'י למד תורה בנעוריו בסיגט, עיר מלאה חכמים וסופרים, מפי מורים בעלי־שם ותלמידי־חכמים מובהקים. הוא הצטיין כמתמיד נפלא וכבעל כשרונות משובחים, ספג לתוכו בגודש־מדה תורה ויראת־שמים, חסידות ומוסר, עד שיצא שמו לתהילה.

התמדתו הגדולה, ביום ובלילה, השפיעה לרעה על בריאותו. אך כאשר הרופאים אסרו עליו ללמוד בלילות, היה עולה על מטתו לישון רק למראית־עין, בעוד שלפני כן הכין לעצמו נרות וכשהוריו נרדמו היה קם ולומד לאור הנר בחדרו — ולא פעם תפסו אותו ב„קלקלתו".

בית חמיו

בצעירותו התחתן ר' וואווצ'י עם מרת חיה־אידל פופירש, בת הרב יצחק־אייזיק פופירש מברוד. משפחה זו היתה גם היא רמת־יוחסין, משמנה ומסולתה של היהדות החרדית בברוד. המשפחה, שמוצאה היה מרוסיה, הגיעה לברוד בראשית המאה התשע־עשרה למספרם. היתה זאת אחת המשפחות העשירות והחרדיות ביותר בברוד. תורה וגדולה התאחדו על שולחנם. רבי יצחק־אייזיק פופירש היה תלמיד־חכם גדול ובעל השכלה רחבה, מלומד ובלשן, מפורסם בכל רחבי גאליציה. בידיו היו מרוכזים כל בספי הצדקה של משפחת העשירים ברודסקי, שנועדו לחלוקה בקרב עניי גאליציה (הוא היה שאר־בשר של משפחה ידועה זו). ברוד היתה עיר מלאה חכמים וסופרים בימים ההם, אך הקהילה היתה תחת שליטתם של המתבוללים והיהדות החרדית בברוד פתחה אז במלחמת־חרמה נגדם. אחרי מאבק קשה הצליחו להחדיר שני נציגים חרדים בין פרנסי הקהילה — ואחד מהם היה ר' יצחק־אייזיק פופירש.

רבי יצחק־אייזיק זה היה מסור מאד לפעילות למען ארץ־ישראל, הוכתר כראש כוללות „רבי מאיר בעל הנס" ואף עיטרוהו בתואר „נשיא ארץ הקודש" — תואר נכסף מאד שלא זכה בו איש זולתו, מלבד גאוני משפחת ה„חתם סופר" מפרשבורג, שהחזיקו מדור לדור במסורת המשפחתית כראשי ה„כולל" בארץ־ישראל.

גם מבית חמיו שאב ר' וואווצ'י מלוא חפנים תורה ודרך־ארץ, נימוסין והליכות־עולם. הוא השתלם בהשכלה רחבה והתעדה בבעיות העולם הגדול, הכיר עולם חדש ומענין, עד שהתחיל גם בעבודה ציבורית. זמן מה אחרי תתונתו התגורר תקופה קצרה בעיר זולקוב, שם ניהל בית־חרושת לזכוכית. אחר כך עבר שוב לברוד ועזר לחותנו בעסקיו ובעסקנות. עם פטירת חותנו מילא באהבה את תפקיד ראשות המשפחה כאב ופטרון למשפחה כולה, וכן היה ממלא־מקומו בהנהלת קהילת ברוד.

בלבוב

עם פרוץ המלחמה בשנת תרע"ד עבר ר' וואווצ'י, לגור בלבוב — וכאן התחיל הכל מחדש. החורבן החומרי של המלחמה הכין בשביל ר' וואווצ'י שדה־פעולה נרחב לעסקנות. כאדם חדש בעיר לא הכירוהו עדיין ובזמנים הראשונים בכלל לא ידעו ממנו, עד שהציג אותו בפני עסקני העיר ידידו הרב ד"ר מאיר מונק ז"ל. הוא, אשר הכירו מקרוב והעריצו מאד, נחלץ ביחד אתו לטפל בחידושה של „אגודת ישראל" בלבוב ובגאליציה המזרחית כולה.

בשוב הרב מאיר מונק לברלין, יעץ לידידו ר' וואוצ'י שיבוא אחריו ברלינה. אולם ר' וואוצ'י כהנא לא גרס רעיון כזה ונשאר תושב לבוב, היה לאחד מנכבדיה הראשונים במעלה בתקופה הבאה, עסקן לתפארת.

הכרנו אותו בלבוב מיד בפגישה הראשונה כאיש בעל שאר־רוח, אישיות רמת־מעלה, אריסטוקרט מלידה, יפה־תואר, בעל קומה זקופה, לבושו הדר, כובע פרוה או מגבעת רחבה מודרנית לראשו, פראק מהודר עוטה את גופו. עינים לו יוקדות וחדות, שהפיקו תמיד חדוות חיים. נעים־הליכות ובעל מחשבה עמוקה, תקיף בדעתו ולא חת מפני איש. לוחם לצדק ולישר. לוחם תמידי. הוא לא עסק מעולם בקטנות, ענינים אדמיניסטרטיביים לא העסיקוהו, אלא שלחם על שיטה ברורה וידע ללחום בדברים של טעם ובהגיון־ברזל משכנע.

בחיים הציבוריים

ר' וואוצ'י עמד בראש אגו"י בלבוב ושימש כסגן יו"ר המרכז, לצידו של ר' יוסל'ה שנבלום, הזקן שבחבורה. הוא פעל רבות גם בשטחים עירוניים, כמו: כשרות, חינוך וכדומה. אולם מלחמתו עבור השיטה הפרו־ארצישראלית היתה העיקר בפעילותו הציבורית. בימים ההם ישבו בועה"פ של אגו"י כמה חברים שנמנו על חסידי בלז וכו' ואשר לא גרסו בכלל את העבודה המעשית למען ארץ־ישראל. ר' וואוצ'י קם במלוא קומתו להיאבק נגד שיטתם. אם כי לא נמנה על מחנה החסידים נשאר תמיד אותו קנאי הונגרי מסיגט מחד גיסא, ומאידך גיסא בעל השכלה רחבה והשקפה מודרנית, אשר חי תמיד תוך נסיון למצוא את הסינטיזה בין שניהם.

ר' וואוצ'י היה לומד כל בעיה והוקרה עד תומה. דרכו היתה, בכל בעיה ושאלה, לברר קודם כל לעצמו את הדבר לכל צדדיו, אחר־כך התייעץ עם גדולי תורה ונמלך בדעתם של כמה יחידי סגולה בעיר, מתוך אלה הקרובים לו, ורק אז החליט מה שהחליט. תמיד היה בא לדיונים כשהוא מצויד בהשקפותיו כהלכה. כאשר הרצה פעם בישיבת הועד־הפועל על בעיה מסויימת, היתה זאת הרצאה רבת־תוכן ורצופה הגיון, אולם לדעותיו קמו מתנגדים שונים ולא מעטים. ר' וואוצ'י נלחם על דעתו בעוז, אך כאשר נוכח שלא הצליח להשיג אישור להצעתו, לא נסוג אחור אלא אירגן מחדש את „מטהו" — ולא במשרדי האגודה, אלא בקלויז שיסד זקנו ר' וואוטשי שנבלום ז"ל, ברחוב שיינוכא — וכאן התפקדו מחדש כוחותיו. „קלויז ר' וואוטשי", שר' וואוצ'י כהנא היה מראשוני המדברים בו, נחשב כמקום כינוס ה„אליטה" החרדית בלבוב, ובמקום זה ריכז הפעם את חייליו ולחם את מלחמתו למען האמת — ואף ניצח.

ר' וואוצ'י כהנא היה מידידיו הנאמנים של הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין זצ"ל והכירו עוד מבית חותנו, כי גם גיסו של הגר"מ שפירא, ר' אהרן ברייטמן, היה חתנו של ר' אייזיק פופיריש מברוד. הגר"מ שפירא העריכו מאד והתבטא פעם על ר' וואוצ'י בזה הלשון: „דער יונגערמאן איז מער חריף ווי איך".

בית יהודי למופת

ביתו של ר' וואוצ'י כהנא בלבוב, היה בית יהודי חרדי למופת, בית ועד לתלמידי־חכמים ועסקני ציבור. בית אינטליגנטי מטופח בנימוסי חברה ובמסורת המשפחה. בית יהודי חם. מאמצים בבירים השקיע ר' וואוצ'י בחינוך בניו ברוח מסורת משפחתו הכבודה, חינכם לבני־תורה ובעלי השכלה. מורים מיוחדים לקח לביתו וביניהם את הרה"ג ר' שלמה שרייבר (כיום מראשי ישיבת „חיי עולם" ויו"ר ועד הרבנים של אגו"י בירושלים), ואף הוא בעצמו למד עם ילדיו בכל עת־מצוא. למרות היותו טרוד מאד בעסקיו ובפרנסת ביתו, ועל אף חולשתו, היה נוהג לפעמים לעזוב הכל באמצע עסקיו ולבוא אל בית המלמדים, התיישב ליד השולחן ומבלי שיאחז גמרא ביד היה בוחן את הילדים בגמרא ותוספות בסוגיות קשות ומסובכות שזכרן בעל־פה. בכל יום עם שחר היה לומד עם ילדיו נ"ך והדריכם כל עוד הרגיש בכוחות עצמו.

רבים פנו אליו לשאול בעצתו או להזדקק לנדבת לבו. אך את הכל עשה בהסתר, מבלי שאיש יבחין בזוך מעשיו. עדין־נפש ואציל־רוח היה האיש, אהוד במדה מופלגת על כל מכיריו ויודעיו, בבית וברחוב.

כי לא במותו יקח „הכל"

ר' וואוצ'י כהנא נפטר בחיותו בן 47 שנה, ביום כ"ד לחודש אלול, שנת תרפ"ד. כבוד גדול עשו לו במותו. אחרי מיטתו הלכו כל טובי העיר וקהל גדול ועצום, שכמעט לא נראה כמותו בלבוב. הספידוהו שני רבני העיר ויו"ר „אגודת־ישראל" ר' יוסף שנבלום. הגאון רבי אריה־לייב ברוידא, מרא דאתרא, קרא בהספדו עליו: „כי לא במותו יקח הכ"ל", דהיינו ש„סוף דבר הכ"ל נשמע" לא נלקח ממנו אף לאחר מותו, כי זה נשאר לעולם, מה שאצלו „הכל נשמע", כל המדות הטובות.

בין בניו שנשארו בחיים לאוי"ט: הרב ד"ר קלמן כהנא, חבר הכנסת ויו"ר תנועת פא"י בארץ, המתגורר בקיבוץ „חפץ חיים"; השופט יצחק כהן, היושב בחיפה, ועוד שתי בנות נשואות המתגוררות בחיפה.

ד׳ יוסף שנבלום

כולו אומר אצילות

כאשר הכרתיו היה כבר ישיש מופלג ובא בימים, ישיש אולם כוחו הרוחני והגופני עודנו אתו. קלסתר־פניו היה כולו אומר אצילות. אריסטוקרט במלוא מובן המלה. לבושו הוד והדר. כובע „היקל" מודרני לראשו, פראק שחור עוטה את גופו עם מכנסיים שחורות וארוכות, מגוהצות בקפידה, ועניבה קלאסית לצווארו. בפנים שוחקות היה מקדם את כל מי שנפגש אתו ברחוב.

ר׳ יוסף שנבלום נולד בשנת תרי״ח בעיר ריישא, למשפחה מיוחסת ועשירה. אביו רבי שמואל שנבלום, יושב ראש הקהילה היהודית, היה למדן מופלג, עסקן צבורי ראשון במעלה ובעל אחוזות גדולות — תורה וגדולה התאחדו על שולחנו.

בבית זה קיבל ר׳ יוסל׳ה (כך כינוהו בחיבה) חינוך תורני וכבר בנעוריו יצא לו שם כעילוי, כבקי מופלא בתלמוד ובנושאי־כליו וכבעל ידיעה רחבה ועמוקה בפוסקים. כן השתלם בהשכלה חילונית מקיפה, שלט בשש שפות והיה בקי בספרות קלאסית. בעודו צעיר לימים נכנס לעסקי אביו והצטיין בהגינותו, עד שיצא שמו לתהילה. כבר בנעוריו הצטיין בנדבת לבו, בתמכו בסתר במספר רב של משפחות נצרכות.

בגיל 22 התחתן ר׳ יוסל׳ה שנבלום עם בתו של ר׳ יעקב כגן — תלמיד־חכם ידוע ועשיר מקמינץ־פודולסק, נכדו של הגאון מדונביץ ובנם של רביבו המהרש״א ושל הרה״ק ר׳ פנחס מקוריץ זצ״ל — ועבר לגור לקמינץ־פודולסק.

בהיותו אדם בעל מעוף, ומתוך שאיפה להיות עצמאי, עבר לגור באודיסה ופתח שם בנק. אך כעבור שנה אחת בלבד נאלץ לעזוב את אודיסה, בגין היותו נתין אוסטרי. הוא חזר לעירו ריישא, בה המשיך בעסק הבנקאות ובניהול האחוזות. כמו־כן השתתף בהון וניכר גם בפיתוח מכרות הנפט בבוריסלב ובעסקיהם.

ר׳ יוסל׳ה שנבלום היה הולך וגדל בריישא, הן בעסקיו הפרטיים והן בעסקי־ציבור. הוא הקים את אחד הבתים המפוארים בישראל, משפחה לתפארת. ביתו — בית ועד לחכמים, בית פתוח לכל נצרך. המלמדים הטובים ביותר הובאו אל ביתו לחינוך ילדיו. בית שנבלום נתפרסם בכל סביבת מערב־גאליציה.

האסון המשפחתי

אך הנה אירע מקרה מזעזע. בנו הבכור ר' שלום, חתנו של רבי יצחק־יעקב תאומים, נפטר בדמי ימיו בגיל 28 שנה. ר' שלום היה איש רם־מעלה, עילוי מפורסם, ומורו הרב יקותיאל קמלהאר הקדיש לזכרו את חיבורו על תולדות רבי יהודה החסיד. אסון זה עשה על ר' יוסל'ה רושם מדכא. הוא מחליט לעזוב את ריישא ועובר עם משפחתו, אשתו המפורסמת מרת מלכה ובנו ר' יצחק, לוקח בתו של הרה"ג ר' נח פפירנה — חתן רבי ישראל רפפורט (מלבוב) — לגור בלבוב.

בלבוב פתח ר' יוסל'ה שנבלום מחדש את הבנק הפרטי שלו. עסקיו התפתחו יפה. תוך תקופה קצרה זכה לפרסום רב בעיר, בגין מדותיו התרומיות, צניעותו המופלגת ופזרנותו למוסדות צדקה. במיוחד הצטיין בהחזקת תלמידי־חכמים נצרכים, והכל — מתן בסתר. עניו גדול היה ר' יוסל'ה שנבלום, נחבא אל הכלים ומעולם לא רצה להדחק בראש באף פעולה ציבורית.

אולם לאט־לאט הניעו עסקני לבוב את ר' יוסל'ה לתת ידו לצרכי הכלל והוא נכנע ללחץ שהופעל עליו. הוא היה אחד התורמים החשובים למוסדות העיר, וכן לצרכים כלליים, תמך ביד רחבה בישיבות ובמוסדות צדקה בגאליציה, ובמיוחד תרם הרבה למוסדות ארץ־ישראל. רבות הן הישיבות שהתקיימו הודות לתמיכתו. כבר אז התעניין ביסודה של „אגודת ישראל" וכן השתתף כציר באסיפת היסוד שלה בקטוביץ, בשנת תרע"ב.

בשנת תרע"ג, כאשר פרצה מלחמת הבלקן ומשבר כלכלי חמור ערער את פרנסתם של אלפי משפחות יהודיות; בעת שכל הבנקים לא זו בלבד שחדלו ממתן הלוואות, אלא עוד דרשו בחזרה את כספם — היה „בנק שנבלום" הבנק היחידי שהרחיב את היקף האשראי לבעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, בהצילו אגב־כך את קיומם. אשראי זה גרם לר' יוסל'ה אבדן־כספים בהיקף שהגיע עד כדי שני מיליון כתרים, עקב האינפלציה.

נשיא אגו"י בלבוב

ר' יוסל'ה שנבלום השתתף באופן פעיל בנשיאות של אגו"י בגאליציה, החל משנת תרע"ד. עם שובו ללבוב — לאחר שנמלט מתוכה, עקב מלחמת־העולם הראשונה — המשיך מיד בעסקנותו. את רוב זמנו הקדיש לשכלולו של בית החולים ע"ש לאזרוס שנוסד בלבוב ע"י הקהילה היהודית, וכן שימש כיושב־ראש של בית הזקנים בלבוב.

גם עתה, למרות שמרבית הונו חוסל כתוצאה מהאינפלציה ומהמלחמה, המשיך ר' יוסל'ה במעשיו הטובים ובמתן־בסתר — במדה שעלתה בהרבה

על יכולתו הכספית. בביתו הפרטי הנהיג צנע, אולם במעשי צדקה וחסד עשה למעלה מיכולתו.

על אף היותו בא בשנים, לא רפו ידי ר' יוסל'ה מהעסקנות ושימש בכהונתו כנשיא „אגודת ישראל" ביד רמה. עודני זוכר את דרכי ניהולו בישיבות ואת דרכו בעסקנות בכלל. גם הוא לא גרס את האימפולסיביות של העסקנים הצעירים. דרכו, כדרך עסקני הדור הקודם, לא איפשרה לפעמים לגשר בין הצעירים והזקנים — אולם ר' יוסל'ה ידע גם הליכות־עולם ודרכי נועם. תמיד מצא את הדרך להשפיע עלינו בדרכו הוא.

ר' יוסל'ה לא שח שיחה אחת בישיבה ציבורית או שיחה פרטית, מבלי שיתבל אותה בדברי תורה, בשם אחד הגדולים ובשם רבותיו, או בדברי תורה וחידושים משלו, בעלי הגיון רב. דבריו והצעותיו, אף כי לא תמיד הסכמנו להם, היו מלאים טעם וספוגים הבנה ומחשבה עמוקה.

עם הבחירות הראשונות ל„סיים" הפולני, התמסר במרץ רב לעבודת התעמולה, למרות גילו הקשיש. כאיש בעל השכלה גבוהה, בעל קשרים אישיים ונעים־הליכות, התיידד גם עם שאר מנהיגי המפלגות שכבדוהו מאד. ד"ר ליאון רייך, נשיא ההסתדרות הציונית בגאליציה המזרחית ואחד ממנהיגי הציונות הכללית, הציע לר' יוסל'ה להופיע בצוותא ברשימה משותפת ובמקום בטוח. אך הוא סירב בכלל להיות מועמד כציר לפרלמנט. ר' יוסל'ה התמסר בעיקר לענינים מקומיים וברה מפוליטיקה.

* * *

ר' יוסף שנבלום היה נכדו ונינו של הגאון המפורסם רבי יוסף מפוזנא — קודמו ברבנות של רבי עקיבא אייגר, ואשר הוכתר על־ידו בתור „הגאון שבגאוני הזמן" — חתנו של הגאון רבי יחזקאל לנדא מפראג, ה„נודע ביהודה", גאון הדור. לא נשאר שום ספר מרבי יוסף פוזנר, אשר חותנו הגדול העיד עליו „שכל דבריו לאמיתה של תורה מכוונים" (שו"ת „נודע ביהודה", מהדורה קמא, חלק חו"מ, סי' כ"ה), כי כל כתביו נשרפו בדובנה, אך אביו של ר' יוסל'ה מידענו — ר' שמואל שנבלום — הדפיס שרידים מחידושיו בספר הנושא את השם „זכרון שארית יוסף". אגב: על רבי יוסף פוזנר מסופר בספר „תולדותיהם של צדיקים" להגאון האדר"ת, כי אשתו בת הגנ"ב היתה מחרפת ומגדפת אותו תמיד בפני רבים ולא כיהה בה מעולם כמדת צדקתו, עד שאחרי פטירתו סיפרה לפני כל כי במצוותו עשתה זאת, שכך התנה עמה קודם החופה שתזלזלהו כפי האפשר ומגודל צדקתה עשתה בת גדולים זו כדבריו...

ר' יוסל'ה שנבלום נפטר ביום כ"ז לחודש כסלו, שנת תרפ"ח, כאשר נשא נאום־פתיחה חגיגי לרגלי חנוכת אגף חדש לבית הזקנים בלבוב ובאמצע דבריו יצאה נשמתו בטהרה. יהא זכרו ברוך!

פרק ארבעים־ואחד

ר׳ ישראל־יצחק ברגמן

אברך שעשועים

מתוך לגיונות לגיונות של המוני אגודאים אשר חיו בגאליציה לפני השואה, התבלטה שכבה די ניכרת של עסקנים חרוצים ומוכשרים, תלמידי־חכמים ואנשי מעש, מהם שהשתייכו למשפחות ידועות במדינה, בעלי השפעה רבה על ההמונים בהתנהגותם, במעשי הצדקה והחסד שלהם, בגדלם בתורה ובחסידות, בכושר ההסברה ובהדרכה רוחנית.

בין אלה העסקנים שמסרו את נפשם על מזבח ה׳אגודה׳ בגאליציה, מתנוסס לתפארה שמו של ר׳ איצל׳ה ברגמן ז״ל — בר אוריין ובר אבהן, מאברכי השעשועים של היהדות החרדית בגאליציה המזרחית.

מתולדותיו

ר׳ ישראל־יצחק ברגמן נולד בשנת תרנ״ב בעיר דוקלא, כבן־יחיד לאביו הגדול רבי משה׳לי ברגמן, גביר מפורסם (בעל אחת האחוזות הגדולות בגאליציה) והלמיד־חכם מובהק, חסיד בעל מדרגה ונצר למשפחה מיוחסת בישראל, בן־בנו של החסיד המפורסם ר׳ מרדכי־לייב ברגמן, ממקורביו ונאמני־ביתו של האדמו״ר רבי דוד־משה מטשורטקוב זצ״ל. ר׳ מרדכי־לייב ובנו ר׳ משה׳לי פיזרו הון רב ורכשו מידי נסיך פולני את הכפר פוטאק־זלוטי, מקום מושבו הראשון של הה״ק רבי ישראל מרוז׳ין זצ״ל, בבואו מרוסיה לגאליציה.

מצד אמו היה ר׳ ישראל־יצחק נכד לעסקן מפורסם בשם ר׳ מיכל הרציג ממייסדיו הראשיים של הארגון החרדי הראשון „מחזיקי הדת״ בגאליציה — הרבה שנים לפני שנוסדה „אגודת ישראל״.

בבית זה של תורה וחסידות טשורטקובית, עסקנות ציבורית ומעשי צדקה וחסד, חונך וגדל ר׳ איצל׳ה ברגמן, שהצטיין בכשרונותיו ואחרי שהגיע לגיל בר־מצוה נשלח לעיר יזלוביץ ללמוד בישיבת הגאון המובהק ר׳ מאיר אריק זצ״ל, רב העיר בימים ההם.

בשנתו ה־י״ז יצא לו שם כעילוי מלא וגדוש בש״ס ופוסקים, ונסמך להוראה על־ידי רבו הגר״מ אריק, אשר עבר בינתיים לכהן כרבה של בוצ׳אץ׳.

בפרוס מלחמת־העולם הראשונה התחתן ר' ישראל־יצחק ברגמן עם בתה של העשירה הידועה גב' ליפשה אינגבר ע"ה, אלמנת ר' אבלי אינגבר, שהיה אדם גדול בתורה ובמעשים טובים, מעשירי גאליציה ומגדולי היחס, ואשר בא בקשרי חיתון עם גדולים וצדיקים בדורו, עם חצרות אדמו"רי בלז, שינובה ואפטה, הגאונים מקאליש, דומברובה ועוד.

עם פרוץ המלחמה, עבר ר' איצל'ה ביחד עם בני משפחתו להתגורר בוינה. כבר אז התחיל להתבלט כעסקן — והוא עדיין צעיר לימים —

ר' ישראל־יצחק ברגמן הי"ד

והצטיין בעבודה סוציאלית לטובת הפליטים בוינה באונו ובממונו. בביתו, מקום שתורה וגדולה התאחדו על שולחן אחד, היו נכנסים ויוצאים בכל עת יהודים נצרכים, תלמידי־חכמים ונדכאים, אשר מצאו אצל ר' איצל'ה עזר וסעד, עידוד וחיזוק.

פעיל אגודאי מסור

בוינה התחיל ר' איצל'ה ברגמן בפעילותו האגודאית המסועפת. יום יום היה בא למשרדי מרכז אגו"י ועבד, פעל ונכנס לפני־ולפנים של כל הבעיות הציבוריות שעמדו אז על הפרק. כאחד מבאי ביתו של האדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל וכחסיד נלהב שלו, ספג לתוכו במחיצת הרבי אהבת

ישראל ואהבת ארץ־ישראל. הכרתו האגודאית כמו חוש העסקנות שנתברך בו, התפתחו אצלו מאד והכשירוהו להיות מנהיג מוצלח בעתיד.

אחרי המלחמה חזר לגאליציה. ר' איצל'ה בחר לגור בעיר סטניסלוב, סמוך לאחוזותיו, והתחיל מחדש בעסקנותו הברוכה. הוא ארגן מחדש את הסתדרות אגו"י בעיר. מצבו החומרי הרשה לו לערוך מסע בסביבות העיר ובעוד הרבה ערים בגאליציה המזרחית, לשם ארגון סניפים חדשים וביסוסם. הוא יזם אספות שונות ונאם ברבים, עזר במקומות אלה להקים מוסדות חינוך, לארגן סניפים של צא"י ולטפח חיים חברתיים מתאימים לכל מקום. אדם חביב היה, נוח לבריות, ולכן זכה להשפעה מרובה.

ר' איצל'ה ברגמן, נחשב כאישיות מרכזית במוסדות „אגודת־ישראל", בכל האספות, בישיבות ובועידות — וכן בכנסיות הגדולות — השתתף תמיד כאחד הפעילים ביותר ודעתו זכתה תמיד לעיון ולהכרה. כבעל ישוב הדעת וכבעל נסיון, כתלמיד־חכם וירא־שמים גדול — וכבקי בהוויות העולם — ידע תמיד לבחון ביסודיות כל דעה ושיטה. מטבעו היה אדם שקט, שתקן ועמקן, אך כאשר קיבל את רשות הדיבור והביע דעתו במקום גדולים, ידעו הכל להעריך אותו ואת דעתו, ותמיד היו מתחשבים בהצעותיו שנאמרו בהגיון רב.

נגד הזרם

העיר סטניסלוב, אשר בגאליציה המזרחית, היתה עיר מודרנית ומתקדמת למדי. עיר מלאה משכילים וסופרים, מנהיגי ההסתדרות הציונית, מתבוללים, אקדמאים וכדומה. אף־על־פי־כן, עלה בידי חברינו העסקנים המסורים — ור' איצל'ה ברגמן בראשם — לפרוץ את החומה הבצורה הזאת. אגו"י בסטניסלוב היתה אחת ההסתדרויות הגדולות והחזקות ביותר בגאליציה המזרחית, שמה יצא לתהילה ולתפארת בגין פעולותיה המבורכות בכל השטחים.

יד־ביד עם העסקנים מ„בית נבנצל" [ראה לעיל, פרק ל"ג] פעל ר' איצל'ה לטובת כל המוסדות בעיר שנמנה על יוזמיהם והיה מסור למענם בכל חום לבו: תלמוד־תורה עם מאות תלמידים, הישיבה המפורסמת „אור תורה", בית הספר לבנות „בית יעקב" — מהטובים ביותר בכל רחבי גאליציה — ביה"ס לבנים „יסודי התורה" וכן מוסדות סוציאליים, כגון: בית יתומים, תמחוי לאביונים וכדומה.

החל משנת תרצ"ג כיהן כסגן נשיא הקהילה בסטניסלוב, וכן כחבר העיריה וכנציג יחידי בועד המחוזי הממשלתי („ואיאוודסטווא") לעניני סעד, היכן שפעל במסירות רבה לטובת היהדות החרדית בעירו. כן היה פעיל מאד במרכז אגו"י בפולין ובמועצה העולמית של אגו"י.

ר׳ איצל׳ה ברגמן היה ידידו הנאמן של מהר״ם שפירא מלובלין ועשה רבות למען „ישיבת חכמי לובלין״. היה חבר הועד האדמיניסטרטיבי של יח״ל, תרם סכומים עצומים והתרים גם רבים אחרים ליח״ל ועזר למהר״ם שפירא בעבודתו הקדושה בכל כוחותיו.

פרשה מיוחדת היא אהבתו לארץ־ישראל. הוא היה חובב ציון גדול, תרם לקרנות הארצישראליות בעין יפה והיה מהפעילים ביותר במרכז הא״י של אגו״י בגאליציה המזרחית, עמד בקשר הדוק עם המרכז הא״י בפרנקפורט וארגן במחוז שלו את כל הפעולות לטובת ישוב ארץ־ישראל. במיוחד היה פעיל ביסוד חוות־הכשרה לחלוצי אגו״י אשר התכוננו לעלות ארצה. הוא העמיד את אחוזתו „דאלינא״ לרשות ה„הכשרה״, השקיע מרץ רב וסכום עצום כדי ללמד את הצעירים עבודה חקלאית, התענין בכל פרט ופרט, ניהל אתם שיחות מוסריות והזניח את עסקיו הפרטיים כדי להנעים לחברים הצעירים את זמן שהותם באחוזתו, לחבב את עבודתם ולהכינם לקראת יעודם הגדול. קבוצה שלמה של חברים מ„הכשרה״ זו נמצאים כיום בארץ הודות למרצו, לפעלו ולעזרתו. הוא עמד אתם בקשר מכתבים זמן רב והתענין בגורלם גם אחרי השתרשותם בארץ.

בית ברגמן

בית ברגמן המפואר היה ידוע בגאליציה בנדיבותו, בתורה ובגדולה, כבית יהודי חם, ויותר מזה: כבית נאמן לחסידות טשורטקוב, מדור לדור. האדמו״ר מטשורטקוב זצ״ל, בנסיעתו אחת לשנה מוינה לטשורטקוב, היה מתעכב בדרכו רק בסטניסלוב והתאכסן בבית ר׳ איצל׳ה ברגמן. החוויה היתה עצומה. אלפי חסידים היו מתאספים אז בסטניסלוב לרגלי מאורע זה.

הבית הזה, המעוטר במדות תרומיות, בצדקה וחסד, בתורה ובחסידות — נחרב לעת חורבנה הגדול של יהדות פולין המפוארת. עם כניסת הסובייטים לגאליציה ולסטניסלוב, נפלו כקרבנות ראשונים כל ראשי המפלגות, אשר עונו ביסורים נוראים. הראשון היה נשיאה של „אגודת ישראל״, ר׳ איצל׳ה ברגמן, ואתו המזכיר הנאמן והמסור ר׳ שמואל נבנצל הנמצא בע״ה אתנו בא״י. עקבותיו של ר׳ איצל׳ה נעלמו לחלוטין מאז נלקח ע״י הסובייטים ביום הקדוש והנורא, יום הכפורים, שנת ת״ש. ה׳ ינקום דמו!

* * *

מכל משפחתו שרד בחיים רק בנו ר׳ אברהם־אבא נ״י, החי אתנו כיום בתל־אביב.

פרק ארבעים־ושנים

הרב ד' יעקב ויטלש

בבית הרב

תנועת „חיבת ציון", ואחר־כך התנועה הציונית, שחדרה והכתה שרשים עמוקים בקרב שכבות היהדות הגאליציאית, מצאה את דרכה גם אל תוך האינטליגנציה הדתית ולהרבה מבתי הרבנים שבמדינה. גם לבית המרא־דאתרא בעיירה הקטנה בובריקה, הקרובה ללבוב, מצאה מסילות — תחילה בהסתר, ומאוחר יותר אפילו בפומבי.

הרב ר' יעקב ויטלש, יליד בובריקה, היה בנו של רב העיירה, ונכדו של הגאון המובהק ר' חיים־שמחה ויטלש, עמיתו ורעו של הגאון בעל „פרי מגדים" ואף הוא רב ואב"ד בבובריקה. בילדותו קיבל ר' יעקב ויטלש חינוך תורני מהוריו ומזקנו הג"ר חיים־שמחה והתפתח בכשרונותיו ובידיעותיו התורניות כאחד העילויים, מתוך שקט ושלוה. בגיל צעיר למדי התחתן עם בתו של אחד מעשירי גאליציה והיה לבעל חווה גדולה, הימנה התפרנס בכבוד, וכה נתאפשר לו לשבת ולשקוד על דלתות התורה מתוך הרחבה. מלבד לימודיו היה ר' יעקב גם קורא הרבה ומתעניין בהוויות העולם. מבית הוריו ספג לתוכו את החיבה לציון וגם הוא היה סקרן להגות בתיאוריות של התנועה הציונית, כטבע הדברים האלו.

בתנועת ה„מזרחי"

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, בשנת תרע"ד (1914), עבר ר' יעקב ללבוב והתיישב בה. כאן התקרב לעבודת הציבור ולבעיותיו. כקרוב לתנועת ה„מזרחי" מצא ענין ביסוד תנועה זו בראשית התהוותה בלבוב ובכל גאליציה. באסיפת היסוד של הסתדרות ה„מזרחי" בלבוב נבחר כסגן יו"ר התנועה והצטיין בעבודתו הציבורית. עם התפתחות ה„מזרחי" בשנים הבאות עלה ר' יעקב בחשיבותו, עד שתפס עמדה מרכזית בשמשו כנשיא הסתדרות ה„מזרחי" בכל גאליציה המזרחית.

עם ההכרזה ההיסטורית של „הצהרת בלפור" (בשנת 1917), כאשר גוברה התלהבות גדולה לענין הארצישראלי בקרב היהדות העולמית — ויהודי גאליציה בתוכם — פעל ר' יעקב ויטלש רבות לטובת ה„מזרחי". באחד הימים ההם כינסו כל הארגונים היהודיים במאוחד עצרת־עם רבתי

לכבוד המאורע בחצר הענקית של בית מרקוס, ברחוב קז'מירז'ובסקה 35. רבבות מיהודי לבוב הופיעו בעצרת המונית זו, בה נאמו אישים ידועי־שם מקרב מנהיגי ההסתדרות הציונית בגאליציה. אחד הנואמים הראשיים בעצרת זו היה ר' יעקב ויטלש שדיבר בשם ה„מזרחי" והתחיל את נאומו בברכת „שהחינו" בשם ומלכות. במשך שעה ארוכה נאם אז ר' יעקב בפני קהל הרבבות, מתוך התרגשות רבה, ודבריו עשו רושם עז.

ר' יעקב ויטלש היה סמל היושר, תלמיד־חכם גדול ואיש משכיל בכל דרכיו. נימוסיו אציליים והילוכו הדר. בעל צורה נאה, זקן ארוך משתלשל ויורד לו על פי מדותיו, לבושו לבוש רבני, לראשו כובע שחור בעל שוליים רחבים ומעיל־פרוה רבני עוטף את גופו. צועד היה באיטיות, צעד אחרי צעד — מתוך טבעיות בלתי מעושה — בנוסח של מנהיגי הציבור בדור הקודם בגאליציה, אשר המנטליות הוינאית השלווה חינכה אותם.

כירא־שמים מובהק, היה ר' יעקב ויטלש עקבי בדעותיו ולא גרס תמיד את דרכי ה„מזרחי" בכמה וכמה שטחים. הוא לחם את מלחמתו האידיאולוגית והמעשית בתוך התנועה, כשהוא תר אחרי אפשרות מעשית לשנות את פני הדברים, במיוחד במה שנוגע לפעילות התנועה הציונית ומוסדותיה בישוב הארצישראלי. גם בתחומי הפעולות של ה„מזרחי" בגאליציה פרצו לא אחת סכסוכים רציניים בינו לבין הנהגת התנועה, שהיו בעיקר סכסוכים פנימיים ועל רקע אידיאולוגי. בעיקר היה מתנגש בהשקפותיו עם ד"ר ברנרד הויזנר וחבריו.

מנהיג ה„מזרחי" עובר ל„אגודת ישראל"

לבסוף החליט בשנת תר"ץ (1930) לצאת לחלוטין מתוך תנועת ה„מזרחי" ועבר ל„אגודת ישראל". בנמקו במכתב מפורט אל הסתדרות ה„מזרחי" את המניעים לפרישתו מן התנועה, עמד ר' יעקב ויטלש בעיקר על התרשלות ה„מזרחי" הארצישראלי בשאלת הדת בתוך התנועה הציונית. לשם הוכחה הדגים את האשמתו במאורע אחד שהתרחש באותם ימים בכמה קיבוצים בקשר עם גידולי השפנים, ואשר היה בניגוד לתקנות „קרן קיימת לישראל" שעל אדמתה התנחלו הקיבוצים. לדעתו, הרי ה„מזרחי" כשותף ל„קרן־קיימת" וכאחראי למעשיה לא עשה את המוטל עליו בענינים אלה, כשם שלא פעל כדרוש בשאלת השבת וכדומה. חברי ה„מזרחי" בלבוב ראו אמנם בטענותיו ובפרישתו שאלה אישית גרידא מצדו, אך עובדה היא, כי למעשה יצא אז הרב ויטלש את התנועה הזאת לחלוטין ועבר ל„אגודת ישראל".

ר' יעקב ויטלש נעשה אז מיד לאחד מעסקניה המובהקים של „אגודת ישראל" בלבוב והתבלט בין פעיליה הראשיים. הוא התנדב ונכנס לעבודה האגודאית בלב ונפש. חיש מהר הגיע גם ב„אגודת ישראל" למנהיגות ובשנים האחרונות שקדמו לשואה שימש כנשיא „אגודת ישראל" בגאליציה המזרחית.

תחילת פעילותו ההבטאה בעבודה מסורה לטובת מפעלי החינוך של „אגודת ישראל" בעיר, בתי הספר „יסודי התורה" ו„בית יעקב". הוא ייצג את האינטרסים של ה„אגודה' במוסדות שונים בעיר, תרם ממרצו להצלחתה בבחירות לקהילה וכן ל„סיים" הפולני, וכן בשאר השטחים הפוליטיים והרוחניים. בבחירות האחרונות לקהילת לבוב נבחר כסגן יו"ר מועצת הקהילה.

ר' יעקב ויטלש שימש אמנם לאגו"י כאישיות ריפרזנטיבית רבת־רושם, אולם חסר היה לו הכח המבצע והארגוני. במהותו הוא השתייך לדור הישן ולא גרס את האימפולסיביות, המעוף ומבצעי הבזק. לפיכך אירע שגם ב„אגודת ישראל" התנגש לא־פעם עם העסקנים הצעירים, אשר דרשו דרכים אחרות וצעדי־פעולה מזורזים יותר, מותאמים לקצב המסחרר של ההתרחשויות בימים ההם, כאשר כבר חשו היהודים את האש שבוערת מתחת לרגליהם. כאן „התקוממו" לעומתו החברים מ„פועלי אגודת ישראל" בלבוב וגם „צעירי אגודת ישראל", שדרשו את שינוי קו־הפעולה. אלא שבמקרה דנן, הרי אישיותו הריפרזנטיבית ודעתו התקיפה של ר' יעקב, התגברה תמיד על הקשיים וסיכלה כל אפשרות של קרע ופירוד בין הדבקים בגין חילוקי דעות שהיו במישור האדמיניסטרטיבי גרידא.

גדולה היתה חיבתו לציון. לא־פעם חיפש דרכים כיצד למכור את אחוזתו ולהתיישב בארץ־ישראל. אולם חוקי ה„אגרירה" הפולניים חסמו בפניו את הדרך למכירת האחוזה. חלק גדול מהחווה חולק — בתוקף החוק הפולני — לגויים פולניים, וגם את השאר לא איפשרו לו למכור — וכה נשאר ר' יעקב ויטלש בלבוב ולא זכה להגשים את משאת נפשו.

* * *

אחד הטיפוסים הנהדרים ביותר ביהדות לבוב המעטירה. יחד אתה עלה הכורת גם עליו. ה"ד.

פרק ארבעים־ושלושה

הרב ר' ישראל־יוסף לאו - רבה של קולונוי

הבית והעליה

בסביבה יהודית טיפוסית, ברובע היהודים של לבוב, ברחוב סטארה־זאקונה 5, ניצב לו בית גדול בסגנון מודרני, בית־חומה מפורסם בעיר, בו התמקם גם הסניף המקומי של „צעירי אגודת ישראל" והמוסד התורני שלו — ביתו הפרטי של ר' הירש־לייב לויא, מבתי־אב המפורסמים בלבוב המעטירה, נצר למשפחות גדולי־יחס ועתירי־נכסין, חסידים ואנשי מעשה, אשר ביתם בית־ועד־לחכמים ואכסניה לאודחים חשובים, אנשי השם.

ר' הירש־לייב היה מצאצאיהם של ראשוני העיר משנים קדמוניות, מתושבי „העיר" לבוב (לבוב התחלקה לשני חלקים: „העיר", הגיטו בעבר, ו„חוץ לעיר" שהיוה אח"כ את עיקר העיר לבוב) וממוצא ממשפחת „מתנגדים" חריפים, יוצאי־חלציו של בעל „טורי זהב", הגאון רבי דוד הלוי סג"ל, ושל הגאון ר' מאניס הלוי איש־הורוביץ, ר"מ בלבוב, אחיו של הגאון הידוע ר' איציקל המבורגר, שבסוף ימיו שימש כרב ואב"ד בשלוש הקהילות הנודעות אה"ו (א'לטונה, ה'מבורג ו'נזבק) באשכנז.

אשתו הצדקנית, מרת הינדה לאה, היתה בתו של הגאון רבי שמואל־יצחק שור, אבד"ק מונסטרישץ', מחבר ספר שו"ת „מנחת שי" על ארבעת חלקי הש"ע, מצאצאי הרבי ר' השיל, הב"ח, ה„תבואות שור", הט"ז והגאון רבי צבי אבד"ק הלברשטט — שלשלת של רבנים גאונים וקדושי עליון שנמשכה דורות רבים. אחותה היתה מרת מרגלא שפירא, אמו של הגאון רבי מאיר שפירא, גאב"ד לובלין ומייסד ישיבת־חכמי־לובלין.

ימי נעורים

בבית זה נולד בשנת תרמ"ח הרח"ג ר' ישראל־יוסף לאו. היתה זו משפחה מבורכת בבנים ובנות — והוא הבכור שבבנים. בית של תורה וגדולה במקום אחד, של עושר וכבוד, תורה ויראת שמים. באוירה זו גדל יוסל'ה, יפה התואר עד להפליא — „בן פורת יוסף, בן פורת עלי־עין". הוא מתפתח יפה בכל המובנים ומתחנך בפיקוחה המיוחד של אמו

המפורסמת, הצדקנית, שהפכה את ביתה לבית של תורה וחסידות — בניגוד לדעת האב, שהיה מהתחילה מתנגד חריף, אך לבסוף נסחף גם הוא בזרם החסידי שהציף את ביתו.

העלם יוסל'ה הצטיין כבר בנעוריו בשכל חריף ובתפיסה מהירה. הוא מילא כרסו בש"ס ובפוסקים ולמד בלבוב בבית המדרש הגדול „מחוץ לעיר" בחבורת צורבים מופלגים. בהיותו גם תלמיד של סבו הגדול, הרב ממונסטרישץ', הוכנס על־ידו גם להיכל החסידות והיה נוסע מדי פעם בפעם אל האדמו"ר הקדוש מטשורטקוב, אשר הרב ממונסטרישץ' היה מבאמני ביתו. האדמו"ר השתעשע מאד בילד פלא זה.

בגיל צעיר מאד הוסמך רבי יוסל'ה להוראה על־ידי גדולי התורה הנודעים, עמודי התורה וההוראה: הג"ר יצחק שמלקיס, אבד"ק לבוב ומחבר שו"ת „בית יצחק"; הג"ר בנימין וייס, אבד"ק טשרנוביץ ומחבר שו"ת „אבן יקרה"; הג"ר שלום־מרדכי הכהן שבדרון, אבד"ק ברז'אן ומחבר „שו"ת מהרש"ם", „משפט שלום", „דעת תורה" ועוד.

ביתו של ר' הירש־לייב לויא הצטיין גם בסממנים מודרניים. כל ילדיו וילדותיו קיבלו במסגרת הבית גם חינוך כללי ע"י מורים מומחים פרטיים, וכך הספיק רבי יוסף לויא להשתלם גם בלימודים כלליים ולקבל תעודת בגרות בהצטיינות.

נשואיו

בעודו רך בשנים עטו שדכנים רבים על ביתו של ר' הירש־לייב לויא ודיברו בו נכבדות. המאושר שזכה בשידוך זה היה אחד מנכבדי קהילת קולומיי, ר' יעקב בידוף, יהודי עתיר נכסים ומוקיר ורחים רבנן, מראשי חסידי ויז'ניץ ומפרנסי הקהילה המפוארת בקולומיי. בתו היחידה מרת נטקה נישאה לרבי יוסל'ה, שעבר לקולומיי, לאחר שהותנו הבטיח לו „קעסט" לאורך ימים, כנהוג באותה תקופה. ר' יוסל'ה לא רצה להיות סמוך תמיד על שולחן חותנו והתחיל לעסוק גם במסחר ובתעשיה. הציעו לו משרות של רבנות, אך הוא מיאן להשתמש בכתרה של תורה — אף כי לא פסק פומיה מגירסא בתורה ובחסידות, והיה עולה ומתעלה במדרגה מיום ליום.

לאט־לאט נכנס גם בעובי הקורה של צרכי העיר, עד שהתפתח כעסקן חרוץ ומארגן מפואר. היו אלה ימי בראשית של התארגנות היהדות החרדית ב„אגודת ישראל" ורבי יוסל'ה לאו, הצעיר לימים, מטה שכם לקריאת גדולי העיר ועסקניה, עוזר ביסוד סניף אגו"י בקולומיי ומארגן את הצעירים החרדים בעיר לתורה ולתעודה.

רבי ישראל־יוסף לאו הי״ד, אב״ד קולומיי

מלחמת העולם הראשונה

תשעה באב תרע"ד. מלחמת־העולם הראשונה החלה. רבי יוסף לאו נוטש את עירו ובא ללבוב. בבריחה הגדולה מפני הקוזאקים הרוסיים בורח גם הוא עם רוב בני משפחתו, כשפניהם מועדות לעיר הבירה האוסטרית וינה, שם הוא סובל ביחד עם שאר הפליטים, אף כי מבחינה חומרית מצבו טוב יותר משל אחרים. הוא מתחיל גם כאן בעסקנות ועוזר הרבה לזולת, משתלם בתורה ובמדעים ונעשה בן־בית אצל גדולי התורה שנמלטו אז ממקומותיהם ומצאו מקלט בוינה. במיוחד הוא מסתופף בצלו של האדמו"ר רבי ישראל מטשורטקוב.

עם האפשרות הראשונה, כאשר צבאות אוסטריה כבשו מחדש את גאליציה, מתחילה משפחת לאו־בידוף לחזור הביתה. אולם החורבן הגדול, חורבן גאליציה, השתקף גם בבית בידוף אשר בקולומיי. נחרב הבית, נהרסה טחנת הקמח הגדולה ביותר שהיתה בסביבה וכל הרכוש היה לשוד ולביזה. רבי יוסל'ה לאו נוסע לעיר נוי־צנז' ומתחיל שוב לעסוק במסחר, עד יעבור זעם.

עסקנות ציבורית

בשנת תרע"ח הוא חוזר לקולומיי — והימים ימי מלחמה בין פולין ואוקראינה, ימי תוהו ובוהו. לאט־לאט מתחילים לשקם את ההריסות. רבי יוסל'ה מתחיל לעסוק במשא־ומתן בשותפות עם חותנו ר' יעקב בידוף. גם הקהילה ומוסדותיה קמים לתחיה. המלחמה הביאה אתה שינויים רבים בחיי הציבור ובאורח־חייו. הדור הצעיר אינו יותר מה שהיה. גם בעלי־בתים שבעיר שינו בהרבה את צביון חייהם. ארגונים מארגונים שונים התחילו להתרקם. חיים חדשים התעוררו במדינה ובתוככי מערבולת רוחנית זו התחילה גם היהדות החרדית להציל את הניתן להציל.

מדינת פולין קמה לתחיה. חיי היהודים תוססים. התחדשות זו הטביעה את חותמה גם על העיר קולומיי, אשר היתה אחת הקהילות הגדולות וההחשובות בגאליציה. על כסא הרבנות שלה ישבו גדולי תורה ויראה נודעים לשם. קולומיי היתה גם ערש החסידות, מקום מושבם של הבעל־שם־טוב זי"ע וכמה מתלמידיו הקדושים, כמו: רבי קופל חסיד, אביו של הה"ק ר' מנחם־מנדל מייסד שושלת קוסוב־ויז'ניץ, וכן רבי לייב פיסטינר. גם הגאון הנודע רבי הלל ליכטנשטיין (קולומייר) [חותנו של הג"ר עקיבא־יוסף שלזינגר, מיקירי וגדולי ירושלים וממייסדי פתח־תקוה] חי ופעל בתוכה. עיר מלאה חכמים גדולי תורה ויראה. גם עשירי העיר וסוחריה היו מפורסמים כאנשי־מעלה מופלגים בתורה וביראה, בתוכם: האחים

תאומים, וכדומה. רבי יוסל'ה לאו הפך להיות אחד מבחירי העסקנים הדגולים בעיר ומחוצה לה.

כמחונן בכשרון ריטורי מצוין היה רבי יוסל'ה לאו עד מהרה לאחד הנואמים המזהירים, לפה מפיק מרגליות. בזיו־איקונין שלו, קומתו התמירה וקלסתר־פניו היפה, שכולם אומרים כבוד, וכן בתוכן נאומיו ובכושרו המיוחד לנהל פולמוס עם יריבים רעיוניים — הגדיל לעשות חיל למען „אגודת ישראל". במיוחד התמסר בשנים הראשונות לארגון צא"י בעירו ובמחוזו. כך היה לאחד הנואמים המפורסמים בפולין הקטנה.

רבי יוסל'ה לאו התמסר מאד למוסדות החינוך בעירו ובכל הסביבה. חיש מהר נעמד בראש „אגודת ישראל" בקולומיי וכן שימש כסגן יו"ר הקהילה בעירו והיה ראש וראשון ברוב מוסדות העיר. בימי בחירות ל„סיים" הפולני ולמוסדות דומים, היה ר' יוסל'ה לאו ה„טריבון" של אגודת־ישראל בגאליציה. הוא ביקר כמעט בכל הערים הגדולות ונשא נאומים נלהבים, אשר עשו רושם כביר והגבירו חיל לתורה ולתעודה. גם במוסדות העיר הכלליים, כגון מועצת העיר („מאגיסטראט") ייצג את הקהילה העברית והנחיל כבוד רב לאוכלוסיה היהודית בקולומיי, כשהוא מצטיין בפעולותיו הברוכות כמו בנאומיו היפים אשר השמיע בשפה הפולנית, בה שלט יפה יפה. מוסדות הממשלה נהגו בו כבוד רב, בהעריכם את אישיותו וידיעותיו המרובות.

רבי יוסל'ה היה אחת הדמויות המרכזיות גם במוסדות הראשיים של „אגודת ישראל" בגאליציה. הוא השתתף כציר בכנסיות הגדולות, בועידות הארציות, ושימש במשך שנים רבות באחד מראשי המנהיגים. יד־ביד עם ד"ר בנציון פסלר פעל בקולומיי לטובת בנין ארץ־ישראל וישובה, יחד אתו הקים את המרכז לעניני אר"י בגאליציה המזרחית, השקיע עמל רב ביסוד בתי החינוך „יסודי התורה" ו„בית יעקב" בהרבה ערים ועיירות שבגאליציה ופעל לטובת התפתחותם גדולות ונצורות.

תקופת הרבנות

והנה באו ימים חדשים לעיר קולומיי. תושביה היהודיים חיפשו להם רב ומנהיג־עדה לכל השכבות. בעיר זו ישבו לפנים על כסא הרבנות גדולי ישראל. מיום שנטש אותה רבה הג"ר גדליהו שמלקיס, עם עלותו לישב על כס הרבנות בעיר המעטירה פשמישל, כממלא מקום דחדו הגדול הג"ר יצחק שמלקיס, שעבר ללבוב — מני אז לא קיבלה קולומיי רב אחר במקומו. שלטון העיר והקהילה היה אמנם בידי ה„אגודה" והמתבוללים, אולם בקרב האוכלוסיה היהודית הגדולה בעיר נמצאו עוד המוני חסידים

ואנשי מעשה, חסידי ויז'ניץ, טשורטקוב והוסיאטין, סדיגורה ובויאן, צנז ובלז, וכן היו מאורגנים בה מפלגות הציונים, ה„מזרחי" וכו'. הכל דרשו מהקהילה לבחור ברב ומנהיג לעדה, וכמנהג גוברין יהודאין — התחילה לפרוץ מחלוקת בעיר. חוגי ה„אגודה" הציעו כמועמד משלהם את הג"ר שמואל־דוד לאסקי, מסמפולנה, אישיות רב־גוונית, אך ארגוני הציונים וה„מזרחי" לחמו נגדו בכל הדרכים ולא נתנו בשום פנים לבחור אותו כרב.

הואיל ולא ראו מוצא מהסבך הזה, באו חוגי הציונים וה„מזרחי" אל מנהיגי „אגודת ישראל" בעיר בהצעה „מוזרה", והיא: למה לנו לחפש רב מבחוץ, הלא יש לנו מועמד מוכשר, חביב עירנו, היושב אתנו זה כשלושים שנה בכבוד ובתפארת, והוא מוכשר מכל הבחינות לכהן כרב בעירנו! נבחר בו כרב ואב"ד בקולומיי, אם יבטיח לנו כי הוא לא יתערב מכאן ואילך בעניינים מפלגתיים ויתמסר אך לעניני הרבנות לטובת כל תושבי העיר כבלתי־מפלגתי! באין־עצה הסכימו כולם לבחירה זו. מיד באו והציעו את הדבר לרבי יוסף לאו, אשר הופתע למדי מן הבחירה הזאת, הואיל וכל המו"מ בענין זה התנהל בסודיות מבלי שידע על כך מקודם.

כדי לחסל את המחלוקת בעיר — ובגין סיבות פרטיות — הסכים רבי יוסף לקבל עליו את עול הרבנות בקולומיי והוכתר ברוב פאר והדר כמרא־דאתרא. היה בזה משום מאורע נדיר מאד בתולדות הקהילות הרבנות בגאליציה, אשר הביאו תמיד רב ממרחקים ולא בחרו כרב־דמתא באיש מקומי היושב בתוככי הקהילה זה שנים הרבה כבעל־בית ועסקן, אפילו בהיותו האישיות החשובה ביותר.

ואמנם, בשנות כהונתו כרב העיר, הוכיח רבי יוסף לאו כי הוא ראוי לאיצטלה זו מכל הבחינות. הוא אשר השיב לרבנות קולומיי את זהרה ותפארתה, הזרים חיים רוחניים ותורניים חדשים בקהילה, הקים בתוכה ישיבה ומוסדות חינוך לתפארת, הרבה בבוד התורה וכבוד שמים, תיקן תקנות לחיזוק הדת והאמונה והרביץ תורה ויראת־שמים לרבים בצורות שונות, ביחידות ובציבור. כל חוגי העיר ושכבות האוכלוסיה היהודית אהבו אותו והעריצוהו כרועה נאמן לקהילתו, בחכם ופיקח, כמעורב בין הבריות.

שלטונות המדינה נהגו בו כבוד רב ונהנו מעצתו. כן שימש באחד מחברי ועדת ה„בוחנים" לרבני גאליציה מטעם הממשלה. בהדרת־כבוד מרשימה היה מייצג את הקהילה בפני השלטונות, בכל הזדמנות של הופעות רשמיות, בנאומיו בשפה הרשמית שהיו ספוגים דברי הגות

ומחשבה מעמיקה. לדרשותיו כמרא־דאתרא בבית הכנסת הגדול — ב„שבת הגדול" ו„שבת שובה" — היו באים אלפי מאזינים. בהופעות הללו כמו בכל דרשותיו ונאומיו, הלהיב בלהטו את ההמונים לתורה ויראת־שמים ורבים השיב מעוון והתבוללות, החזירם לחיק היהדות הנאמנה.

יש לציין, כי בהנהגת הרבנות סייע על־ידו במדה רבה יד־ימינו המצויין, לוקח בתו, הרב הגדול בתורה ובחכמה ר' צבי־אליעזר וויס, בנו של הרב ממלניץ.

בשנות השואה

חנה באו שנות השואה, בפרוץ מלחמת־העולם השניה. הרב לאו עמד בגבורה על משמרתו בימי שלטון הסובייטים והנאצים ימ„ש, ניהל את עדתו בימים טרופים אלה בדעת ובתבונה רבה, ללא ליאות, על אף התמודות והסכנות. רבים מתושבי קולומיי והסביבה ברחו אז מן העיר ועברו את הגבולות להונגריה, צ'כוסלובקיה ורומניה. גם לו היתה האפשרות לעזוב את העיר, אולם הוא לא עשה זאת, באמרו שמחובתו להישאר ולעמוד על משמרתו בראש העדה בימי צרה וזעם. גם באותם ימי האימים היה לבו מלא בטחון ואמונה.

על חייו ופעלו בימי שלטון הנאצים בקולומיי, מספר אליעזר אוגר בספרו „זכור" (תל־אביב תש„ח, עמוד 74) כדלהלן:

„אחת הגזירות האיומות ביותר בחדשים הראשונים של שלטון הנאצים בקולומיי היתה הגזירה שעל היהודים לעקור את המצבות של בית העלמין ולרצף בהן את הכבישים. על־ידי הגזירה הזאת נהרסו מאות בתי עלמין, חדשים וישנים, בפולין. חרות בזכרוני אותו היום המר, אחד מעשרת ימי התשובה של שנת תש„ב. אנשי הגיסטאפו הופיעו בלשכת ראש מועצת היהודים בקולומיי ודרשו שלמחרת על ראש המועצה לשלוח כמה מאות פועלים, בכדי לעקור את המצבות של בית העלמין היהודי. יו„ר המועצה הודיע על הצו הזה מיד למרא־דאתרא הרב ר„י לאו. בו ביום נתכנסו בבית הרב־דמתא כל חברי המועצה, בכדי לטכס עצה אם להיענות לגזירה של הגיסטאפו. רוב חברי המועצה התנגדו לקבלת צו הגיסטאפו באמרם שעליהם למסור נפשם בכדי שלא יחולל כבוד ההורים והקרובים הקבורים בבית העלמין ע„י עקירת מצבותיהם בכדי לרצף בהן את הכבישים. אבל המרא־דאתרא הרב ר„י לאו הי„ד ענה להם כי אמנם זהו חילול גדול של כבוד הנפטרים, אבל העבירה הזאת אינה מן העבירות שעליהן יהרג ואל יעבור. הנאספים הסכימו בצער רב לדברי רבם. יום

המחרת, יום עקירת המצבות, הוכרז בעיר כתענית צבור ואלפי יהודים התכנסו בבית־העלמין.

„לפני שהתחילו בעקירת המצבות ניגש המרא־דאתרא לאחד הקברים הישנים ואלה הם דבריו בערך: „קברים קדושים, נפטרים קדושים, עצמות קדושות! אנא, סלחו לנו על העון האיום, על שאנו מחללים את כבודכם. נגזרה עלינו גזירה לחלל את קדושת קבריכם. אנו מוכרחים לקיים את הגזירה בכדי שבניכם ונכדיכם יישארו בחיים. אנא, נפטרים קדושים, סלחו לנו, הרבו תפילה ותחנונים לפני כסא הכבוד והתפללו לשומר ישראל בעד עם ישראל שכל־כך הרבה צרות ותלאות, גזירות והשמדות ניתכו עליו!..."

„הרב מרא־דאתרא הי"ד הרים את ידיו הרועדות ובקול חנוק מדמעות הכריז: „סהדנו במרומים, אנוסים היינו!" ולא יכול היה לסיים את דבריו ופרץ בבכי וקהל אלפים געה אתו בבכי. אח"כ ניגש הרב בבכי תמרורים ובידים רועדות עקר את המצבה הראשונה, ואחריו עקרו מצבות ראשי הקהילה ואחריהם הרבה מן הקהל..."

אל העקידה

בסוף שנת תש"ב נשלח רבי ישראל־יוסף לאו, רבה האחרון של קולומיי, ביחד עם עוד קבוצת יהודים למחנה ההשמדה בבלזיץ. מספרים, כי בדרך לרכבת בה נשלח למחנה ההשמדה נזדמן הרי"י לאו עם אחד ממנהיגי „פועלי ציון" השמאליים שבקולומיי. „אתם רואים — אמר לו הרב — „בכל השנים היו דרכינו רחוקות ונפרדות זו מזו, אבל עכשיו כולנו הולכים באותה דרך, כולנו יהודים והולכים למלא את רצון אבינו שבשמים!"

מכל בניו ובנותיו לא נותרו בחיים רק בנו ר' שמואל־יצחק לאו נ"י (כיום בתל־אביב), וכן אחותו הרבנית בלה פוגלמן, אשת הרה"ג ר' מרדכי פוגלמן, רב ואב"ד בקרית־מוצקין (לשעבר רבה של קטוביץ).

פרק ארבעים־ואחד

הרב ר' משה־חיים לאו - רבה של פיוטרקוב

המנהיג הצעיר

רבי משה־חיים לאו, אח לרבי ישראל־יוסף מקולומיי, נולד בלבוב ביום ט"ו לחודש אייר שנת תרנ"ג. גם הוא, כאחיו, קיבל את חינוכו הראשון ב„חדר" אצל מלמד מובחר ביותר ואחר־כך המשיך ללמוד בבית־המדרש עם בחורי־חמד אחרים בגילו.

משה־חיים היה בחור יפה־תואר, ידע את יחוסו וכבר בצעירותו היתה לו נטיה למנהיגות. הוא ניסה את כוחו עוד בהיותו צעיר לימים, התחיל „לנהל" אותנו — בחורי בית־המדרש — ודרש „ברבים". אחרי שכל הבחורים היו עוזבים את בית־המדרש כדי לסעוד ארוחת צהרים, למשל, היה משה־חיים שב לבית־המדרש, אוסף את כל ה„סטנדרים", עולה על *הבימה ומתחיל לנאום בקול חוצב להבות*... וכך למד משהו גם מתורת זו... כמו־כן התחיל להתמסר לעסקנות ציבורית בקרב הנוער החרדי ולעסוק בפעולות שונות למען חיזוק הדת. בזכות נטייתו לנאומים, הצליח לרכז סביבו ציבור של בני־תשחורת נלהבים ולפעול הרבה בשטחים שונים.

הרב מלובלין היה נוהג לספר עליו עובדה אופיינית זו:

בפרוס חג נוצרי אחד עמדו כמה סוחרי דגים יהודיים בלבוב ופתחו חנויותיהם בשבת. פירצה זו בשמירת קדושתו של יום המנוחה עוררה התמרמרות בכל העיר. הידיעה עשתה לה כנפיים עוד בבוקרו של אותו יום שבת והיתה לשיחה בפי כל בבתי המדרשות ובבתי־כנסת, שעיכבו בהם את הקריאה ואלפי יהודים יצאו מתוכם ופניהם מועדות אל שוק הדגים, כדי למחות על *מעשה חילול שבת בפרהסיה* זה וכדי להכריח את מוכרי הדגים לסגור חנויותיהם.

כשנודע לבעלי חנויות הדגים על העתיד להתרחש, הזעיקו את המשטרה הפולנית. כשנתקרב המון החרדים המפגינים לשוק־הדגים, ראו והנה פלוגות משטרה נמצאות במקום והן חמושות רובים ואלות. המפגינים התחילו מתפזרים, בחששם מפני התנגשות עם השוטרים המזויינים. פתאום קפץ משה־חיים לאו הצעיר על גדר אחת וקרא בקול:

„יהודים, התרשו כי ירמסו את יום המנוחה הקדוש ברגל גאווה? הנבהלתם מפני שוטרים אחדים? אל פחד, יהודים! שבת קודש קוראת לנו! הבה נקדש שם שמים ברבים!"

הדברים החוצבים להבות אש של הנער הרך הזה עשו רושם עצום על הקהל שהסתער על שוק הדגים, התגבר על השוטרים, שהכו את המפגינים, אך לא עצרו כח לגרשם. ולפני שהספיקה המשטרה להביא תגבורת לא נשאר בשוק הדגים אפילו דג אחד הראוי למכירה. ההפגנה השיגה את מטרתה בזכות עמדתו הנועזה של רבי משה־חיים לאו...

בית הוריו היה בית חם ועד. אביו, המתנגד החריף, לא התגבר על מנהגי החסידות שהונהגו בביתו הודות לזוגתו מרת הינדא, אשר ידה בהנהגת הבית היתה על העליונה והיא שהפכה את ביתם לבית חסידי מובהק, אינטליגנטי. כיון שהתבגר, עבר משה־חיים ללמוד בישיבה של דודו הגאון מברז'אן וכן למד מפי גדולי הדור: הגאון רבי מאיר אריק מבוצ'אץ', הגאון רבי שמואל אנגל מרדומישל ועוד.

ב„חצר" ויז'ניץ

הגיעו ימי מלחמת־העולם הראשונה, רוב בני המשפחה ברחו לוינה ומשה־חיים בתוכם. כאן, בוינה, השתלם גם בהשכלה כללית ואקדמאית, נמנה על תלמידי הוגה הדעות ד"ר נתן בירנבוים והתפתח כסופר ומורה, כנואם, עסקן ורב בישראל.

מפעם לפעם נוסע רבי משה־חיים לבקר אצל אחיו הגדול רבי ישראל־יוסף, אשר בהשפעת הותנו הפך להיות חסיד ויז'ניצאי. אחיו מפציר בו לנסוע אתו לפעמים אל הרבי מויז'ניץ ולהכיר את חסידות זו. רבי משה־חיים מסכים לכך. הוא בא לויז'ניץ וסופג אל תוכו מרוח אסכולה חסידית זו מלוא חפניו, מתחמם באהבת־ישראל ומתרשם עמוקות מן החיים החסידיים אצל האדמו"ר מויז'ניץ ועדתו. הרבי מויז'ניץ, אשר הכירו היטב, בוחר ברבי משה־חיים כחתן לבתו. רבי משה־חיים נהפך עתה לחסיד מובהק. דרכי חייו בעתיד ברורות לו מעתה ללא צל של ספק, כרב ומנהיג בישראל.

על כסא הרבנות

לא חלפו ימים רבים ורבי משה־חיים לאו נקרא לעלות על כסא הרבנות בעיר שאץ (רומניה). מני אז היה פועל במרץ, כרב העיר, בכל שטחי החיים. אולם הרב משאץ אינו מסוגל לפעול רק בשטח המצומצם. בעל מעוף הוא ובעל מרץ. מעתה יפעל כעסקן נמרץ באגו"י הארצית והעולמית. הוא מתחיל לפרסם מאמריו בכתבי־עת שונים של היהדות

החרדית בכל הארצות, בשפות: עברית, יידיש וגרמנית. כנואם־בחסד הוא מגביר חיל ומארגן ביחד עם חבריו את „אגודת ישראל" ברומניה. אח"כ יוצא הוא למסע בפולין. נאומיו מלהיבים את הקהל החרדי. הוא מצליח בנסיעותיו ובנאומיו הצלחה יוצאת מן הכלל.

רבי משה־חיים לאו, הי"ד

לא עברה תקופה ממושכת ורבי משה־חיים לאו עבר לכהן ברבנות העיר פרשוב (צ'כוסלובקיה), שם נתקבל ברוב פאר והדר. בפרשוב הקים

ישיבה גדולה וניהל אותה לתפארת. הרבה צעירים מפולין ומגאליציה נהרו לפרשוב. ישיבתו נתפרסמה ברחבי המדינה. מוניטין משובחים יצאו לשיטתו המיוחדת בדרך הלימוד ובשיטת החינוך. תלמידים לתפארת יצאו מישיבתו.

מאוחר יותר נקרא למלא את מקום בן־דודו מהר"מ שפירא מלובלין — בפיוטרקוב. גם בפיוטרקוב הקים ישיבה רבתי והעמיד תלמידים הרבה.

ב„אגודת ישראל"

במשך כל השנים שכיהן ברבנות במקומות שונים, היה הרב לאו פעיל מאד בכל שטחי הפעולות של „אגודת ישראל" העולמית והפולנית. מזמן לזמן הופיע בערי פולין — ובמיוחד בלבוב העיר — והזרים רוח של התלהבות ועידוד בכל שטחי הפעולה.

רבי משה־חיים לאו היה חבר בועד־הפועל של אגו"י, במועצת־גדולי־התורה ומראשי המדברים של היהדות החרדית בפולין. השתתף בכל הכנסיות הגדולות. נאומיו בכל הזדמנות שהיא חרתו רושם עז בלב השומעים. הצעותיו הצטיינו תמיד בהגיון רב ובמעשיות רבה. בכל הזדמנות של מסע בחירות „לסיים" או לקהלות היהודיות בפולין, היה הוא תמיד מראשי הנואמים והמנצחים על מערכות התעמולה.

באופן מיוחד התענין ופעל לטובת בנין הארץ וישובה. כחובב־ציון נלהב עזר בכל כוחו ליסוד ה„הכשרות" של חלוצי אגו"י ועלייתם ארצה. כחבר פעיל במרכז האגודאי העולמי לענייני ארץ־ישראל אשר בפרנקפורט, תבע והמריץ את חבריו לעבודה מאומצת ושימש להם דוגמא בעבודתו המסורה בכל שטחי הפעולה למען ישוב א"י במסגרת אגו"י. כן עמד בקשר תמידי עם חברים שונים בארץ. בידי כותב השורות שמור צרור מכתבים ממנו והם מלאים התלהבות וחיבה לארץ הקודש. הוא התענין בכל פרט מתהליך ההתפתחות והשגשוג של עבודתנו בארץ, היה אחד מתומכיה הנלהבים של תנועת „פועלי אגודת ישראל" בא"י ועמד לצדנו בכל תביעה או דו"ד שהיה לנו עם המרכזים בגולה.

בפעם האחרונה נפגשתי עם רבי משה־חיים לאו בכנסיה הגדולה השלישית של „אגודת ישראל", במרינבד, תרצ"ז. בכנסיה זו היו לנו חילוקי־דעות קשים עם ההנהגה של אגו"י. שאלת־השאלות בשעה זו היתה: שאלת ההתיישבות. אנו דרשנו דיון מיוחד של „מועצת גדולי התורה" בכמה שאלות שלא סבלו דיחוי. ארבע שאלות העמדנו בפני מועצת גדולי התורה, ביניהן: שאלת ההסכם עם ה„הסתדרות" ושאלת ההתיישבות („קרן קיימת"). הועד־הפועל של „מועצת גדולי התורה" התכנס לישיבה (לא מליאת המועצה, אלא רק הועה"פ). בישיבה זו הופיעו 4 חברי הועה"פ של פא"י

בא"י (ואני בתוכם). גם כמה חברים מהועה"פ של אגו"י השתתפו בישיבה זו: ר' יעקב רוזנהיים, ד"ר יצחק ברויאר וד"ר שלמה אהרמן. כמה רבנים חשובים ובראשם הרב רבי משה־חיים לאו נכנסו במפתיע אל אולם הישיבות ודרשו שישתפו אותם בישיבה חשובה זו. כאשר ראה הרמ"ח בין הנאספים את ה"ה רוזנהיים ברויאר ואהרמן, קרא נרגשות: „לא דוקטורים ינהלו אותנו, אנו רוצים להשמיע את דברינו" — כי עוד לפני הישיבה שמע כבר על התנגדותם של חברי הועה"פ אלינו, וחיבתו לארץ ולתנועתנו היתה גדולה כל־כך, עד שלא חשש מפני השערוריה שהתחוללה עקב דבריו ואך בקושי אפשר היה את"כ לנהל את הישיבה הזאת, כשאני שומע לחש לתוך האוזן מפי ה„דוקטורים" שלנו: „צער גידול רבנים..."

הדרך לקידוש השם

הרב ר' משה־חיים לאו חיבר ספר חשוב בשם „קידוש השם", מחקר הלכותי־רעיוני בנושא זה, שעשה רושם גדול על כל המעיינים בו. עבודה זו היתה פרי מחקר של שנים רבות, ולא ידע המחבר ולא הרגיש בשעה שכתב את ספרו, כי בעצמו ובנפשו ימחיש את המצוה של קידוש השם ברבים... *

עם פרוץ מלחמת־העולם השניה פעל גדולות בקרב עדתו ומחוצה לה בשטח העזרה ההדדית בקרב יהודי הגיטו, שימש לרבבות היהודים בעירו כיועץ אישי וכעוגן־הצלה בימים הטרופים. יחד עם בני עדתו הובל למחנה־השמדה באחד מימי חודש חשון תש"ג ובהיותו בגיל חמישים נקטף פתיל חייו.

ה' ינקום דמו!

* * *

שרידים בודדים ממשפחתו הענפה נותרו בחיים, אודים מוצלים מאש התופת, והם נמצאים כיום בתל־אביב: בנו ר' יהושע (מז"ר) נכד האדמו"ר מויז'ניץ זצ"ל, בנו העתונאי מר נפתלי לאו וצעיר בניו הרב ישראל מאיר לאו.

---

* את ספרו זה לא הספיק להביא תחת מכבש הדפוס, כי אם בחלקו. אגב, עזבון כתביו הרעיוניים נאגר בספר מיוחד תחת השם „הדרך לקידוש השם", שהופיע לפני שנים מעטות בהוצ' „נצח".

פרק ארבעים־וחמשה

ר' מנדל וינשטיין

חובב ציון

ר' מנדל וינשטיין איש לבוב נולד בשנת תרכ"ו לאביו ר' זאב וינשטיין, שהיה אחד מחסידי סטולין המובהקים וחובב־ציון נלהב, ואשר עלה ארצה בשנת תר"ן עם הון גדול, בנה לו בית בירושלים עיה"ק ונפטר בה בשיבה טובה.

ר' מנדל בנו ספג אל תוכו בבית־אבא מלבד תורה וחסידות, גם חיבת הארץ במלוא החופן. מפני סיבות שונות לא נסע לא"י ובא בבחרותו ללבוב, שם התחתן עם בתו של ר' משה קורמן — ממייסדי ביהכ"נ „חדשים" של חסידי בלז.

ר' מנדל היה יהודי פיקח וחכם, חסיד לכל דבר ומראשי מתפללי הקלויז הבלזאי. נח לבריות, בר־נימוסין וחריף־מבע כאחד, נעים־הליכות, עד שכל מי שבא אתו במגע הושפע ממנו. ר' מנדל היה כאביו חובב־ציון נלהב ועל־כן פתח לו בלבוב בית־מסחר ליינות — הראשון שייבא לגאליציה ואוסטריה את יינות ארץ־ישראל מתוצרת „כרמל מזרחי".

13 פעם ביקר ר' מנדל וינשטיין בארץ־ישראל ועשה הרבה מאמצים כדי להחדיר את תוצרת הארץ לשווקי גאליציה. בימים ההם היה המדובר ביינות ובאתרוגים — התוצרת היחידה שבאה בחשבון. הוא לא הניח אף ישוב בארץ שלא ביקר בו. בבואו חזרה סיפר לשומעיו כל דבר טוב ויפה מהתפתחות הישוב שזכה לעמוד עליו. „מרתף היין" של ר' מנדל וינשטיין בלבוב, ברחוב זניצקא —— ומאוחר יותר ברחוב קז'מירז'ובסקה — היה מקום אידיאלי להתוועדות של הסידים, סוחרים וסרסורים חובבי־תורה, באוירה מלבבת, מקום בילוי אינטימי ומלא חיים — במובן הטוב של המלה — ליהודים חרדים בלבוב.

בביקוריו בארץ־ישראל התיידד מאד ר' מנדל — כיהודי תלמיד־חכם — עם הרב הראשי רא"י קוק, בהיותו עדיין רבה של יפו. בכלל היתה ארץ־ישראל תעודת חייו וביתו היה בית ציוני מובהק. שנים מבניו עלו ארצה עם העליה השלישית והרביעית.

ר׳ מנדל ברח מן הכבוד והפרסומת, מעולם לא הסכים לקבל עליו כל גבאות או מינוי וכיבודים אחרים. כמעט כל ימיו היה חולה, אך קיבל את הכל בשמחה ובטוב לבב.

בקרב חסידי בלז

ר׳ מנדל סבל מאד מסביבתו — חסידי בלז — שלא הסכימו לו במחשבה ובמעשה. האתרוגים הארצישראליים לא היו כל־כך נראים בעיניהם — והיה זה בימי המחלוקת בשאלת אתרוגי א״י — וכן היינות, שנמצאו עוררים עליהם בהתחלת היצור של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב. למרות שר׳ מנדל ידע להתהלך בלאט ולהסתיר את כוונותיו, ידעו חסידי בלז כי ר׳ מנדל נתפס לציונות ר״ל. בין מאות מתפללי ה„חדשים״ היו שנים ששקלו את ה„שקל הציוני״ — ר׳ מנדל וינשטיין ואתו ר׳ אהרן ברינר. הראשון ידע בפקחותו להסתדר על אף הרדיפות מצד חסידי בלז, אך השני נרדף כל ימיו על עוונו זה.

בשנת תרע״ד התכונן לנסוע ארצה ונסע אל הרבי מבלז, כדי להיפרד ממנו. הרבי ביקש ממנו להמתין הפעם עוד חודש ימים. כעבור חודש פרצה מלחמת־העולם הראשונה — ור׳ מנדל החסיד ראה בזה „מופת״ של רבו הקדוש.

* * *

ר׳ מנדל וינשטיין נפטר בלבוב ביום י״ז לחדש תשרי, שנת תרצ״ה. יהא זכרו ברוך!

ר׳ שלמה ציגלר

דמות אצילה

מבין אישי „אגודת ישראל" בלבוב ובני העליה שבהם, אשר סערות מלחמת־העולם הראשונה טלטלום והביאום לעיר הבירה, הפציע כוכב מאיר בשמי היהדות החרדית, הלא היא דמותו היפה והנאצלה של ר׳ שלמה ציגלר. יהודי נמוך קומה, אולם קומתו וקופה בכל מובן שהוא. בעל עינים פקחיות ותפיסה מהירה, פנים שוחקות, לבושו הדר ללא שום רבב, לבוש חסידי אליגנטי, עניבה יפה רכוסה לצוארו, כובע קטיפה לראשו ומקל עם גולת־כסף בידו.

הנך פוגש אותו ברחוב והוא אץ לקראתך ב„צפרא טבא" נלבב, שופע הומור. עתה תשמע מפיו פנינה חסידית, או חידודין של דברי־תורה המלאים חן. הוא משפיע עליך כלבונה זכה.

ר׳ שלמה הנו תלמיד־חכם ומלומד, בעל השכלה גבוהה ובקי בשפות, בנקאי ובעל עסקים מסועפים — ובכל זאת נותן הוא מזמנו לתורה ולמעשים טובים, עוסק בצרכי ציבור באמונה ותורם את חלקו ככל יכולתו לטובת עם ישראל ותורתו.

מתולדותיו

הוא נולד בשנת תרל״ה בעיר צ׳ישאנוב, לאביו ר׳ יצחק־משה ציגלר — יהודי מכובד ומיוחס, מצאצאי הג״ר יהונתן אייבשיץ זצ״ל — ולאמו המתייחסת על צאצאי משפחת באב״ד המפורסמת. ר׳ יצחק־משה ציגלר היה בעל בעמיו, למדן מופלג ומשכיל, גם הוא ידע שפות והיה בזמנו ה„כתב" של העיר והמחוז מטעם ה„נויע פרייא פרעסע" בוינה. ר׳ יצחק־משה ניהל עסקי בנק בעיירתו, אשר נחשבה אז כעיר־מחוז מאוכלסת באוכלוסיה גדולה והיתה מפורסמת ברחבי גאליציה.

בבית זה קיבל ר׳ שלמה את ראשית חינוכו — ב„חדר" ובבית, באמצעות מחנכים מיוחדים אשר נשכרו לחנכו באופן מיוחד, כמנהג היהודים האמידים בימים ההם. הובאו עבורו גם מורים ללימודי חול, אך ר׳ שלמה ספג קודם־כל אל תוכו תורה לשמה, גפ״ת, ושמו יצא לעילוי.

בעתות הפנאי למד גם שפות זרות וספרות, עד שהיה לאיש. אט־אט הכניסו אביו לעסקיו והוא השכיל להתמצא בהם עד מהרה.

בשנת תר״ס בא ר׳ שלמה בברית־הנשואין עם בת הגביר והחסיד ר׳ פנחס־צבי מאיר מקראסנה, אחוזת־כפר על יד העיר גלינוני (גלינה). ר׳ פנחס־צבי היה בעל האחוזה, בר־אוריין ובר־אבהן, תקיף בדעתו, חסיד מובהק ומתייחס למשפחת האדמו״רים מזידיטשוב ואלסק. ר׳ פנחס־צבי מאיר בחר כחתן לבתו בר׳ שלמה, ששמו הלך לפניו כעילוי וכפיקח, והביאו אל

ר׳ שלמה ציגלר, הי״ד

אחוזתו שיאכל על שולחנו „קעסט״, כנהוג בימים ההם. הוא מתבשם מחתנו. יהודים בני כל הסביבה ומהעיירות סביב באים לבקר ולהכיר את חתנו של ר׳ פנחס־צבי, אשר כה רבות שמעו עליו.

ר׳ שלמה ציגלר אינו חושב להישאר בכפר. הוא, בעל האופקים הרחבים, השופע מרץ ודינאמיות, מבקש מחותנו קצת חופש, הוא מבקש את הסכמתו לעבור ולגור בעיר גלינה הסמוכה. ואכן, בראשית שנת תרס״א עבר ר׳ שלמה לגור בגלינה, היא גלינה המפורסמת, עירו של הגאון רבי מאיר שפירא זצ״ל, מחולל „ישיבת הכמי לובלין״ בעתיד.

ראש הקהל דגלינה

בעיירה זו, התגוררו כ־600 משפחות יהודיות, רובן משפחות של אמידים, תלמידי־חכמים ומשכילים. כמה גדולי־תורה יצאו ממנה, בתוכם האדמו"ר הזקן ר' בצלאל, נכדו של הרבי ר' מאיר"ל מפרימישלאן זצ"ל, גם כמה סופרים ידועי־שם מוצאם מגלינה, וכן האחים קורקיס — עורכי־דין מפורסמים, ממנהיגי הציונות בגאליציה — וכדומה. אפילו ראש העיר ומפקד המשטרה בגלינה היו יהודים. בעיר זו מצא ר' שלמה ציגלר כר נרחב לפעולה בכל המובנים. הוא פתח בגלינה בנק, אשר שרת את כל הסביבה וראה ברכה בעמלו. עד מהרה הראה את כוחו גם בעסקנות צבורית וכיהן כראש הקהילה עד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

בהסתערות רבה לקח ר' שלמה את עניני העיר לידו. הוא הקים בית־כנסת יפה להפליא, יסד בית־מטבחיים לעיר ולסביבה וכן הכניס סדרים חדשים ומועילים בחיי בני קהילתו ורכש לו את הכבוד הראוי לו. ענין רב גילה בתלמוד־תורה לעניים בעירו, בחפשו עצות ודרכים לשיפורו. בגלינה היה קיים בית־ספר יהודי יחידי ע"ש הבארון הירש, שרוח הלימודים בו היתה חילונית. ר' שלמה ניהל מלחמה חריפה נגד ביה"ס וביוונו, ע"מ לאפשר גם לכל ילד דתי ללמד בו. מלחמה זו הביאה הפעם לידי החרפת היחסים עם הציונים עד שערכו שעוריה רבה בתוך ביתו ונאלצו להשתמש בכוחות המשטרה להרגעת הרוחות.

כראש הקהילה חיפש ר' שלמה רב הגון וראוי לעירו גלינה. בימים ההם יצא כבר שמו של ה„עילוי משאץ" לתהילה. העילוי משאץ, רבי מאיר שפירא, ישב בבית חותנו העשיר ר' יעקב ברייטמן מטרנופול, לא הרחק מגלינה. ר' שלמה ציגלר נוסע לטרנופול כדי לבחון את המועמד הצעיר, וכאשר נפגשו שניהם בפעם הראשונה — לא יכלו שוב להיפרד. ר' שלמה מציע להגר"מ שיקבל עליו את כהונת הרבנות בגלינה ומבטיח כל טוב, מסביר לו בשכל ובנועם את התועלת לרבים ואת האופקים הרחבים העומדים לפניו וכדומה. אולם חותנתו, אשת ר' יעקב ברייטמן, התייצבה כנגדו בטענה חזקה והודיעה שלא תתן לחתנה בשום פנים לעזוב את ביתה. היא מבטיחה לו, לר' מאיר, משכורת פי חמש לחודש מהסכום שיקבל בגלינה — ובלבד שלא יקבל עליו את עול הרבנות בגלינה. ברם, ר' שלמה ציגלר התגבר על כל המכשולים — וגם על מכשול ה„חותנת" — ורבי מאיר שפירא, ה„עילוי משאץ" הובא ברוב פאר לכהן כרב ומנהיג העדה בגלינה.

לא כאן המקום להרחיב את הדיבור על פעולתו הגדולה של מהר"מ שפירא בעיר גלינה. אולם די לציין שר' שלמה עמד לימינו וחיש מהר

הותקנו תקנות בעיר, קלות כחמורות, כי עיר של משכילים היתה גלינה, אך בכוחו ובהשפעתו של מהר"מ שפירא נעשתה לעיר מפורסמת כדוגמא ומופת בכל שטחי החיים הצבוריים. ר' שלמה הטיל את עצמו במלוא ההתמסרות לבניית המכינה הגדולה ליח"ל, היא ישיבת „בני תורה" בגלינה — ילדים עשירים ועניים למדו בה, שכר הלימוד נשתלשל לקופה אחת והמלמד והילדים לא ידעו הבדל בין ילד לילד. כן תוקנו אז כל שאר עניני העיר.

ר' שלמה היה בעל תפילה ממדרגה ראשונה, בעל קול ערב ומלא טעם עסיסי, עובר היה לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול ומקבל שכר עבור תפילתו, ואת הכסף מסר לידי האדמו"ר ר' בצלאל, שהיה מפורסם כצדיק גדול ובעל מופת ופזרן לצדקה. כך התנהלו העניינים עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

בעקבות מלחמת־העולם

בפרוץ המלחמה בשלהי שנת תרע"ד נשרפה העיר גלינה ע"י האוקראינים ימ"ש והיו הרבה קרבנות מאחב"י (הי"ד), נשרף גם בית הכנסת, וכן ביתו הפרטי של ר' שלמה. הוא עצמו גוייס אז לצבא האוסטרי ושרת בו עד לסיום המלחמה.

בשנת תרע"ח עבר ר' שלמה ציגלר לגור בלבוב. כאן פתח — ביחד עם שותפיו: ר' יוסף קלרברג, ואחרים — בית־מסחר גדול לקמח ברחוב קז'מירז'ובסקה. עסקיו התרחבו ושמו יצא לתהילה בעיר. בתחילה היה האיש צנוע, אולם קמעה קמעה נודע ברבים והתבלט יותר ויותר גם בעסקנות ציבורית. יום יום היה קם בבוקר לפני שעת השכמה ולומד את שיעוריו. אח"כ ירד אל בית־הכנסת הסמוך לדירתו, הוא „קלויז ר' יוסל'ה" שברחוב ליווא, כדי להשמיע שיעור לפני חלק מהמתפללים עד לשעת התפילה. גם כאן שימש כבעל־תפילה והתחבב על הקהל בנועם תפילותיו, וכן היה בעל־קורא ממדרגה ראשונה.

הרבה עמל ר' שלמה ציגלר בלבוב, כדי להבטיח את מועמדותו של הגאון רבי מאיר שפירא כרבה של לבוב. הוא השקיע מרץ רב והפעיל

השפעתו בכל החוגים. אתם היה מעורב כעסקן מוכר וכסוחר גדול בעיר. צערו גדל מאד כאשר הדבר לא עלה בידו.

ב„אגודת ישראל"

עם התמנות המיניסטר גרבסקי כשר הכספים בפולין, ספגה הפירמה של ר"ש ציגלר מהלומה עצומה, ועסקיו התחילו להתערער. מעתה היה זמנו יותר פנוי לעסקנות ציבורית והוא התמסר לה בלב ונפש. ר' שלמה היה אחד מעסקניה המצויינים והמזהירים של אגו"י בלבוב ובגאליציה. הופעותיו בפני שרי ממשלה ובמשרדי המחוז היו תמיד לשיחת־היום, בגלל פקחותו ובגרותו המדינית. במיוחד הצטיין בלשון הפולנית הקלאסית, הספרותית, עד שהזרים חשבו כי עומד לפניהם אחד הפרופיסורים הגדולים מן האוניברסיטה והתפלאו מהיכן בא ליהודי ניב כזה של השפה הפולנית...

ר' שלמה ציגלר נבחר בשנת תרפ"ו כמזכירה הראשי של אגו"י בגאליציה המזרחית ועבר במדינה לארכה ולרחבה על חשבונו הפרטי, נאם את נאומיו המפורסמים והגביר חיל ל„אגודת ישראל". ר' שלמה היה פעיל בעיקר בשטח החינוך, כאחד ממנהלי בתי הספר „בית יעקב" ו„יסודי התורה", בהם פעל ביסודיות רבה והצטיין כפידגוג מומחה ות"ח מובהק. הוא שימש גם כחבר במועצת הקהילה העברית בלבוב ולחם בעוז נגד החינוך החילוני ובעיקר נגד העם־הארצות שפשתה כנגע בקרב תלמידי בית הספר התיכוני העברי בלבוב. ר' שלמה ציגלר היה גם מועמד ל„סיים" הפולני מטעם אגו"י.

למרות מצוקת הזמן ומעמדו הכלכלי שנשתנה לרעה, סירב לקבל משרה רשמית ב„אגודת ישראל" בלבוב וביכר לעזוב את העיר, את משפחתו הענפה ומכריו הרבים. בשנת תרצ"ג עבר לעיר ביליץ־ביאלא, לשם נקרא ע"י שאר־בשרו הרב הלברשטם, מרא דאתרא, כדי לנהל את בית הספר „יסודי התורה" בעיר זו, עם תכנית מלאה של לימודי קודש ולימודי חול. הוא הצטיין בעבודתו החדשה עד להפליא. גם שם היה פעיל בכל שטחי הפעולה של אגו"י בפולין.

גדולה היתה אהבתו לארץ־ישראל. הוא השתתף באונו ובכספו בקרנות „ישוב ארץ־ישראל" ושאף לעלות אליה. סיבות משפחתיות הניעוהו מכך והוא הצטער מאד על הדבר. את בנו שלח לגרמניה על־מנת ללמוד, כדי לעלות אח"כ משם ארצה ולפלס דרך גם לו — ולא זכה לכך.

בשואה

עם פרוץ מלחמת־העולם השניה ברח ללבוב, אל חוג משפחתו, אך שם השיגוהו הרוסים וכמהגר מן החוץ קבל צו גירוש לסיביר. ידידיו עשו מאמצים נואשים וביטלו את הגזירה. הוא נשאר בלבוב. פליטי לבוב מספרים על רוחו הטובה שלא סרה ממנו בכל הימים הקשים ההם. בהיותו כבן 67 שנה יצא לעבודת־פרך במחנות ריכוז, אך ההומור הטוב לא פסק ממנו גם עתה. תמיד מצא נוחם, בדברי־תורה ובסיפורי־חסידים, והיה מעודד את כל מי שנמצא במחיצתו.

בחול־המועד פסח, שנת תש"ג, הוצא אל מחנה ההשמדה ביחד עם עדה שלמה מקדושי לבוב וממנו לא שב יותר.

ה' ינקום דמו!

* * *

מכל משפחתו המסועפת נשאר בחיים בנו יחידו, ד"ר משה עמנואלי, המשמש כמורה בסימנריונים ובבתי־ספר תיכוניים בישראל.

פרק ארבעים־ושבעה

ר' חנוך־העניך אשכנזי

בעל שיעור קומה

מקרב העסקנים הבולטים ביותר בלבוב, עיר הבירה, הזדקרה בשנים האחרונות שקדמו לשואה הנאצית אישיותו המצויינת והיחידה־במינה של ר' העניך אשכנזי — אישיות בעלת שיעור קומה, עסקן ממדרגה ראשונה, תלמיד־חכם מובהק ואיש משכיל ופיקח. מן הזרזיזים ביותר בין עסקני „אגודת ישראל".

ר' העניך נולד בשנת תרמ"ח בעיר סרט (בוקובינה) לאביו הגאון ר' ישראל אשכנזי, שישב על כסא הרבנות בסרט מבלי לקבל משכורת, בהיותו עשיר גדול ומשופע בנכסים; בנו של מהרי"א אשכנזי, אשר כיהן כרב ואב"ד בזלוטשוב ומחבר הגהות על התלמוד שנדפסו בש"ס וילנא־ראם, נכדם של הגאון בעל „חוות דעת" רבי יעקב אב"ד ליסא, ר' יעקב עמדן (יעב"ץ) וה„חכם צבי".

ר' העניך היה הצעיר מכל ששת אחיו, שהיו אף הם תלמידי־חכמים כולם. הבכור שבהם ישב על כסא אביו וכיהן פאר כרבה של סרט, החל מיום עלות אביו הגר"י לארץ הקודש, בשנת תרע"ג. גיסו הג"ר יונה תאומים שימש כרב בעיירה וילקיאוצ'י. גיסו השני ר' ישראל אדלר, למדן ועשיר מופלג, שימש כראש קהילת פשמישל וכסגן ראש העיר.

ר' העניך אשכנזי התחתן עם בתו של ר' אברהם וינר, מיחידי סגולה שבסביבתם, תלמיד־חכם מופלג ומעשירי גאליציה אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנם, על החווה הגדולה „סמורזיף" ליד העיר ברוד; בנו של ר' יחיאל וינר, אחד הלמדנים המופלגים, משכיל ובקי גדול בתנ"ך ופרשן מומחה לתרגומי אונקלוס ויונתן־בן־עוזיאל.

ר' העניך הצטיין בימי עלומיו במדותיו ובלימודיו. עוד בהיותו צעיר לימים קיבל סמיכת־חכמים ו„הורמנא" מאת הגאונים המפורסמים: מהרש"ם מברז'אן, וכן מרבה של טשרנוביץ. הוא בא בחליפת־מכתבים עם גדולי הדור והתרועע עם גדולי הלמדנים בברוד.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, עבר גם ר' העניך אשכנזי — עם הנמלטים — לעיר לבוב והתיישב בה. תוך זמן קצר התבלט מיד כעסקן וכמשפיע גדול בקרב הציבור החרדי בלבוב והסביבה. חסיד בויאן מובהק היה ר' העניך, מהמקורבים ביותר אצל האדמו"ר רבי אברהם־יעקב פרידמן, אשר הגיע גם־כן ללבוב באותם הימים. ר' העניך היה ממקימי ה„חצר" הבויאני ברחוב לגיאנוב 29, אשר ריכז וליכד סביבו את מרבית חסידי בית רוז'ין.

מלחמתו במפקיעי שערים

כתום המלחמה העולמית, התחילו בגאליציה הפוגרומים. העולה על כולנה היה הפוגרום האיום בלבוב, שהוסת ואורגן ע"י הפולנים, ואשר הטיל אימה ופחד על כל היהודים והפיל בהם קרבנות רבים. בעיר התגוללו אז המוני פליטי גאליציה בעירום ובחוסר כל. הרעב הציק לאוכלוסיה והמחירים — ובמיוחד מחיר מצרכי אוכל — האמירו בצורה מסחררת, השוק השחור פרח ועלה עד כדי תדהמה. בין הפליטים נמצאו רבים שסבלו חרפת רעב ממש, באין להם את הכסף לשלם עבור המצרכים היקרים. הגויים, ניצלו אז את ההזדמנות לנשל את האוכלוסיה היהודית — ואז קם ר' העניך אשכנזי מלוא קומתו ויזם את „ועדת החרם" הידועה, שפעלה נגד כל היהודים אשר ישלמו למעלה מהמחיר הקבוע הרשמי.

הוא ארגן וקרא לאספת עסקנים גדולה מכל שכבות היהודים בעיר, בראשות הרבנים והדיינים המקומיים. ר' העניך הרצה לפניהם בנאום מלא תוכן ובהתרגשות על המצב הקטסטרופאלי שנוצר, על מצב הפליטים הגוועים ברעב ועל הירידה הגדולה של המעמד הבינוני, בהציעו תכנית מגובשת ומלאה למלחמה במפקיעי השערים עד חרמה ממש, כדי להציל את המצב. באספה זו הוחלט מיד לקרוא לאספת־עם בבית הכנסת הגדול לשם הכרזת ה„חרם". באסיפה זו הוכרז ע"י הרבנים „חרם" על כל אלה שיעיזו לשלם למעלה מהמחירים הרשמיים. ההכרזה היתה מלווה בשופרות ובהדלקת נרות, כנהוג, והמעמד הנדיר עשה רושם עז בעיר.

ר' העניך אשכנזי נתמנה אז ע"י הרבנים ובית הדין כ„חירם רב" והוא נתפרסם על אתר כנוהג ביד תקיפה נגד היחידים שלא עמדו בנסיון, בהטילו עליהם קנסות בסכומים גדולים. המשפטים נערכו בפומביות יתירה ועשו רושם גדול. הפעולה הזאת עשתה את שלה וע"י כך הצליח לרסן את הסוחרים והמשווקים הלא־יהודים של מצרכי אוכל. חיש מהר הורגש בהיווצרות מצב תקין, המחירים הרשמיים היו היחידים בשוק, ורבים ניצולו ע"י זה מרעב. בפעולה זו קידש ר' העניך את שם ישראל ברבים ואף קיבל מכתב תודה רשמי משלטונות העיר, כביטוי להוקרת יזמתו.

בחיים הציבוריים

ר' העניך, אשר נמנה בעבר כעסקן ב„מחזיקי הדת", עבר אחר־כך לעסקנות מובהקת ב„אגודת ישראל" ושימש כיו"ר הסניף שלה בלבוב במשך שנים מספר. הוא היה מהעסקנים הראשונים במעלה של המרכז האגודאי. הצטיין במיוחד כעסקן לעניני חינוך, כמו לכל דבר שבקדושה בעיר. בתקופה האחרונה נתמנה ר' העניך גם כחבר הנהלת הקהילה בלבוב והשפעתו היתה רבה, הודות לחכמתו, פקחותו וגישתו המיוחדת לבעיות הציבור. על אף היותו קנאי ותקיף בדעתו, היה נימוסי וגמיש במו"מ עם מתנגדים לדעותיו — אלא שהיה לרוב מצליח לשכנע אותם שהוא צודק בדעתו.

ר' העניך אשכנזי היה בשעתו אחד ה„בוררים" היחידים שהתמחה בדיני־תורה די מסובכים, הודות למוחו החריף ולמדנותו המופלגת. כל הסכסוכים המפותלים והקשים הובאו לפניו והצדדים יצאו תמיד ממנו שבעי רצון. תמיד מצא את הדרך לברר את הנקודה האמיתית ולהסיק את התוצאה הנבונה.

ביתו היה פתוח לרווחה. כל גדולי התורה שבאו ללבוב התאכסנו בו. גם כל עסקני היהדות החרדית ומנהיגי אגו"י, מהארץ ומחו"ל, התאכסנו בביתו של ר' העניך. ביתו היה גם בית־ועד־לחכמים, משכן לחברותא ההסידית. ביומי הילולא דצדיקיא — ובמיוחד של בית רוז'ין — התקיימו בביתו מסיבות־חסידים וסעודות מצוה, אשר היו לשם־דבר בעיר. ר' העניך ואשתו היו ידועים כמכניסי אורחים מופלגים. הוא היה פשוט עומד עליהם ומשמשם. בסגנונו העשיר ובבקיאותו הגדולה, היטיב להרצות בפני החבורה אמרי קודש מגדולי החסידות ואחרי שסיים דבריו קלחו סיפורי מעשיות מפי אנשי החבורה, ובהתחמם הלבבות יצאו כל המסובים בריקוד חסידי נלהב, וקולו המלבב של ר' העניך נשמע מבחוץ והוא מחיה נפשות ממש — — —

חיבתו לארצנו הקדושה היתה גדולה מאד. למרות היותו מתנגד חריף לתנועה הציונית, כתנועה חילונית, לא הוקטנה אצלו חלילה חיבת־ציון כמלוא נימה. תמיד היה עוזר לכל יהודי המתעתד לעלות ארצה והיה מן התורמים והמתרימים לקרנות ה„אגודה", המוקדשות לבנין הארץ. פעמיים היה כבר מוכן ומזומן לנסיעה לא"י, כשבידו כל המסמכים הפורמליים. פעם אחת — עם עלייתו של האדמו"ר מבויאן לארץ־ישראל, אך לפתע חל מפנה קשה במשפחתו ולא היה יכול לנסוע. בפעם השניה חלה הוא עצמו במחלה מסוכנת ושוב לא זכה לכך. גדול היה צערו על שנבצר מאתו לחונן עפרה של ארץ הצבי.

כמנהל המרכז לעניני ארץ־ישראל של אגו״י בגאליציה, העמיד לרשות המרכז בדירתו המרווחת שני חדרים עם טלפון שלא על מנת לקבל פרס. ביתו היה הומה תמיד מאינטרסנטים, עולים בפועל וסתם־יהודים שביקשו לעלות ארצה בתקיפה ההיא. ההמולה הזאת הפריעה כמובן לכל הבית, אולם ר׳ העניך נהנה מכל זה ועזר בכל כוחו לכל הפונים אליו.

על אף הטרדות המרובות, שקד ר׳ העניך כל השנים על התורה וכתב הרבה חידושי־תורה. הגאון המפורסם מפודבולוצ׳יסק היה פעם בלבוב וכאשר התאכסן בביתו של ר׳ העניך עבר על כתבי־היד שלו והמליץ מאד עליהם, כשהוא מייעץ לו להדפיסם, אולם גם לכך לא זכה האי גברא יקירא.

כאשר בא ר׳ העניך ללבוב הביא אתו נכסים רבים. בפוגרום של שנת תרע״ח נשדד ממנו הכל וגרשו אותו מביתו ב„פלאץ קראקובסקי״, ירו עליו כל אותה עת, אך בדרך נס לא פגעו בו. ממשלת פולין נתנה לו אחר כך אישור על זכותו לקבל פיצויים מאה אלף זהובים, אך הוא לא קיבלם אף פעם.

* * *

בשנת תש״א הוציאו אתו הנאצים ימ״ש בין שבעת העסקנים הראשונים של לבוב — ביחד עם דיין העיר הרב ר׳ משה אלטר ושני אחיו — להורג.

ינקום ה׳ דם עבדיו השפוך.

ד"ר בנציון פסלר

השביב באישוני עין

— — — עינים בוערות, גחליליות, השתקפו מבעד לזגוגיות משקפיו הנוצצות, מבט חד הישר לתוך עיניך; עינים שהיו מודדות אותך מכף רגל ועד ראש, בוחנות אותך במבט פסיכולוגי ושואלות: האוכל לשבת אתך ביחד, על אתר, כדי לעשות וליצור משהו, לפעול למען עתיד הנוער והעם המקורי? — — —

אש להבה יקדה בחובו, כולו אומר תסיסה וסערה. מחשבתו צלולה ובהירה, חריף־מוחין, הוגה דעות מקורי ומחונן בכשרונות בלתי־שכיחים. אידיאולוגיה מחד גיסא, ומאידך — מחונן בכשרון מעשי ומציאותי מאד. מצטיין באמונה צרופה ובלהט חסידי, לוחם לאמת ואינו חת מפני איש. סופר בעל כשרון עצום, פייטן, משורר ממדרגה ראשונה ונואם בחסד עליון — — —

כזה היה מיודענו ד"ר בנציון פסלר הי"ד, האהוב והחביב.

המתמרד בשיגרה

הוא נולד בעיירה קטנה, גווזדשזץ, בשנת תרנ"ד לאביו שהיה חסיד ויז'ניצאי נלהב וממקורבי האדמו"רים לבית ויז'ניץ, תלמיד־חכם וחוקר גדול, שיצאו לו מוניטין בין החסידים. בבית זה קיבל בנו בנציון את חינוכו הראשון, חינוך על טהרת הקודש כמנהג יהודי גאליציה המזרחית בימים ההם. אולם בנציון פסלר לא הסתפק בכך והתמרד בשיגרה הטיפוסית של סביבתו, כשהוא נדחף למעשיו בכח הדינאמיקה הסוערת שלו.

למרות שכבר בצעירותו היה מצטיין מטבעו ובסגולותיו, לא נתנוהו הוריו לטפס „בבת אחת", ומכל־שכן שלא התירו לו לימודי חול. גם מצבם החומרי של ההורים לא היה מן הטובים. אך בנציון התחיל להתגבר בכוחות עצמו על המכשולים שנערמו לו בדרכו ולמד לימודי־חול בהסתר בשעות הערב המאוחרות, בכדי לא להיות „חשוד" בבית. כן התחיל להתעניין בספרות ובשירה, ונפשו כלתה לדעת ולדעת... הלימודים הללו — גם אם

לא הזניח ח"ו בגינן את לימודי הקודש — משכו אותו יותר ויותר, עד שבנציון התחיל לעיין גם בספרי־מחקר ובולעם ברעבתנות שאין דוגמתה.

מלחמת־העולם הראשונה פרצה בשנת תרע"ד. יהודי גאליציה נמלטים על נפשם מאימת הרוסים. הדרכים מלאות פליטים, פני כולם מועדות לעבר וינה, בירת אוסטריה. הנסיעה ברכבות כרוכה בסכנת־נפשות ממש. ברכבת האחרונה שיצאה לוינה נסחף גם בנציון פסלר הצעיר. בימי עוני וזעם סבבוהו פגעי סבל ורעב, כגודל רוב המהגרים. אולם איכשהו הריהו מוצא

ד"ר בנציון פסלר, הי"ד

את דרכו בוינה ומתחיל ללמוד בשקדנות — מתוך עוני משווע — שירה ופרוזה, מחקר ופילוסופיה. הוא מתקבל כתלמיד באוניברסיטה הוינאית. בנציון פסלר מחפש את הדרך, חוקר וחוקר — אולם הגרעין בנפשו בריא וחזק.

והימים — ימי הכנסיה הגדולה של אגו"י, שהתקיימה בוינה (תרפ"ג). ד"ר נתן בירנבוים מתיישב בוינה ובנציון פסלר הופך להיות אחד מחסידיו ותלמידיו המובהקים. ביחד עם הרב ר' טוביה הורביץ, מקסמיליאן לנדוי ועוד חברים, מייסד הוא את חבורת ה„עולים" המפורסמת של בירנבוים.

חיפושי דרך

כעבור זמן־מה, לאחר הגירתו של ד"ר בירנבוים לברלין, חוזר בנציון פסלר לגאליציה ומתיישב בעיר הבירה לבוב. שוב נמשך לאוניברסיטה, ללימוד משפטנות. באין לו פרוטה בכיס, נאלץ הצעיר המלומד לחפש את דרכו בחיים מתוך הסתגלות לחיי צער ודחקות. הוא נעשה אורח תמידי ב„מנזה" (מסעדת סטודנטים) היהודית. הוא מהפש סביבה חברתית לעצמו בחוגי „אגודת ישראל". הוא עובד בפרך ולוחם את מלחמת הקיום שלו ברוב עמל, בכדי להחיות את נפשו — ובלבד שלא יצטרך למתנת בשר־ודם.

בימים ההם, אחרי בחירתו כציר לכנסיה הגדולה הראשונה, היתה התלהבותו רבה ובראותו תקופה חדשה ממשמשת ובאה ליהדות החרדית חפץ להטות שכם לבנינה המחודש. אך חוש הביקורת המפותח שלו ועינו החדה לא סבלו כל שמץ של בטלנות. כאשר התחיל לבקר ב„מרכז אגודת ישראל" בלבוב, לא סבל בשום פנים את הגישה הבטלנית של הימים ההם — והדבר היה בעוכריו. הציעו לו את המשרה של מנהל ומזכיר „מרכז אגודת־ישראל בגאליציה המזרחית", מינוי שאגב היה מיקל גם את סבלו החומרי עד סיימו את לימודיו והפרקטיקה. אך הוא בא לישיבת המרכז ב„אכספוזה" ואתו תכנית רבת־היקף לבנין ארץ ישראל וישובה, למדיניות לאומית ענפה כלפי ה„סיים" הפולני ולשינוי־ערכין בחינוך — בצורה דינאמית שאין דומה לה בעיני העסקנים מהדור הקודם. הוא תבע הכל בקולי־קולות, דרש פעילות ומעשים בכל יום ויום, עד שראשי מרכז אגו"י בימים ההם החליטו כי אין הד"ר פסלר מתאים בשבילם ופיטרוהו מעבודתו עם ראשית התקפתו העזה עליהם.

אם כי פרט זה השפיע עליו מאד במהלך־חייו — לא התייאש האיש. מנעוריו היה עקבי בדעותיו, לוחם כל ימיו, עצמאי במחשבה ובהליכות. מתוך צער ועוני השלים את לימודיו בלבוב ומיד נרתם למסע תעמולתי על־פני ערי גאליציה ופולין, לשאת הרצאות מעניינות בפומבי ולפרוש אגב־כך את תכניותיו. כל הרצאה של ד"ר בנציון פסלר נחשבה כמאורע וחוויה מיוחדת במינה, ובעיקר אצל הדור הצעיר שבאגו"י. מסביב לאישיותו התרכז מרבית הנוער החרדי בגאליציה וגם צעירים רבים מפולין. מאמריו בעתונות החרדית על נושאים שונים, שיריו הספוגים אמונה ובטחון, אהבת ישראל — והמצטיינים ביופי לירי — עשו רושם עז על קוראיהם. ברם, עד לכתר של מנהיגות בממדים ההולמים אותו לא הגיע. עצמאי מדי היה. בתקופת פעולתו ב„אגודת ישראל" התנהלה מלחמה בלתי־פוסקת נגד הקיים. הוא דרש להרחיב את המעוף והאופקים, תבע פעולה מאומצת, ולא נמצא מי שיסכים להצטרף אליו בדרך זו.

עם „צעירי אגודת ישראל"

ד"ר בנציון פסלר פנה אז אל „צעירי אגודת ישראל", אתם קיוה לחבוק זרועות עולם. עבודה עצומה השקיע בזה. הוא ארגן סמינר מיוחד בלבוב ואסף אליו את הצעירים בחום נפשי ובמרץ הדינאמי הפורה שלו. כלפיד־אש היה בעמדו לפנינו, בחארו את מצב העם היהודי בהווה ובנסותו לפרש לנו את תכניתו ביחס לעתיד. הוא דרש מאתנו חלוציות בכל הדרכים, חלוציות לארץ־ישראל ולגולה. מבלי לקבל רשות ממישהו, הקים „מרכז לעניני ארץ־ישראל של אגו"י בגאליציה", נעמד בראשו והתקשר מיד עם ה„פאלעסטינא צענטראלע" של אגו"י בפרנקפורט, כשהוא דורש: מעשים!

אנו הצעירים עמדנו לימינו, כמובן מאליו. אתנו בצוותא ערך ד"ר פסלר תכנית סיורים בעריה הגדולות של גאליציה לשם יסוד ועדות למען ארץ־ישראל. התחלנו בארגון קיבוצי־הכשרה לעולים, מכירת ה„היימשטטען" הידועים, עסקנו באוסף תרומות ל„קרן הישוב" ועשינו את כל הכרוך בעבודה קשה זו. ד"ר פסלר היה מסעיר את הרוחות יום יום, דופק על השולחן ודורש „מעשים" מכל סניפי אגו"י בגאליציה, מביע בתקיפות עזה את בקשות העזרה של סניפי הצעירים מאת מרכז אגו"י בפולין וכן לא נתן מנוח למרכז האגודאי לעניני א"י בפרנקפורט. ראשי מרכזי ה„אגודה" בוורשה וכן בלבוב לא היו מרוצים מקיומו של מרכז נוסף — אשר הועבר מאוחר יותר לקולומיי, עם יציאת ד"ר פסלר לגור שם — והפריעוהו לא פעם בעבודתו. ואמנם, לא פעם היה האידיאליסט הגדול מאוכזב מהיחס שגילו כלפיו.

כאשר העביר את הכספים הנאספים, אם ל„קרן הישוב" או לשם קניית אדמות וכדומה, היה ד"ר פסלר דורש חשבון מפורט ופעולה ממשית כתוצאה מעבודתו. הכספים הועברו עפ"י רוב למוסדות החינוך בא"י, אך למרות שלא התנגד להם חלילה, הזהיר ד"ר בנציון פסלר את מנהלי המרכז האגודאי בפרנקפורט כי מן הדין לתת לדור הצעיר תמורה כלשהי בעליה, בסרטיפיקטים ואפילו בחלקות אדמה ממש תמורת הכספים שנתרמו על־ידי יהודים תמימים כדי לקיים בזה מצוות ישוב־ארץ־ישראל. הוא הצטיין ב„ג'נטלמניות" ובעמידה־בדיבורו בכל הזדמנות, וכאשר התחולל „משבר האדמות" בא"י ובאו אליו אנשי־אימונו ותבעו מאתו תמורה שלא היתה בידו, חלה האיש במשך זמן רב וסבלו היה על־אנושי.

הלוחם לאמת

כאשר החלים ושב לאיתנו, חזר והתחיל הכל מחדש. שוב נפתח בביתו הפרטי „המרכז לענייני א"י של אגודת־ישראל בגאליציה המזרחית", על אף התנגדות ראשי ה„מרכז" שבוורשה. הללו טענו, כי ה„מרכז" נמצא רק ב...וורשה ואין רשות למישהו נוסף להתעסק בענינים אלה. אולם הלוחם לאמת, ד"ר בנציון פסלר, דרש לערוך ביקורת מלאה על צורת הפעולה של ה„מרכז" בוורשה בכל השטחים — ועסק בשלו. הוא גם הוציא לאור עתון יומי שהופיע זמן־מה ואח"כ הפך לשבועון בשם „אונזער וואַרט"; העסיק בשכר על חשבונו הפרטי שני עוזרים, אחד כמזכיר המרכז לענייני א"י ואחד כמטפל בענייני העתון — וכה התחיל בפעולה מסועפת. הוא עצמו פתח לו משרד כעורך־דין, הצליח מאד בפרקטיקה הפרטית שלו ונתפרסם בהופעותיו במשפטים פליליים כמייצג לקוחות שונים מכל הסביבה, אך למרות טרדותיו המרובות עשה לילות כימים בפעולתו הציבורית־מרכזית הזאת.

הוא התחיל לערוך מסע חדש של הרצאות מענינות, אשר נשא במקומות שונים ברחבי גאליציה ופולין. הרצאותיו הולידו התעוררות גדולה וסייעו להחייאת התנועה ולהגברת הפעולה למען ארץ־ישראל. הודות להשפעתו החלה התנועה הגדולה של יסוד „הכשרות" לחלוצי אגו"י בפולין וגאליציה. עבודה רב־גוונית מיוחדת השקיע ביסוד ובביסוס תנועת „פועלי אגודת ישראל" בפולין ובגאליציה. הוא פרסם שפע של מאמרים רבי־רושם בנושא זה בכל העתונות האגודאית. באותו זמן התייצב ד"ר פסלר בראש פעולה כלכלית־סוציאלית, ביסדו סניפי בנקים קואופרטיביים של „אגודת ישראל" ברחבי פולין.

למען ארץ־ישראל

תכניות חדשות תכנן על דעת עצמו, אם במישור אוסף הכספים עבור „קרן העליה" ו„קרן הישוב" — במטרה לעזור להקמת „הכשרות" והושטת סיוע אלמנטרי לעולים ארצה — ואם בהקמת מפעל גדול בשביל יהודים המעוניינים לרכוש חלקות מקרקעין או פרדסים בארץ־ישראל. כאחד מאלה שזכו לשבת בארץ, הייתי לו לעזר בתכניות־הפעולה שלו ועדיין שמורים אתי המון מכתבים ודו"חים שלו על תקופה זו ועל פעולותיו. חיבתו לארץ הקודש לא ידעה גבול, לא עבר עלי שבוע מבלי שאקבל מכתב ממנו. הייתי נאלץ להעביר אליו דו"חים מלאים על הנעשה בארץ ולהשיב לו על כל פרט. הוא הוא אשר השפיע עלי — עם יסוד תנועת

„פועלי אגודת ישראל" בארץ — לקבל עלי את משרת המזכיר הכללי של פא"י בארצנו הקדושה.

עזה היתה תשוקתו לבוא ארצה ולהתיישב בה. בתאריך מסוים טיפלתי ברכישת פרדס עבורו, וכבר הספקתי לערוך חוזה־מכירה על שמו. הוא התכונן אז לבוא ארצה כתייר בשביל להתום על החוזה ולחפש דירה לעצמו, אך הנה חלה שוב ולא זכה לבוא. גדול היה כאבו על העיכוב. כאשר קיבלנו אז ממנו מכתב מלא שירה והתרוממות הרוח, עשה מכתבו עלינו רושם בל יימחה, עד שהתייפחנו כילדים.

בשנת תרצ"ז ביקרתי בפולין ונסעתי במיוחד דרך רומניה, כדי להפגש אתו ראשונה, בקולומיי. ביחד עם חברנו מאיר וידיסלבסקי ז"ל, ישבתי במחיצתו מעת־לעת שלם, ממש כל הלילה וכל היום. ישבנו אתו. הוא דחה אז את כל עסקיו לכבודנו. כל פרט היה חשוב לו. ושוב התחנן לפנינו: אנא, עזרו לי לעלות ארצה ולהתיישב בה! אך תמיד נוצרו סיבות חדשות, שעיכבו את נסיעתו ולא זכה לכך.

לא זכה איש מורם־מעם זה לעלות ארצה. בשנת תש"ב, עם חורבן יהדות פולין — ובתוכם יהדות קולומיי — נלקח גם ד"ר בנציון פסלר למחנה ההשמדה בלזיץ ומשם לא חזר עוד. הי"ד.

* * *

כאיש־רוח היה ד"ר בנציון פסלר מיחידי הסגולה בתנועה האגודאית, מבני־עליה המעטים במחנה החרדים. כבעל עט פורה וכתלמידו של ד"ר נתן בירנבוים היה ביחד עם הרב ר' טוביה הורביץ הי"ד, הסופר אליעזר שינדלר, מקסמיליאן לנדוי וחבריהם, מהפעילים ביותר ב„עולים בלעטער". מאמריו בספר היובל לכבוד ד"ר בירנבוים הם בעלי ערך מדעי רב. יצירותיו הרב־גווניות מפוזרות על פני כל העתונות והספרות החרדית. נושאיהן: פובליציסטיקה, אידיאולוגיה, מחקר, פילוסופיה, שירה ועוד. הוצאת „ישורון" בוורשה הוציאה לאור את ספרו „די יודישע רעליגיע און די יידישע נאציע". כן הופיעו ממנו הספרים: „פון מלכות ישראל ביז מלכות ש־די", ואוסף שירים „ארום דיר".

ר׳ משה הירשפרונג

עסקן מופלא

ר׳ משה הירשפרונג היה מן האישים הבולטים ביותר ביהדות לבוב המעטירה, עסקן מופלא ורב־גווני, אישיות מזהירה בעסקנות ציבורית ללא אח ודוגמא.

ר׳ משה היה יהודי נמוך קומה, קלסתרו אצילי וסבר־פנים רציני לו. מוכן במשך 24 שעות ביממה למסור את נפשו ממש לעזרת הזולת, באין הבדל אם זה בשעות היום או הלילה, באמצע הסעודה והתפילה, או בשעת משא־ומתן באחד מעסקיו המסועפים. תמיד, תמיד עמד ר׳ משה הירשפרונג על המשמר מוכן לשרות הצבור, ליחיד כרבים.

מתולדותיו

ר׳ משה הירשפרונג נולד בקראקא — בשנת תרל״ז בערך — למשפחה חרדית וקיבל בילדותו חינוך מסורתי חסידי לתורה וליראת־שמים. אביו, שעסק בבנקאות ובחילופי־כספים, שלח את כל בניו ללמוד בישיבות. האב מת עליו בדמי ימיו ואמו היא שחינכה את בניה ברוח קנאית ליהדות, למצוות מעשיות ולגמילות־חסדים. מדות אלה השתרשו, איפוא, עמוק עמוק בנפש בניה — ואת החלק הארי ירש ממנה הבן ר׳ משה, במלוא חפנים.

כשהגיע לפרקו התחתן עם בתו של הגביר והחסיד הנודע מר ברייטבלאט ממליץ. בשנת תרס״א עבר ללבוב ופתח לו בית מסחר גדול של קישוטי זהב וכסף („יובליער") — מהגדולים והמפורסמים בעיר — בביתו הפרטי, ברחוב סטניסלאבה 6.

תלמיד־חכם וירא־שמים מופלג היה האיש, חסיד מובהק של הרבי מטשורטקוב זצ״ל. ביתו היה ספוג כולו רוח של תורה וחסידות. כל שיח ושיג אתו היה מתובל במאמרי חז״ל ופניני חסידות. ר׳ משה היה בקי בארבעה חלקי שולחן־ערוך כרב מובהק. דיבורו וסגנון הבעתו בכל נושא, שיוה לו ארשת של אינטליגנט ממדרגה ראשונה. מלבד יראתו

ותורתו, השתלם ר׳ משה גם בלימודי־חול בכוחות עצמיים והיה בעל השכלה גבוהה, ידע על בוריין את השפות: צרפתית, אנגלית, פולנית, גרמנית, עברית ויידיש. איש תרבות גבוהה ובקי במדעים כלליים במלוא מובן המלה. היתה לו לר׳ משה הירשפרונג „חולשה״ מיוחדת לתורת הרפואה, שלפעמים הפליאה גם פרופיסורים ידועים בעיר, עת באו אתו במגע על רקע עסקנותו הציבורית בבתי־חולים שונים.

רוח החיה באופנים

הוא היה עסקן ציבורי טיפוסי יוצא מן הכלל. כמטופל במשפחה ענפה וכסוחר גדול, השאיר את מסחרו ביד בנותיו והתעסק כל ימיו ולילותיו בצרכי ציבור. במשך כמה שנים שימש יו״ר ל„אגודת ישראל״ בלבוב, כשם שכיהן בתקופה מסויימת כסגן נשיא מרכז אגו״י בגאליציה המזרחית. כן היה ממייסדי בית הספר החרדי „יסודי התורה״ של אגו״י וממנהליו כל השנים, מראשי ומייסדי בית״ס לבנות „בית יעקב״ ומהעומדים בראשו, חבר בהנהלת הקהילה העברית בלבוב, ופעיל מובהק בועדותיה השונות.

מלבד אלה יסד והיה פעיל מאד בחברה לעזרת האסורים מאהב״י בבתי־הסוהר של לבוב. רבות עשה מתוך דאגה אבהית לטובת אסירים אלה ובמשך שנים רבות השמיע בפניהם הרצאות שונות, אשר נודעה להן השפעה גדולה, עד שהיו לשיחה בעיר. הוא סידר עבור האסירים בית־כנסת משלהם והעמיד לרשותם חזן מיוחד, שהיה מתענין בשמו יום־יום בכל צרכיהם ודאגותיהם. ר׳ משה מצא מזור ותרופה ליהודים האומללים האלו בכל עת.

כיוצא בזה ארגן ופעל רבות בכל צרכי בית החולים המיוחד לחולי־רוח אשר ב„קולפארקוב״, כשהוא טורח לסדר עבורם אספקת מאכל כשר. ר״מ הירשפרונג היה פעיל וחבר־הנהלה גם בחברות הסוציאליות „טאז״ ו„אזע״ ומהמצטיינים בין עסקניהן באותות הצטיינות ממש. כן יסד ועמד בראש חברת „בית לחם״ לאחזקת עניים.

גולת הכותרת של עבודתו הציבורית היתה בחברת „בני לויה״. מלבד היותו נשיא ה„חברא קדישא״ דק״ק לבוב, יסד ר׳ משה ועמד בראש חברת „בני לויה״, שמטרתה לדאוג לתכריכים עבור כל בר־מינן ובמיוחד לעניים. בבתי החולים הגדולים והמפורסמים בלבוב, שהיו כולם בידי לא־יהודים והובאו אליהם יהודים מכל פלכי גאליציה — באין להם קרוב ומודע בעיר — טיפלו בהם במקרה של פטירה חברת „בני לויה״ בראשות ר׳

משה הירשפרונג, הוא ועוזריו הם שגטלו את הנפטרים תחת חסותם ועשו את המוטל על כל איש מישראל ביחס למת־מצוה.

בין חברת „בני לויה", קרי: ר' משה הירשפרונג, לבין החברה „נאשיעניא פאמאצי זידובסקיך כאראוו" — מוסד לעזרת יהידים חולים שנמצאו בבתי החולים ומרפאות ממשלתיות, ולאספקת אוכל כשר עבורם — היתה קיימת קואופרציה מלאה. בפעולה זו עבד במסירות־נפש א. ב־ט ומשנהו ר' אלייעזר טויב, בנו של הרבי מסאסוב־פומורין, האדמו"ר ר' שלום טויב. החברה הנ"ל נוסדה ע"י הגדבנית והעסקנית הידועה גב' מרים פרנקל וד"ר פפוי. עם ראשי הועד נמנו: ר' משה הירשפרונג, יוסף עבנר, זליג בארדך והנדבן הידוע הייניריך לנדוי.

עבודתם זו של ר"מ הירשפרונג ועמיתיו, כרוכה היתה בסכנת־נפשות ממש. כידוע ניתחו את המתים בכל בתי־החולים הממשלתיים. אך יהודים משלנו מסרו כמובן את נפשם ועשו הכל בכדי להוציא את המת לפני שהספיקו להודיע באורח רשמי על מותו. כאשר הנהיגו את ה„נומרוס קלאוזוס" בפולין, לחמו בחזית הזאת גם הסטודנטים היהודים, שהתאמצו להעמיד לרשות האוניברסיטה את חלקם הם — בגובה עשרה אחוזים של המתים — לניתוחים. ר"מ הירשפרונג בתבונתו ובקשריו האישיים עם גדולי הרופאים והפרופיסורים, יד־ביד עם א. ב־ט וחבר עוזריו שהפליאו במעשים של ממש, מסרו את נפשם על כך ותוך חירוף נפשי עשו את הבלתי־אפשרי כדי להוציא את המתים מתחת איזמל המנתחים אותם, בניגוד לדיני ישראל.

ר' משה הירשפרונג היה גם פעיל ועומד בראש חברת „הכנסת כלה" שפעלה בלבוב בממדים גדולים ולתועלת רבה. בימי מלחמת־העולם הראשונה היה גם מהמנצחים על הפעולות המבורכות לעזרת פליטי־חרב ומפעילי „ועד ההצלה".

עתים היה ר' משה מנסה את כוחו גם בכתיבת מאמרים פובליציסטיים, מעל דפי העתונות האגודאית, וכן כתב גם בעתונות היהודית־פולנית על נושאים מקומיים. גם בירחונים מדעיים־רפואיים בשפה הפולנית פרסם מאמרים שונים, אשר עשו רושם רב.

אהוב ואוהב

כל חייו היו קודש לזולת, תוך התמסרות יוצאת מן הכלל. לא היה בלבוב דומה לו. הכל היו מעריצים אותו. כולו שפע חמימות ורחשי־אחוה להפליא. היה בעל רגש מאין כמותו. כאשר מאן־דהוא שפך את שיח־

צרתו לפניו, היה ר' משה משתתף בצערו במלוא הכנות ומתייפח כילד קטן, אולם מיד התחזק ומיהר לעזרתו. דלתות ביתו היו פתוחות לרווחה תמיד. ביתו מלא אורחים. כל נצרך ידע את כתובתו והוא היה תמיד מוכן לדורשיו על אף היותו סוחר, בעל־בית ומטופל במשפחה גדולה.

וחובב ציון נלהב היה. תמיד שאף בעצמו להתיישב בארץ־ישראל. תמיד היה מוכן לעזור לכל אלה שעלו ארצה. קשריו עם אישים רמי־מעלה בממשלה ובצבא, עמדו לא פעם לחלוצי גאליציה, שנזקקו להתגבר על „קשיים מסויימים" כדי לאפשר את נסיעתם ארצה.

ר' משה הירשפרונג היה מהתורמים השנתיים הקבועים לקרנות של בנין הארץ וישובה ביד נדיבה. הוא זכה לתור בארץ בשנת תרצ"ה והשתהה כאן חדשים מספר, ולשמחתו לא היה גבול. אפילו נחלה בארץ רכש לעצמו וכל הגיגיו היו צמודים לשאיפה: לזכות ולהתיישב בארץ. ברשותי נמצאים המון מכתבים ותכניות משלו, בהן פירט כיצד הוא חושב להסדיר את חיסול רכושו בלבוב והעברתו ארצה. סיבות משפחתיות מדאיבות עיכבו אז בעדו מלהגשים את חלומו, והוא הצטער על כך צער רב.

בדמותו האצילה של ר' משה הירשפרונג, נתקפל עסקן יהודי טיפוסי ורב־ממדים, שאין דומה לו בציבור שלנו. כל חייו היו קודש לזולת. את כל חייו הוא הביא כקרבן על מזבח האהבה והחסד.

* * *

בימי השואה ניספה ר' משה הירשפרונג, בין הקרבנות הראשונים של עסקני לבוב.

ה' ינקום דמו!

פרק חמשים

הרב ר' שלמה שיקלר

יניק וחכים

היה זה בשנים הראשונות אחרי מלחמת־העולם הראשונה, אחרי פטירת הגאון רבי משה באב"ד, רבה של לבוב [„בתוך העיר"]. ראשי היהדות החרדית, ובעיקר הציבור החסידי, החלו לחפש מועמד מתאים למלא את מקומו של הנפטר הגדול; מצב הענינים הדתיים, החינוך וכו' היה מוזנח והחורבן הגשמי — ועוד יותר החורבן הרוחני — בעיר היה מורגש מאד. ה„אגודה" קמה אז לתחיה וחיפשה את האישיות הדגולה כדי להציל מניוון עיר ואם בישראל כלבוב. עסקניה הביאו איפוא באורח בלתי־רשמי את „הרב מגלינה", הגאון רבי מאיר שפירא, להציגו בפני הקהל הרחב כמנהיג העדה, כגאון בתורה, כמדברנא דאומתיה.

הוא הופיע בלווית שניים מתלמידיו בישיבת „בני תורה" בגלינה, אותם הציג בפני ראשי העדה בלבוב. אחד מהם היה העלם החביב והיקר שלמה'לי שיקלר, שלא עזבו לרגע. בשבת קודש, כאשר נאספו באכסנייתו למדני העיר ופתחו במשא־ומתן של הלכה ובפלפולים דאורייתא, פנה הרב זצ"ל לשלמה'לי ואמר: עמוד שלמה'לי בני, מה דעתך בסוגיא זו? ושלמה'לי התחיל לשאול קושיות ממסכת זו וממסכת אחרת, מבבלי ומירושלמי, חרז מרמב"ם מסובך ל„כסף משנה" מבהיר והעמיק לצלול בעמקי ים התלמוד, עד שכל המסובים היו משתוממים ומתפלאים על בקיאותו הנפלאה, חריפותו ועומק שכלו המושתת על יסודות מוצקים. הוא מבקש תשובה לשאלותיו מן הנוכחים, ואח"כ מרבו הגדול. „הרב מגלינה" עונה לו בתירוץ נפלא אחד, המתרץ לכאורה את כל קושיותיו, אולם שלמה'לי אינו מרפה ממנו ושואל שוב, עד שהרב גוזר עליו לבסוף שימצא את התירוץ לבדו... ואז הוא חותר תחת יסוד פלפולו על פי קושיא אחת ממקום פלוגי בש"ס, תוך כדי שהוא מביא הוכחות די חזקות לעצם ההנחות שבפלפולו ומתרץ את כל הקושיות בבת־אחת, מעשה אמן ממש!

תיאבון לדעת

הרב ר' שלמה'לי שיקלר נולד בשנת תרנ"ח־תרנ"ט בערך בעיירה ויז'ניץ, בוקובינה, לאביו ר' צבי שיקלר, יהודי תלמיד־חכם וירא שמים, המקורב קירבה משפחתית לבית רוז'ין ומתפרנס כסוחר אמיד בתבואות וקמח. ר' צבי היה מקושר מאד ברבו האדמו"ר הגדול מטשורטקוב זצ"ל. ביתו — בית חסידי צנוע, בית של תורה ודרך־ארץ הקודמת לה. בבית זה קיבל שלמהל'י את חינוכו הראשון. הוא הצטיין בילדותו כילד עירני השואף לדעת בלי גבול. תפיסתו המצויינת והשאיפה ללימודים ולדעת, הוציאו אותו בילדותו מחברת בני־גילו, הוא נחשב כ„עילוי" בחוג משפחתו ובעיירה כולה.

רבי שלמה שיקלר, הי"ד
אב"ד גוליגורי וקאליש

בגיל צעיר מאד נכנס ללמוד בישיבת ויז'ניץ המפורסמת, שם קלט הרבה תורה ויראת ה'. שאיפתו לדעת אילצה את הוריו ללמדו גם קצת לימודי־חול, כדי להפסיקו מעט מלימודי־קודש ולאפשר לו מנוח כלשהו. התמדתו היתה בלי גבול. הוא שקד על התורה יומם ולילה. הבטחה חגיגית היתה לו מפי סבתא, להעירו באמצע הלילה! ואם קרה פעם ובגלל חולשתו לא העירוהו, היו בכיותיו קורעות לב. אחיותיו מספרות, כי בכיות אלה עשו עליהן רושם כה גדול, עד שהתחלקו ביניהן לפי תורנות להעירו בזמן.

כאמור נתקבל כתלמיד בישיבת ויז'ניץ בגיל צעיר, בהיותו בן 11 שנה. את ימי החופש בישיבה „בין הזמנים" — כחודש ומחצה — ניצל שלמה ללימודי חול ותוך זמן לא רב השלים 4 כתות בית־ספר ובכוחות

עצמו למד את השפות גרמנית ופולנית, רכש לעצמו ידיעות קלאסיות והשתלם בכל המקצועות.

במחיצת מהר"ם שפירא זצ"ל

בהיותו ילד רך נפטר עליו אביו, בהשאירו אחריו אלמנה ושבעה ילדים יתומים. הוא הבן היחידי בבית, ואתו שש אחיות. שלמה שוקד על התורה ועולה מעלה מעלה. ראש הישיבה מייעץ לאמו שתעבירהו למקום תורה בדרג גבוה, כדי שיוכל לפתח שם את כשרונותיו המצויינים. אמו נוסעת אל האדמו"ר מטשורטקוב, לשאול בעצת קדשו. היא לא מקבלת תשובה מיידית. עליה לבוא שנית בעוד שבועיים. רק אז משיב לה הרבי זצ"ל, כי עצתו היא לשלחו לישיבת „בני תורה" של הרב מגלינה.

שלמה'לי מגיע אל „הרב מגלינה" והגר"מ שפירא אימץ אותו לעצמו כבן. הוא מכניסו לישיבה, מחנכו ומגדלו. קשר נפשי עמוק מתרקם בינו לבין הרב והרבנית, עד שהיה כבן אהוב עליהם.

שלמה החל להתפתח. עולם חדש נפתח בפניו. עולם של חדוות יצירה, של שמחה פנימית. סביבתו החדשה של הרב ותלמידיו, הקשר הנפשי העמוק, דרכי חייו של הרב מגלינה, התפילות, המסיבות, השולחנות, העסקנות, הקשר עם העולם הגדול, החיים הכלל־ישראליים — כל אלה השפיעו עליו, והוא מקבל השפעה מלוא חפניים. סגולותיו האישיות, הצטייניותו בלימודים ותכונותיו הנאצלות הבדילוהו מתוך שאר תלמידי הרב בקוים בולטים. אט־אט נעשה אחד העוזרים הראשיים של רבו הגדול גם בעסקנות ציבורית.

בינתיים פרצה המלחמה העולמית הראשונה. הרב ותלמידיו נתפזרו, מי למשפחתו ומי לרחבי אוסטריה, לוינה, למורביה וכו'. כל בני משפחתו של ר' שלמה שיקלר היגרו לוינה, בעוד שהוא נשאר אצל הוריו החדשים, אצל הרב מגלינה וזוגתו הצדקנית.

בביתו של הגר"מ שפירא הכיר ר' שלמה'לי את העבודה הציבורית, את ערכי החינוך, את כל שלבי העבודה של „אגודת ישראל", את עסקניה ואת גדולי ישראל בדור ההוא. הוא שימש כשליח נאמן לרבו הגדול בשליחויות חשובות וכך נזדמן לו להכיר את העולם הגדול.

הוא יוצא לביקור בוינה, להתראות עם אמו ואחיותיו, בינתיים הוא גם משתלם במדעים ונכנס „אגב אורחא" לפעולות במרכז אגו"י. אך זמנו אינו מרשה לו לשהות שמה זמן רב והוא חוזר לגלינה, ללימודיו ולהכשרתו לקראת העתיד.

והימים, ימי ההפתחות ושגשוג של ה„אגודה" בפולין. בשנת תרפ"א התלקחה לפתע מלחמה בין פולין לרוסיה. לרגלי המלחמה עובר הגאון רבי מאיר שפירא לגור בלבוב — והוא כבר המנהיג האגודאי הגדול של יהדות פולין, שמו מתפרסם בעולם. ליד הרב הגדול פותח תלמידו ר' שלמה שיקלר במסכת עסקנותו הברוכה. הוא מתייצב בראש צא"י בגאליציה. כשרונו הריטורי מפלס לו דרך. הוא כובש את לבבות הצעירים, אם כנואם בחסד עליון ואם בהתנהגותו האישית המופלאה, וכן בעטו השנון. כולנו התרשמנו והתלהבנו מאד מאישיותו הדגולה. יד־ביד עם ר' צבי הירשהורן, יעקב־מאיר הלפרן, שמואל־דוב מייזלס הצעיר ועוד כמה חברים מסורים, מייסד ר' שלמהל"י את מרכז צא"י בלבוב. הוא מתמנה לעורך העתון של צא"י בגאליציה המזרחית „הנצח". מאמריו מצטיינים בסגנון מיוחד ובתוכן עשיר. הוא עובר כמעט בכל הערים הגדולות במזרח־גאליציה ומייסד סניפים חדשים, מחזק את הסניפים הקיימים וקוצר הצלחה בכל אשר יפנה.

הרב ותלמידו

מזויין בתורה ודעת, בפעולה ציבורית ברוכה, מקבל שלמה'לי היתר־הוראה מאביו־רבו הגדול הגר"מ שפירא זצ"ל. הוא מתחתן עם בתו היחידה של הגביר החסיד ר' וולף ליפמן מפומארין, עיירה סמוכה לזלוטשוב. רבו הגדול נוסע אתו לחתונתו, שנערכה בעיר זלוטשוב ברוב פאר והדר. על חגיגת נשואיו מספר עד־ראיה, ר' יעקב כ"ץ ז"ל:

„זכורני את ההיכרות הראשונה שלנו עם הגר"מ שפירא זצ"ל, בהיותי נמנה על תלמידי הישיבה והת"ת „אורח לחיים" בזלוטשוב, בהנהלת מורי ורבי הג"ר חיים־משה זילבר־שיץ ז"ל. היה זה בימי נשואיו של התלמיד החביב עליו כבן, מחמד נפשו. החופה נערכה בכיכר הגדול שלפני בית־הכנסת המרכזי, בנין עתיק שמראהו מבחוץ כמבצר שנבנה בימי המלך הפולני יאן־סוביסקי, שהתייחס ליהודים באהדה והושיט להם עזרה כספית לצרכי הדת. אלפים השתתפו בשמחה פומבית זו, והרב זצ"ל הרעים בקולו האדיר והנעים באמרו „שבע ברכות". כולם חושמלו מלהטו ומחדוות נפשו בהגיע לכלולות אחד המצויינים שבחבורת תלמידיו אשר גידל על ברכיו. ולא נשכחה ממני גם קבלת הפנים לפני יום החתונה, בהופיעו בשערי עירנו. המונים צבאו ובאו לחלק כבוד לאותו רב צעיר, בעל קלסתר הפנים הפטריארכליים, שקסמו האישי עלה על המשוער. גם אנחנו, מאות התלמידים הקטנים והגדולים של „אורח לחיים", צעדנו בסך עד שהגענו מאחורי מרכבתו לבית המלון, בו התאכסן".

רבה של גוליגורי

אחרי נשואיו ישב רבי שלמה'לי שיקלר על התורה ועל העבודה, העמיד תלמידים הרבה ואחד מהם הוא חברנו העסקן ר' אנשיל פינק (כיום בניו־יורק). אחרי זמן קצר הוכתר ביוזמת רבו כמרא־דאתרא בגוליגורי.

מדי פעם בפעם הוא יוצא מגבולות העיירה הקטנה אל רחבי המדינה, כאחד מראשי ה'אגודה' ומעסקניה. במיוחד הוא משתתף באופן פעיל במפעלו הכביר של רבו הגדול, „ישיבת חכמי לובלין", אשר הוחל כבר בהכנתה. הרב נוסע לחוץ־לארץ, לאירופה ולאמריקה. הוא קורא את ר' שלמה'לי לבוא ולעזור לו, אולם הרב שיקלר אינו נענה הפעם להצעת רבו ונימוקו אתו: שמא ח"ו יזדמן לו כסא של רבנות באמריקה ויתחשק לו לשבת עליו — ובזה אינו רוצה בשום פנים! עז היה חפצו להישאר תמיד בקירבת מקום לרבו, בפולין.

בשובו ממסעו בארצות־הברית סר הגר"מ שפירא לבקר את תלמידו החביב ר' שלמה'לי במקום רבנותו ובילה בגוליגורי שבת אחת. גם על שבת זו מספר ר' יעקב כ"ץ ז"ל:

„בחזרו מאמריקה שוב עבר הרב זצ"ל דרך עירנו לבקר אצל תלמידו הרב ש. שיקלר הי"ד, שנתמנה בינתיים כרב העיירה גוליגורי — והצטרפנו אליו במרכבה מיוחדת כמה בחורים: מאיר רולר, ליפא שוגר הי"ד וכותב השורות, והיינו במחיצתו במשך כל יום השבת ועד למחרת. היתה זו שבת פרשת וירא. העיירה כולה היתה כמרקחה, כשזכו לקבל פני אורח גדול וחשוב כזה. בית הרב המה ממבקרים ובבית הכנסת עבר בעצמו לפני התיבה והשמיע דרשות ודברי תורה ב„שלחנות". השמחה עברה על כל גדות הלב. שירה וזמרה, ריקודים נלהבים, צהלה, רינה והתחזקות עד אין סוף. רעיונות נוצצים ומעמיקים על החינוך התורתי, בהסתמכו על הפסוק: „וירק את חניכיו" ודברי רש"י הידועים על אתר...

„ובמוצאי שבת, בסעודת מלוה־מלכה, בזמירות ובשיחת־רעים, במסרו רשמים מעניינים ומבדרים ממסעו בארה"ב. ושוב ניגונים וביטויי־חדוה, השתעשעות עם תלמידו אהוב נפשו, ותלמיד־תלמידו הצעיר והחריף ר' אנשיל פינק, בנו של החסיד הצ'ורטקובי המפורסם הרה"ג ר' יואל פינק, מחותנו של כ"ק האדמו"ר מקופיטשניץ זצ"ל, והפרידה ביום הראשון, כאשר רקדו בבוץ מסביב לכרכרתו — כל אלה היו לרבים, ולי בתוכם, חוויות עמוקות שנחקקו בלב ובנפש לימים רבים".

הרבנות בקאליש

בעיירה קטנה כגוליגורי, לא מצא ר' שלמה'לי כר נרחב לפעולה. המקום היה צר מדי בשבילו ולכן קיבל ברצון את הזמנת הקהילה המפורסמת קאליש שיכהן פאר כרב ואב"ד בתוכה. בשנת תר"ץ הוכתר בכבוד גדול כמרא־דאתרא. קבלת הפנים שערכו לכבודו בקאליש היא פרשה בפני עצמה. הגאון ר' מאיר שפירא, שעמד כבר ברום תהילתו, הכניסו בעצמו לעיר ומכל ערי גאליציה באו אורחים לכבודו.

בקאליש התחיל רבי שלמה'לי בפעולה נרחבת בכל שטחי החיים והחיה בקהילה זו את העצמות היבשות, בכשרות, בטהרת המשפחה, בחינוך ובכל ענפי החיים הציבוריים. הוא ניהל את קהילתו ביד רמה. גם מוסדות הממשלה התייחסו כלפיו בכבוד רב. בידעו את השפה הפולנית על בוריה, הצטיין בכל הזדמנות בנאומיו המזהירים, שהיתה להם השפעה על יחסיו עם חוגי הממשלה — ואלה עזרו הרבה להיטיב את מצב בני קהילתו וסביבתה הקרובה.

הדרת־פנים היתה לו, מבט פקחי ועינים הודרות. נימוסיו להפליא. חן מיוחד היה נסוך עליו מלוא קומתו. נוח וחביב על הבריות. בעל השפעה רבה על כל מי שבא במגע אתו. איש המודות. כגדול בתורה, כחריף ובקי נפלא, היה בשנים האחרונות מן המשיבים והפוסקים המוכרים בין רבני גאליציה, עמד במשא־ומתן של הלכה עם כל גדולי הדור ונודע כאחד המומחים הגדולים לדיני־תורה מסובכים. ממקומות רחוקים היו באים לקאליש להתדיין בפני הגאון הצעיר, הרב ר' שלמה שיקלר, כי פסקיו הבהירים וגישתו השקולה והקולעת היו מן המפורסמות.

אף הוא הצטיין בקולו הערב והיה ידוע כבעל־תפילה מצוין. גם סגולה זו רכש אצל רבו הגדול, הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל, המנצח בנגינות.

על קידוש השם

עם פרוץ מלחמת־העולם השניה ברח מביתו, ביחד עם אנשי קהילתו. במשך זמן קצר התגורר אצל בני משפחתו בעיירות זלישציקי, הורודנקו וגבוזיץ. אחר־כך חזר לקאליש, ושוב הוגלה לסטניסלוב, שם תפסוהו הנאצים ימ"ש ועינוהו בעינויים קשים בהטיחם בפניו את כל ה„פשעים" שעשה כמנהיג אגודאי וכ„קונטר־רבולוציונר". ביחד עם ראשי קהילתו נלקח צ"י הצוררים למקום בלתי ידוע שממנו לא שב יותר.

ה' ינקום דמו!

פרק חמשים־ואחד

הרב ר' צבי הירשהורן

חיים שכולם שירה

— — — פניו פני אצילים מחוטבים ברוך ועדינות בלתי־שכיחה. הילוכו איטי ואריסטוקראטי. תמיד הוא שקוע במחשבות כאילו אינו רואה לפניו נפש חיה; המחקר והחקירה, ההתלבטות עם עצמו והיגיעה הגדולה להגיע לאמת, העמל הבלתי־פוסק עם עצמו, לעלות ולהתעלות במדרגה — מילאו את כל ישותו ואישיותו.

חייו — שירה ליריות ענוגה. כל צעד בחייו ספוג בצער, על כי טרם הגיע לנקודת האמת הנכספת. נחבא אל הכלים. שונא פרסומת ובורח מן הכבוד, הרודף אחריו. נפשו אינה סובלת אף פעם ריקנות, בין ביחיד ומכל־שכן בציבור. לוחם בעוז נגד עם־הארצות בקרב הנוער החרדי שעמד בראשו — בעטו השנון, בסגנונו הספרותי המעולה ובהרצאותיו המלאות תוכן, כי על כן הצטיין גם כנואם בחסד עליון.

מתולדותיו

הרב צבי הירשהורן נולד בשנת תרנ"ט בעיירה קמיונקה־סטרמלובה, לא הרחק מלבוב, לאביו ר' שמואל ולאמו מרת רבקה — משפחה חסידית מיוחסת ואמידה, שהתפרנסה ממסחר בבגדי גברים בעיירה. אביו, בר־אוריין, חינך את ילדיו בדרכי אבות כנהוג בימים ההם. הילד צבי קיבל את חינוכו ב„חדר" ואח"כ בבית המדרש שבעיירה, ומאוחר יותר אצל רבה של קמיונקה הג"ר שלום רוזנפלד. מילדותו הצטיין צבי כילד־פלא בכשרונותיו, בשקידתו הנפלאה. יומם ולילה עמל בלימודיו ובשיעורים שונים והוריו אינם מעיזים להפריעו, אם כי חששו לבריאותו. יוצא מן הכלל היה צבי, לגדולות נוצר, ובפקודת הרב־דמתא לא הפריעו לו.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, בשנת תרע"ד, היה זרם הפליטים הבורחים מאימת הקוזאקים הרוסים — שהסתערו מלאי זעם בראשונה על גאליציה וערכו פוגרומים בעיירותיה — גדל והולך מיום ליום. בתוכם היו גם יהודי העיירה קמיונקה־סטרמלובה. והיעד הראשי של הבורחים: עיר הבירה לבוב, אליה עברו גם הוריו של הרב צבי הירשהורן ובני

משפחתם, בהשאירם את כל רכושם בעיירה לרגלי בריחתם המבוהלת. הם באו, איפוא, לבובה בעירום ובחוסר־כל. משפחה זו אינה יכולה לפנות לועד ההצלה („רעטונגס קומיטע" בלע"ז), זכר הרחבות והעשירות שהיו מנת־חלקה בעבר עודנו טרי ורענן, מלבד זאת היו איסטניסים גדולים — והסבל האכזרי התחיל להציקם.

ר' שמואל הירשהורן אינו רוצה בשום פנים ליהנות מן הצדקה. הוא פונה לאחד הסוחרים והתעשיינים בעיר, מתייפח לפניו ומתחנן: „אל תצריכנו לידי מתנת בשר־ודם ולא לידי הלוואתם", תנו לי האפשרות ללמוד את מלאכת תפירת מכנסיים, ואני מבטיח לכם כי אלמד את המלאכה מהר, אתפרנס מזה! בקשתו זו נתמלאה ותוך שבועיים ישב ר' שמואל על יד מכונת תפירה בדירתו הצרה ששכר לו בשארית כספו, ברחוב זרודלנה, והרויח כבר די מחסורו בצמצום, כדי להחיות את משפחתו מבלי להזדקק לעזרת הציבור.

את ילדיו המשיך וחינך לתורה ולתעודה. צבי, הבכור, הקדיש את כל כל זמנו ללימוד התורה כאחד המצויינים — כחריף ושנון — בישיבת „מחזיקי לומדי תורה". שמו נתפרסם כבר־דעת וכבעל כשרונות נדירים. באותו זמן השתלם גם בלימודים כלליים, אך עם זאת לא פסיק פומיה מגירסא.

נפשו העדינה לא סבלה את הסידורים בישיבה זו, למרות שהוא עצמו היה אחד ממייסדיה, ביחד עם חברנו היקר והמופלא ר' ליפא גרשון. לאחר שהישיבה עברה לפיקוחם המלא של חסידי בלז, עזבו שניהם את „מחזיקי לומדי תורה" ועברו ללמוד בקלויז זידיטשוב, שהתרכזו בו טובי האברכים הלומדים של לבוב.

ביסוד צא"י בלבוב

מבין לומדי קלויז זידיטשוב וקלויז טשורטקוב יצאה היזמה בשנת תרפ"ב לייסד את הסתדרות צא"י בלבוב. רבי צבי הירשהורן נמנה על מארגניה הראשונים ומהעומדים בראשה. הוא כובש את מקומו הראשון *בזכות ידיעותיו המרובות, כאיש הרוח וכעדין הנפש. פניו שהביעו אצילות* ועדנה, רכשו את אימון הצעירים החרדים. עיניו פקחיות היו לו. גם הליכותיו בגינוני נימוס וכולן אומרות כבוד.

רבי צבי היה ספרא רבה, בעל סגנון ספרותי נפלא בשיר ובפרוזה, הוא פרסם הרבה מאמרים מלאי תוכן בעתונות החרדית ובכתבי־עת שונים, בעברית וביידיש. בתקופה מסויימת ערך את הירחונים של מרכז צא"י בלבוב, „הנצח" ו„הצעיר החרדי". גם נואם היה בחסד עליון, נאומיו עשירים

בתוכן ובלהט, עד שעשו רושם כביר בכל מקום הופעתו. קהל שומעיו היה תמיד מוקסם. וכך התפרסם בכל פינות גאליציה ואח"כ גם בפולין הקונגרסאית. מכל אגפי ה„אגודה" בפולין דרשו לשלוח אליהם את ר' צבי הירשהורן, משום שהיה נואם ראשון במעלה. בהרצאותיו ריתק המונים שמילאו את אולמי האספות בכל רחבי פולין.

על אחת מהופעותיו המרשימות ביותר, בעודו צעיר לימים, מספר הח' יעקב כ"ץ:

„בשנת תרפ"ד בקיץ לוהט בא ר' צבי הירשהורן בין הבאים לעצרת חגיגית לסיום מס' עירובין מהמחזור הראשון של „דף היומי" שנערכה באולם קולנוע גדול בנוכחותם של המונים חרדיים בזלוצ'וב עירו של המגיד ר' מיכל'ה זצ"ל ונתכבד לברך את החגיגה בשם צא"י בלבוב...

„השעה מאוחרת, כמעט חצות הלילה. ר' צבי, בחור עדין ורזה, משמיע בטוב־טעם דברי ברכה ורעיונות על המאורע ועל דרכו של הנוער החרדי לעומת הנוער המתפקר. לפתע הוא שוסע בקריאת־ביניים עויינת ע"י אחד הנוכחים, מראשי החפשיים בעיר. הצעיר הנואם שהשמיע את דבריו ללא פאטוס כי אם בפשטות לבבית, מתרגש יחד עם הקהל הגדול שמילא את האולם על הפגיעה בהכרתם של יהודים הנאמנים לה' — ואז התחולל המפנה בחייו, שהיתה לו השפעה על עתידו הסוער. במעמד זה נתגלה בכשרונו כנואם בחסד עליון היודע לרתק אלפים ולהחדיר בהם את אמונת רציונותיו באופן יוצא מן הכלל. מני אז עלה ונתפרסם כאחד מראשי המדברים ביהדות החרדית, הלוכד נפשות ומחיה לבבות של פקפקנים ומחפשי דרך. בנאומו, שארך עד השכמת הבוקר, הפתיע. דבריו היו מלאים תוכן וזיו, שטף דיבורו, שפתו העסיסית והעשירה בביטויים, כשרונו הריטורי, התרוממותו ושפע הרעיונות שהשמיע, כל אלה היו למשיב נפש לנאספים שהקשיבו לדברי אלקים חיים הנאמרים מפיו של ה„עלם" הלבובי הבלתי נודע. המאורע הזה היה לשיחת היום בזלוצ'וב ומהר התפשטה ברחבי גאליציה ואח"כ בפולין הידיעה על התגלות משמחת זו".

עסקן ציבורי חרוץ

הוא עולה מעלה אחרי מעלה. כשרונותיו מתפתחים וידיעותיו מסתעפות פי כמה. המגע עם הציבור הרחב מעניק לו נסיון עשיר ורב־לקח. הוא מתמנה כמזכיר ראשי של מרכז ה„אגודה" בגאליציה, אולם אך לעתים נדירות מוצאים אותו במשרד. תמיד נוסע הוא ממקום למקום ונואם, עושה נפשות לרעיון אגו"י ולוחם בעוז נגד המפלגות החילוניות. ה„מזרחי" רואה בו מתחרה מסוכן ומנסה בכל מיני תחבולות לחבל בהופעותיו

המוצלחות. בקושי רב מצליח רבי צבי הירשהורן להשתחרר מהעבודה הזאת, אשר התישה מאד את כוחותיו, עד שפניו החווירו לאימה כתוצאה מהמאמץ הקשה והנסיעות המרובות. רבי צבי הירשהורן, הצעיר לימים, רוצה עוד ללמוד ולהשתלם. המשרה אשר הטילו עליו כבדה מדי עבורו, מפריעה לו לעלות בדרגה.

רבי צבי הירשהורן הוא גם אוהב ציון נלהב ובנתיבי עבודתו האגודאית אין הוא שוכח אף לרגע את המומנט הזה. הוא גם חבר פעיל בועדה הארצישראלית שע"י צא"י ואגו"י בגאליציה. בפרשת עסקנותו תופסת

רבי צבי הירשהורן חי"ד, אב"ד יאבורז'נה

עבודתו למען ישוב ארץ־ישראל מקום חשוב. עזרתו הרציגית בארגון ה„הכשרות" של צעירי אגו"י וביקוריו התכופים, ההרצאות, השיעורים והעידוד שנסך בקיבוצי ה„הכשרה", וכן נסיעותיו המרובות — בהתנדבות כמובן — למען „קרן הישוב", לכל אלה התמסר במסירות נפש ממש ובהקרבה עצמית.

כאחים וכרעים ממש היינו שנינו, במובן האישי והציבורי כאחד. עוד זכורים בלבי היטב הימים, הלילות, החדשים והשנים שלמדנו ביחד. בלילות־חורף למדנו בבית בשקידה, עשינו באמצע הפסקות למנוחה ובהפסקות הללו — במקום לנוח — סידרנו את הקורספונדנציה עם המרכזים הארצישראליים בפרנקפורט ובוורשה בנוגע לסרטיפיקטים, „הכשרות", רכישת אדמות וכל שאר פעולות התעמולה. כל רגע היה יקר בעינינו.

אוהב ישראל נפלא היה רבי צבי הירשהורן כל ימיו. יחסו לכל אדם מישראל היה בבחינת „...כמוך" ממש. הוא לא ידע שנאה וקנאה מזה. יחסו החברותי לחברים ולקרובים אליו, מימי בהרותו ועד לימיו האחרונים, היה למופת. טיפול אבהי הקדיש לכל חבר צעיר, היה מחבקו ומנשקו, מפיח בו רוח חיים ואהבה לקדשי ישראל ולרעיון אגו"י.

אך לעומת זאת סבל האיש מרה מן המדיניות הקטנונית של מנהיגים שונים באגו"י. תמים מופלג היה וכל ימיו ההתרחק מאד מן הפרסומת ומכל נגיעה אישית, הפריעו לו ההתרוצצויות האלו במתכוין או שלא־במתכוין ואז היה בורח לתקופה ידועה ומתרחק מכל פעולה שהיא בתנועה, עד אשר מצפונו ורגש החובה הציבורית ריתקוהו שוב להמשיך בפעלו הגדול. בזמנים כאלו נתגלה כאיסטניס מאין כמותו. הוא התרחק מהכיעור ומהדומה לו כמטחווי קשת, שיקע את עצמו ראשו ורובו בלימודיו, בש"ס ובפוסקים. חיבה יתרה היתה לו לספרי מחקר, כגון ה„מורה", ה„עקידה" ועוד.

עצת האדמו"ר מטשורטקוב

באותם הימים — ומשפחתו דורשת ממנו לתת את הדעת גם על עתידו. הוא מתחתן עם בתו של ר' נחום פלוהר מקראקא, חסיד מפורסם ומקורב להאדמו"ר מהוסיאטין. רבי צבי הירשהורן מפורסם כבר אז למדי, אם במעלותיו האישיות הנדירות ואם כמנהיג הנוער החרדי.

כבן משפחה חסידית ותיקה, הסתופף רבי צבי בצלו של האדמו"ר הקדוש ר' ישראל מטשורטקוב זצ"ל ונמנה על נאמני מעריציו. הוא נוסע לקראת חג השבועות לטשורטקוב, בכונה לקבל הפעם את עצת קדשו של האדמו"ר ביחס לעתידו. אין רצונו להתפרנס בכלל על חשבון הציבור. הוא מתיירא מאד מ„נהמא דכסופא" ומ„רויחא דנשיא". וכך כותב אלי רבי צבי באחד ממכתביו: „האדמו"ר זי"ע שליט"א מטשורטקוב בעת שהותי בטשורטקוב התייעצתי אתו על דבר עתידי בחיים, באיזו דרך אבחר ובאיזה אורח חיים אלכה בעתידתי וכ"ק האדמו"ר יעצני שבל אעסוק אחרי נשואי במשא־ומתן ובל אכנס לעולם המסחר והעשי' רק אשתלם בלימוד התורה בהוראת גפ"ת ובלימודים כלליים, כי איש מחונן בכשרונות נעלים כמותי הפסד גדול ונזק רב יהי' ליהדות החרדית אם אשקיע כוחותי בעולם המסחר ותקוה מזהירה נשקפת לי בעתיד להתמנות בתור רב חשוב המביא ברכה בפעולתו להאורטודוקסיה".

רבי צבי מנסה להתנגד, כי מטבעו בורח הוא ממנהיגות ואין לו כל נטיה להתלבש ב„איצטלא דרבנן", להיות כפוף ונכנע ל„דעת הקהל" ולחיות מקופת הציבור. מתוך מגעו עם הציבור ונסיונו בהרבה ערים

ועיירות, יודע הוא עד מה קשה להגיע לעמדה רבנית בעתים האלו — והלא פשוט מאוס עליו להיות „כלי קודש". הוא אינו יחסן, או בן־רבנן, בנקל עלול הוא להסתבך בריב המפלגות וסכסוכי החסידים, ולפעמים דורשת הקהילה גם כסף בתור תשלום עבור הכהונה, מה גם שעליו עוד לשבת כמה שנים וללמוד הוראה למעשה ביו"ד ובח"מ. אולם כל הטענות האלה לא הועילו לו. האדמו"ר מטשורטקוב לא הסכים אתו. וכך כותב אלי רבי צבי: „כ"ק ביטל אותם וצוה עלי במפגיע ובגזירת רבי שאשקוד אחרי הנשואין על הלימודים כי — אמר — פרסומך בעולם החרדי, כשרון הטפתך הנעלה, כשרון כתבנותך ויתר כשרונותיך הסגולתיים יעמדו לימינך, כי ה'אגודה' כבר גורם חברותי חשוב ורב השפעה שתוכל לבצר לך עמדה. שנית — אמר — הלא בחירתך מנהלת בית־מסחר ומרויחה ב"ה פרנסה בריוח ואיזה מאות דולר מונחים על אחוז, למה לך לדאוג, שב איזה שנים ועסוק בתורה ותגדל ותעלה בתורה ואחרי כן תראה שטוב יעצתיך".

ואמנם שמע רבי צבי — כמובן מאליו — לעצת מורו האדמו"ר מטשורטקוב וגלה למקום תורה אחרי נשואיו. הוא התבודד במשך שנתיים בישיבת הגאון המפורסם רבי פסח פרוסקין, בקוברין, שם עלה והשתלם בתורת ההלכה למעשה, הגה הרבה בתלמוד ובנושאי כליו, עד שנסמך אח"כ ע"י גדולי הדור כרב ומורה־הוראה בישראל.

מנהיג „צעירי אגודת ישראל"

הרב ר' צבי הירשהורן עלה גם בסולם המנהיגות, למרות סירובו. הוא השתתף בכל הקונגרסים, בכנסיה הגדולה של „אגודת ישראל" וכמובן גם בועידות של ה'אגודה' בפולין ובועידות צא"י. בכל מקום הופיע בין ראשי המדברים. כל הופעה שלו היתה בבחינת מאורע גדול. העתונות היהודית הקדישה מקום רב לנאומיו ופרסמה הערכות מיוחדות לתוכנם ולכשרון הריטורי הנפלא שהצטיין בו.

על הופעתו ברבים בטשורטקוב בנוכחות האדמו"ר הגדול, בעיצומו של חג השבועות, מספר עד הראיה הח' יעקב כ"ץ:

„זכורני את חג השבועות בשנת תרפ"ו בבית התפילה הגדול בטשורטקוב כאשר נתבקש ע"י הרבי מטשורטקוב זצ"ל שינאם לפני אלפי חסידיו שהתאספו ובאו מכל קצוות הארץ. המונים עמדו צפופים והאזינו לדברי הטעם על הנושא של חובת ההתארגנות והפעולה החרדית. הרבי בעצמו ישב בחדרו המוזהב ודרך הדלת הפתוחה הקשיב גם הוא לדבריו הנעימים כדי לשוות רצינות לאותו המעמד".

במשך השנים התפתח הרב הירשהורן ברוחו בממדים מופלגים, כאישיות מופלאה ורבת־גוונים, וכמנהיג הנוער האגודאי בפולין.

בועידת „צעירי אגודת ישראל" בפולין, שהתכנסה בשנת תרפ"ט, ואשר ליכדה במסגרת התנועה רבבות צעירים חרדים, נבחר הרב הירשהורן בהתלהבות ולקול תשואות המונים כנשיאה ומנהיגה של תנועת־נוער חרדית זו.

רבה של יאבורז'נה

בשנת תרצ"ב נקרא לכהן פאר כרב ואב"ד בקהילת יאבורז'נה, שם כיהן במשרתו עד שנת תרצ"ח. מקהילות שונות פנו אליו בבקשה שיעלה על כסא הרבנות בעריהן, עד שבשנת תרצ"ח נבחר כאב"ד קהילת ביאלה־פודולסק המעטירה, אשר רבניה הקודמים היו ידועים כגדולי תורה מופלגים, מגדולי הרבנים בפולין.

עם בחירתו כרב, סבל רבי צבי יסורים נפשיים גדולים. סכסוכי החסידים לרגלי בחירת רב בעיירות פולין, לא פסחו גם עליו. במיוחד זכרו לו חשבון־נעורים חסידי בלז — ולעזרתם באו גם חסידי צנז — מן הימים שעזב את ישיבת „מחזיקי לומדי תורה" בלבוב. לולא הוראת רבו האדמו"ר מטשורטקוב היה בלי ספק בורח מהרבנות. עם התיישבו בעיירה התקשרו אליו כל אנשי הקהל ביחסים טובים והעריצוהו מאד. עם זאת היה נחבא אל הכלים, מילא בנאמנות את תפקידי הרבנות המקומית לכל פרטיהן, וכן ריכז כל פעולה ציבורית, כמו חברות הצדקה וכיו"ב — לשביעת רצון כל בני העדה.

חייו היו מלאים יסורי־נפש והתלבטויות, כי איש־אמת היה ולא סבל כל דרך עקומה, חיבת ארץ־ישראל בערה בלבו כלפיד־אש. כיסופיו להתיישב בה היו כה מרובים ונוגעים ללב. הוא ניסה כל מיני הזדמנויות לכך, ולא עלתה בידו. נמצאים בידי מכתבים המעוררים חמלה, מכתבים מלאי תחנונים, שאחפש עבורו משרה, אפילו תהא לא מכובדת ביותר — ובלבד שתאפשר את עלייתו ארצה. אין הוא צריך לא רבנות ולא מנהיגות, אולם לעבודה פיזית לא היה מסוגל.

הימים והלילות שבילינו אתו בחברותא, בשיעורים ובעסקנות — לא אשכחם לעולם. היתה בינינו אהבת רעים ממדרגה עילאית. בעזבי את הגולה עם קבוצה מחברנו, עמד הוא ליד רציף הרכבת וגרונו נחנק מדמעות, והוא ממציא לידי ברגע האחרון פתקא קטנה: „צאתכם לשלום עולים חרדים, אל תחקו מעשי החלוצים הזרים, דרככם ברוכה מעליון, ברוכים אתם בברכת ציון — צבי". הקשר בינינו היה עז. כל פרט

מהמתרחש כאן הייתי מוכרח להודיעו. כל מאורע בחיי היהדות החרדית, היה עלי לפענח לו תוך תיאור מלא של כל דבר גדול וקטן. הוי, כמה כאב לבו על כל סכסוך ביהדות החרדית, בירושלים ובישוב החדש, על כל עלבון של תלמידי־חכמים וכדו'.

בימי עברה

בפרוס השואה היה הרב הירשהורן נאלץ לברוח ללבוב. הנאצים ימ"ש חיפשו אחריו, מאחר שהיה ידוע להם כאחד הלוחמים נגד תוצרת גרמניה, לעת הכרזת החרם על סחורות גרמניה ע"י יהודי פולין. בלבוב פעל — יד־ביד עם יתר העסקנים — למען הפליטים שהתרכזו שם. כן הרבה לפעול בשטח הרוחני, במחתרת. ריכז וליכד את המדוכאים ועידד אותם בימי צרה ופחד. על חברי ה„יודנראט" הראשון של לבוב, בו השתתפו מבחירי העסקנים החשובים בעיר, נמנה גם הוא — עד אשר שוכנע ביחד עם חבריו כי אין טעם להמשיך בתנאים האיומים שהיו נתונים בהם. מעתה עבר למחתרת והסתתר זמן־מה בביתו של האדמו"ר רבי נחום־מוניא מהוסיאטין הי"ד, וכן אצל האדמו"ר מבויאן הי"ד.

בשנת תש"א נתפס ע"י הנאצים ימ"ש והועבר למחנה ההשמדה בינובסקה, שם הושם קץ לחייו, בתוך רבבות יהודים אחרים מקדושי לבוב.

בידעו מה גורל צפוי לו ולאחרים, התכונן הרב הירשהורן בדחילו ורחימו לרגע של קידוש־השם. הוא חיזק את הנחלשים והפיח בהם רוח גבורה, עדי עלותם על המוקד.

ה' ינקום דמו!

פרק חמשים־ושנים

ר' שנואל־דוב נוייזלס

בר אבהן

מעיירה נידחת בגאליציה המזרחית נקרא לעיר פשמישל, על־מנת לכהן בה כמלמד וראש הישיבה העירונית, ר' אשר מייזלס — יהודי מופלא, תלמיד־חכם גדול, חסידא ופרישא, בעל מדרגה מדורות קודמים, ששמו היה הולך לפניו בכל הסביבה. את ר' אשר זה הביאו עסקני היהדות החרדית בפשמישל לעירם, כדי להציל את שארית הנוער החרדי לאחר מלחמת־העולם הראשונה.

איש קדוש היה ר' אשר מייזלס, מתנהג בפרישות ובזריזות, זהיר בכל תג ממנהגי חסידות ולא מש מאהלי תורה ועבודת הקודש. ר' אשר היה תושב פשמישל עוד לפני המלחמה והתפרנס בה כמלמד צנוע. בפרוס המלחמה עבר למקום נידח, אך כבר אז הכירוהו היטב אנשי העיר. עתה נקרא שנית אליה לכהן פאר כראש ישיבה ולשבת בה בקביעות.

ר' אשר ז"ל היה חסיד מובהק ומקורב לרבו הגדול האדמו"ר מחוסיאטין זצ"ל. הוא התגורר בדירה צנועה בת חדר אחד ומטבח, וכל ימיו הסתפק במועט. ר' אשר העמיד וחינך מאות תלמידים, שהיו דבוקים בו באהבה רבה כל ימיהם. הצלחתו בשטח זה נזקפה לעובדה, שהיה בעצמו מחנך בחסד עליון, בקי עצום, תלמיד־חכם אמיתי, ועל כל אלה היה נוהג להשמיע בפני תלמידיו שיחות מוסריות, סיפורי חסידים ודברות־קודש, שכבשו את הלבבות. כראש חבורת חסידי הוסיאטין בפשמישל היה ר' אשר יושב בראש כל מסיבה חסידית, הקהל שותה בצמא את דבריו וגם תלמידיו גמשכו אחריו למסיבות האלו. השפעתו עליהם היתה עצומה. גם פרחי החסידים שלא השתייכו לחסידות הוסיאטין ובית רוז'ין, דבקו ברבם ר' אשר ונהפכו לחסידי הוסיאטין — ומאלה קם והיה במרוצת הימים אחד הסניפים החזקים ביותר של „צעירי אגודת ישראל" בגאליציה.

באוירה כזו נולד וגודל בביתו של ר' אשר מייזלס בנו יחידו שמואל־דוב, אח לשני אחיותיו, בשנת תרס"ב. היה זה בית עני במובן הגשמי ועשיר בחדוה ובשמחה פנימית אמיתית, בית רווי תורה וחסידות ואהבת הזולת, שגם בה הצטיין ר' אשר ביותר. כאמור, חי ר' אשר חיי דחקות

וצניעות, עד שנאלץ לאסוף פרוטה לפרוטה כדי שיוכל בכל שנה לגייס את הסכום הדרוש — והבלתי מבוטל — לשם נסיעתו לוינה, מקום משכנו של האדמו"ר הקדוש מהוסיאטין זצ"ל.

ילד שעשועים

ר' שמואל-בר מייזלס קיבל את חינוכו בבית אבא בטהרה ובפרישות החל מיום היולדו, בהתאם למסורת אבותיו. הוא נחשב כילד השעשועים במשפחה. ילד יפה, בעל עינים חדות ומעמיקות, שהצטיין מילדותו בפיקחות ובהגינות. ר' אשר השקיע בחינוכו הרבה כוחות עד היותו לאיש, ולפי דרכו של ר' אשר נחשב כילד בין שאר הילדים, מבלי שיהיה יחסן יותר מתלמידים אחרים ושלא תשלוט בו חלילה עין-הרע.

אך בכל זאת הצטיין שמואל-בר בהצטיינות יתירה, התבלט מבין כל התלמידים בלימודו ובהתנהגותו, בידיעותיו ובהליכותיו. הוא היה המצוין שבכולם, מתמיד שאין דוגמתו, שקדן להפליא. שמואל-בר עשה לילות כימים בהתמדתו בתורה ועלה מעלה מעלה, התקדם בכוחות עצמו, עלה וההעלה עד שהיה המצוין בקרב כל הנוער החרדי ועלה לדרגת מנהיג הצעירים בעירו, אחד המצויינים שבמנהיגי „צעירי אגודת ישראל" בגאליציה.

קודם-כל השתלם בלימודי קודש, בש"ס ובפוסקים. אביו ר' אשר היה נוהג לסיים בכל שנה את הש"ס, וזאת — נוסף לשיעוריו הקבועים עם תלמידיו. חלק גדול מלימוד זה למד עם בנו היקר שמואל-בר. בלילות היו מוצאים את שמואל-בר בבית המדרש, באין לו מקום בבית, כשהוא שוקד על שיעוריו ומשתלם להיות גדול בתורה.

כן ספג לתוכו את תורת החסידות במלוא חפניים, הן מאביו וכן תוך כדי לימוד עצמי. הוא ידע וזכר את כל ספרי החסידות לזרמיהם. ענין מיוחד היה לשמואל-בר בתורתו של רבי נחמן מברסלב, הוא ידע כל ספרי מוהר"ן בעל-פה והגה בהן יומם ולילה.

שמואל-בר היה כולו שירה, כולו פיוט. כאשר התפתח ברוחו והיה כבר למנהיג הצעירים בעירו, בהרבותו להרצות ולהטיף לפני חבריו, התפלאו כולם על שפע ידיעותיו, על המעין המתגבר שבו, על הליריקה השזורה בתוך נאומיו כמו במאמריו שנתפרסמו בעתונות. הוא הפיץ בנדיבות מופרזת את מעינותיו חוצה, וכל החבריא היתה דבוקה בו בקשר נפשי אמיץ ובל-ינתק.

ולא רק בלימודי קודש השתלם שמואל-בר. בכוחות עצמו מצא פנאי להשתלמות גם בלימודי חול. השפות גרמנית ופולנית היו שגורות בפיו

ברהיטות וכן היה בקי בכל הקלאסיקאים וידע לדקלם את שילר, את גיתה, מיצקביץ, סלובצקי ושנקביץ — וכך קלט גם את יפיפיותו של יפת מבלי שהדבר יזיק לו ח״ו להתנהגותו בתורה ובחסידות. כל כשרונותיו האלו באו לידי ביטוי במאמריו הרבים שראו אור בעתונות האגודאית. היו אלה — „מנגינות הקודש״, בליריקה, בשירה ובפיוט, עולמות עליונים אשר חזה והגה בתורה ובחסידות, במחקר אלקי ובמוסר היהדות.

מנהיג דור העלומים

עוד בהיותו צעיר למדי נרתם לעסקנות ציבורית, ובעיקר בשדה חינוך הנוער. טבעי היה הדבר, כי בחברת תלמידי הישיבה של אביו היה הוא המנהיג והמדריך. קודם כל הפעיל ויסד את „פרחי אגודת ישראל״ בעירו, כשהוא מדריך ומחנך את הצעירים לתורה וליראת־שמים טהורה. השפעתו היתה גדולה מאד. הוא הקים לגיון שלם של נוער מחונך ומטופח למחנה היהדות החרדית, ומהם פיתח בעלי כשרונות שהיו אחר־כך לרבנים, נואמים ועסקנים של צא״י. הוא לא הסתפק בסניף „פרחי אגודת ישראל״ בפשמישל, אלא הרחיב את שטח פעולתו הברוכה גם לעיירות הסמוכות. הוא הוציא ועדך עבור הצעירים עתון משלהם, עתון בעל רמה שהופיע מזמן לזמן — ובכל צעד היתה השפעתו של שמואל־בר ניכרת. עמדתו בציבור התחזקה מיום ליום.

נקפו שנים ושוב היה שמואל־בר מייזלס מנהיגה הטבעי של חבורת הבחורים המבוגרים, תלמידי אביו, וכן תלמידיו, חבורת פרחי החסידים ש„נכבשו״ לחסידות הוסיאטין. האדמו״ר הקדוש מהוסיאטין, רגיל היה לבוא כל שנה לתקופה מסויימת מוינה לגאליציה והיה משתהה שבועות מספר בעיר הבירה לבוב, בקראקא, ואח״כ תקופה ממושכת יותר בעיירה סקאלט. אלפי חסידים היו מתכנסים בכל אלו המקומות כדי לקבל את פני רבם הנערץ, בתוכם מאות צעירים — ובראשם כמאה בחורים מפשמישל, בהנהגת שמואל־בר מייזלס. היה זה מסע מלא חיים ותוכן, שמואל־בר דיבר כל הדרך על תורת החסידות, מפיו קלחו אמרי־שפר כפנינים, סיפורי מעשיות אפודי מוסר־השכל, מתוך שירה וזמרה — והיו אלה חוויות שאי־אפשר לתארן בכתב.

בתקופה זו היה כבר שמואל־בר מייזלס אחד המנהיגים בתנועת ה„אגודה״ בגאליציה המזרחית והתיכונית, ובמיוחד התבלט כחד מבני העליה המעטים שבהנהגת צא״י. בכל ועידה או כנס היה מהעומדים בראש.

נאומיו שהצטיינו בתוכן עשיר, בהתלהבות ובפאטוס נאדר עשו רושם כביר על כל מאזיניו. הוא נעשה לילד השעשועים של תנועת צא"י ברחבי גאליציה, וההד הגיע עד לוורשה בירת פולין.

פוריות בכל השטחים

מדותיו התרומיות, אופיו המחושל מצד אחד, אצילותו ועדינות נפשו מצד שני — השפיעו על כל מי שבא אתו במגע, וכן על פעולתו הציבורית. תמיד תבע פעילות וזריזות מעשית מן העומדים בראש, לא חת מפני איש ואם מצא במרכז צא"י בלבוב גילוי של חולשה או סטיה כלשהי מן הדרך, לחם נגד זה בכל עוז. בהשפעתו נתקבלה ההחלטה להעביר את מרכז צא"י בגאליציה לפשמישל. הוא העמיד את עצמו בראש המרכז — או „משרד הצעירים" — של צא"י ויצא בהסתערות לפעולה, עבר ברוב הערים למסע תעמולה וכנואם בחסד עליון כבש את הלבבות. כן הוציא לאור שבועון חרדי בשם „דער יודישער וועג", בטאונה של היהדות החרדית המזרח־גליציאית, אותו היה ממלא בתוכן עשיר.

במשך תקופה קצרה, כמחצית השנה, התגורר בלבוב ושימש כמזכיר ראשי של אגו"י בגאליציה. גם הוא לא מצא את הדרך לתיאום בינו לבין האיטיות של הדור הישן. הבדלי הדורות והגישה האיטית לא נתנו מנוח ומכל־שכן סיפוק לנפשו הסוערת אשר דרשה פעילות, זריזות ומעשים כבירים לביצור חומת היהדות החרדית בכל שטחי החיים.

שמואל־בר מייזלס היה סופר פורה ורב־גווני. השתתף בכל עתונות ה„אגודה" בפולין ומחוצה לה. מלבד עתונו שערך בפשמישל, „דער יודישער וועג", כתב מאמרים למאות בעתון „דאס אידישע טאגבלאט" ולפני זה ב„דער יוד" שי"ל בוורשה, וכמו־כן ב„חזיונות", ב„דגלנו", ב„דרכנו", ב„בית־יעקב" ז'ורנאל", ב„ארטאדאקסישע יוגענד בלעטער", ב„יבנה" ובעתונים של פרחי אגו"י בגאליציה. הוא השתתף גם בעריכת הירחונים העבריים בלבוב: „הנצח" ו„הצעיר החרדי". מתחת עטו הפורה של שמואל־בר יצאו יצירות נפלאות בשיר ובפרוזה, סיפורים ופרקי מחשבה. במיוחד הצטיין במאמריו על נושא החסידות, מאמרים מלאים שירה ומוסר אלקי, עמקות המחשבה וההגיון. גם הפרוזה שלו היתה מלאה שירה ומנגינות הקודש. הוא ידע את סוד היופי והאסטטיקה בכתיבת מאמריו ושיריו, עד שבכח זה העלה אתו את קוראיו למדרגה עילאה, למחשבה זכה, כשותפים מזדהים לרעיונותיו הנעלים.

מדותיו התרומיות בדיבוק חברים היו להפליא. יחסו לחבריו היה יחס אבהי ממש. עם כל היותו דחוק במצבו וחי כל ימיו חיי דחקות, היה מוכן

ומזמן לחלק את מנתו הזעומה עם כל נצרך, נכון בכל רגע להחיות עצמות יבשות במובן הרוחני והגשמי כאחד. שמואל־בר סימל בכל הווייתו את הטוב והמטיב, את השמחה הפנימית, את העשיר השמח בחלקו, את האדם השלם — בתורתו וביראתו הגדולה, בפקחותו, בעושר ידיעותיו ובאהבת ישראל אמיתית.

תקופת ירוסלב

בשנת תרצ"ב נשא לאשה את בתו של רבי פנחס הרמלינג, המו"ץ בעיר ירוסלב, אדם גדול בתורה וירא־שמים מפורסם, מראשי חסידי בלז בעירו. ר' שמואל־בר עבר לגור בבית חותנו, כמנהג הימים ההם, להיות סמוך על שולחנו ולהשתלם כרב בישראל. הרגשתו בסביבה חדשה זו לא היתה מן הטובות ביותר. סביבת בלז ומנהגיה היו זרים במקצת לרוחו והוא סבל לא מעט בשל זרות זו. התרחקותו מהסביבה שלו, מחבריו, מחבורת חסידי הוסיאטין ומבית אבא, השפיעה עליו בצורה מדכאת מעט והוא חי בימים אלה בבדידות ובהתרחקות מחיי ציבור, אשר היה רגיל להם מעודו.

כחצי שנה בערך אחרי נשואיו נסע לוורשה, במגמה להשתבץ בצורה מתאימה במוסדות ה„אגודה" בפולין, לפתח את כשרונותיו ולהביא תועלת לציבור החרדי — והיה לו לר' שמואל־בר מייזלס מה להעניק לציבור זה, בידיעותיו ובכשרונותיו. רצונו היה להצטרף למערכת „דאס אידישע טאגבלאט", או ל„דרכנו", וכדומה. הוא הציע את עצמו כפקיד צנוע במשרדי המרכז של אגו"י בפולין, אולם בגין תמימותו לא היה מסוגל להחזיק מעמד בקלחת הפנימית של מוסדות אלה. הוא לא מצא לו את המקום הראוי לו. מאוכזב מאד חזר אחרי חמשה חדשים לירוסלב. ר' שמואל־בר ראה ושמע די והותר בוורשה, דברים שלא הלמו את היהדות החרדית המאורגנת. הערותיו לאלה מהעומדים בראש, שהכירם היטב, נפלו על אזנים אטומות. אולם ר' שמואל־בר היה היל ממושמע ובעל מדות נעלות. הוא שתק וספג לתוכו את כל הכאב. כאשר החלה פרשת העליה והסרטיפיקטים מפולין לארץ־ישראל באמצעות ה„אגודה", ה„הכשרות" וכל המסתעף מזה, לא היה יכול לסבול יותר את התנהגותם של אנשי הפקידות וההנהלה, עד שעזב את וורשה.

בשובו חזרה לירוסלב, התחיל להתיידד עם צעירי המקום ולהכיר את הנוער החרדי. הוא ביקר ב„תלמוד תורה" העירונית — לפי הזמנת המנהלים — ובחן את תלמידי המוסד, עד שהשתלב קמעה־קמעה בחיי הציבור היהודי בעיר. מכיוון שלא הסכים לסדרי הלימוד במוסד, לא התערב יותר בעניניו (במוסד זה לא הרשו ללמוד לימודי חול, כדוגמת

מוסדות „יסודי התורה" בפולין, כי ניהולו הופקד בידי חסידי בלז). אחר ארגן מחדש את צעירי אגו"י בירוסלב והתחיל שוב בפעולות ברוכות. מקרב בוגרי התלמוד־תורה שסיימו את הכתות העליונות, הרכיב ישיבה, לאחר מכן בחר בשמונה תלמידים והשמיע לפניהם שיעור בגמרא דבר יום ביומו. כן יזם אסיפות והרצאות שונות מטעם צא"י בעיר, אשר יצרו מהפכה בחיי הצעירים הללו ושימשו תריס לנוער המקומי, לחיזוקו בתורה וביראת־שמים.

בינתיים עלו ארצה כמה מתלמידיו וחבריו. ר' שמואל־בר עמד אתם בקשר מתמיד. אהבתו ותשוקתו לציון היתה גדולה וחזקה. כאן ראה את עתידו, הוא התחיל לשגר מכתבים ובקשות שיסייעו בידו לעלות ארצה, בעיקר שיקבל „סרטיפיקט" — וזה לא יכול היה ר' שמואל־בר לקבל מאגו"י בפולין, על אף זכויותיו הגדולות בביצור התנועה. הדבר כאב לו מאד, והדברים באו גם לידי ביטוי באגרותיו, אשר הרבה מהן נמצאות בידי חבריו עד היום.

מחוסר ברירה הסכים לשמש כמנהל התלמוד־תורה העירונית למשך שנה־שנתיים. אחר כך כיהן זמן קצר בתור ממלא־מקום חותנו, כדיין ומורה־הוראה בירוסלב, וזאת — בגלל חולשת חותנו; הוא עשה זה שלא בטובתו, ונלחם בכל כוחו נגד כל נסיון להטיל עליו עול רבנות או מו"ץ.

מות קדושים

מלחמת־העולם השניה נראתה כבר באופק. שמי פולין היהודית נתקדרו בחשרת־עבים. שוב הרעיש ר' שמואל־בר מייזלס את ידידיו וחבריו בהפצירו בהם שיסייעוהו לעלות ארצה, אך ביני־לביני פרצה כבר המלחמה. בשלהי שנת תרצ"ט, לפני ראש השנה, ברח ביחד עם חותנו מתוך העיר, מאימת הנאצים ימ"ש. הם עברו באורח עראי לעיירה קרובה, סטארה־דזיקוב. בערב יום הקדוש שנת ת"ש נתכנסו כל יהודי המקום בבית הכנסת לתפילה, אך לפתע־פתאום והנה אימה וחשכה גדולה נפלה עליהם. מחנה של רוצחים נאציים הגיעו לבית הכנסת. ר' שמואל־בר וחותנו הרב ר' פנחס הרמלינג מנסים להימלט דרך החלון החוצה, אך בו ברגע פלחו יריות כדורים את גופותיהם והם נהרגו על אתר במות קדושים. שניהם נקברו למחרת יום הכיפורים בסטארה־דזיקוב.

ה' ינקום דמם!

נבואות לבוב היהודית לאחר נבול הדמים

„— — — בלבוב קידר התהלכתי, כמי שנוסע על קברי־אבות ומגלה שנהרסו ונעקרו מן העולם ואין להם שריד וזכר.

לבוב — מה מאד הכרתי קהילה מפוארת זו. בנעורי הרביתי לבקר בתוכה ובמיוחד הייתי שם בן־בית אצל דודי ר' משה הירשפרונג הי"ד, שהיה מנכבדי העיר (ראה לעיל, פרק ארבעים ותשעה). לבוב — זו היתה תחנת־הבריחה שלי, לאחר שנמלטתי מעירי דוקלא, עם פרוץ המלחמה הנוראה על אדמת פולין. דרך שם נמלטתי מעבר לגבול. לבוב — עד מה נכספתי לבקר בתוכה ולגלות בה את עקבות העבר המפואר, אך יצאתי ממנה במפח־נפש ובדכדוך ללא־קץ. בפשטות גמורה, לא הכרתי את העיר.

רציתי ללכת לרחוב לגיאנוב, זה שהיה פעם „לב העיר" היהודית. אלפי יהודים התגוררו כאן מסביב. הפולנים היו בטלים בששים. ועכשיו: רק בעמל רב הצלחתי לקבוע, כי שם הרחוב נשתנה. „פרוספקט על־שם לנין" — כך נקרא הרחוב הסואן בשנת תשכ"ח.

אני הולך ברחוב ואינני תופס כלום. אף דמות יהודית אחת לא נראית לי מסביב. אחרי חקירה מיוחדת במשרדי העיריה גיליתי את הבית ברחוב סטאניסלאבה (כיום יש לו שם אחר), אשר פעם השתייך לדודי הקדוש. קויתי, אולי אפגוש שם לפחות את שומר הבית, את „השוער" („סטרוזש" בפולנית)... הגוי הזה, שהיה קשור אל דיירי־הבית, הכיר את כל בני־המשפחה ודיבר „אידיש" כהוגן. אולי עוד אמצא אותו ואשמע מפיו, על גורלו של דודי ומשפחתו?

ברם, לא מצאתי שום דבר ושוב זכר. הבית הופקע בתור „רכוש ללא־יורשים" ושייך למשלה. נסיתי לנצל את ידיעותי בשפה הפולנית ונכנסתי לשיחה עם מישהו מדיירי הבית, שהציג את עצמו כפרופיסור באוניברסיטה.

— הזמנים נשתנו — לחש לי בזהירות — הימים שהיו, היו ייתר טובים גם בשבילכם וגם בשבילנו...

לביב הקודמת עמדה נגד עיני — והזכרונות מן הימים ההם צבטו בלב, ללא רחם.

* * *

ובמפתיע — נתעודדתי.

טיילתי במרכז העיר, וצפיתי, שאיזה יהודי ישים עינו עלי, ויכיר בי שאני תייר יהודי מן החוץ. וכאשר צפיתי — כך היה.

יהודי עובר ברחוב ומסתכל בי בעין חודרת — ואני אומר לו „עליכם שלום" עוד בטרם הוא הספיק להושיט לי את ידו ולומר „שלום עליכם".

— במה אוכל לעזור ליהודי זר? — הוא שואל אותי.

— ראשית־כל, אני חפץ לדעת: מה נשאר מן הקהילה היהודית בעיר זו? היכן בתי־הכנסת? היכן בית־העלמין — קברי הט"ז, בעל „ישועות יעקב", ועוד, ועוד?...

מתברר, שאותו יהודי שפגשתי באורח מפתיע כזה, יודע מעט מדי על כל מה שאני שואל וחוקר אותו. הוא לא נמנה על ת־שבי לבוב מלפנים, ובכלל כמעט שלא נשארו בלבוב יהודים חיים לאחר מבול־הדמים הנאצי. אומדים שנמצאים כיום בלבוב אלפים אחדים של יהודים — ואלה נאספו מאיזורי רוסיה כולה, מרביתם מאוקראינה. הם אינם תושבי לבוב, ואינם יודעים מה היתה לבוב ליהדות פולין...

והפתעה גוררת הפתעה — בעזרתו של יהודי זה גיליתי את „המנין" החשאי שמתקיים בלבוב!

לא בנקל ולא במהרה גילה לי היהודי את הסוד הגדול הזה. אחרי שהתלוננתי, על כי אין אף בית־כנסת אחד בלבוב וכי מצב זה גורע עוד יותר אפילו בהשוואה לקיוב — רמז לי היהודי, שעל אף הכל אין לי להתייאש!

ואף לאחר שסיפר לי על אדות בית־הכנסת הנמצא בתנאי מחתרת — היסס, אם מותר לו לסכן את עצמו ולקחת אותי לשם, כי אולי עוקבים אחרי תייר זר. בסופו של דבר הגעתי לבית־הכנסת החשאי.

* * *

חדר קטן, דל"ת על דל"ת. דרך כניסה צדדית בחצר. חדר לפנים מחדר. בכותל חבוי ארון־הקודש ובתוכו ספר־תורה. כמנין וחצי של יהודים פגשתי בשעת התפילה החשאית. התפללתי בהתרגשות עצומה, והיה דומה עלי שכל היהודים מתרגשים יחד אתי.

התפילה הנרגשת הזאת הוציאה אותי לשעה קלה מדכאוני — אולם לאחר מכן תפס אותי הדכאון שוב. היהודים פנו אלי בשאלות שונות ואחד המתפללים אף ביקש ממני שאסדר „גט" באופן דחוף בשביל משפחה אחת, כי אין להם רב ודיין, ורק „סופר", אותו מצאו בקושי רב...

ומשהגישו לי את נוסח הגט — חשכו עיני. כך ראיתי רשום שחור על גבי הקלף: תרי את „מוטרת" (מותרת ל)...

מה היה עלי לעשות? האם יכולתי לעשות לצחוק וללעג אותו „סיפר", שנחשב כנראה כמשמש־בקודש בקהילות רוסיה...

הדכאון תפס אותי כבצבת, לנוכח שפלות מצבם של שארית קהילה יהודית מפוארת כלבוב — — —

ועם כל זה נתאוששתי, בראותי שלמרות הכל, למרות התרחקותם מחיי היהדות ולמרות הסכנה הגדולה שבדבר — הרי דוקא יהודים פשוטים ומגושמים אלה מוסרים את נפשם לקיים בית־תפילה חשאי בלבוב, היא בירת אוקראינה הקומוניסטית — — —".

(מתיך עדותו של הרב פנחס הירשפרונג, מונטריאול, שנתפרסמה בירחון „בית יעקב" ירושלים, גל' סיון תשכ"ה)